

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ

Γ' ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Γ' ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών

ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ

ΕΙΔΙΚΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ	
ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ	Βεκρής Ελευθέριος , Σύμβουλος Α΄ ΙΕΠ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ	Ζωγραφίδης Γεώργιος , Αναπληρωτής Καθηγητής ΑΠΘ
ΕΚΠΟΝΗΣΗ-ΑΝΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ	<i>Μέλη της Μονάδας Ανθρωπιστικών Επιστημών και Φιλολογίας του ΙΕΠ</i> Βεκρής Ελευθέριος , Σύμβουλος Α΄ ΙΕΠ Καρναβάς Κωνσταντίνος , Αποσπασμένος εκπαιδευτικός στο ΙΕΠ, ΠΕ02 Καφρίτσα Ευθυμία , Αποσπασμένη εκπαιδευτικός στο ΙΕΠ, ΠΕ02 Ζωγραφίδης Γεώργιος , Αναπληρωτής Καθηγητής ΑΠΘ
ΕΚΠΟΝΗΣΗ	<i>Εξωτερικοί εμπειρογνώμονες</i> Μπετσάκος Βασίλειος , Εκπαιδευτικός ΠΕ02 Σαλονικίδης Δημήτριος , Εκπαιδευτικός ΠΕ02 Σεράνης Παναγιώτης , Εκπαιδευτικός ΠΕ02 Συμεωνίδης Βασίλειος , Εκπαιδευτικός ΠΕ02
ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ	Λίτη Αφροδίτη , Καθηγήτρια ΑΣΚΤ, γλύπτρια
ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ- ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ	Κομνηνού Δήμητρα , Προσωπικό ΙΕΠ

Δράση για την αναμόρφωση ή/και εκπόνηση Προγραμμάτων Σπουδών και τυχόν συμπληρωματικού εκπαιδευτικού υλικού στα θεματικά πεδία των Ανθρωπιστικών Επιστημών, των Κοινωνικών Επιστημών, των Φυσικών Επιστημών και των Μαθηματικών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (Πράξη 36/14-09-2017 του Δ.Σ. του Ι.Ε.Π. και σε συνέχεια της αριθ. πρωτ. 6139/19-09-2017 και ΑΔΑ 73Μ1ΟΞΛΔ-ΗΨΘ Πρόσκλησης Εκδήλωσης Ενδιαφέροντος).

Γεράσιμος Κουζέλης
Πρόεδρος του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Υπεύθυνη Δράσης
Γεωργία Φέρμελη
Σύμβουλος Α΄ του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Το παρόν εκπονήθηκε αμοσθί, με ευθύνη της Μονάδας Ανθρωπιστικών Επιστημών & Φιλολογίας του Ι.Ε.Π., στο πλαίσιο της ανωτέρω δράσης.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Γ' ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών

ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ

Αφροδίτη Λίτη, Γλαύκες [2018]

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	7
---------------------------	---

■ 1η ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Η αντίληψη για τη φιλοσοφία: Η φιλοσοφία και η διαμόρφωση του ανθρώπου

1. Γιατί φιλοσοφεί ο άνθρωπος;	14
2. Η πρακτική και πολιτική διάσταση της φιλοσοφίας	22
3. Η φιλοσοφία ως προϋπόθεση για την ευδαιμονία	30

■ 2η ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Η δημιουργία της ανθρώπινης κοινωνίας και η πολιτική αρετή

4. Ο πρωταγόρειος μύθος: η διανομή των ιδιοτήτων στα ζώα	43
5. Ο πρωταγόρειος μύθος: η κλοπή της φωτιάς – έντεχνη σοφία και λόγος	51
6. Ο πρωταγόρειος μύθος: το δώρο του Δία – η πολιτική αρετή ως κοινή και αναγκαία ιδιότητα των ανθρώπων	59
7. Η συγκρότηση της πόλεως	68

■ 3η ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Η παιδεία και η αναζήτηση της αλήθειας – η ανθρώπινη φύση και το χρέος του φιλοσόφου

8. Η αλληγορία του σπηλαίου: οι δεσμώτες	79
9. Η αλληγορία του σπηλαίου: η παιδεία	89
10. Η αλληγορία του σπηλαίου: οι φιλόσοφοι	96
11. Ο χαρακτήρας και οι στόχοι της παιδείας	104

■ 4η ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Ο άνθρωπος ανάμεσα στους ανθρώπους – η ηθική αρετή

12. Η ηθική αρετή	115
13. Η ηθική αρετή και η ηθική πράξη	123
14. Ηθική αρετή και μεσότητα	130
15. Ορισμός της αρετής	137

■ 5η ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Ο άνθρωπος μέσα στην πόλη – η πολιτική αρετή

16. Η πόλις	153
17. Ο άνθρωπος ζῶν πολιτικόν	160
18. Η αρχή της πλειοψηφίας	167
19. Το πολίτευμα της δημοκρατίας	174

■ 6η ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Ο άνθρωπος πολίτης του κόσμου – Η νέα οικουμένη και η επιμέλεια εαυτού

20. Ο κοσμοπολίτης άνθρωπος	185
21. Η νέα οικουμένη	193
22. Η επιμέλεια του εαυτού	200

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ	211
----------------------------	-----

Εισαγωγή

Αγαπητέ μαθητή, αγαπητή μαθήτριά.

Αυτή τη χρονιά ολοκληρώνεις τις σπουδές σου στο Λύκειο και την πολύχρονη γνωριμία σου με ένα βασικό τους αντικείμενο, τον αρχαίο ελληνικό κόσμο, όπως αυτός αποτυπώθηκε στα γραπτά του κυρίως μνημεία. Γνώρισες μέσα από τα κείμενά του, μεταφρασμένα πρώτα και όσο μάθαινες τη γλώσσα του από τα πρωτότυπα, πολλές εκφάνσεις του πολιτισμού, την ιστορία και την κοινωνία του, τη λογοτεχνία και την τέχνη του, τις ιδέες και τις συνήθειές του, ακόμη και τα μαθηματικά του. Γνώρισες πάνω απ' όλα ανθρώπους, ομάδες και άτομα, τρόπους με τους οποίους κατάλαβαν τον κόσμο και τη ζωή τους, τις αξίες που έθεσαν και πίστεψαν και αγωνίστηκαν να κάνουν πράξη και πολιτισμό: αξίες πολιτικές, κοινωνικές, ηθικές, θρησκευτικές, καλλιτεχνικές, ανθρωπίνες. Γνώρισες τον πολυμήχανο Οδυσσέα αλλά και την ατέλειωτη περιπλάνηση, την ανδρεία του Αχιλλέα αλλά και τις επιπτώσεις της ανεξέλεγκτης οργής, την τραγική και ανατρεπτική Ελένη του μύθου και του Ευριπίδη, τη σύγκρουση της ανθρωπίνης Αντιγόνης με την αναγκαιότητα της πολιτικής εξουσίας, τη ρητορική άρθρωση στον δημόσιο χώρο επιχειρηματολογίας για την υποστήριξη μιας άποψης. Εξοικειώθηκες με τα κείμενα του Ηροδότου, του Θουκυδίδα και του Ξενοφώντα, βλέποντας το πώς προσλαμβάνουν και παρουσιάζουν οι ίδιοι γεγονότα που γνώρισες στο μάθημα της ιστορίας και το πώς οι άνθρωποι φτιάχνουν την ιστορία τους, ως δράση και ως απόδοση νοήματος σ' αυτή τη δράση. Έρθες σε επαφή με πολλά και διαφορετικά γραμματειακά είδη: την επική και τη λυρική ποίηση, την τραγωδία, την ιστοριογραφία, τη ρητορική, που το καθένα με τις τροπικότητες του δικού του λόγου καθόρισε την πορεία και τη σημασία του αρχαίου πολιτισμού.

Στο δικό σου ταξίδι μέσα από όλα αυτά, ήρθε η στιγμή για την ολοκλήρωση της εικόνας σου για τον αρχαίο ελληνικό κόσμο, μέσα από τον φιλοσοφικό λόγο. Η φιλοσοφία έρχεται ως συνέχεια, επεξεργασία και εμβάθυνση σε θέματα που σου είναι κατά κάποιον τρόπο γνωστά, στην αρχαιοελληνική ή τη σύγχρονη διάστασή τους. Δεν μπορεί να λείπει από την εικόνα σου για τον αρχαίο πολιτισμό αυτό που οι ίδιοι οι αρχαίοι θεωρούσαν «οδηγό της ζωής», επιλογή τρόπου ζωής, δηλαδή η φιλοσοφία ως θεωρητική και πρακτική δραστηριότητα που (δια)μορφώνει και μεταμορφώνει τον άνθρωπο. Αλλά, πέρα από αυτό, τα αρχαία φιλοσοφικά κείμενα τροφοδοτούν διαρκώς τη σκέψη μας και μπορούν να συμβάλουν στον τρόπο που κατανοούμε το δικό μας παρόν· μέσα από αυτά θα γνωρίσεις ή θα καταλάβεις καλύτερα ορισμένα θεμελιώδη ερωτήματα του ανθρώπου.

Μέσα από τον ανεξάντλητο πλούτο της φιλοσοφικής γραμματείας δώδεκα σχεδόν αιώνων επιλέξαμε αναγκαστικά λίγες, αλλά νομίζουμε ενδεικτικές, θεματικές που εντάσσονται σ' αυτό που σήμερα ονομάζουμε πρακτική φιλοσοφία. Είναι οι έξι Θεματικές Ενότητες του Φακέλου που έχεις στα χέρια σου. Ξεκινάμε από το ερώτημα «γιατί να φιλοσοφούμε;» (1η Θ.Ε.) και περνάμε στον άνθρωπο που θέτει αυτό το ερώτημα: ποιος είναι ο άνθρωπος, πώς δημιουργήθηκε και απέκτησε τις ιδιότητές του και σχετίστηκε με τους άλλους ανθρώπους φτιάχνοντας κοινωνίες (2η Θ.Ε.), πώς διαμορφώνεται και συνδιαμορφώνεται με τους άλλους ανθρώπους μέσα από την παιδεία (3η Θ.Ε.), πώς συγκροτείται ως ηθικό υποκείμενο (4η Θ.Ε.) και ως πολίτης στην αρχαία πόλη-κράτος (5η Θ.Ε.), με τις ανάλογες ηθικές και πολιτικές αρετές του, και, τέλος, πώς ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του και διεκδικεί τη θέση του στην ελληνο-ρωμαϊκή οικουμένη με την οποία κλείνει η αρχαιότητα (6η Θ.Ε.).

Όπως ήδη θα κατάλαβες, η δομή του Φακέλου σου είναι διαφορετική από εκείνη που έχεις συνηθίσει στα ως τώρα βιβλία των Αρχαίων Ελληνικών του Λυκείου: κέντρο δεν είναι ένας συγγραφέας ή ένα (ακέραιο ή αποσπασματικό) κείμενο, μολονότι τον κορμό τον αποτελούν κείμενα των δύο μεγαλύτερων φιλοσόφων, του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Πυρήνας κάθε ενότητας είναι μια ιδέα, που μπορείς να την δεις πώς εκδιπλώνεται σε κείμενα διαφόρων συγγραφέων ποικίλων εποχών.

Η κάθε Θεματική Ενότητα περιέχει Διδακτικές Ενότητες. Τα Κείμενα Αναφοράς θέτουν το κεντρικό ζήτημα κάθε Διδακτικής Ενότητας και συνοδεύονται από σχόλια για τις βασικές τους έννοιες. Τα Παράλληλα Κείμενα, τα οποία είναι περισσότερα από ένα ώστε να επιλέξει ο καθηγητής σου όποιο κρίνει αυτός, δεν προέρχονται αποκλειστικά από την αρχαία φιλοσοφία: είναι βυζαντινά ή νεότερα φιλοσοφικά κείμενα, στοχαστικά κείμενα ή και ποιήματα. Έτσι, αναδεικνύεται και ο διάλογος της αρχαίας σκέψης με μεταγενέστερες στιγμές της ελληνικής ή της ευρωπαϊκής σκέψης, οι συνέχειες και οι ασυνέχειες, τα στοιχεία που μένουν ζωντανά και σήμερα. Τα Κείμενα Αυτενέργειας προσφέρουν το κατάλληλο υλικό για να εμβαθύνεις στην κατανόηση του αρχαίου ελληνικού λόγου. Τέλος, ο διάκοσμος του βιβλίου αποτελείται από εικόνες με γλυπτά σύγχρονων ελλήνων καλλιτεχνών, που διαλέγονται με τα θέματα των ενότητων και τον αρχαίο ελληνικό κόσμο.

Όλα τα κείμενα εισάγονται με σύντομα σημειώματα τα οποία περιέχουν τα στοιχεία που δεν είναι απλώς εγκυκλοπαιδικές πληροφορίες: είναι τα αναγκαία συμπραζόμενα μέσα στα οποία μπορεί να γίνει κατανοητό το κάθε κείμενο, αποτελούν δείκτες ανάγνωσής του. Τα κείμενα είναι πάντα ανοιχτά στην κατανόηση, η οποία όμως δεν μπορεί να παραγνωρίζει το πλαίσιο αναφοράς τους.

Σκοπός του Φακέλου δεν είναι η εισαγωγή σου στη φιλοσοφία και τα προβλήματά της: αυτό, εξάλλου, το έχεις κάνει στο μάθημα της Φιλοσοφίας στη Β' Λυκείου. Και σκοπός των Παράλληλων Κειμένων δεν είναι να μάθεις γενικά για τη σκέψη του κάθε συγγραφέα που ανθολογείται. Όλοι γνωρίζουμε ότι θα ήταν σημαντικό να υπήρχε η δυνατότητα να διαβάζουμε ένα ακέραιο κείμενο, λ.χ. έναν πλατωνικό διάλογο. Αλλά ο Φάκελος είναι μια ανθολογία, ένας άλλος τρόπος διδασκαλίας, δοκιμασμένος κι αυτός από την αρχαιότητα: μας δίνει την ευκαιρία να έρθουμε σε επαφή με σπουδαία κείμενα της αρχαίας φιλοσοφίας.

Ελπίζουμε ότι η ολοκλήρωση της δικής σου μαθητικής θητείας στον αρχαίο ελληνικό λόγο να συναντήσει το αρχαίο αίτημα του λόγου *διδόναι*, της στοχαστικής πράξης, στην οποία κορυφώνεται και η φιλοσοφική δραστηριότητα. Γιατί, όπως λέει κι ο Αριστοτέλης προτρέποντας τους νέους να φιλοσοφούν, «κι εάν δεν πρέπει να φιλοσοφούμε, πάλι πρέπει να το αποδείξουμε αυτό φιλοσοφώντας, οπότε σε κάθε περίπτωση φιλοσοφούμε...», δηλαδή μαθαίνουμε να δίνουμε και να διατυπώνουμε λόγους και επιχειρήματα για τις ιδέες και τις πράξεις που επιλέγουμε, ενόσω προσπαθούμε –ατομικά και συλλογικά– να κάνουμε τη ζωή μας αξιοβίωτη.

Από τη συγγραφική ομάδα

Η αντίληψη για τη φιλοσοφία:
η φιλοσοφία και η διαμόρφωση του ανθρώπου

Θύμιος Πανουργιάς, *Νέα με καπέλο*, 2013

Εισαγωγή

Η φιλοσοφία και τα ερωτήματά της

Πώς δημιουργήθηκε ο κόσμος; Γιατί εξαφανίζεται ο ήλιος, ενώ είναι μεσημέρι; Πώς γνωρίζουμε; Έχει όρια η γνώση μας; Τι είμαι; Από πού έρχομαι και πού πηγαίνω; Τι είναι καλό και τι κακό; Ποια λογής ζωή πρέπει και μπορώ να ζήσω, για να ευτυχίσω; Ποια είναι η ιδανική κοινωνία και πώς θα φτάσουμε σε αυτήν; Ποιο είναι το άριστο πολίτευμα; Υπάρχει κάτι που κυβερνά τον κόσμο και τη ζωή μου –θεός, μοίρα ή τύχη; Ποιο είναι το νόημα της ζωής;

Όλα αυτά είναι ερωτήματα που τίθενται από τους πρώτους Έλληνες φιλοσόφους στα παράλια της Ιωνίας (6ος αι. π.Χ.) έως σήμερα. Είναι ερωτήματα που ίσως τα θέτει κάθε άνθρωπος στη ζωή του, αν και συνήθως τα παραμερίζει τρέχοντας στις καθημερινές ασχολίες της «πραγματικής» ζωής του, είτε τα έχει απαντήσει είτε όχι· ωστόσο τα διατυπώνει πλέον σπάνια –είτε γιατί έχει απογοητευθεί από τις απαντήσεις που έχουν δοθεί ή από την έλλειψη απαντήσεων είτε γιατί πιστεύει ότι δεν υπάρχει πλέον καιρός ή πολυτέλεια για τέτοια ερωτήματα.

Κι όμως, ένας αρχαίος φιλόσοφος, ο Επίκουρος, μας προτρέπει εξακολουθητικά: να μην αργοπορούμε να φιλοσοφήσουμε, όσο είμαστε νέοι, και, όσο μεγαλώνουμε, να μην σταματάμε να φιλοσοφούμε. Γιατί; Διότι «κανένας δεν είναι ανώριμος ούτε υπερώριμος για ό,τι φέρνει υγεία στον νου και στην ψυχή». Ολόκληρη η αρχαία φιλοσοφία μοιάζει να συμφωνεί σε αυτό: η φιλοσοφία είναι μια δραστηριότητα, θεωρητική και πρακτική, που έχει σκοπό και μπορεί να οδηγήσει τον άνθρωπο σε μια ζωή άξια να την ζήσει, με μια λέξη, στην *εὐδαιμονία*.

Ο σκοπός της φιλοσοφίας είναι απλός και ξεκάθαρος: με κείμενα, διδασκαλία, διάλογο και ζωντανά παραδείγματα, υπόσχεται να προσφέρει στον άνθρωπο την ώθηση και τους τρόπους να ζήσει μέσα σ' αυτόν τον κόσμο μια στοχαστική ζωή, την τελειότερη (γι' αυτό και την ονομάζουν «θεϊκή» ζωή) που μπορεί να κατακτήσει ο άνθρωπος με άσκηση, πνευματική και σωματική. Η φιλοσοφία στην αρχαία Ελλάδα δεν είναι ποίηση, θρησκεία ή επιστήμη· αλλά έχει στοιχεία από κάθε διανοητική δραστηριότητα της εποχής εκείνης, χωρίς να ταυτίζεται ή να υποτάσσεται σε καμία. Από τη γέννησή της διεκδικεί την αυτονομία της: το δικαίωμά της να δίνει τις δικές της απαντήσεις σε ερωτήματα παλιότερα από την ίδια και να θέτει καινούργια ερωτήματα για τον κόσμο και τον άνθρωπο.

Μιλώντας για τη φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων δεν μιλάμε απλώς για μια ιστορική περίοδο ενός πνευματικού φαινομένου, αλλά για την περίοδο στην οποία γεννήθηκε αυτό το φαινόμενο. Τότε, στην Ελλάδα της αρχαϊκής και της κλασικής εποχής, είναι που τίθενται για πρώτη φορά τα φιλοσοφικά ερωτήματα για τον κόσμο και για τον άνθρωπο. Τότε είναι που παλαιότερα σχετικά ερωτήματα του καθημερινού ανθρώπου για τη θρησκεία και τη μυθολογία γίνονται αντιληπτά ως φιλοσοφικά ερωτήματα και που καινούργια ερωτήματα διευκρινίζουν, συνεχίζουν ή και ξεπερνούν τα παλαιότερα. Έτσι, πρέπει να καταλάβουμε τη ρήξη και τη συνέχεια της φιλοσοφίας με άλλους κοινωνικούς χώρους που και αυτοί προσπαθούσαν να απαντήσουν σε βασικά ερωτήματα για την πραγματικότητα: τη μυθολογία, τη θρησκεία, την ποίηση, τη ρητορική, την πολιτική.

Τι ήταν η αρχαία φιλοσοφία;

Όταν μιλάμε για την αρχαία ελληνική φιλοσοφία, πρέπει να έχουμε στον νου μας μία πολύ μεγάλη χρονική περίοδο που εκτείνεται από τον 6ο π.Χ. έως τον 6ο μ.Χ. αιώνα. Σε αυτούς τους δώδεκα αιώνες σκέψης, δεν είναι πάντα εύκολο να εντοπίσουμε κάτι που να ενοποιεί όλα αυτά που ονομάζουμε φιλοσοφία. Ποια σχέση έχει η πρακτική σοφία του Μιλήσιου Θαλή στον 6ο αι. π.Χ. με την ογκώδη σχολιαστική συγγραφική παραγωγή του πλατωνικού Πρόκλου στον 5ο αι. μ.Χ.; Η ανατρεπτική και προκλητική συμπεριφορά των περιπλανόμενων Κυνικών με τον αναχωρητισμό άλλων ελληνιστικών φιλοσόφων; Τα θαύσματα προφητικής σχεδόν ενόρασης του Ηράκλειτου με τις συστηματικές λογικές πραγματείες του Αριστοτέλη; Είναι, χωρίς υπερβολή, τεράστια η ποικιλία του φιλοσοφικού στοχασμού, ως προς τη φύση του, τα αντικείμενά του, τη μέθοδό του, τους τρόπους έκφρασής του, τον ρόλο του στην εκπαίδευση και στην κοινωνία, τα ερωτήματά του και φυσικά τις απαντήσεις του.

Στο πεδίο των φιλοσοφικών θεωριών οι μεταβάσεις και οι ρήξεις είναι πολλές, χωρίς να είναι πάντοτε οριστικές ή απόλυτες. Από τον μετασχηματισμό των μυθολογικών και θεολογικών αφηγήσεων φτάσαμε στις φυσιοκρατικές εξηγήσεις των Προσωκρατικών και των ατομικών φιλοσόφων –χωρίς ποτέ το παράλογο, το μυστήριο ή το αίτημα της υπέρβασης του αισθητού κόσμου να εγκαταλείψουν την ίδια την πνευματική ή καθημερινή ζωή. Από τις υλιστικές, μηχανιστικές και αιτιοκρατικές εξηγήσεις της γέννησης και της λειτουργίας του κόσμου περάσαμε στις τελολογικές ερμηνείες του πλατωνισμού και του αριστοτελισμού, που προϋποθέτουν ότι το σύμπαν έχει σκοπό και κάποιου είδους δημιουργό ή «κινητή». Από την ορθολογική ενασχόληση με τη φύση και τα φυσικά φαινόμενα οδηγηθήκαμε στο ίδιο το ον που ρωτά για τη φύση, στον άνθρωπο που αποτελεί μέρος της φύσης αλλά και της εκάστοτε πολιτείας και που διερωτάται για τον εαυτό του ως πολίτη, ειδικά όταν ζει την πιο ευτυχή πολιτική στιγμή της αρχαιότητας, την Αθηναϊκή Δημοκρατία. Από τη βεβαιότητα του ατόμου για την ενδοκοσμική ευτυχία στο πλαίσιο μιας πόλης καταλήξαμε, στα ελληνιστικά χρόνια, στην αγωνία και την ανασφάλειά του, στη στροφή προς τον κοσμοπολιτισμό ή στην καταφυγή σε μια απρόσβλητη εσωτερικότητα, στην ακρόπολη του εαυτού του.

Οι ίδιοι οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι είναι πολύ διαφορετικοί μεταξύ τους: οι φυσικοί φιλόσοφοι (σοφοί, ποιητές, αριστοκράτες), οι επαγγελματίες σοφιστές, η κλασική τριάδα του δαιμόνιου Σωκράτη, του διαλεκτικού Πλάτωνα και του πανεπιστήμονα Αριστοτέλη, οι πρακτικοί φιλόσοφοι της αταραξίας και της απάθειας αλλά και οι θηρευτές της ηδονής στην ελληνιστική εποχή, οι πλανόδιοι φιλόσοφοι και οι θεραπευτές, οι εμπνευσμένοι ή οι άνευροι καθηγητές των φιλοσοφικών σχολών, οι μυστικιστές και θεουργοί στην ύστερη αρχαιότητα. Είναι περίεργοι και αλλόκοτοι άνθρωποι, όπως τους σατιρίζουν συγγραφείς σαν τον Αριστοφάνη και τον Λουκιανό. Κάθε κοινωνικής και φυλετικής καταγωγής, άνδρες οι περισσότεροι αλλά σταδιακά και γυναίκες, είναι σχεδόν άτοποι, καθώς συχνά έρχονται σε ρήξη με τις συνήθειες και τη συμπεριφορά των μη φιλοσόφων, ηγεμόνων ή καθημερινών ανθρώπων. Ασκώντας οι ίδιοι καθημερινά τη φιλοσοφία ως άθλημα αυτογνωσίας και ως μελέτη ζωής ή θανάτου, αυτό που προβάλλουν είναι το, ανοίκειο στους πολλούς, ιδεώδες του σοφού, του εραστή της σοφίας, μιας (θεϊκής) κατάστασης τελειότητας –όποια χαρακτηριστικά κι αν δίνουν στην τελειότητα.

Τα φιλοσοφικά ερωτήματα του Έλληνα ανθρώπου (που αποτελεί μια χρήσιμη ιστορική αφαίρεση) παραλλάσσουν συγχρονικά και διαχρονικά, όπως και ο χώρος και τα πολιτικά καθεστώτα μέσα στα οποία εκφέρονται. Η φιλοσοφία από τις εύπορες πόλεις στα παράλια της Ιωνίας, στη Μεγάλη Ελλάδα ή στην εποικισμένη Θράκη εγκαθίσταται στη δημοκρατική Αθήνα και στη σκέψη των ελεύθερων πολιτών· ξανοίγεται στα αχανή ελληνιστικά βασίλεια και με στοχαστικές προσαρμογές συμπεριλαμβάνει ουσιαστικά όσους (ως υπήκοοι πλέον) μετέχουν στην ελληνική παιδεία και γλώσσα, στην Αλεξάνδρεια, την Αντιόχεια, την Πέργαμο ή τη Ρώμη· διασώζεται και υπερισχύει στη ρωμαϊκή οικουμένη, για να κατορθώσει –καθώς χάνεται ο αρχαίος κόσμος– να διαλεχθεί, να συγκρουστεί αλλά και να επηρεάσει την αναδυόμενη χριστιανική οικουμένη.

Η ίδια η λέξη «φιλοσοφία» εμφανίζεται τον 5ο αιώνα π.Χ. και αργότερα, με τον Πλάτωνα, προσδιορίζεται σημασιολογικά, αποκτά την αυτονομία της και θεσπίζει τους δικούς της αυστηρούς κανόνες για τους συλλογισμούς και τα επιχειρήματά της. Μιλιέται, ακούγεται και γράφεται παράλληλα με την τραγωδία, την κωμωδία, την ιστοριογραφία, τους δικανικούς λόγους, τις σάτιρες, τα μυθιστορήματα· αλλά και με τα μαθηματικά, τη φυσική, την αστρονομία, τη θεολογία. Αναπτύσσεται μέσα σε έναν πολιτισμό που ανακαλύπτει και διαμορφώνει τη φύση και τον νου, την ύλη και το πνεύμα, δημιουργεί κάθε μορφή τέχνης, δοκιμάζει πολιτειακά και κοινωνικά σχήματα, διαπλάθει ηθικούς κανόνες και παγιώνει λατρευτικές πρακτικές. Η αρχαία ελληνική φιλοσοφία αναλαμβάνει για δικό της λογαριασμό να ερμηνεύσει όλα αυτά και, έτσι, γίνεται καλύτερα κατανοητή μέσα από τη σχέση της με αυτά τα πεδία, σχέση διαλόγου ή αντίθεσης.

Παράλληλα, η φιλοσοφία είναι αυτοαναφορική: είναι και η ιστορία της· είναι η κατανόηση του παρελθόντος της, το οποίο δεν το αντιμετωπίζει ως κάτι παλιό και ξεπερασμένο (όπως συμβαίνει συχνά με τις θετικές επιστήμες). Ο Αριστοτέλης, ένα είδος πρώτου ιστορικού της φιλοσοφίας, συνομιλεί με τον δάσκαλό του και τους Προσωκρατικούς· οι Νεοπλατωνικοί του 6ου αι. μ.Χ. με τον Πλάτωνα· οι χριστιανοί στοχαστές με την αρχαιοελληνική φιλοσοφική παράδοση. Ερμηνεύοντας διαρκώς κείμενα, τα μεγάλα κείμενα του αρχαίου φιλοσοφικού κανόνα (πλατωνικά και αριστοτελικά), και αναλύοντας θέσεις και επιχειρήματα για τα θεμελιώδη ερωτήματα του ανθρώπου, οι αρχαίοι Έλληνες προχωρούν σε μιαν άχρονη συζήτηση (ίσως γι' αυτό και διαχρονική). Το παρελθόν είναι διαρκώς παρόν αλλά και διαρκώς επανασηματοδοτούμενο μέσα στο εκάστοτε ιστορικό παρόν –αυτός είναι ο αναπόδραστος ερμηνευτικός ορίζοντας κάθε φιλοσοφίας (ή και πολιτισμού).

Έτσι, η αρχαία φιλοσοφία, ως η κατεξοχήν δραστηριότητα του πνεύματος και ως προϊόν του πολιτισμού μιας εποχής, συνδέεται στενά με την ιστορία. Μέσα από αυτήν μπορούμε να καταλάβουμε ίσως βαθύτερα αρκετές πτυχές του αρχαίου κόσμου, γιατί ακριβώς και η φιλοσοφία είναι μια δραστηριότητα που αποπειράται να δει την εποχή της μέσα από τα μάτια που η ίδια η εποχή της προσφέρει αλλά κυρίως μέσα από μια προοπτική που την υπερβαίνει.

Στα φιλοσοφικά κείμενα της ελληνικής αρχαιότητας συναντάται συχνά η ιδέα ότι κάθε δραστηριότητά μας έχει έναν λόγο που συμβαίνει, έναν σκοπό προς τον οποίο αποβλέπει. Αυτό το «γιατί» το ρωτάμε πρώτα για την ίδια τη φιλοσοφία. Ο Αριστοτέλης, θέλοντας να διακρίνει τη φιλοσοφία από άλλες μορφές γνώσης, αναζητά την απάντηση με εμπειρικό τρόπο: ξεκινά από την παρατήρηση ότι όλοι οι άνθρωποι επιζητούν τη γνώση, την οποία κατακτούν μέσα από τις αισθήσεις, και προχωρούν από την εμπειρία που αφορά τα επιμέρους πράγματα στην τέχνη και την επιστήμη. Για να καταλάβουμε για ποιον λόγο φιλοσοφούμε, πρέπει να ορίσουμε τι είναι φιλοσοφία και να εξετάσουμε με ιστορική ματιά το πώς άρχισαν οι άνθρωποι να φιλοσοφούν.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Μετά τα φυσικά*, Α 2, 98b12-28 [149 λ.]

Διὰ γὰρ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον ἤρξαντο φιλοσοφεῖν, ἐξ ἀρχῆς μὲν τὰ πρόχειρα τῶν ἀτόπων θαυμάσαντες, εἶτα κατὰ μικρὸν οὕτω προϊόντες καὶ περὶ τῶν μειζόνων διαπορήσαντες, οἷον περὶ τε τῶν τῆς σελήνης παθημάτων καὶ τῶν περὶ τὸν ἥλιον καὶ τὰ ἄστρα καὶ περὶ τῆς τοῦ παντός γενέσεως. Ὁ δ' ἀπορῶν καὶ θαυμάζων οἴεται ἀγνοεῖν (διὸ καὶ ὁ φιλόμυθος φιλόσοφος πῶς ἐστίν· ὁ γὰρ μῦθος σύγκειται ἐκ θαυμασίων)· ὥστ' εἴπερ διὰ τὸ φεύγειν τὴν ἀγνοίαν ἐφιλοσόφησαν, φανερόν ὅτι διὰ τὸ εἰδέναι τὸ ἐπίστασθαι ἐδίωκον καὶ οὐ χρήσεώς τινος ἔνεκεν. Μαρτυρεῖ δὲ αὐτὸ τὸ συμβεβηκός· σχεδὸν γὰρ πάντων ὑπαρχόντων τῶν ἀναγκαίων καὶ τῶν πρὸς ῥαστώνην καὶ διαγωγὴν ἢ τοιαύτη φρόνησις ἤρξατο ζητεῖσθαι. Διήλον οὖν ὥς δι' οὐδεμίαν αὐτὴν ζητοῦμεν χρείαν ἑτέραν, ἀλλ' ὥσπερ ἄνθρωπος, φάμεν, ἐλεύθερος ὁ αὐτοῦ ἔνεκα καὶ μὴ ἄλλου ὄν, οὕτω καὶ αὐτὴν ὥς μόνην οὔσαν ἐλευθέραν τῶν ἐπιστημῶν· μόνη γὰρ αὕτη αὐτῆς ἔνεκέν ἐστιν.

Γιατί, όπως συμβαίνει και τώρα, οι άνθρωποι άρχισαν για πρώτη φορά να φιλοσοφούν από περιέργεια και θαυμασμό. Στην αρχή θεώρησαν άξια θαυμασμού τα παράξενα της καθημερινής ζωής και, προχωρώντας σιγά σιγά με αυτόν τον τρόπο, άρχισαν να προβληματίζονται και για τα πιο σημαντικά, όπως λ.χ. για τα φαινόμενα της σελήνης και του ήλιου, για τα άστρα, για τη γέννηση του σύμπαντος. Αυτός όμως που απορεί και που θαυμάζει, αντιλαμβάνεται ότι αγνοεί (γι' αυτό και όποιος αγαπά τους μύθους είναι κατά κάποιο τρόπο και φιλόσοφος, αφού οι μύθοι συντίθενται από γεγονότα θαυμάσια). Εφόσον λοιπόν οι άνθρωποι φιλοσόφησαν για να ξεφύγουν από την άγνοιά τους, είναι φανερό ότι επιζητήσαν την επιστήμη για την ίδια τη γνώση και όχι χάριν κάποιας χρησιμότητας. Αυτό φαίνεται και από την πορεία των πραγμάτων. Μόνο όταν όλες σχεδόν οι άμεσες ανάγκες τους ικανοποιήθηκαν, και το ίδιο συνέβη με την άνεση και την απόλαυσή τους, μόνο τότε οι άνθρωποι στράφηκαν σ' αυτού του είδους την πνευματική αναζήτηση. Είναι λοιπόν φανερό ότι τη γνώση αυτή δεν την επιζητούμε για να καλύψει άλλη ανάγκη, αλλά, όπως λέγεται ότι ελεύθερος είναι εκείνος ο άνθρωπος που υπάρχει για τον εαυτό του και όχι για κάποιον άλλον, έτσι επιζητούμε και αυτήν ως τη μόνη ελεύθερη επιστήμη· γιατί είναι η μόνη που υπάρχει γι' αυτήν την ίδια.

(μετάφραση Β. Κάλφας)

θαυμάζω: μένω έκθαμβος, νιώθω έκπληξη για κάτι. Το ρήμα δεν μπορεί να αποδοθεί πλήρως στα νέα ελληνικά, καθώς περιλαμβάνει τόσο την έκπληξη (ευχάριστη ή δυσάρεστη, άρα και την αμηχανία) όσο και την περιέργεια και τον θαυμασμό.

Το *θαυμάζειν* αποτελεί και για τον Πλάτωνα αρχή της φιλοσοφίας: *μάλα γάρ φιλοσόφου τοῦτο τὸ πάθος, τὸ θαυμάζειν· οὐ γὰρ ἄλλη ἀρχὴ φιλοσοφίας ἢ αὕτη* [: έντονα ο φιλόσοφος βιώνει την έκπληξη και τον θαυμασμό· και δεν είναι άλλη η αρχή της φιλοσοφίας παρά ακριβώς αυτή] (Θεαίτητος 155d).

φιλοσοφῶ: Στην αρχική του ετυμολογική σημασία (*φιλῶ* + *σοφία*) το ρήμα σημαίνει «αγαπῶ τη σκέψη και τη γνώση». Η φιλοσοφία είναι φιλία, επιθυμία σοφίας. Στην *Πολιτεία* (475b) του Πλάτωνα λέγεται: *καὶ τὸν φιλόσοφον σοφίας φήσομεν ἐπιθυμητὴν εἶναι*.

Ο Αριστοτέλης συνδέει άμεσα τη φιλοσοφική δραστηριότητα με την αναζήτηση της αλήθειας: *ὁρθῶς δ' ἔχει καὶ τὸ καλεῖσθαι τὴν φιλοσοφίαν ἐπιστήμην τῆς ἀληθείας* [: είναι σωστό που καλεῖται η φιλοσοφία επιστήμη της αλήθειας] (*Μετὰ τὰ Φυσικά*, 993b19-20). Γι' αυτόν η φιλοσοφία αποσκοπεῖ στην καθαρή γνώση και όχι στη χρησιμότητα.

Ήδη, λοιπόν, από την αρχαιότητα το ρήμα *φιλοσοφῶ* άρχισε να αποκτά την ειδικότερη σημασία που έχει και σήμερα: στοχάζομαι, αναζητῶ και ερευνῶ σε έκταση και βάθος τη φύση των πραγμάτων και την αλήθεια των όντων, τη γνώση, τις αξίες κ.λπ.

ἀπορῶ (στερ. α- + *πόρος*): βρίσκομαι σε αδιέξοδο και αμηχανία, αδυνατῶ να καταλάβω και να εξηγήσω κάτι· διατυπώνω απορία, ρωτῶ να μάθω κάτι. Ο Αριστοτέλης (*Μετὰ τὰ Φυσικά*, 993a30 κ.ε.) παρομοιάζει τη διάνοια που βιώνει την *ἀπορία* με διάνοια δεμένη που επιδιώκει λύση (λύσιμo). Με αυτό τον τρόπο η *ἀπορία* γίνεται αφετηρία φιλοσοφικής αναζήτησης.

φρόνησις: Στο χωρίο αυτό η φρόνησις είναι ισοδύναμη νοηματικά με την *σοφίαν* ή *ἐπιστήμην*. Σε άλλα κείμενα του Αριστοτέλη (π.χ. στα *Ἠθικά Νικομάχεια*) θα πάρει τη σημασία μιας συγκεκριμένης διανοητικής αρετής, αυτής που επιτρέπει στον άνθρωπο να κάνει σωστές ηθικές επιλογές σε πρακτικά ζητήματα της καθημερινής ζωής.

ἐπιστήμη: ακριβής γνώση. Αντίστοιχα, το ρήμα *ἐπίσταμαι* σημαίνει «γνωρίζω καλά», «γνωρίζω με βεβαιότητα». Κατά τον Αριστοτέλη η *ἐπιστήμη* συνδέεται άμεσα με τη λογική λειτουργία του ανθρώπου: *ἐπιστήμη δ' ἅπασα μετὰ λόγου ἐστὶ* (*Ἀναλυτικά Ὑστερα*, 100b10). Η *ἐπιστήμη* υπερβαίνει την απλή εμπειρική μάθηση αλλά και τη γνώση μιας τέχνης. Αποτελεῖ σύνολο τεκμηριωμένων γνώσεων σε συγκεκριμένο και διακριτό τομέα του επιστητού.

Να αναζητήσετε τις παραπάνω λέξεις στα ακόλουθα λεξικά και να εμπλουτίσετε τις γνώσεις σας για την ιστορική εξέλιξη της σημασίας τους.

Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας

http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/tools/liddell-scott/index.html

Λεξικό Μεσαιωνικής Ελληνικής

http://www.greek-language.gr/greekLang/medieval_greek/kriaras/index.html

Λεξικό Κοινής Νεοελληνικής

http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/index.html

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Ποια είναι τα επιχειρήματα στο απόσπασμα; Να προσεχθεί ο ρόλος του συνδέσμου *γάρ*.
2. Να παρουσιάσετε με δικά σας λόγια την πορεία του ανθρώπου από τον θαυμασμό στη φιλοσοφία. Να επισημάνετε τις ενδιάμεσες φάσεις;
3. Σε τι συνίσταται η διαφορά της φιλοσοφίας από επιμέρους τομείς της επιστημονικής γνώσης;

B. As εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Ο Αριστοτέλης θεωρεί τη φιλοσοφία ως *μόνην οὔσαν ἐλευθέραν τῶν ἐπιστημῶν*. Ποια έννοια δίνει στο επίθετο *ἐλευθέρα*; Με ποια αναλογία υποστηρίζει την άποψή του;
2. Γιατί ο *φιλόμυθος* είναι και κατά κάποιο τρόπο και *φιλόσοφος* για τον Αριστοτέλη; Διερευνήστε τη σχέση μύθου και φιλοσοφικού στοχασμού στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία.

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Αφού εντοπίσετε τα έναρθρα απαρέμφατα, να μελετήσετε στο κείμενο την ονοματική και ρηματική λειτουργία του καθενός.
2. Να αναζητήσετε στο κείμενο όλους τους τρόπους αιτιολόγησης. Τι αιτιολογούν κάθε φορά οι συγκεκριμένες εκφράσεις/συντακτικές δομές;
3. Με ποιους όρους και με ποια μορφή ορίζονται οι χρονικές φάσεις στο κείμενο;

1. ΠΛΑΤΩΝ Συμπόσιον 203e-204b

Το αρχαιοελληνικό συμπόσιο, εκτός από το δείπνο, περιλάμβανε συζήτηση, διασκέδαση, ύμνους προς τους θεούς κ.λπ. Στο ομότιτλο έργο του Πλάτωνα βασικό θέμα συζήτησης, για το οποίο μιλούν διαδοχικά ορισμένοι από τους συνδαιτυμόνες, είναι ο έρωτας. Το ακόλουθο απόσπασμα ανήκει σε συζήτηση που είχε ο Σωκράτης με τη σοφή ιέρεια Διοτίμα, η οποία μιλά για τον έρωτα ως γιο του Πόρου και της Πενίας, ως μια ενδιάμεση κατάσταση όπου η αίσθηση της έλλειψης γεννά την επιδίωξη της ολοκλήρωσης –συμβαίνει και με τη φιλοσοφία. Τον λόγο της μεταφέρει ο Σωκράτης στους συνδαιτυμόνες του Συμποσίου (αφηγημένος πλάγιος λόγος).

«Ούτε άπορος ποτέ τελείως είν' ο Έρωτας, ούτε πλούσιος εις μέσα. Και πάλι ευρίσκεται εις το μέσον μεταξύ σοφίας και μωρίας. Τα πράγματα δηλαδή έχουν ως εξής: Θεός κανένας δεν φιλοσοφεί, ούτε ποθεί σοφός να γίνει, αφού είναι' ομοίως και οιοσδήποτε άλλος είναι σοφός, δεν φιλοσοφεί. Αφ' ετέρου ούτε οι μωροί φιλοσοφούν, ούτε ποθούν σοφοί να γίνουν. Διότι αυτό ακριβώς είναι το κακόν της μωρίας, το ότι, χωρίς να είναι κανείς ωραίος και καλός και φρόνιμος, είναι ικανοποιημένος από τον εαυτόν του· εκείνος επομένως, που δεν φαντάζεται ότι του λείπει τίποτε, δεν έχει τον πόθον εκείνου, το οποίον δεν φαντάζεται πως του χρειάζεται».

«Και ποίοι είναι τότε οι φιλοσοφούντες, Διοτίμα» ηρώτησα εγώ «αφού δεν είναι μήτε οι σοφοί μήτε οι μωροί».

«Μα αυτό επιτέλους» είπε, «είναι και εις ένα παιδί φανερόν: ακριβώς όσοι ευρίσκονται εις το μέσον αυτών των δύο. Μεταξύ αυτών θα πρέπει να είναι και ο Έρωτας. Διότι η σοφία ανήκει φυσικά εις τα ωραιότερα πράγματα· ο Έρωτας είναι έρωτας προς το ωραίον· κατ' ανάγκην άρα ο Έρωτας είναι φιλόσοφος, και ως φιλόσοφος που είναι, ευρίσκεται μεταξύ της σοφίας και της μωρίας. Οφείλεται δε και τούτο εις την καταγωγήν του· επειδή είναι από πατέρα μεν σοφόν και πολυμήχανον, από μητέρα δε αμήχανον και όχι σοφόν».

(μετάφραση Ι. Συκουτρής)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Το απόσπασμα είναι τυπικό για δύο γνωστά χαρακτηριστικά της πλατωνικής φιλοσοφικής γραφής: τον διάλογο και τις μυθολογικές αναφορές. Θεωρείτε ότι αυτά τα δύο χαρακτηριστικά προάγουν για έναν φιλόσοφο την αναζήτηση της αλήθειας, όπως την εννοεί ο Αριστοτέλης στο Κείμενο Αναφοράς;
2. Ποιο είναι, σύμφωνα με το κείμενο, το βασικό χαρακτηριστικό όσων φιλοσοφούν;
3. Ποιοι, κατά τα λόγια της Διοτίμας, δεν φιλοσοφούν και για ποιον λόγο;

2. ΠΕΝΕ ΝΤΕΚΑΡΤ

Αρχές Φιλοσοφίας

Ο γάλλος φιλόσοφος *René Descartes* (1596-1650), γνωστός και με το εξελληνισμένο όνομα *Καρτέσιος*, είναι ένας από τους θεμελιωτές της νεότερης φιλοσοφίας. Σε αυτό το διδακτικό εγχειρίδιο (1644) συνοψίζει τη δική του φιλοσοφία. Ωστόσο, στο παρακάτω απόσπασμα (από την προλογική επιστολή), περιγράφει την έννοια της φιλοσοφίας, αναφέροντας πρώτα απόψεις που παραπέμπουν στην αρχαιότητα και ήταν γνωστές στους τότε σπουδαστές.

Θα ήθελα πρώτα πρώτα να εξηγήσω τι είναι φιλοσοφία, αρχίζοντας από τα πλέον κοινότοπα: ότι η λέξη *φιλοσοφία* σημαίνει τη μελέτη της σοφίας κι ότι ως σοφία δεν εννοούμε μόνο τη σύνεση σε πρακτικές υποθέσεις, αλλά μια τέλεια γνώση όλων όσα μπορεί να γνωρίσει ο άνθρωπος, τόσο για την καθοδήγηση της ζωής του όσο και για τη διατήρηση της υγείας του και για την επινόηση όλων των τεχνών. Προκειμένου αυτή η γνώση να είναι τέτοιου είδους, είναι αναγκαίο να συνάγεται από τα πρώτα αίτια· για να μελετήσουμε πώς την αποκτάμε, ό,τι δηλαδή για την ακρίβεια ονομάζουμε φιλοσοφείν, πρέπει ν' αρχίζουμε από την αναζήτηση των πρώτων αιτίων, δηλαδή των αρχών.

(μετάφραση Β. Γρηγοροπούλου)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Σε ποια σημεία συμφωνεί ο Ντεκάρτ με τον Αριστοτέλη (Κείμενο Αναφοράς) σχετικά με το περιεχόμενο του όρου «φιλοσοφία» και τους λόγους για τους οποίους ο άνθρωπος φιλοσοφεί;
2. Ο Ντεκάρτ συνδέει emphaticά τη φιλοσοφία με την αναζήτηση των πρώτων αιτίων. Εντοπίζετε κάποια σχετική νύξη στο αριστοτελικό κείμενο;

ΚΕΙΜΕΝΑ ΑΥΤΕΝΕΡΓΕΙΑΣ

1. ΠΛΑΤΩΝ Θεαίτητος 150b-e

Σε αυτόν τον πλατωνικό διάλογο ο Σωκράτης διερευνά ένα από τα κεντρικότερα ερωτήματα της φιλοσοφίας, το “τι είναι γνώση;”. Προτού όμως προχωρήσει σε απαντήσεις-ορισμούς, εκθέτει στον νεαρό Θεαίτητο τη δική του «μαιευτική τέχνη»: είναι η αναγκαία μέθοδος που ο παιδαγωγός οφείλει να αξιοποιήσει, προκειμένου να ενεργοποιήσει την ψυχή του νέου.

Τῇ δέ γ' ἐμῇ τέχνῃ τῆς μαιεύσεως τὰ μὲν ἄλλα ὑπάρχει ὅσα ἐκείναις, διαφέρει δὲ τῷ τε ἄνδρα ἀλλὰ μὴ γυναῖκα μαιεύεσθαι καὶ τῷ τὰς ψυχὰς αὐτῶν τικτούσας ἐπισκοπεῖν ἀλλὰ μὴ τὰ σώματα. Μέγιστον δὲ τοῦτ' ἐνὶ τῇ ἡμετέρᾳ τέχνῃ, βασανίζειν δυνατόν εἶναι παντὶ τρόπῳ πότερον εἶδωλον καὶ ψεῦδος ἀποτίκτει τοῦ νέου ἢ διάνοια ἢ γόνιμόν τε καὶ ἀληθές. Ἐπεὶ τόδε γε καὶ ἐμοὶ ὑπάρχει ὅπερ ταῖς μαίαις: ἄγονός εἰμι σοφίας, καὶ ὅπερ ἤδη πολλοὶ μοι ὠνείδισαν, ὡς τοὺς μὲν ἄλλους ἐρωτῶ, αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀποφαίνομαι περὶ οὐδενὸς διὰ τὸ μηδὲν ἔχειν σοφόν, ἀληθές ὀνειδίζουσιν. Τὸ δὲ αἴτιον τούτου τόδε: μαιεύεσθαι με ὁ θεὸς ἀναγκάζει, γεννᾶν δὲ ἀπεκώλυσεν.

Εἰμὶ δὴ οὖν αὐτὸς μὲν οὐ πάνυ τι σοφός, οὐδέ τί μοι ἔστιν εὖρημα τοιοῦτον γεγονὸς τῆς ἐμῆς ψυχῆς ἔκγονον: οἱ δ' ἐμοὶ συγγιγνόμενοι τὸ μὲν πρῶτον φαίνονται ἔνιοι μὲν καὶ πάνυ ἀμαθεῖς, πάντες δὲ προοιούσης τῆς συνουσίας, οἷσπερ ἂν ὁ θεὸς παρείκη, θαυμαστὸν ὅσον ἐπιδιδόντες, ὡς αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἄλλοις δοκοῦσι: καὶ τοῦτο ἐναργές ὅτι παρ' ἐμοῦ οὐδὲν πώποτε μαθόντες, ἀλλ' αὐτοὶ παρ' αὐτῶν πολλὰ καὶ καλὰ εὐρόντες τε καὶ τεκόντες. Τῆς μέντοι μαιείας ὁ θεὸς τε καὶ ἐγὼ αἴτιος. Ὡς δὲ δήλον: πολλοὶ ἤδη τοῦτο ἀγνοήσαντες καὶ ἑαυτοὺς αἰτιασάμενοι, ἐμοῦ δὲ καταφρονήσαντες, ἢ αὐτοὶ ἢ ὑπ' ἄλλων πεισθέντες ἀπῆλθον πρωαίτερον τοῦ δέοντος, ἀπελθόντες δὲ τὰ τε λοιπὰ ἐξήμβλωσαν διὰ πονηρὰν συνουσίαν καὶ τὰ ὑπ' ἐμοῦ μαιευθέντα κακῶς τρέφοντες ἀπώλεσαν, ψευδῇ καὶ εἰδωλὰ περὶ πλείονος ποιησάμενοι τοῦ ἀληθοῦς, τελευτώντες δ' αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἄλλοις ἔδοξαν ἀμαθεῖς εἶναι.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

- Μετά από προσεκτική ανάγνωση και ανάλυση του κειμένου να απαντήσετε στις εξής ερωτήσεις:
 - Ποιες είναι οι ομοιότητες και οι διαφορές μεταξύ της μαιευτικής τέχνης του Σωκράτη από την τέχνη μιας μαίας; Για την καλύτερη κατανόηση των διαφορών μπορείτε να αξιοποιήσετε τον παρακάτω πίνακα:

Διαφορές	Η μαία	Η μαιευτική τέχνη του Σωκράτη

- Ποιο είναι το όφελος των συνομιλητών του Σωκράτη από τη μαιευτική του τέχνη;

- 2. α)** τῇ δέ γ' ἐμῇ τέχνῃ τῆς μαιεύσεως τὰ μὲν ἄλλα ὑπάρχει ὅσα ἐκείναις, διαφέρει δὲ τῷ τε ἄνδρα ἄλλὰ μὴ γυναικας μαιεύεσθαι καὶ τῷ τὰς ψυχὰς αὐτῶν τικτούσας ἐπισκοπεῖν ἄλλὰ μὴ τὰ σώματα.
- β)** οἱ δ' ἐμοὶ συγγιγνόμενοι τὸ μὲν πρῶτον φαίνονται ἔνιοι μὲν καὶ πάνυ ἀμαθεῖς, πάντες δὲ προϊούσης τῆς συνουσίας, οἷσπερ ἂν ὁ θεὸς παρείκη, θαυμαστὸν ὅσον ἐπιδιδόντες, ὡς αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἄλλοις δοκοῦσι:

Να αναζητήσετε τους τύπους που είναι σε δοτική, μια πτώση που αποδίδεται περιφραστικά στα νέα ελληνικά, και να προσπαθήσετε να τους μεταφράσετε. Ποια συμπεράσματα μπορούμε να βγάλουμε ως προς την απόδοση της συγκεκριμένης πτώσης;

- 3.** Να παρατηρήσετε τις μετοχές στα παρακάτω αποσπάσματα:

- α)** πάντες δὲ προϊούσης τῆς συνουσίας, οἷσπερ ἂν ὁ θεὸς παρείκη, θαυμαστὸν ὅσον [φαίνονται] ἐπιδιδόντες.
- β)** καὶ τοῦτο ἐναργὲς ὅτι [φαίνονται] παρ' ἐμοῦ οὐδὲν πώποτε μαθόντες, ἄλλ' αὐτοὶ παρ' αὐτῶν πολλὰ καὶ καλὰ εὐρόντες τε καὶ τεκόντες.
- γ)** πολλοὶ ἤδη τοῦτο ἀγνοήσαντες καὶ ἑαυτοὺς αἰτιασάμενοι, ἐμοῦ δὲ καταφρονήσαντες, ἢ αὐτοὶ ἢ ὑπ' ἄλλων πεισθέντες ἀπῆλθον πρωαίτερον τοῦ δέοντος:

Πώς μπορούν να μεταφραστούν στα νέα ελληνικά οι συγκεκριμένες μετοχές, ώστε να αποδίδεται το νόημα των φράσεων; Ποια στοιχεία λάβατε υπόψη σας για τη μετάφρασή τους;

- 4.** Να προσπαθήσετε να αποδώσετε τις υπογραμμισμένες λέξεις στα νέα ελληνικά με βάση τα συμφραζόμενα: πολλοὶ ἤδη τοῦτο ἀγνοήσαντες καὶ ἑαυτοὺς αἰτιασάμενοι, ἐμοῦ δὲ καταφρονήσαντες, ἢ αὐτοὶ ἢ ὑπ' ἄλλων πεισθέντες ἀπῆλθον πρωαίτερον τοῦ δέοντος, ἀπελθόντες δὲ τὰ τε λοιπὰ ἐξήμβλωσαν διὰ πονηρὰν συνουσίαν καὶ τὰ ὑπ' ἐμοῦ μαιευθέντα κακῶς τρέφοντες ἀπώλεσαν, ψευδῇ καὶ εἰδωλὰ περὶ πλείονος ποιησάμενοι τοῦ ἀληθοῦς.

Συμπληρωματικά θα μπορούσαν να σας βοηθήσουν α) η διερεύνηση της ετυμολογίας των ὀρων (λοιπὰ<λέλοιπα<λείπω, καταφρονήσαντες<κατά+φρονῶ, η σημασία της πρόθεσης κατά) και β) ὀροι ή φράσεις που χρησιμοποιούμε στα νέα ελληνικά (εξάμβλωμα, ἀμβλωση, τους έχει περί πολλού...).

Πώς αποδίδει τους συγκεκριμένους ὀρους ο μεταφραστής στην παρακάτω απόδοση; «Πολλοὶ κιόλας δεν το αντιλήφθηκαν αυτό και κατηγορώντας τον εαυτό τους και δείχνοντας περιφρόνηση σ' ἐμένα ἔφυγαν ἀπὸ κοντά μου, ή ἀπὸ μόνοι τους ή ἀφοῦ πείστηκαν ἀπὸ ἄλλους, νωρίτερα ἀπ' ὅτι ἔπρεπε· ἔφυγαν λοιπὸν και με τα κακά τους σμιξίματα και ἔχασαν ἀπὸ ἔκτρωση τις υπόλοιπες γνώσεις τους που ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς μαιευτικῆς μου, βυζαίνοντάς τες με κακὸ τρόπο, καθὼς ἔδιναν μεγαλύτερη ἀξία στο ψέμα και την πλαστή πραγματικότητα κι ὄχι στην ἀλήθεια» (μετάφραση Η. Σπυροπούλου).

2. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

Περὶ παιδων ἀγωγῆς 7C-8B

Το μοναδικό ειδικό για την εκπαίδευση των νέων αρχαιοελληνικό έργο, που αποδιδόταν στον Πλούταρχο (περ. 45-125 μ.Χ.), προτείνει ένα πρόγραμμα σπουδών για τη μόρφωση του νέου ανθρώπου και την επίτευξη της αρετής και της ευδαιμονίας. Προκρίνει ρητά τη φιλο-

σοφία ως τη σημαντικότερη και χρήσιμη παιδευτική άσκηση, με την οποία οφείλει να καταγίνεται ο νέος, ώστε να επωφεληθεί από τα αγαθά που αυτή προσφέρει.

Δεῖ τοῖνυν τὸν παῖδα τὸν ἐλεύθερον μηδενὸς μηδὲ τῶν ἄλλων τῶν καλουμένων ἐγκυκλίων παιδευμάτων μήτ' ἀνήκοον μήτ' ἀθέατον ἔαν εἶναι, ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐκ παραδρομῆς μαθεῖν ὥσπερ εὐγεῖας ἕνεκεν (ἐν ἅπασιν γὰρ τὸ τέλειον ἀδύνατον), τὴν δὲ φιλοσοφίαν πρεσβεύειν. Ἔχω δὲ δι' εἰκόνος παραστήσαι τὴν ἑαυτοῦ γνώμην· ὥσπερ γὰρ περιπλεῦσαι μὲν πολλὰς πόλεις καλόν, ἐνοικῆσαι δὲ τῇ κρατίστῃ χρήσιμον· [...] διὸ δεῖ τῆς ἄλλης παιδείας ὥσπερ κεφάλαιον ποιεῖν τὴν φιλοσοφίαν. [...]

Τελείους δ' ἀνθρώπους ἡγοῦμαι τοὺς δυναμένους τὴν πολιτικὴν δύναμιν μεῖξαι καὶ κεράσαι τῇ φιλοσοφίᾳ, καὶ δυοῖν ὄντοι μείστοιν ἀγαθοῖν ἐπηβόλους ὑπάρχειν ὑπολαμβάνω, τοῦ τε κοινωφελοῦς βίου πολιτευομένου, τοῦ τ' ἀκύμονος καὶ γαληνοῦ διατρίβοντος περὶ φιλοσοφίαν. Τριῶν γὰρ ὄντων βίων ὧν ὁ μὲν ἐστὶ πρακτικὸς ὁ δὲ θεωρητικὸς ὁ δ' ἀπολαυστικός, ὁ μὲν, ἔκλυτος καὶ δοῦλος τῶν ἡδονῶν ὧν, ζώδης καὶ μικροπρεπὴς ἐστίν, ὁ δὲ θεωρητικὸς, τοῦ πρακτικοῦ διαμαρτάνων, ἀνωφελής, ὁ δὲ πρακτικὸς, ἀμοιρήσας φιλοσοφίας, ἄμουσος καὶ πλημμελής. Πειρατέον οὖν εἰς δύναμιν καὶ τὰ κοινὰ πράττειν καὶ τῆς φιλοσοφίας ἀντιλαμβάνεσθαι κατὰ τὸ παρεῖκον τῶν καιρῶν.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα να εντοπίσετε: **α)** τα επιχειρήματα και **β)** τα σχήματα λόγου (παρομοίωση και χιαστό σχήμα), με τα οποία η φιλοσοφία, κατά τον συγγραφέα, είναι το *κρατίστον παιδευμα*.
2. Στη συνέχεια να μεταφράσετε τη δεύτερη παράγραφο. Για τη μετάφραση πρέπει να λάβετε υπόψη όσα έχετε μάθει για τις μετοχές.
3. Για την καλύτερη κατανόηση των επιρρηματικών μετοχών να προσπαθήσετε να τις μετατρέψετε σε ισοδύναμες επιρρηματικές προτάσεις.

2 Η πρακτική και πολιτική διάσταση της φιλοσοφίας

Αν η φιλοσοφία οριστεί ως η θεωρητική γνώση των πρώτων αρχών και ως τέτοια είναι ανεξάρτητη από κάθε χρησιμότητα, τότε για ποιον λόγο αξίζει να ασχολούμαστε μαζί της; Αυτό είναι ένα εύλογο ερώτημα που είχαν να αντιμετωπίσουν και προσπάθησαν να απαντήσουν οι φιλόσοφοι από την αρχαιότητα έως σήμερα: κάθε δραστηριότητα οφείλει να δίνει τον λόγο ύπαρξής της, όσο και αν το κριτήριο της άμεσης ωφελιμότητας δεν μπορεί να είναι το μοναδικό. Ο Αριστοτέλης στον πρώιμο (πριν από το 351 π.Χ.) Προτρεπτικό του λόγο αναγνωρίζει ότι όλοι οι άνθρωποι επιθυμούν εφικτά και ωφέλιμα πράγματα και προσπαθεί να δείξει ότι η φιλοσοφία είναι ένα από αυτά. Γι' αυτό προτρέπει, ως προς τον κοινωνικό και πρακτικό βίο, να φιλοσοφούμε, γιατί έτσι θα αποκτήσουμε και θα χρησιμοποιήσουμε ένα σημαντικό αγαθό, τη σοφία.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Προτρεπτικός πρὸς Θεμίωνα, αποσπάσματα 8-9

Τὰ ὑποκείμενα πρὸς τὸν βίον ἡμῖν, οἷον τὸ σῶμα καὶ τὰ περὶ τὸ σῶμα, καθάπερ ὄργανά τινα ὑπόκειται, τούτων δ' ἐπικίνδυνός ἐστιν ἡ χρῆσις, καὶ πλέον θάτερον ἀπεργάζεται τοῖς μὴ δεόντως αὐτοῖς χρωμένοις. Δεῖ τοίνυν ὀρέγεσθαι τῆς ἐπιστήμης κτᾶσθαι τε αὐτὴν καὶ χρῆσθαι αὐτῇ προσηκόντως, δι' ἧς πάντα ταῦτα εὖ θησόμεθα. Φιλοσοφητέον ἄρα ἡμῖν, εἰ μέλλομεν ὀρθῶς πολιτεύεσθαι καὶ τὸν ἑαυτῶν βίον διάξειν ὠφελίμως.

Ἔτι τοίνυν ἄλλαι μὲν εἰσὶν αἱ ποιοῦσαι ἕκαστον τῶν ἐν τῷ βίῳ πλεονεκτημάτων ἐπιστήμαι, ἄλλαι δὲ αἱ χρώμεναι ταύταις, καὶ ἄλλαι μὲν αἱ ὑπηρετοῦσαι, ἕτεραι δὲ αἱ ἐπιτάττουσαι, ἐν αἷς ἐστὶν ὥς ἂν ἡγεμονικωτέραις ὑπαρχούσαις τὸ κυρίως ὄν ἀγαθόν. Εἰ τοίνυν μόνῃ ἡ τοῦ κρίνειν ἔχουσα τὴν ὀρθότητα καὶ ἡ τῷ λόγῳ χρωμένη καὶ ἡ τὸ ὅλον ἀγαθὸν θεωροῦσα, ἥτις ἐστὶ φιλοσοφία, χρῆσθαι πᾶσι καὶ ἐπιτάττειν κατὰ φύσιν δύναται, φιλοσοφητέον ἐκ παντὸς τρόπου, ὥς μόνῃς φιλοσοφίας τὴν ὀρθὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀναμάρτητον ἐπιτακτικὴν φρόνησιν ἐν ἑαυτῇ περιεχούσης.

Αὐτὰ που διαθέτουμε για τη ζωή μας, ὅπως τὸ σῶμα μας καὶ ὅσα συνδέονται μ' ἐκεῖνο, εἶναι στα χέρια μας ὡς κάποια εργαλεία, που ἡ χρῆση τους εἶναι ἐπικίνδυνη καὶ φέρνουν μάλιστα τὸ ἀντίθετο ἀποτέλεσμα πρῶτα πρῶτα σ' ἐκείνους που δὲν τα χρησιμοποιοῦν σωστά. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐπιδιώκουμε τὸ σύνολο ἐκεῖνο τῶν γνώσεων, με τὶς ὁποῖες θὰ κάνουμε καλὴ χρῆση ὅλων αὐτῶν τῶν μέσων, νὰ τὶς ἀποκτήσουμε καὶ νὰ τὶς χρησιμοποιοῦμε κατάλληλα. Πρέπει, ἐπομένως, νὰ φιλοσοφήσουμε, ἀν θέλουμε νὰ γίνουμε καλοὶ πολῖτες καὶ νὰ ζήσουμε τὴ ζωὴ μας ὠφέλιμα.

Τὰ πράγματα που μας ἀνήκουν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς μας, ὅπως τὸ σῶμα καὶ τὰ σχετικὰ με τὸ σῶμα, μας δόθηκαν ὡς ὄργανα. Ἡ χρῆση τους, ὠστόσο, σὲ κάποιους μπορεῖ νὰ καταστεῖ ἐπικίνδυνη, ὅταν χρησιμοποιηθοῦν με τρόπο ἐσφαλμένο. Πρέπει, λοιπὸν, νὰ ἐπιθυμοῦμε νὰ ἀποκτήσουμε τὴν ἐπιστὴμὴ αὐτῇ, καὶ νὰ τὴν χρησιμοποιοῦμε σωστά, οὕτως ὥστε νὰ μπορούμε νὰ χρησιμοποιοῦμε ὅλα αὐτὰ τὰ εργαλεία με τρόπο ἐποικοδομητικό. Ἀρα, πρέπει νὰ φιλοσοφοῦμε, εἴαν θέλουμε νὰ εἴμαστε καλοὶ πολῖτες καὶ νὰ ζήσουμε με ὠφέλιμα.

Κι ακόμη πρέπει να έχουμε υπόψη ότι άλλες είναι οι γνώσεις και οι τέχνες που μας προσφέρουν όσα είναι ωφέλιμα στη ζωή μας, κι άλλες εκείνες που μας εξασφαλίζουν την καλή χρήση αυτών των τεχνών, όπως άλλες είναι οι βοηθητικές κι άλλες οι καθοδηγητικές, και σ' αυτές τις τελευταίες, που είναι βέβαια οι ηγεμονικότερες, βρίσκεται το αγαθό στην πραγματική του σημασία. Αν λοιπόν μόνον η επιστήμη εκείνη, που ως οπλισμό της έχει την ορθή κρίση και χρησιμοποιεί τη φρόνηση και είναι προικισμένη με τη συνολική θεώρηση του αγαθού—κι αυτή είναι η φιλοσοφία— μπορεί να επωφελείται από όλες τις άλλες και να τις κατευθύνει σύμφωνα με τη φύση τους, τότε πρέπει με κάθε τρόπο να φιλοσοφούμε, γιατί μόνο η φιλοσοφία κλείνει μέσα της τη σωστή κρίση και τη φρόνηση που κατευθύνει αλάνθαστα τις πράξεις μας.

(μετάφραση Λ. Μπενάκης)

Ακόμα, υπάρχουν κάποιες επιστήμες που κάνουν τα καθημερινά ζητήματα να λειτουργούν με πλεονεκτικό για εμάς τρόπο, άλλες που δείχνουν τον τρόπο χρήσης τους, άλλες πάλι που δείχνουν τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να τις υπηρετούμε, και άλλες πιο σημαντικές, από τις οποίες οι σημαντικότερες είναι εκείνες που μας δείχνουν το κυρίως αγαθό. Εάν τώρα η επιστήμη που μπορεί από μόνη της να κρίνει ορθά, να χρησιμοποιεί τον λόγο και να θεωρεί ολόκληρο το αγαθό—αυτή είναι η φιλοσοφία— μπορεί να χρησιμοποιεί όλα τα πράγματα και να κυβερνά σύμφωνα με τη φύση, τότε πρέπει να φιλοσοφούμε με κάθε τρόπο, διότι η φιλοσοφία εμπεριέχει την ορθή κρίση και την αναμάρτητη και επιτακτική φρόνηση.

(μετάφραση Α. Πέτρου)

βίος: Η λέξη δεν είναι πάντα απολύτως ταυτόσημη με τη λέξη ζωή. Συχνά με τον *βίον* δίνεται έμφαση στον τρόπο της ζωής, στην κατάσταση της ζωής, στο πώς βιώνει ο άνθρωπος τη ζωή. Έτσι, ενώ η ζωή αποτελεί για τον άνθρωπο ένα υπαρκτικό δεδομένο, ο βίος του υπόκειται σε διερώτηση, διαμόρφωση και επιλογή. Η ζωή είναι μία, αλλά οι επιλέξιμοι *βίοι* πολλοί. Κατά προέκταση, ο ανθρώπινος βίος, ατομικός και συλλογικός, γίνεται αντικείμενο φιλοσοφικής μελέτης. Και η φιλοσοφία ορίζεται ως τέχνη του βίου.

πολιτεύομαι: Στην κύρια σημασία του το ουσιαστικό *πολιτεία* δηλώνει τον τρόπο ζωής μέσα στην πόλη, ενώ το ρήμα *πολιτεύομαι* σημαίνει τη σχέση του ελεύθερου πολίτη με την κοινωνία στην οποία ζει, τον τρόπο με τον οποίο αυτός εντάσσεται στη δημόσια ζωή.

κυρίως αγαθόν / όλον αγαθόν: Ο Αριστοτέλης ορίζει το *άγαθόν* ως το τέλος, τον σκοπό μιας σειράς ανθρώπινων πράξεων: *ὥστε τοῦτ' ἂν εἴη αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν τὸ τέλος τῶν ἀνθρώπων πρακτῶν* (*Ηθικά Εὐδήμια* 1218b11-12). Κυριολεκτικό και ολικό *άγαθόν* είναι εκείνο που δεν αποτελεί μέσο για την επίτευξη ενός επόμενου σκοπού, αλλά είναι ο απώτατος σκοπός και η τελική κατάληξη του ανθρώπινου βίου. Κατά τον Αριστοτέλη το κατεξοχήν *άγαθόν* είναι η ευδαιμονία: *ζωὴ σπουδαία. Τοῦτ' ἄρα ἐστὶ τὸ τέλειον ἀγαθόν, ὅπερ ἢν ἡ εὐδαιμονία* (*Ηθικά Εὐδήμια* 1219a27-28).

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Στην πρώτη παράγραφο αναπτύσσεται ένας συλλογισμός. Να εξηγήσετε πώς συνδέονται μεταξύ τους οι λέξεις του κειμένου: *υποκείμενα, χρήσις, ἐπιστήμης, φιλοσοφητέον, ὠφελίμως*.
2. Ποιες είναι οι διαφορετικές λειτουργίες που εκπληρώνουν μέσα στην κοινωνία οι διάφορες επιστήμες; Ποιον ξεχωριστό ρόλο ανάμεσα σ' αυτές επιφυλάσσει ο Αριστοτέλης στη φιλοσοφία;

B. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Να σχολιάσετε το διττό αποτέλεσμα που έχει η φιλοσοφία, στο κοινωνικό σύνολο και στο άτομο, σύμφωνα με την παρακάτω φράση: *φιλοσοφητέον ἄρα ἡμῖν, εἰ μέλλομεν ὀρθῶς πολιτεύεσθαι καὶ τὸν ἑαυτῶν βίον διάξειν ὠφελίμως*. Για την απάντησή σας να λάβετε υπόψη ότι το συγκεκριμένο έργο του Αριστοτέλη απευθύνεται σε έναν πολιτικό ηγέτη (τον Θεμισώνα, βασιλιά της Κύπρου), και προτρέπει, τόσο αυτόν όσο και τους νέους που βρίσκονται στην ηλικία του, να φιλοσοφήσουν.
2. Ο ένας μεταφραστής αποδίδει τη λέξη *ἐπιστήμαι* με τον όρο «γνώσεις», ενώ τον όρο «ἐπιστήμη» τον χρησιμοποιεί μόνο για τη φιλοσοφία. Ο άλλος μεταφραστής χρησιμοποιεί στη μετάφρασή του τον ίδιο όρο «ἐπιστήμες» χωρίς να τον αλλάξει. Ποιον από τους δύο όρους θα προτιμούσατε και γιατί;
3. Ο Αριστοτέλης συνδέει τη φιλοσοφία αφενός με τον λόγο, αφετέρου με την αναζήτηση του *ὄλου ἀγαθοῦ*. Να μελετήσετε τις σχετικές αναφορές.

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Να προσδιορίσετε τον συντακτικό ρόλο των παρακάτω λέξεων στην πρώτη παράγραφο του κειμένου: *δεόντως, προσηκόντως, εὔ, ὀρθῶς, ὠφελίμως*. Ποιοι άλλοι όροι του κειμένου αποτελούν επιρρηματικούς προσδιορισμούς;
2. *Εἰ τοίνυν μόνη ἡ τοῦ κρίνειν ἔχουσα τὴν ὀρθότητα καὶ ἡ τῷ λόγῳ χρωμένη καὶ ἡ τὸ ὄλον ἀγαθὸν θεωροῦσα, ἥτις ἐστὶ φιλοσοφία, χρῆσθαι πᾶσι καὶ ἐπιτάττειν κατὰ φύσιν δύναται, φιλοσοφητέον ἐκ παντὸς τρόπου, ὡς μόνης φιλοσοφίας τὴν ὀρθὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀναμάρτητον ἐπιτακτικὴν φρόνησιν ἐν ἑαυτῇ περιεχούσης*. Να εντοπίσετε τις επιθετικές μετοχές του αποσπάσματος και τις λέξεις στις οποίες αναφέρονται.
 - α) Με ποιον άλλο τρόπο θα μπορούσε να εκφραστεί το περιεχόμενό τους; Θα άλλαζε κάτι στο ύφος του κειμένου σε αυτή την περίπτωση;
 - β) Πώς αποδίδονται από τον κάθε μεταφραστή στα νέα ελληνικά; Αποδίδουν και οι δύο μεταφράσεις το ίδιο νόημα; Ποια από τις δύο αποδόσεις θεωρείτε περισσότερο οικεία; Για ποιους λόγους;

1. ΠΛΑΤΩΝ Θεαίτητος 173e-174b

Στο χωρίο αυτό του πλατωνικού διαλόγου ο Σωκράτης συνομιλεί με τον γεωμέτρη Θεόδωρο και από κοινού συγκρίνουν τον φιλόσοφο με τους άλλους σοφούς, για να δουν κατά πόσο είναι διαφορετικός στην ιδιωτική και δημόσια ζωή του, καθώς και για ποιον λόγο ο πολύς κόσμος τον χλευάζει.

Στην πραγματικότητα μόνο το σώμα του φιλοσόφου βρίσκεται στην πόλη και ζει σ' αυτήν, ενώ η σκέψη του, επειδή όλα αυτά τα θεώρησε μικρά, ένα τίποτε, και δεν τα λογαριάζει καθόλου, ολούθε πετά [...]. Όλα τα όντα από κάθε άποψη τα ερευνά, χωρίς καθόλου να αφήνει τον εαυτό του να ταξιδεύει μαζί με κείνα που είναι πολύ κοντά μας.

Τι εννοείς μ' αυτό, Σωκράτη;

Να, αυτό ακριβώς που λένε και για τον Θαλή, Θεόδωρε, που παρατηρούσε τα άστρα, με το κεφάλι ψηλά γυρισμένο και έπεσε στο πηγάδι. Και μια γυναίκα από τη Θράκη, έξυπνη και χαριτωμένη υπηρέτρια, λένε πως τον πείραξε, ότι με ζήλο καταγίνεται να μάθει τα ουράνια, δεν βλέπει όμως όσα είναι μπροστά του, μέσα στα πόδια του. Το ίδιο πείραγμα ταιριάζει σε όλους όσοι περνούν τη ζωή τους φιλοσοφώντας. Ένας τέτοιος άνθρωπος σ' αλήθεια δεν ξέρει για τον διπλανό του και τον γείτονά του, όχι μόνο τι κάνει, αλλά σχεδόν κι αν ακόμη είναι άνθρωπος, ή κάποιο άλλο θρεφτό. Τι όμως είναι ο άνθρωπος και τι δυνάμεις και ιδιότητες ταιριάζει να ξεχωρίζουν τέτοια φύση από τα άλλα όντα, αυτά ερευνά και ερευνώντας τα συναντά δυσκολίες.

(μετάφραση Β. Τατάκης)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Στην πρώτη παράγραφο του κειμένου ο Σωκράτης αποδίδει στη φιλοσοφική σκέψη έναν εποπτικό ρόλο συχνά απόμακρο από τα ίδια τα πράγματα και προβληματικό. Συμφωνεί η παραπάνω άποψη με τη θέση του Αριστοτέλη, όπως διατυπώνεται στο Κείμενο Αναφοράς;
2. Ποια φιλοσοφική στάση εκφράζει το πείραγμα της γυναίκας από τη Θράκη προς τον Θαλή;

2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Πολιτικά,

A 4.4-6, 1259a6-19

Ο Αριστοτέλης αναλύει τη «χρηματιστική», την τέχνη να πορίζεται κάποιος τα αναγκαία και χρήσιμα. Ειδικότερα για τη γεωργία και τα προϊόντα της γης τονίζει τη σημασία της συγκέντρωσης πληροφοριών που αν αξιοποιηθούν βοηθούν στον πλουτισμό και φέρνει ως παράδειγμα τον πρώτο φιλόσοφο, τον Θαλή.

Η ιστορία σχετικά με τον Θαλή τον Μιλήσιο είναι ωφέλιμη σε όσους εκτιμούν τη Χρηματιστική. Πρόκειται για ένα τέχνασμα πλουτισμού, που το αποδίδουν σ' εκείνον εξαιτίας της σοφίας του, το οποίο όμως παρουσιάζει γενικότερο ενδιαφέρον. Διότι, ενώ όλοι τον κοροΐδευαν για τη φτώχεια του, επειδή τάχα αυτό αποδείκνυε ότι η φιλοσοφία του ήταν πρακτικά ανώφελη, εκείνος, λένε ότι, όταν κατάλαβε με τη βοήθεια της Αστρολογίας ότι η χρονιά θα ήταν πλούσια σε ελαιοπαραγωγή, και ενώ ήταν ακόμη χειμώνας, αφού εξοικονόμησε λίγα χρήματα, έδωσε προκαταβολή σε όλα τα ελαιουργεία της Μιλήτου και της Χίου και τα νοίκιασε με λίγα χρήματα, επειδή κανείς δεν προσέφερε περισσότερα. Όταν ήρθε η ώρα της συγκομιδής και αναζητούνταν πολλά ελαιουργεία ξαφνικά και συγχρόνως, τα υπενοίκιασε με τους όρους που ήθελε και συγκέντρωσε πολλά χρήματα και έτσι απέδειξε ότι οι φιλόσοφοι, αν θέλουν μπορούν εύκολα να πλουτίσουν, αλλά δεν επιδιώκουν αυτόν τον σκοπό. Μ' αυτόν λοιπόν τον τρόπο ο Θαλής, καθώς λένε, απέδειξε τη σοφία του.

(μετάφραση Δ. Παπαδής)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια μπορεί να είναι η πρακτική ωφέλεια από τη φιλοσοφία σύμφωνα με την ιστορία που αφηγείται ο Αριστοτέλης;
2. Να συγκρίνετε τον τρόπο που παρουσιάζει τον Θαλή ο Αριστοτέλης με τον τρόπο που τον παρουσιάζει ο Πλάτων στον απόσπασμα από τον *Θεαίτητο* (Παράλληλο κείμενο 1).
3. Αφού μελετήσετε τα κείμενα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, να γράψετε μία παράγραφο εκατό (100) περίπου λέξεων για τον σκοπό της φιλοσοφίας.

3. ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Ταμβοι και Ανάπαιστοι, 29

Ο Παλαμάς σε ορισμένα σημεία του ποιητικού έργου του προσπαθεί να εκφράσει φιλοσοφικά στοιχεία και αξιοποιεί φιλοσοφικές έννοιες και εικόνες. Σε αυτήν τη συλλογή του (1897), στην ενότητα «Ουράνια», διατυπώνει τη στάση του απέναντι στην απελευθερωτική επιστήμη και τη φιλοσοφία.

Ξένε σοφέ, πώς ήθελα
το φθαρτό μου τραγούδι
να σμιξω με του λόγου σου
το αθάνατο λουλούδι.

«- Μάδε πως τα συστήματα
των φιλοσόφων, κάθε
νου τρανού φεγγοβόλημα
κάδ' επιστήμη, μάδε

πως δεν αξίζουν τίποτε
τα πάντα απ' άκρα σ' άκρα,
όσο αξίζει ένα φίλημα,
όσο αξίζει ένα δάκρυ!».

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Πώς αποτιμάται η φιλοσοφική σκέψη στο ποίημα του Παλαμά; Να συζητήσετε τη συγκεκριμένη αποτίμηση συγκριτικά με την προτροπή του Αριστοτέλη για τη φιλοσοφία (Κείμενο Αναφοράς).

1. ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, Περὶ ἀντιδόσεως, 180.1-182.7

Στον Περὶ ἀντιδόσεως λόγο του, γραμμένο γύρω στο 353 π.Χ., λίγο πριν ἢ λίγο μετά τον Προτρεπτικό του Αριστοτέλη και με διαφορετική προοπτική ἀπὸ αὐτόν, ο Ἰσοκράτης (436-περ.338 π.Χ.) υπερασπίζεται τη ρητορική ως την ὀρθή φιλοσοφία και εκθέτει το εκπαιδευτικό του ιδεώδες επιχειρηματολογώντας για το ποια δραστηριότητα προσφέρει την καλύτερη «ἐπιμέλεια» της ψυχῆς.

Βούλομαι δὲ περὶ τῆς τῶν λόγων παιδείας ὥσπερ οἱ γενεαλογούντες πρῶτον διελθεῖν πρὸς ὑμᾶς. Ὁμολογεῖται μὲν γὰρ τὴν φύσιν ἡμῶν ἔκ τε τοῦ σώματος συγκεῖσθαι καὶ τῆς ψυχῆς· αὐτοῖν δὲ τούτοις οὐδεὶς ἔστιν ὅστις οὐκ ἂν φήσειεν ἡγεμονικωτέραν πεφυκέναι τὴν ψυχὴν καὶ πλείονος ἀξίαν· τῆς μὲν γὰρ ἔργον εἶναι βουλευσασθαι καὶ περὶ τῶν ἰδίων καὶ περὶ τῶν κοινῶν, τοῦ δὲ σώματος ὑπηρετῆσαι τοῖς ὑπὸ τῆς ψυχῆς γνωσθεῖσιν.

Οὕτω δὲ τούτων ἐχόντων ὁρῶντές τινες τῶν πολὺ πρὸ ἡμῶν γεγονότων περὶ μὲν τῶν ἄλλων πολλὰς τέχνας συνεστηκυίας, περὶ δὲ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν οὐδὲν τοιοῦτον συντεταγμένον, εὐρόντες διττὰς ἐπιμελείας κατέλιπον ἡμῖν, περὶ μὲν τὰ σώματα τὴν παιδοτριβικὴν, ἣς ἡ γυμναστικὴ μέρος ἔστιν, περὶ δὲ τὰς ψυχὰς τὴν φιλοσοφίαν, περὶ ἧς ἐγὼ μέλλω ποιεῖσθαι τοὺς λόγους, ἀντιστρόφους καὶ σύζυγας καὶ σφίσιν αὐταῖς ὁμολογουμένας, δι' ὧν οἱ προεστώτες αὐτῶν τὰς τε ψυχὰς φρονιμωτέρας καὶ τὰ σώματα χρησιμώτερα παρασκευάζουσιν, οὐ πολὺ διαστησάμενοι τὰς παιδείας ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ παραπλησίαις χρώμενοι καὶ ταῖς διδασκαλίαις καὶ ταῖς γυμνασίαις καὶ ταῖς ἄλλαις ἐπιμελείαις.

Ενδεικτικὲς Δραστηριότητες

- 1. α)** Ποία εἶναι ἡ θέση του Ἰσοκράτη για τὴ φύση του ἀνθρώπου καὶ τὴ σχέση μεταξύ σώματος καὶ ψυχῆς;

β) Με ποίους συντακτικούς τρόπους προβάλλει τὴ θέση αὐτή ως ἀδιαμφισβήτητη;
- 2.** Ποιοὶ τρόποι ἀσκησης ἐπινοήθηκαν για τὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα;
- 3. α)** Ὁμολογεῖται μὲν γὰρ τὴν φύσιν ἡμῶν ἔκ τε τοῦ σώματος συγκεῖσθαι καὶ τῆς ψυχῆς· [...] Οὕτω δὲ τούτων ἐχόντων, ὁρῶντές τινες τῶν πολὺ πρὸ ἡμῶν γεγονότων περὶ μὲν τῶν ἄλλων πολλὰς τέχνας συνεστηκυίας, περὶ δὲ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν οὐδὲν τοιοῦτον συντεταγμένον, εὐρόντες διττὰς ἐπιμελείας κατέλιπον ἡμῖν:

Να ἐντοπίσετε στὶς παραπάνω προτάσεις τοὺς ὅρους που εἶναι σύνθετοι με τὴν πρόθεση σύν καὶ να προσπαθήσετε να τὶς ἀποδώσετε στὰ νέα ἑλληνικά λαμβάνοντας ὑπόψη τὰ συμφραζόμενα. Ποία σημασία προσδίδει στὰ συγκεκριμένα ῥήματα ἡ πρόθεση σύν;

β) Οὕτω δὲ τούτων ἐχόντων: ἀφοῦ λάβετε ὑπόψη σας τὴν πτώση τῆς μετοχῆς, να προσπαθήσετε να ἀποδώσετε στὰ νέα ἑλληνικά τὴ φράση. (Να λάβετε ὑπόψη σας τὴ διάκριση τῶν μετοχῶν σε ἀπόλυτες καὶ συνημμένες.)
- 4.** Να μεταφράσετε τὴ δεύτερη παράγραφο του κειμένου. (Για να μεταφράσετε τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα, να λάβετε ὑπόψη: α) τὴν κλίση καὶ τὰ εἶδη τῆς μετοχῆς, β) τὸν συντακτικὸ ρόλο τῆς δοτικῆς καὶ γ) τὸν συγκριτικὸ βαθμὸ τῶν ἐπιθέτων καὶ τρόπους σύγκρισης.)

2. ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, Πρὸς Δημόνικον, 40.1-42.5

Στον Πρὸς Δημόνικον λόγο, που αποδίδεται στον Ισοκράτη, ο ρήτορας συμβουλεύει τον ομώνυμο νεαρό πώς να κατορθώσει μια ενάρετη ζωή, μαθαίνοντας να ασκεί τη «φρόνηση» μέσω συγκεκριμένων πρακτικών.

Πάντων μὲν ἐπιμελοῦ τῶν περὶ τὸν βίον, μάλιστα δὲ τὴν σαυτοῦ φρόνησιν ἄσκει· μέγιστον γὰρ ἐν ἐλαχίστῳ νοῦς ἀγαθὸς ἐν ἀνθρώπου σώματι. Πειρῶ τῷ μὲν σώματι εἶναι φιλόπονος, τῇ δὲ ψυχῇ φιλόσοφος, ἵνα τῷ μὲν ἐπιτελεῖν δύνῃ τὰ δόξαντα, τῇ δὲ προορᾶν ἐπίστη τὰ συμφέροντα. Πᾶν ὃ τι ἂν μέλλης ἐρεῖν, πρότερον ἐπισκόπει τῇ γνώμῃ· πολλοῖς γὰρ ἢ γλῶττα προτρέχει τῆς διανοίας. Νόμιζε μηδὲν εἶναι τῶν ἀνθρωπίνων βέβαιον· οὕτω γὰρ οὐτ' εὐτυχῶν ἔσει περιχαρὴς οὔτε δυστυχῶν περίλυπος. Δύο ποιοῦ καιροὺς τοῦ λέγειν, ἢ περὶ ὧν οἶσθα σαφῶς, ἢ περὶ ὧν ἀναγκαῖον εἰπεῖν. Ἐν τούτοις γὰρ μόνοις ὁ λόγος τῆς σιγῆς κρείττων, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις ἄμεινον σιγᾶν ἢ λέγειν. Χαῖρε μὲν ἐπὶ τοῖς συμβαίνουσιν τῶν ἀγαθῶν, λυποῦ δὲ μετρίως ἐπὶ τοῖς γιγνομένοις τῶν κακῶν, γίγνου δὲ τοῖς ἄλλοις μηδ' ἐν ἑτέροις ὧν κατάδηλος ἄτοπον γὰρ τὴν μὲν οὐσίαν ἐν ταῖς οἰκίαις ἀποκρύπτειν, τὴν δὲ διάνοιαν φανεράν ἔχοντα περιπατεῖν.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Με ποιους τρόπους συμβουλεύει ο Ισοκράτης τον Δημόνικο να ασκεί την *φρόνησιν*; (Για να απαντήσετε, πρέπει πρώτα να αναγνωρίσετε τα ρήματα σε ἐγκλίση προστακτική.)
2. Να συγκρίνετε τα δύο Κείμενα Αυτενέργειας με βάση τις εγκλίσεις που ο συγγραφέας επιλέγει, αφού λάβετε υπόψη σας τον σκοπό που υπηρετεί κάθε κείμενο. (Θα σας βοηθήσει η μελέτη της διάκρισης των προτάσεων σε προτάσεις κρίσης και επιθυμίας.)
3. Με βάση το κείμενο του Ισοκράτη να γράψεις δική σου επιστολή και να την απευθύνεις σε φίλο/η σου, με την οποία του/της δίνεις συμβουλές για πρακτικές που θεωρείς ότι πρέπει να υιοθετήσει, ώστε να προσδώσει ποιότητα στη ζωή του/της.

Αν η φιλοσοφία στην αρχαία Ελλάδα θεωρείται ότι είναι χρήσιμη για τη ζωή του ανθρώπου και ότι είναι η ίδια μία επιλογή ενός συγκεκριμένου τρόπου ζωής που οδηγεί στην ευδαιμονία, τίθεται το ερώτημα ποια εφόδια πρέπει να έχουμε και από πότε μπορούμε να ασχολούμαστε μαζί της. Ο Επίκουρος (342/1-271/0 π.Χ.) στον δικό του προτρεπτικό παρακινεί έναν μαθητή του (και τον κάθε άνθρωπο) να αναλογιστεί τον ύψιστο καρπό της φιλοσοφίας και να αρχίσει να φιλοσοφεί αμέσως, χωρίς ενδοιασμούς για το κατάλληλο της ηλικίας ή της εκπαίδευσής του –αντίθετα προς τον Πλάτωνα που θεωρούσε τη φιλοσοφία επιστέγασμα μιας μακρόχρονης παιδευτικής πορείας, που δεν μπορεί να απευθύνεται σε όλους.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ, *Επιστολή στον Μενοικέα*, 122

Μήτε νέος τις ὦν μελλέτω φιλοσοφεῖν, μήτε γέρων ὑπάρχων κοπιάτω φιλοσοφῶν· οὔτε γὰρ ἄωρος οὐδεὶς ἐστὶν οὔτε πάρωρος πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαίνειν. Ὁ δὲ λέγων ἢ μήπω τοῦ φιλοσοφεῖν ὑπάρχειν ὥραν ἢ παρεληλυθέναι τὴν ὥραν, ὁμοίός ἐστιν τῷ λέγοντι πρὸς εὐδαιμονίαν ἢ μήπω παρεῖναι τὴν ὥραν ἢ μηκέτι εἶναι. Ὡστε φιλοσοφητέον καὶ νέῳ καὶ γέροντι, τῷ μὲν ὅπως γηράσκων νεάξῃ τοῖς ἀγαθοῖς διὰ τὴν χάριν τῶν γεγονότων, τῷ δὲ ὅπως νέος ἅμα καὶ παλαιὸς ἢ διὰ τὴν ἀφοβίαν τῶν μελλόντων. Μελετᾶν οὖν χρή τὰ ποιοῦντα τὴν εὐδαιμονίαν, εἴπερ παρούσης μὲν αὐτῆς πάντα ἔχομεν, ἀπούσης δὲ πάντα πράττομεν εἰς τὸ ταύτην ἔχειν.

Ούτε όταν κάποιος είναι νέος να αργοπορεί να φιλοσοφήσει, ούτε όταν είναι γέρος να καταπονείται φιλοσοφώντας. Γιατί κανένας δεν είναι ανώριμος ή υπερώριμος για εκείνο που διασφαλίζει την υγεία της ψυχής. Οποιος, μάλιστα, λέει ότι δεν ήρθε ακόμη ο καιρός για να φιλοσοφήσει ή ότι κιόλας πέρασε, μοιάζει με εκείνον που λέει ότι δεν έφτασε ακόμη η ώρα ή ότι δεν έμεινε πια καιρός για να ευτυχήσει. Πρέπει, λοιπόν, να φιλοσοφεί και ο νέος και ο γέρος· ο ένας ώστε, καθώς γερνά, να παραμένει νέος μέσα στα αγαθά –από ευγνωμοσύνη προς τα όσα έγιναν–, και ο άλλος, αν και νέος, να είναι συνάμα και ώριμος, καθώς θα είναι απαλλαγμένος από τον φόβο για όσα θα γίνουν. Είναι ανάγκη, συνεπώς, να μεριμνούμε για τα όσα φέρνουν την ευδαιμονία, γιατί, όταν την έχουμε, έχουμε τα πάντα, και όταν μας λείπει, κάνουμε τα πάντα για να την αποκτήσουμε.

(μετάφραση Γ. Ζωγραφίδης)

Δεν πρέπει κανείς ούτε όταν είναι νέος να διστάζει να φιλοσοφεί, ούτε πάλι σαν είναι γέροντας να βαριεστίζει και να μη φιλοσοφεί. Κανένας δεν είναι άγουρος ακόμη, και για κανέναν δεν είναι πια πολύ αργά να φροντίσει για την υγεία της ψυχής του. Κι όποιος λέει ότι δεν ήρθε ακόμη ο καιρός να φιλοσοφήσει ή ότι ο καιρός αυτός έχει περάσει πια, μοιάζει σ' εκείνον ο οποίος λέει ότι δεν έχει έρθει ακόμη ο καιρός για την ευτυχία ή ότι δεν είναι πια καιρός γι' αυτήν. Πρέπει, επομένως, και ο γέροντας να φιλοσοφεί και ο νέος· ο ένας για να μένει, κι όταν γερνά, νέος χάρη στα όμορφα πράγματα, καθώς με χαρά θα ανατρέχει στα περασμένα, ο άλλος για να 'ναι και ως νέος συνάμα γέροντας, καθώς δεν θα τον κυριεύει φόβος για τα μελλούμενα. Είναι λοιπόν ανάγκη να στοχαζόμαστε τα πράγματα που φέρνουν την ευτυχία, αφού όταν υπάρχει ευτυχία έχουμε τα πάντα, ενώ όταν αυτή λείπει κάνουμε τα πάντα για να την έχουμε.

(μετάφραση Ν. Μ. Σκουτερόπουλος)

φιλοσοφείν: Για τον Επίκουρο η φιλοσοφία είναι συνυφασμένη με τη μελέτη των φυσικών φαινομένων (φυσιολογία) και την άσκησή της στον ευρύτερο χώρο μιας κοινότητας φίλων (*συμφιλοσοφείν*). Ο σκοπός της είναι διπλός: θεραπευτικός, καθώς απαλλάσσει τον άνθρωπο από τον φόβο για τη φύση, τους θεούς, τον θάνατο και τον πόνο, και διδακτικός, καθώς μαθαίνει τον άνθρωπο να βρίσκει τα όρια του πόνου και της ηδονής.

εὐδαιμονία: ευτυχία. Για τους περισσότερους φιλοσόφους της αρχαιότητας η *εὐδαιμονία* είναι ο τελικός σκοπός της ανθρώπινης ζωής, η επιδίωξη όλων των ανθρώπων, το απώτατο αγαθό—αλλά δίνουν διαφορετικό περιεχόμενο στην έννοια. Στην επικούρεια φιλοσοφία η *εὐδαιμονία* έχει κεντρική θέση, αποτελώντας ένα ιδανικό εφικτό σε όλους τους ανθρώπους, ανεξαρτήτως φυλετικής καταγωγής, φύλου, ηλικίας, κοινωνικής θέσης και οικονομικής κατάστασης. Η *ἡδονή* είναι το κεντρικό περιεχόμενο της ανθρώπινης ευδαιμονίας: *τὴν ἡδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος λέγομεν εἶναι τοῦ μακαρίως ζῆν* (*Επιστολή στον Μενοικέα*, 129). Συνίσταται στη, μέσα από νηφάλιο στοχασμό, μετρημένη απόλαυση φυσικών και πνευματικών αγαθών, που οδηγεί στην *ἀπονία* και στην *ἀταραξία*, την ψυχική γαλήνη. Ο ευδαίμων άνθρωπος, έχοντας απαλλαγεί από τον πόνο της ζωής αλλά και τον φόβο του θανάτου, παρομοιάζεται με τον θεό.

μελετῶ: φροντίζω για κάτι, δίνω προσοχή σε κάτι, το σπουδάζω. Αντίστοιχα μελέτη σημαίνει φροντίδα, επιμέλεια, άσκηση. Στον πλατωνικό διάλογο *Φαίδων* (81a) ο Σωκράτης αναφέρεται στη φιλοσοφική δραστηριότητα της ψυχής ως *μελέτη θανάτου*. Ο Επίκουρος συμβουλεύει τον άνθρωπο να θυμάται και να μελετά διαρκώς τις βασικές αρχές της (επικούρειας) φιλοσοφίας και αναλόγως να διαμορφώνει τη ζωή του.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Πώς συνδέεται η φιλοσοφία με την *εὐδαιμονία* σύμφωνα με τον Επίκουρο; Τι προσφέρει στους μεγαλύτερους και τι στους νεότερους;
2. Για πολλούς φιλοσόφους της αρχαιότητας η ευτυχία (*εὐδαιμονία*) αποτελεί *τέλος* (απώτερο σκοπό) της ανθρώπινης ζωής. Ποια φράση της επιστολής επαληθεύει ότι το ίδιο ισχύει και για τον Επίκουρο;

B. As εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Να σχολιάσετε σε μία παράγραφο εκατό (100) περίπου λέξεων την φράση του Επίκουρου: *οὔτε γὰρ ἄωρος οὐδείς ἐστιν οὔτε πάρωρος πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαίνειν*.
2. Ποιο συγκεκριμένο περιεχόμενο έχει για εσάς η επιμεριστική (αόριστη) αντωνυμία *πάντα* στην περίοδο: *μελετᾷν οὖν χρὴ τὰ ποιοῦντα τὴν εὐδαιμονίαν, εἴπερ παρούσης μὲν αὐτῆς πάντα ἔχομεν, ἀπούσης δὲ πάντα πράττομεν εἰς τὸ ταύτην ἔχειν*;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Ο Επίκουρος αποφεύγει τη χρήση φιλοσοφικών τεχνικών όρων. Πώς θα χαρακτηρίζατε το λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί; Σχετίζεται και πώς η συγκεκριμένη επιλογή με τον πρακτικό προσανατολισμό της φιλοσοφικής του διδασκαλίας;
2. Το κείμενο γλωσσικά βασίζεται σε ζεύγη αντιθέτων. Να εντοπίσετε τη λέξη που έρχεται σε αντίθεση με καθεμιά από τις παρακάτω: *ἄωρος*, *ὑπάρχειν*, *παρεῖναι*, *νεάζει*, *παρούσης*. Εκτιμάτε ότι αποδόθηκαν στις μεταφράσεις οι συγκεκριμένες αντιθέσεις;
3. Να δείτε στο λεξικό τις σημασίες της λέξης *ώρα*, καθώς και αντίστοιχα παραδείγματα. Ύστερα να εξετάσετε προσεκτικά τη χρήση της λέξης στο Κείμενο Αναφοράς, καθώς και των επιθέτων *ἄωρος* και *πάρωρος*. Να ελέγξετε και τις δύο μεταφράσεις. Τέλος, να προβληματιστείτε για το πώς έφτασε η λέξη να έχει τη σημερινή της σημασία.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Ἠθικὰ Νικομάχεια,

Β 2.1-4, 1103b26-1104a5

Ο Αριστοτέλης αναλύει τη φύση των ηθικών αρετών, οι οποίες κατακτώνται χάρη στη συνήθεια που δημιουργείται με την επανάληψη μιας ενέργειας. Ξεκινώντας την ανάλυσή του διευκρινίζει την απόβλεψή της: η φιλοσοφική ενασχόληση με τις ανθρώπινες πράξεις, αντίθετα από τη θεωρητική γνώση (μαθηματική, φυσική, θεολογία), έχει πρακτική χρησιμότητα και εφαρμογή.

Επειδή λοιπόν η παρούσα φιλοσοφική μας ενασχόληση δεν έχει ως στόχο της, όπως οι άλλες, τη θεωρητική γνώση (η έρευνά μας δηλαδή δεν γίνεται για να μάθουμε τι είναι η αρετή, αλλά για να γίνουμε ενάρετοι –αλλιώς δεν θα είχε κανένα νόημα), είναι ανάγκη να εξετάσουμε το θέμα «πράξεις», με το νόημα «πώς πρέπει να τις πράττουμε» –αυτό, φυσικά, επειδή από αυτές εξαρτάται και το τι θα είναι τελικά οι έξεις μας, όπως το έχουμε ήδη πει. Ας βάλουμε λοιπόν ως βάση τη γενικά παραδεκτή αρχή ότι οι πράξεις μας πρέπει να κατευθύνονται από τον ορθό λόγο [...].

Ας σπεύσουμε όμως να συμφωνήσουμε από τώρα μεταξύ μας πως κάθε φορά που μιλούμε για πράξεις και για συμπεριφορές ο λόγος μας δεν μπορεί παρά να είναι γενικός και όχι ακριβής ως τη λεπτομέρεια: το είπαμε ήδη στην αρχή, ότι οι φιλοσοφικοί μας λόγοι πρέπει να ζητούμε να είναι αντίστοιχοι προς το θέμα μας –και, βέβαια, τα θέματα τα σχετικά με τη συμπεριφορά μας και με ό,τι μας συμφέρει και μας ωφελεί δεν έχουν τίποτε το σταθερό, όπως δεν έχουν τίποτε το σταθερό και τα θέματα τα σχετικά με την υγεία μας.

(μετάφραση Δ. Λυπουρλής)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να θυμηθείτε ποιος είναι ο σκοπός της φιλοσοφίας, σύμφωνα με τον Επίκουρο. Να συγκρίνετε τις απόψεις του Αριστοτέλη και του Επικούρου (Κείμενο Αναφοράς). Να λάβετε υπόψη σας και το ακόλουθο χωρίο του Επικούρου, που υπαινίσσεται τους Περιπατητικούς (τους μαθητές του Αριστοτέλη): «Αυτό που προξενεί ανυπέρβλητη αγαλλίαση είναι η παντελής απελευθέρωση από ένα μεγάλο κακό. Τέτοια είναι η φύση του αγαθού, αν κάποιος την συλλάβει με σωστό τρόπο και στη συνέχεια μείνει σταθερός και δεν περιπατεί άσκοπα φλυαρώντας περί του αγαθού» (απόσπασμα 243 Usener).
2. Μια αντίστιξη συνηθισμένη στην αρχαία ελληνική σκέψη είναι ανάμεσα στον *λόγον* (λογική, κρίση κλπ.) και το *πάθος* (συναισθήματα, παρορμήσεις κλπ.). Με βάση τα συγκεκριμένα αποσπάσματα από τα *Ἠθικὰ Νικομάχεια* του Αριστοτέλη και την *Επιστολή στον Μενοικέα* του Επικούρου, να κρίνετε σε ποιο άκρο της αντίστιξης δίνει έμφαση ο κάθε φιλόσοφος.

2. ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ και ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΟΙΝΟΑΝΔΕΥΣ

(α) Ο Επίκουρος (απόσπασμα 221) υποστηρίζει την πρακτική χρησιμότητα της φιλοσοφίας και, όπως ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης παλαιότερα, τη συγκρίνει με την ιατρική. Η τέχνη αυτή προσφέρει ένα παράδειγμα για τον ρόλο της φιλοσοφίας στη ζωή, ωστόσο παραμένει υποτελής στη φιλοσοφία.

(β) Ο Διογένης Οίνοανδεύς (2ος αι. μ.Χ.) χάραξε σε μια γιγάντια δημόσια επιγραφή τις βασικές θέσεις του επικουρισμού και στο παρακάτω χωρίο (απόσπασμα 3) εξηγεί για ποιον λόγο έκρινε σκόπιμο να διαδώσει τη φιλοσοφία του Επίκουρου.

(α) Μάταιος είναι ο λόγος του φιλοσόφου που δεν θεραπεύει κανένα ανθρώπινο πάθος. Γιατί, όπως η ιατρική δεν ωφελεί, παρά μόνο αν θεραπεύει τις ασθένειες του σώματος, έτσι και η φιλοσοφία δεν ωφελεί σε τίποτε, παρά μόνο αν διώχνει τα πάθη της ψυχής.

(μετάφραση Γ. Ζωγραφίδης)

(β) Επειδή οι περισσότεροι άνθρωποι από κοινού, θαρρείς κι έπεσε πανούκλα, ζούνε αρρωστημένοι από ψεύτικες ιδέες, κι όσο πάνε και γίνονται ακόμα περισσότεροι –γιατί με τη μίμηση κολλάνε ο ένας από τον άλλο την αρρώστια σαν τα πρόβατα– κι επειδή θα ήταν δίκαιο να βοηθήσω και αυτούς που θα ζήσουν μετά από μένα –γιατί κι αυτοί δικοί μου άνθρωποι είναι, κι ας μη γεννήθηκαν ακόμα–, αλλά και τους ξένους που έρχονται στα μέρη μας είναι πράξη αγάπης το να τους βοηθάς· επειδή λοιπόν απευθύνεται σε πολλούς το σύγγραμμά μου με τη βοήθεια που μπορεί να προσφέρει, δέλησα [...] να εκθέσω στο κοινό τα φάρμακα που φέρνουν τη σωτηρία, φάρμακα που τα 'χω δοκιμάσει στη ζωή.

(μετάφραση Γ. Αβραμίδης)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Να αναπτύξετε σε μια παράγραφο εκατό (100) περίπου λέξεων τις σκέψεις σας για τον παραλληλισμό ιατρικής και φιλοσοφίας.

3. ΣΕΝΕΚΑΣ Επιστολή 90, 27

Ο Ρωμαίος φιλόσοφος Σενέκας (περ. 4 π.Χ.-65 μ.Χ.), επηρεασμένος κυρίως από τον στωικισμό, εξηγεί στον φίλο του Λουκίλιο, σε μία επιστολή που αποτελεί ένα είδος προτρεπτικού, ότι η φιλοσοφία είναι η αληθινή και ανώτερη τέχνη της ζωής.

Η φιλοσοφία, επιμένω, δεν κατασκευάζει εργαλεία για τις καθημερινές μας ανάγκες. Γιατί της αποδίδεις τόσο ασήμαντα πράγματα; Μηροστά σου βλέπεις τον (αρχι)τεχνίτη της ζωής. Τις άλλες τέχνες τις έχει βεβαίως υπό την εξουσία της· γιατί εφόσον ελέγχει τη ζωή, ελέγχει και αυτά που υπηρετούν ή ομορφαίνουν τη ζωή. Αλλά ο δικός της σκοπός είναι η ευτυχία· σ' αυτήν μας οδηγεί και γι' αυτήν μας ανοίγει τον δρόμο.

(μετάφραση Τ. Νικολαΐδης)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια είναι η σχέση της φιλοσοφίας με τις άλλες «τέχνες» σύμφωνα με τον Σενέκα;
2. Ποιος είναι ο σκοπός της φιλοσοφίας; Να συγκρίνετε την άποψη του Σενέκα με την άποψη του Αριστοτέλη και του Επίκουρου με βάση τα κείμενα που μελετήσατε σ' αυτήν τη Διδακτική Ενότητα.

4. Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ
«Από την σχολήν του
περιωνύμου φιλοσόφου»

Ο Καβάφης στο ποίημά του (1921) παρουσιάζει έναν νεαρό επίδοξο πολιτικό, πρώην μαθητή του πλατωνικού Αλεξανδρινού φιλοσόφου Αμμωνίου Σακκά, αλλά αδιάφορο για τη φιλοσοφία και ειρωνικό έως κυνικό απέναντι σε ανθρώπους και ιδέες.

Έμεινε μαθητής του Αμμωνίου Σακκά δυο χρόνια·
αλλά βαρέθηκε και την φιλοσοφία και τον Σακκά.

Κατόπι μπήκε στα πολιτικά.
Μα τα παραιτήσεν. Ήταν ο Έπαρχος μωρός·
κ' οι πέριξ του ξόανα επίσημα και σοβαροφανή·
τρισβάρβαρα τα ελληνικά των, οι άθλιοι.

Την περιέργειάν του είλκυσε
κομμάτ' η Εκκλησία· να βαπτισθεί
και να περάσει Χριστιανός. Μα γρήγορα
την γνώμη του άλλαξε. Θα κάκιωνε ασφαλώς
με τους γονείς του, επιδεικτικά εθνικούς·
και θα του έπαυαν –πράγμα φρικτόν–
ευδύς τα λίαν γενναία δοσίματα.

Έπρεπεν όμως και να κάμει κάτι. Έγινε ο θαμών
των διεφθαρμένων οίκων της Αλεξανδρείας,
κάθε κρυφού καταγωγίου κραιπάλης.

Η τύχη τού εφάν' εις τούτο ευμενής·
τον έδωσε μορφήν εις άκρον ευειδή.
Και χαίρονταν την θείαν δωρεάν.

Τουλάχιστον για δέκα χρόνια ακόμη
η καλλονή του θα διαρκούσεν. Επειτα –
ίσως εκ νέου στον Σακκά να πήγαινε.
Κι αν εν τω μεταξύ απέθνησκεν ο γέρος,
πήγαινε σ' άλλου φιλοσόφου ή σοφιστού·
πάντοτε βρίσκεται κατάλληλος κανείς.

Ή τέλος, δυνατόν και στα πολιτικά
να επέστρεφεν –αξιεπαίνως ενθυμούμενος
τες οικογενειακές του παραδόσεις,
το χρέος προς την πατρίδα, κι άλλα ηχηρά παρόμοια.

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Ο νεαρός «πρωταγωνιστής» του καβαφικού ποιήματος εκ πρώτης όψεως φαίνεται να εφαρμόζει την επικούρεια συμβουλή: να φιλοσοφεί και στη νεότητα και στα γεράματα. Συμφωνείτε; Θεωρείτε ότι αντι-μετωπίζει τη φιλοσοφία όπως την συλλάμβαναν οι αρχαίοι φιλόσοφοι, δηλαδή ως τρόπο ζωής;

1. ΞΕΝΟΦΩΝ Ἀπομνημονεύματα, 3.9.4-5

Ο Ξενοφών (περ. 430-περ. 349 π.Χ.) στο έργο του Ἀπομνημονεύματα υπερασπίζεται τον δάσκαλό του Σωκράτη, προσπαθώντας να αποκρούσει τις κατηγορίες εξαιτίας των οποίων καταδικάστηκε σε θάνατο. Παράλληλα, δίνει πληροφορίες για τη ζωή και τη διδασκαλία του Σωκράτη, σμιλεύοντας ένα εξιδανικευμένο πορτρέτο του.

Σοφίαν δὲ καὶ σωφροσύνην οὐ διώριζεν, ἀλλὰ τὸν τὰ μὲν καλὰ τε καὶ ἀγαθὰ γινώσκοντα χρῆσθαι αὐτοῖς καὶ τὸν τὰ αἰσχρὰ εἰδότα εὐλαβεῖσθαι σοφόν τε καὶ σώφρονα ἔκρινε. Προσερωτώμενος δὲ εἰ τοὺς ἐπισταμένους μὲν ἃ δεῖ πράττειν, ποιοῦντας δὲ τὰναντία σοφούς τε καὶ ἀκρατεῖς εἶναι νομίζοι· οὐδὲν γε μᾶλλον, ἔφη, ἢ ἀσοφούς τε καὶ ἀκρατεῖς· πάντας γὰρ οἶμαι προαιρουμένους ἐκ τῶν ἐνδεχομένων ἃ οἴονται συμφορώτατα αὐτοῖς εἶναι, ταῦτα πράττειν· νομίζω οὖν τοὺς μὴ ὀρθῶς πράττοντας οὔτε σοφούς οὔτε σώφρονες εἶναι.

Ἐφη δὲ καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν ἀρετὴν σοφίαν εἶναι. Τὰ τε γὰρ δίκαια καὶ πάντα ὅσα ἀρετῇ πράττεται καλὰ τε καὶ ἀγαθὰ εἶναι· καὶ οὐτ' ἂν τοὺς ταῦτα εἰδότας ἄλλο ἀντὶ τούτων οὐδὲν προελέσθαι οὔτε τοὺς μὴ ἐπισταμένους δύνασθαι πράττειν, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἐγχειρῶσιν, ἀμαρτάνειν· οὕτω καὶ τὰ καλὰ τε καὶ ἀγαθὰ τοὺς μὲν σοφούς πράττειν, τοὺς δὲ μὴ σοφούς οὐ δύνασθαι, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἐγχειρῶσιν, ἀμαρτάνειν. Ἐπεὶ οὖν τὰ τε δίκαια καὶ τὰλλα καλὰ τε καὶ ἀγαθὰ πάντα ἀρετῇ πράττεται, δῆλον εἶναι ὅτι καὶ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἄλλη πᾶσα ἀρετὴ σοφία ἐστί.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Αφού μελετήσετε το νόημα της πρώτης παραγράφου, να απαντήσετε στις παρακάτω ερωτήσεις:
 - α) Με ποιο κριτήριο ο Σωκράτης ξεχώριζε ποιοι είναι «σοφοί και σώφρονες» και ποιοι όχι;
 - β) Ποιο είναι το ερώτημα που έθεσαν στον Σωκράτη και τι απάντησε εκείνος;
2. Στη δεύτερη παράγραφο, να εντοπίσετε τα αντικείμενα του ρήματος *ἔφη* και, αφού αναγνωρίσετε συντακτικά τις σχέσεις των απαρεμφάτων με άλλους όρους, να μεταφράσετε το απόσπασμα: *Ἐφη δὲ καὶ τὴν δικαιοσύνην [...] ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἐγχειρῶσιν, ἀμαρτάνειν.*
3. *Προσερωτώμενος δὲ εἰ [...] ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἐγχειρῶσιν, ἀμαρτάνειν.* Να μετατρέψετε το παραπάνω απόσπασμα σε ευθύ λόγο, σε μορφή διαλόγου.

2. ΞΕΝΟΦΩΝ

Απομνημονεύματα, 1.2.19-21·23

Στο απόσπασμα ο Ξενοφών προσπαθεί να αντικρούσει τους κατηγορούς του Σωκράτη που τον θεωρούσαν υπεύθυνο για τη φαύλη πολιτική συμπεριφορά των μαθητών του, Κριτία και Αλκιβιάδη· επικαλείται τη σημασία της επιμέλειας και της συνέπειας στην άσκηση και τη διατήρηση της αρετής.

Ἴσως οὖν εἴποιεν ἂν πολλοὶ τῶν φασκόντων φιλοσοφεῖν ὅτι οὐκ ἂν ποτε ὁ δίκαιος ἄδικος γένοιτο, οὐδὲ ὁ σώφρων ὑβριστής, οὐδὲ ἄλλο οὐδὲν ὧν μάθησίς ἐστιν ὁ μαθὼν ἀνεπιστήμων ἂν ποτε γένοιτο. ἐγὼ δὲ περὶ τούτων οὐχ οὕτω γινώσκω· ὁρῶ γὰρ ὥσπερ τὰ τοῦ σώματος ἔργα τοὺς μὴ τὰ σώματα ἀσκοῦντας οὐ δυναμένους ποιεῖν, οὕτω καὶ τὰ τῆς ψυχῆς ἔργα τοὺς μὴ τὴν ψυχὴν ἀσκοῦντας οὐ δυναμένους· οὔτε γὰρ ἂν δεῖ πράττειν οὔτε ὧν δεῖ ἀπέχεσθαι δύνανται. Δι' ὃ καὶ τοὺς υἱεῖς οἱ πατέρες, κἂν ὥσι σώφρονες, ὅμως ἀπὸ τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων εἴργουσιν, ὥς τὴν μὲν τῶν χρηστῶν ὁμιλίαν ἄσκησιν οὔσαν τῆς ἀρετῆς, τὴν δὲ τῶν πονηρῶν κατάλυσιν. Μαρτυρεῖ δὲ καὶ τῶν ποιητῶν ὃ τε λέγων·

Ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἅπ' ἐσθλὰ διδάξαι· ἦν δὲ κακοῖσι
συμμίσσης, ἀπολεῖς καὶ τὸν ἔοντα νόον,

καὶ ὁ λέγων·

Αὐτὰρ ἀνὴρ ἀγαθὸς τοτὲ μὲν κακός, ἄλλοτε δ' ἐσθλός.

Καγὼ δὲ μαρτυρῶ τούτοις· ὁρῶ γὰρ ὥσπερ τῶν ἐν μέτρῳ πεπονημένων ἐπὼν τοὺς μὴ μελετῶντας ἐπιλανθανομένους, οὕτω καὶ τῶν διδασκαλικῶν λόγων τοῖς ἀμελοῦσι λήθην ἐγγιγνομένην. Ὅταν δὲ τῶν νοητικῶν λόγων ἐπιλάβηται τις, ἐπιλέλησται καὶ ὧν ἡ ψυχὴ πάσχουσα τῆς σωφροσύνης ἐπεθύμει· τούτων δ' ἐπιλαθόμενον οὐδὲν θαυμαστὸν καὶ τῆς σωφροσύνης ἐπιλαθέσθαι. [...]

Πῶς οὖν οὐκ ἐνδέχεται σωφρονήσαντα πρόσθεν αὐθις μὴ σωφρονεῖν καὶ, δίκαια δυνηθέντα πράττειν αὐθις ἀδυνατεῖν; Πάντα μὲν οὖν ἔμοιγε δοκεῖ τὰ καλὰ καὶ τάγαθὰ ἀσκητὰ εἶναι, οὐχ ἥκιστα δὲ σωφροσύνη. Ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ σώματι συμπεφυτευμέναι τῇ ψυχῇ αἱ ἡδοναὶ πείθουσιν αὐτὴν μὴ σωφρονεῖν, ἀλλὰ τὴν ταχίστην ἑαυταῖς τε καὶ τῷ σώματι χαρίζεσθαι.

Οἱ πρώτοι στίχοι εἶναι τοῦ Θέογνι (περ. 530 π.Χ.), που ὁ Σωκράτης χρησιμοποιεῖ καὶ αλλοῦ (Πλάτων, *Μένων* 95d καὶ *Ξενοφών, Συμπόσιον*, 2.4), καὶ ὁ ἄλλος στίχος εἶναι ἀγνωστοῦ ποιητῆ.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Με ποια ἄποψη διαφωνεῖ ὁ Ξενοφών καὶ ποιο εἶναι τὸ ἀντεπιχείρημά του;
2. Να ἐντοπίσετε με πόσους τρόπους πειθοῦς προσπαθεῖ ὁ συγγραφέας νὰ στηρίξει τὴ θέση του.
3. Να ἐντοπίσετε τὴν ἐναλλαγὴ τῶν ἐγκλίσεων. Σε ποια περίπτωση ὁ συγγραφέας χρησιμοποιεῖ τὴ δυνητικὴ εὐκτική καὶ σε ποια τὴν ὀριστική; Επίσης νὰ προσέξετε ὅτι στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ κειμένου κυριαρχοῦν οἱ τύποι τοῦ ἐνεστώτα. Τί πετυχαίνει με αὐτές τὶς γλωσσικὲς ἐπιλογές ὁ συγγραφέας;
4. Για τὴν ἐπανάληψή σας σχετικά με τὶς μετοχές καὶ τὰ ἀπαρέμφατα: α) νὰ καταγράψετε τὰ εἶδη τῶν μετοχῶν καὶ β) νὰ ἐντοπίσετε τὰ ἀπαρέμφατα καὶ τὸν συντακτικὸν ρόλον.
5. Να μεταφράσετε τὸ ἀπόσπασμα: *Πῶς οὖν οὐκ ἐνδέχεται [...] καὶ τῷ σώματι χαρίζεσθαι.*

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΘΕΜΑΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Έχοντας διαβάσει τις αντιλήψεις των αρχαίων Ελλήνων για τη φύση και τη λειτουργία της φιλοσοφίας, αναλογιστείτε αν υπάρχουν και σήμερα λόγοι να φιλοσοφεί ένας άνθρωπος. Πώς θα απαντούσατε στο ερώτημα: σε τι μου χρειάζεται η φιλοσοφία;

Η δημιουργία της ανθρώπινης κοινωνίας και η πολιτική αρετή

Γιώργος Χουλιάρας, *Προμηθέας*, 2000

Εισαγωγή

Θεματικός πυρήνας αυτής της ενότητας είναι ο πρωταγόρειος μύθος, ο μύθος, δηλαδή, που αποδίδεται στον σοφιστή Πρωταγόρα και σε διασκευασμένη μορφή μεταφέρει ο Πλάτων στον διάλογο που συνέγραψε με τίτλο *Πρωταγόρας*. Ο συγκεκριμένος μύθος επιλέγεται από τον Πρωταγόρα για να υποστηρίξει ότι η αρετή είναι δυνατή για όλους τους ανθρώπους. Ο μύθος πιθανόν αποτελεί δημιούργημά του, αφού –σύμφωνα με τον Διογένη Λαέρτιο– εμπεριέχεται στο έργο του *Περί τῆς ἐν ἀρχῇ καταστάσεως*, το οποίο όμως δεν έχει σωθεί. Ωστόσο, το βέβαιο είναι ότι ο μύθος δεν αποτελεί δημιούργημα του Πλάτωνα.

Ο μύθος του Πρωταγόρα, όπως όλοι οι «κοσμογονικοί» μύθοι, αποτελεί φανταστική αφήγηση, χωρίς συγκεκριμένες χωροχρονικές αναφορές· ωστόσο, έχει ιδιαίτερη σημασία ως προσπάθεια ολιστικής προσέγγισης, κατανόησης και ερμηνείας του κόσμου, της ανθρώπινης φύσης και της ανθρώπινης κοινωνίας: ποιος είναι ο κόσμος που μας περιβάλλει, ποιος και με ποιο τρόπο τον δημιούργησε, από πού καταγόμαστε κ.λπ. Με τον ευχάριστο και διασκεδαστικό τρόπο των λαϊκών αφηγήσεων και με βάση το μυθολογικό υλικό που μεταφέρθηκε μέσω της προφορικής παράδοσης, ο πρωταγόρειος μύθος δεν εμποδίζει, αντίθετα διευκολύνει τη φιλοσοφική αναζήτηση της αλήθειας. Κι αυτό γιατί ο μύθος έρχεται με τη φαντασία, την αφήγηση και τη συμβολική γλώσσα να συμπληρώσει και να διευρύνει τους ορίζοντες της λογικής σκέψης και της φιλοσοφικής επιχειρηματολογίας.

Έχοντας υπόψη ο Αριστοτέλης κυρίως τον Πλάτωνα, ο οποίος αξιοποιούσε τον μύθο ως εργαλείο σκέψης και κάθε φορά τον διαμόρφωνε και ως προς τη μορφή και το περιεχόμενο, ώστε να εξυπηρετεί τους φιλοσοφικούς στόχους των Διαλόγων του, χαρακτήρισε, όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα, τους «φιλόμυθους» ως κατά κάποιο τρόπο «φιλόσοφους».

Άλλωστε, ο Πλάτων δεν θα μπορούσε με τον λόγο να προσεγγίσει την αλήθεια για την αρχή του κόσμου και του ανθρώπου. Μόνο ο μύθος τού έδινε αυτή τη δυνατότητα, που ως πρακτική δεν ήταν ασυνήθης στην εποχή του, π.χ. για τους προσωκρατικούς φιλοσόφους, ποιητές, καλλιτέχνες και σοφιστές.

Ο πρωταγόρειος μύθος ως προσέγγιση της ανθρώπινης φύσης και κοινωνίας παρουσιάζει ενδιαφέρον, ως προς τις διαφορές του από άλλους κοσμογονικούς μύθους ή τη *Γένεση* της Παλαιάς Διαθήκης.

1. Δεν αναφέρεται σε αυτόν η γένεση των θεών (όπως στη *Θεογονία* του Ησιόδου) και η δημιουργία του σύμπαντος (όπως στην Παλαιά Διαθήκη). Οι θεοί αναλαμβάνουν να πλάσουν σε ένα πρώτο στάδιο τα ζώα στο εσωτερικό της γης και, στη συνέχεια, αναθέτουν τον εφοδιασμό τους με τις απαραίτητες ιδιότητες στους δύο Τιτάνες, τον Προμηθέα και τον Επιμηθέα, ώστε να οργανώσουν την προϋπάρχουσα, χωρίς λογική, χωρίς μέτρο και τάξη, κοσμική ύλη. Ο Πρωταγόρας μεταφέρει κατ' αυτόν τον τρόπο το κέντρο του ενδιαφέροντος στον άνθρωπο (ανθρωποκεντρική προσέγγιση). Στον μύθο του παρακολουθούμε τη διαδικασία με την οποία τα μεν ζώα «διαμορφώθηκαν», απέκτησαν δηλαδή το καθένα τις δικές του ιδιότητες, ο δε άνθρωπος απέκτησε τα χαρακτηριστικά εκείνα, τις αρετές, που συνιστούν τελικά την ανθρώπινη ουσία του.

2. Σε άλλους μύθους του Πλάτωνα (π.χ. μύθοι στον Πολιτικό και στους Νόμους, καθώς και η αλληγορία του σπηλαίου), στη *Θεογονία* του Ησιόδου και στη *Γένεση*, στην αρχή ο κόσμος φαντάζει παραδεισένιος, ο θεός φροντίζει για τις ανάγκες του ανθρώπου. Στη συνέχεια, ο άνθρωπος, από δική του ευθύνη, εκπίπτει σταδιακά από το πρώτο «χρυσούν» γένος, στο «σιδηρούν», αυτό του σκληρού καθημερινού αγώνα για επιβίωση. Ο πρωταγόρειος μύθος, σε αντίθεση με τις παραπάνω κοσμολογικές εκδοχές, εκφράζει μια αισιόδοξη άποψη για την εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού. Σύμφωνα με τον μύθο, ο *ὀψίνοος*, *ἄμαρτίνοος*, ελαφρόμυαλος Επιμηθέας (*ἐπί + μῆδος*: αυτός που σκέφτεται μετά την εκτέλεση μιας πράξης) αφήνει τον άνθρωπο γυμνό από κάθε εφόδιο και αυτό θα σταθεί λόγος για την παρέμβαση του Προμηθέα, που φιλόανθρωπα θα προνοήσει και θα τον εφοδιάσει με την *ἔντεχνον σοφία*. Ο άνθρωπος με αυτήν τη δωρεά, με τη δύναμη του μυαλού του, θα κατακτήσει ανώτερες μορφές ζωής, τη θρησκευτική πίστη, τη γλωσσική επικοινωνία, την κατασκευαστική ικανότητα, την τεχνολογία, και έτσι θα υπερέχει έναντι των άλλων άλλων ζώων. Η ανοδική του πορεία, από τις εξαρτήσεις της βιολογικής ύπαρξης προς την κατάσταση του νοήμονος όντος που αποκτά τεχνολογική δύναμη, συνεχίζεται και κορυφώνεται με την απόκτηση των δύο νέων δώρων από τον Δία, της *αἰδοῦς* και της *δίκης*, με τα οποία θα μπορεί να συγκροτεί αυτόνομες και βιώσιμες πολιτικές κοινωνίες. Υπ' αυτήν την έννοια, ο μύθος του Πρωταγόρα συνιστά μήνυμα εμπιστοσύνης στην προοδευτική πορεία του ανθρώπινου γένους, το οποίο ξεκινώντας από ατελέστερες μορφές βίου κατέκτησε και κατακτά υψηλότερες βαθμίδες και κατορθώνει διαδοχικά πολιτιστικά επιτεύγματα.
3. Στον μύθο του Πρωταγόρα, η αιδώς και η δίκη, που συνιστούν την πολιτική αρετή, αφορούν όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως. Ο Δίας δίνει τη δυνατότητα να αποκτήσουν αυτήν την αρετή όλοι οι άνθρωποι, διαφορετικά δεν είναι δυνατόν να λειτουργούν ως μέλη μιας κοινωνίας. Αυτό υποστηρίζει και ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* του (βλ. 7η Διδακτική Ενότητα). Η τάση να ζει σε οργανωμένες κοινωνίες, όπου ο νόμος κυριαρχεί, προσιδιάζει στη φύση του ανθρώπου. Στον μύθο απηχούν απόψεις του Πρωταγόρα, γνωστές από άλλες πηγές, καθώς και άλλων σοφιστών, όπως π.χ. του Αντιφώντα (βλ. 21η Διδακτική Ενότητα), που τάχθηκε κατά των κοινωνικών και φυλετικών διακρίσεων: όλοι οι άνθρωποι είναι φύσει ίσοι, η φύση τούς προίκισε με τα ίδια γνωρίσματα. Ωστόσο, όπως γνωρίζουμε, στον λόγο του Πρωταγόρα και των άλλων σοφιστών εγείρονται επιφυλάξεις κατά πόσο αυτή η ισότητα ισχύει στην πράξη, επειδή συχνά η κοινωνική συμβίωση και οργάνωση καθιστά άνισους τους ανθρώπους. Αυτό δηλώνει στην παρέμβασή του ο Ιππίας, ο οποίος τάσσεται υπέρ της φύσει ενότητας των ανθρώπων, την οποία συχνά ο νόμος των ανθρώπων *παρὰ τὴν φύσιν βιάζεται* (*Πρωταγόρας* 337c-338a). Κατά συνέπεια, η πολιτική αρετή, η *εὐβουλία*, έχει δοθεί ως δυνατότητα στους ανθρώπους που, για να την ασκήσουν με τον καλύτερο τρόπο, πρέπει να την αναζητήσουν και να τη διδαχθούν. Κατά συνέπεια, όπως διαφαίνεται στον μύθο, η *αἰδώς* και η *δίκη* δίνονται εκ φύσεως σε όλους τους ανθρώπους, αλλά οι άνθρωποι, ο καθένας ξεχωριστά και μαζί όλη η κοινωνία, πρέπει να θελήσουν να τις ασκήσουν για τον σκοπό αυτό μπορεί να βοηθήσει και η συστηματική εκπαίδευση, η διδαχή.
- Γενικά, ο πρωταγόρειος μύθος αποτελεί μια αισιόδοξη οπτική για την εξέλιξη του ανθρώπου, ο οποίος με εμπιστοσύνη στις δυνατότητές του συνεχίζει την ανοδική του ιστορική πορεία.

Ο Πρωταγόρας εξηγεί τεολογικά τον «νόμο της αναπλήρωσης» στη φύση, αφού σύμφωνα με τους βιολογικούς νόμους κάθε ζώο έχει εφοδιαστεί με τα αναγκαία μέσα επιβίωσης, αυτοσυντήρησης και διαίωνισης του είδους του. Ειδικότερα, παρατηρούμε ότι οι ιδιότητες μοιράζονται στα ζώα, έτσι ώστε μία αδυναμία να αναπληρώνεται από μία ικανότητα, με σκοπό να εξασφαλίζονται με αυτόν τον τρόπο α) η ύπαρξη και η διαίωνιση του κάθε είδους και β) η ισορροπία του οικοσυστήματος μέσα από την εξισορρόπηση των αντίρροπων δυνάμεων που λειτουργούν στο εσωτερικό του.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΠΛΑΤΩΝ Πρωταγόρας 320c-321b

Ἦν γάρ ποτε χρόνος ὅτε θεοὶ μὲν ἦσαν, θνητὰ δὲ γένη οὐκ ἦν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τούτοις χρόνος ἦλθεν εἰμαρμένος γενέσεως, τυποῦσιν αὐτὰ θεοὶ γῆς ἔνδον ἐκ γῆς καὶ πυρὸς μείξαντες καὶ τῶν ὅσα πυρὶ καὶ γῇ κεράννυται. Ἐπειδὴ δ' ἄγειν αὐτὰ πρὸς φῶς ἔμελλον, προσέταξαν Προμηθεὶ καὶ Ἐπιμηθεὶ κοσμήσαι τε καὶ νεῖμαι δυνάμεις ἐκάστοις ὡς πρέπει. Προμηθεὰ δὲ παραιτεῖται Ἐπιμηθεὺς αὐτὸς νεῖμαι, «Νείμαντος δέ μου», ἔφη, «ἐπίσκεψαι»· καὶ οὕτω πείσας νέμει. Νέμων δὲ τοῖς μὲν ἰσχὺν ἄνευ τάχους προσήπτεν, τοὺς δ' ἄσθενεστέρους τάχει ἐκόσμει· τοὺς δὲ ὥπλιζε, τοῖς δ' ἄοπλον διδοὺς φύσιν ἄλλην τιν' αὐτοῖς ἐμηχανᾶτο δύνάμιν εἰς σωτηρίαν. Ἄ μὲν γὰρ αὐτῶν σμικρότητι ἡμπισχεν, πτηνὸν φυγὴν ἢ κατάγειον οἴκησιν ἔνεμεν· ἃ δὲ ἠῦξε μεγέθει, τῷδε αὐτῷ αὐτὰ ἔσφζεν· καὶ τᾶλλα οὕτως ἐπανισῶν ἔνεμεν. Ταῦτα δὲ ἐμηχανᾶτο εὐλάβειαν ἔχων μή τι γένος αἰστωθεῖη· ἐπειδὴ δὲ αὐτοῖς ἀλληλοφθοριῶν διαφυγὰς ἐπήρκεσε, πρὸς τὰς ἐκ Διὸς ὥρας εὐμάρειαν ἐμηχανᾶτο ἀμφιεννὺς αὐτὰ πυκναῖς τε θριξίν καὶ στερεοῖς δέρμασιν, ἱκανοῖς μὲν ἀμῦναι χειμῶνα, δυνατοῖς δὲ καὶ καύματα, καὶ εἰς εὐνὰς ἰοῦσιν ὅπως ὑπάρχοι τὰ αὐτὰ ταῦτα στρωμνὴ οἰκεῖα τε καὶ αὐτοφυῆς ἐκάστω· καὶ ὑποδῶν τὰ μὲν ὀπλαῖς, τὰ δὲ [θριξίν καὶ] δέρμασιν στερεοῖς καὶ ἀναίμοις. Τοῦντεῦθεν τροφὰς ἄλλοις ἄλλας ἐξεπόριζεν, τοῖς μὲν ἐκ γῆς βοτάνην, ἄλλοις δὲ δένδρων καρπούς, τοῖς δὲ ρίζας· ἔστι δ' οἷς ἔδωκεν εἶναι τροφήν ζώων ἄλλων βοράν· καὶ τοῖς μὲν ὀλιγογονίαν προσήψε, τοῖς δ' ἀναλίσκομένοις ὑπὸ τούτων πολυγονίαν, σωτηρίαν τῷ γένει πορίζων.

Ήταν κάποτε καιρός που θεοὶ υπήρχαν, θνητὰ ὅμως γένη δεν υπήρχαν. Κι ὅταν ἦρθεν ὁ χρόνος ὁ ωρισμένος ἀπὸ τῆ μοῖρα γιὰ τὴ γέννηση κι αὐτῶν, τὰ πλάθουν οἱ θεοὶ στὰ ἐγκατα τῆς γῆς ἀπὸ μίγμα γῆς καὶ φωτιάς, καὶ ἀπὸ ὅσα ἀνακατεύονται με γῆ καὶ φωτιά. Κι ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα νὰ τὰ φέρουν στο φῶς, διέταξαν οἱ θεοὶ τὸν Προμηθεὰ καὶ τὸν Ἐπιμηθεὰ νὰ

Ήταν ἓνας καιρός που υπήρχαν θεοί, ἀλλὰ δεν υπήρχαν ζῶα καμιάς ράτσας πάνω στὴ γῆ. Καὶ ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα που ὅρισε καὶ γι' αὐτὰ ἡ μοῖρα νὰ ἴρθουν στὸν κόσμο, τὰ πλάθουν οἱ θεοὶ μέσα στὰ ἐγκατα τῆς γῆς, ἀπὸ ἓνα μείγμα που ἔκαναν ἀπὸ χῶμα καὶ φωτιά καὶ ἀπ' ὅ,τι μπορεῖ νὰ ἐνωθεῖ με χῶμα καὶ φωτιά. Λοιπόν, τὴν ὥρα που ἦταν νὰ τ' ἀνεβάσουν στο φῶς τοῦ ἡλίου, ἔδωσαν

εφοδιάσουν και να μοιράσουν στο καθένα τους ταιριαστές ιδιότητες. Ο Επιμηθεύς ζητά τότε από τον Προμηθέα να τον αφήσει να κάμει αυτός τη διανομή. Κι άμα, είπε, εγώ τελειώσω, κάνεις εσύ την επιδεώρησή σου' έτσι τον έπεισε και κάνει τη διανομή. Μοιράζοντας λοιπόν σε άλλα έδινε δύναμη χωρίς ταχύτητα, αλλά τα πιο αδύνατα τα εφοδίαζε με ταχύτητα' σε άλλα έδινε όπλα, και όσων άφηνε άοπλη τη φύση γι' αυτά έβρισκε με το νου του κάποια άλλη ικανότητα για τη σωτηρία τους. Όσα, αλήθεια, απ' αυτά έντυνε με μικρό σώμα, σ' αυτά έδινε την ικανότητα να φεύγουν πετώντας ή να κατοικούν μέσα στη γη' κι όσα μεγάλωνε κατά το μέγεθος, μ' αυτό το ίδιο πάλι τα έσωζε' έτσι μοίραζε και τις άλλες ιδιότητες ισορροπώντας τις μ' αυτό τον τρόπο. Όλα αυτά τα σοφίζοταν, επειδή πολύ πρόσεχε μήπως κανένα γένος εξαφανιστεί. Κι αφού τα εφοδίασε αρκετά για να ξεφεύγουν την αλληλοκαταστροφή, σοφίζοταν μέσα προστατευτικά για τις μεταβολές του καιρού που στέλνει ο Ζευς, ντύνοντάς τα με πυκνό τρίχωμα και στερεά δέρματα, ικανά να προφυλάσσουν από το κρύο, κατάλληλα και για τις ζέστες, κι ακόμη, όταν πάνε να κοιμηθούν, τα ίδια αυτά να τους είναι στρωσίδι δικό τους και από φυσικού του στο καθένα, και παπουτσώνοντάς τα άλλα με οπλές, κι άλλα [με τρίχωμα και] με δέρματα στερεά και άναυμα. Ύστερα απ' αυτό τους προμήθευε τροφές σε άλλα άλλες, σε άλλα χορτάρι από τη γη, σε άλλα καρπούς δέντρων, και σε άλλα ρίζες' σε μερικά άφησε τροφή τους να είναι η βορά άλλων ζώων' σ' αυτά όμως τα ζώα ταιρίασε την ιδιότητα να γεννούν λίγους απογόνους, ενώ σε κείνα που τρώγονταν απ' αυτά, ταίριασε την πολυγονία, βρίσκοντας έτσι σωτηρία για το γένος τους.

(μετάφραση Β. Τατάκης)

εντολή στον Προμηθέα και τον Επιμηθέα να τα φροντίσουν και να τους μοιράσουν αξιοσύνες, τέτοιες που να ταιριάζουν στο καθένα τους. Τότε ο Επιμηθέας ζητά από τον Προμηθέα τη χάρη, μόνος του να κάμει τη μοιρασιά: «Κάνω εγώ τη μοιρασιά, του είπε, κι εσύ έρχεσαι μετά και κάνεις επιδεώρηση». Μ' αυτά τον πείθει, και κάνει αυτός τη μοιρασιά. Αρχίζει λοιπόν αυτός τη μοιρασιά, και σε μερικά έδινε δύναμη, όχι όμως και ταχύτητα, ενώ τα πιο αδύνατα τα εφοδίαζε με ταχύτητα. σ' άλλα έδινε οπλισμό, για όσα όμως άφηνε χωρίς αρματωσιά σοφίζοταν κάποια άλλη ικανότητα, για να κρατιούνται στη ζωή. Δηλαδή αυτά που τα έκλεισε μέσα σε μικρό σώμα, τους χάριζε φτερωτή φυγή ή υπόγεια κατοικία' όσα πάλι τα προίκιζε με μεγάλο σώμα, σ' αυτό το ίδιο εμπιστεύθηκε να τα διαφεντεύει' και τις άλλες χάρες τις μοίραζε κρατώντας αυτό το δικαιο μέτρο. Και αν τα σοφίζοταν όλ' αυτά, ήταν γιατί είχε την έγνοια μήπως καμιά ράτσα αφανιστεί από το πρόσωπο της γης. Ύστερα, αφού τα εφοδίασε μ' όσα χρειάζονταν, για να μην αφανίσουν το ένα το άλλο, σοφίζοταν τρόπους να τα προστατέψει από τις αλλαγές του καιρού –που είναι στο χέρι του Δία– ντύνοντάς τα με πυκνό τρίχωμα και χοντρές προβιές, που να μπορούν να τα φυλάξουν από το κρύο, να μπορούν κι από τη ζέστη. κι όταν ήταν να πάνε για ύπνο, φρόντισε πάλι το καθένα τους να έχει σκεπάσματα ταιριαστά και δοσμένα από τη φύση' και τα παπούτσωσε άλλα με οπλές, άλλα με δέρματα χοντρά και χωρίς αίμα. Νοιάστηκε ακόμη το καθένα τους να βρίσκει διαφορετική τροφή, άλλο χόρτα της γης, άλλο καρπούς δέντρων κι άλλο ρίζες' μάλιστα σε μερικά έδωσε για τροφή τη σάρκα άλλων ζώων' τα έφερε έτσι, ώστε αυτά τα τελευταία να γεννούν από ένα δυο, τα θύματά τους όμως να γεννούν πολλά μικρά –αυτό τον τρόπο βρήκε για να σωδεί η ράτσα τους.

(μετάφραση Η. Σπυρόπουλος)

ὅσα πυρὶ καὶ γῇ κεράννυται: Ἦταν διαδεδομένη στην αρχαιότητα η θεωρία για τα τέσσερα *στοιχεῖα* (γῆ, πῦρ, ἀήρ, ὕδωρ) από την ανάμειξη των οποίων (σε ποικίλες αναλογίες) απαρτίζονται και μετασχηματίζονται όλα τα υλικά πράγματα. Ο Εμπεδοκλής τα ονομάζει *ρίζωματα* (βλ. Παράλληλο Κείμενο 2).

Στο κοσμολογικό του έργο *Τίμαιος* (53a-b) ο Πλάτων θέτει την ύπαρξη των τεσσάρων στοιχείων πριν και από τη δημιουργία-μορφοποίηση του κόσμου από τον θεό: «Ὡς τότε όλα βρίσκονταν σε κατάσταση άλογη και άμετρη.

Τον καιρό που ξεκινούσε η διακόσμηση του σύμπαντος, η φωτιά, το νερό, η γη και ο αέρας αρχικά παρουσίαζαν ίχνη μόνο της φύσης τους, δίνοντας την εντύπωση πραγμάτων που έχουν ολοκληρωτικά εγκαταλειφθεί από τον θεό. Το πρώτο λοιπόν βήμα του Θεού ήταν να τα παραλάβει όπως ήταν τότε και να τα ανασχηματίσει μέσω συγκεκριμένων μορφών και αριθμών» (μετάφραση Β. Κάλφας).

εἰμαρμένη (μείρομαι: συμμερίζομαι, συμμετέχω· *εἴμαρται* (απρόσωπο ρήμα): είναι πετρωμένο): Για τους αρχαίους Έλληνες (ήδη από τα ομηρικά χρόνια) η *εἰμαρμένη* είναι η αμάχητη δύναμη, ισχυρότερη και από τους θεούς, που καθορίζει τη μοίρα (ομόρριζη λέξη) του κόσμου και των ανθρώπων. *Εἰμαρμένος χρόνος* είναι ο αυστηρά προκαθορισμένος. Σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, λοιπόν, η γένεση του κόσμου δεν μπορούσε να συμβεί ούτε νωρίτερα ούτε αργότερα από τότε που έγινε.

γένεσις: Ο όρος αναφέρεται στη διαδικασία με την οποία κάτι που δεν υπήρχε άρχισε να υπάρχει. Στον κοσμογονικό του μύθο ο Πρωταγόρας παρουσιάζει τη γένεση του κόσμου ως θεϊκή δημιουργία. Αυτή είναι και η διδασκαλία του ίδιου του Πλάτωνα στον *Τίμαιο* (28a κ.ε.). Το σχετικό με τη δημιουργία κεφάλαιο εισάγεται με τη φράση (29d-e): *Λέγωμεν δὴ δι' ἣντινα αἰτίαν γένεσιν καὶ τὸ πᾶν τόδε ὁ συνιστὰς συνέστησεν* [: Ας δούμε, λοιπόν, για ποια αιτία ο Δημιουργός συνέθεσε το γίνεσθαι και όλο αυτό το σύμπαν –μετάφραση Β. Κάλφας].

σῶζω, σωτηρία: Το ρήμα *σῶζω* σημαίνει σώζω από τον θάνατο, διατηρώ στη ζωή, διαφυλάττω κάτι σῶο και ολόκληρο. Ο Πρωταγόρας αναφέρεται στην *σωτηρίαν* των διαφόρων ειδών του ζωικού βασιλείου (και του ανθρώπου) δηλώνοντας τους τρόπους με τους οποίους αποφεύγεται η εξαφάνισή τους. Η λογική της *σωτηρίας* των ειδών θυμίζει σύγχρονες οικολογικές αρχές.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Ποια χαρακτηριστικά συνάγουμε για τους θεούς γενικά και για τον Δία ειδικότερα; Να εντοπίσετε στο κείμενο τα κατάλληλα σημεία με τα οποία μπορείτε να τεκμηριώσετε την απάντηση.
2. Ποια είναι η σχέση μεταξύ Προμηθέα και Επιμηθέα; Ποια είναι η σχέση που έχουν με τους θεούς;
3. Μπορείτε να σκεφτείτε σε ποια όντα της πανίδας αναφέρονται τα χαρακτηριστικά των ζώων στο απόσπασμα: *νέμων δὲ τοῖς μὲν [...] τῷ γένει πορίζων.*

B. As εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Με ποια δεδομένα για την κατάσταση του κόσμου αρχίζει ο μύθος; Πώς συνδέεται με την προσωκρατική φιλοσοφία;
2. Να σχολιάσετε τη φράση: *ταῦτα δὲ ἐμηχανᾶτο εὐλάβειαν ἔχων μή τι γένος ἀἴστωθείη.* Για ποιον λόγο πρέπει να υπάρξει μέριμνα να μην χαθεί κάποιο γένος; Μπορείτε να τη συνδέσετε με τη θεωρία της εξέλιξης και με την αντίληψη για την ισορροπία στη φύση;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Ποια σημασία έχουν στη νεοελληνική οι λέξεις: παραιτούμαι, επίσκεψη, ευλάβεια, επαρκώς, ώρα; Ποια σημασία έχουν στο κείμενο οι λέξεις: *παραίτεται, επίσκεψαι, ευλάβεια, ἐπήρκεσε, ὥρας*; Τι παρατηρείτε για την εξέλιξη της σημασίας των λέξεων;
2. Να εντοπίσετε στο κείμενο τα στοιχεία από τα οποία συντίθενται τα θνητά όντα και να προσέξετε την πρόταση: *ὅσα πυρὶ καὶ γῇ κεράννυται.* Ποια λέξη του κειμένου προσδιορίζει; Με ποιες άλλες λέξεις συνδέεται νοηματικά; Για ποιον λόγο η αντωνυμία *ὅσα* είναι σε ονομαστική;
3. Η πρόταση *ὥς πρέπει* δηλώνει τον τρόπο που πρέπει να μοιραστούν οι δυνάμεις. Τι πρόταση είναι;
4. Ποιο είναι το αντικείμενο της *εὐλάβειας* που έχει ο Επιμηθέας; Με ποιον τρόπο εκφράζεται στο κείμενο;
5. Να εντοπίσετε στο κείμενο λέξεις και εκφράσεις που επιλέχτηκαν για να ενισχύσουν τον μυθικό χαρακτήρα της όλης αφήγησης.

1. ΗΣΙΟΔΟΣ Θεογονία, 104-136

Ο Ησίοδος (8ος-7ος αι. π.Χ.) στη Θεογονία εξυμνεί το γένος των αθάνατων θεών. Ξεκινά με ύμνο στις Μούσες και στη συνέχεια εκθέτει τη γενεαλογία των θεών από τις πρώτες αρχές (το Χάος, τη Γη, τα Τάρταρα και τον Έρωτα) έως την τελική επικράτησή τους.

Του Δία τέκνα χαίρετε και θελκτικό τραγούδι δώστε.
Το ιερό υμνείτε των αθανάτων γένος των αιώνιων
που από τη Γη γεννήθηκαν κι από τον Ουρανό που 'ναι γεμάτος άστρα,
από τη ζοφερή τη Νύχτα, κι όσους μεγάλωσε ο αλμυρός ο Πόντος.
Πέστε πώς έγιναν στην αρχή οι θεοί και η γη
και οι ποταμοί κι ο πόντος ο απέραντος που ορμάει με το κύμα,
τί άστρα που λάμπουν κι ο πλατύς ο ουρανός επάνω. (110)
[Κι όσοι απ' αυτούς θεοί, των αγαθών οι χορηγοί, γεννήθηκαν.]
Και πώς μοιράστηκαν τα πλούτη τους και τί αξιώματα χώρισαν.
Αλλά και πώς πήραν στην αρχή τον Όλυμπο με τα πολλά φαράγγια.
Αυτά πέστε μου Μούσες που κατοικείτε τα Ολύμπια δώματα,
απ' την αρχή, και πέστε ποιο απ' αυτά έγινε πρώτο.
Στ' αλήθεια πρώτα-πρώτα το Χάος έγινε. Κι ύστερα
η πλατύστερνη η Γη, η σταθερή πάντοτε έδρα όλων των αθανάτων
που την κορφή κατέχουνε του χιονισμένου Ολύμπου,
και τα ζοφώδη Τάρταρα στο μυχό της γης με τους πλατιούς τους δρόμους.
Αλλά κι ο Έρωτας που ο πιο ωραίος είναι ανάμεσα στους αθάνατους θεούς, (120)
αυτός που παραλύει τα μέλη και όλων των θεών κι ανθρώπων την καρδιά
δαμάζει μες στα στήθη και τη συνετή τους θέληση.
Κι από το Χάος έγινε το Έρεβος κι η μαύρη Νύχτα.
Κι από τη Νύχτα πάλι έγιναν ο Αιθέρας και η Ημέρα:
αυτούς τους γέννησε αφού συνέλαβε σμίγοντας ερωτικά με το Έρεβος.
Και η Γη γέννησε πρώτα ίσον μ' αυτή
τον Ουρανό που 'ναι γεμάτος άστρα, να την καλύπτει από παντού τριγύρω
και να 'ναι έδρα των μακαρίων θεών παντοτινά ασφαλής.
Γέννησε και τα όρη τα ψηλά, τις όλο χάρη κατοικίες των θεών Νυμφών
που κατοικούνε στα βουνά τα φαραγγώδη, (130)
μα και το πέλαγος το άκαρπο γέννησε που ορμάει με το κύμα,
τον Πόντο, δίχως ζευγάρωμα ευφρόσυνο. Κι έπειτα
ξάπλωσε με τον Ουρανό και γέννησε τον Ωκεανό το βαθυδίνη
τον Κοίο, τον Κρείο, τον Υπερίονα, τον Ιαπετό,
τη Θεία, τη Ρέα, τη Θέμιδα, τη Μνημοσύνη,
τη χρυσοστέφανη τη Φοίβη και την εράσμια Τηθύ.

(μετάφραση Σ. Γκιργκένης)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποιος θα αφηγηθεί τη γένεση των όντων στα οποία αναφέρεται το απόσπασμα; Ποιος είναι ο αφηγητής στο πλατωνικό κείμενο του *Πρωταγόρα*; Σημαίνει αυτό κάτι για τη δυνατότητα του ανθρώπου να ερμηνεύει τον κόσμο;
2. Για ποια όντα υπάρχει δημιουργός; Να προσέξετε τη διατύπωση και τη σύνταξη των ρημάτων που δείχνουν την εμφάνιση ή τη δημιουργία των όντων.

2. ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ

απόσπασμα 17, 14-30

Ο φιλόσοφος Εμπεδοκλής από τον Ακράγαντα της Σικελίας (483/2-424/3 π.Χ.) διατύπωσε τη διδασκαλία του σε ποιητική μορφή. Στο έργο του *Περί φύσεως* (από το οποίο σώθηκε μικρό μέρος του) ανέπτυξε τη φυσική του διδασκαλία. Στο παρακάτω απόσπασμα μιλάει για τις αρχές των έμβιων όντων και τον κύκλο τους –έναν κύκλο που ίσως αφορά γενικότερα τον κόσμο, τη γένεση και τη φθορά του.

Αλλά εμπρός, άκουε τα λόγια μου, γιατί η γνώση τον νου αναπτύσσει·
όπως είπα και πριν, δηλώνοντας τα όρια των λόγων μου, (15)
και τώρα για δυο καταστάσεις θα μιλήσω: τη μια το ένα βγήκε απ' τα πολλά,
και την άλλη από το ένα ξεπρόβαλλαν και έγιναν πολλά,
φωτιά, νερό και χώμα και το άπλετο ύψος του αέρα,
και χωριστά από αυτά η ολέθρια Έχθρα (νείκος), ισόρροπα παντού απλωμένη,
και η Φιλότητα ανάμεσά τους, ίση μ' αυτά στο μήκος και στο πλάτος· (20)
κοίταξε την με τον νου σου και μην κάδεσαι με θαμπωμένα μάτια·
αυτή, πιστεύουν, πως είναι φυτρωμένη και στα μέλη των θνητών
χάρη σ' αυτήν σκέφτονται φιλικά και κάνουν πράξεις φιλικές,
καλώντας τη Χαρά με το όνομα και Αφροδίτη·
αυτή περιφέρεται ανάμεσά τους και κανείς θνητός δεν το έχει καταλάβει. (25)
Εσύ όμως άκου τον αλήθητο σκοπό του λόγου.
Όλ' αυτά είναι ίσα και συνομήλικα εξ αρχής,
αλλά διαφορετική έχει το καθένα σημασία, κατά το ήθος του καθενός,
και διαδοχικά κρατούν την εξουσία, καθώς γυρίζει ο χρόνος
και μετά απ' αυτά τίποτε δεν προστίθεται ούτε εξαφανίζεται. (30)

(μετάφραση Β. Κύρκος)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια στοιχεία συνθέτουν κάθε ξεχωριστό ον σύμφωνα με το ποίημα του Εμπεδοκλή; Ποια δύναμη χωρίζει τα όντα στα στοιχεία από τα οποία συντίθενται; Ποια δύναμη ενώνει τα στοιχεία που συνθέτουν τα όντα;
2. Ποια είναι η δική σου άποψη για τον τρόπο που ερμηνεύει ο Εμπεδοκλής τη γένεση και τον θάνατο;

1. ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ Πρωταγόρας (Βίοι, 9.51-52)

Ο Διογένης Λαέρτιος (3ος αι. μ.Χ.) καταγράφει τη ζωή και τις θεωρίες πολλών αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων και αποτελεί σημαντική πηγή για όσους δεν διαθέτουμε άλλες μαρτυρίες. Στο απόσπασμα παρουσιάζει τις βασικές θέσεις του Πρωταγόρα.

Καὶ πρῶτος ἔφη δύο λόγους εἶναι περὶ παντὸς πράγματος ἀντικειμένους ἀλλήλοις· οἷς καὶ συνηρώτα, πρῶτος τοῦτο πράξας· ἀλλὰ καὶ ἥρξατό που τοῦτον τὸν τρόπον· «πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστιν, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν». Ἔλεγέ τε μηδὲν εἶναι ψυχὴν παρὰ τὰς αἰσθήσεις, καθὰ καὶ Πλάτων φησὶν ἐν Θεαιτήτῳ, καὶ πάντα εἶναι ἀληθῆ. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ τοῦτον ἥρξατο τὸν τρόπον· «περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι οὔθ' ὡς εἰσὶν, οὔθ' ὡς οὐκ εἰσὶν· πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι, ἢ τ' ἀδηλότης καὶ βραχύς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου». Διὰ ταύτην δὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ συγγράμματος ἐξεβλήθη πρὸς Ἀθηναίων· καὶ τὰ βιβλία αὐτοῦ κατέκαυσαν ἐν τῇ ἀγορᾷ, ὑπὸ κήρυκι ἀναλεξάμενοι παρ' ἐκάστου τῶν κεκτημένων.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια εἶναι ἡ ἀποψη τοῦ Πρωταγόρα γιὰ τὴν ἀλήθεια;
2. Να μεταφράσετε τὸ ἀπόσπασμα: *καὶ ἀλλαχοῦ δὲ τοῦτον [...] ἐκάστου τῶν κεκτημένων*.
3. Σε ποια υποκείμενα ἀναφέρονται οἱ προτάσεις *ὡς εἰσὶν* καὶ *ὡς οὐκ εἰσὶν*; Τί εἶδους προτάσεις εἶναι;
4. Στὸ κείμενο ὑπάρχει τρεῖς φορές τὸ ἀπαρέμφατο *εἶναι*. Πρόκειται γιὰ εἰδικό ἢ τελικό ἀπαρέμφατο; Θα μπορούσε νὰ αντικατασταθεῖ με πρόταση; Να ἐλέγξετε ἀν ἔχουμε ταυτοπροσωπία ἢ ετεροπροσωπία.

2. ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ

Επιστολή στον Ηρόδοτο, 43-44

Στην Επιστολή στον Ηρόδοτο ο Επίκουρος παρουσιάζει τη φυσική φιλοσοφία του επηρεασμένος από την ατομική θεωρία του Δημόκριτου. Θεωρεί ότι τα όντα συντίθενται από τα άτομα που κινούνται τυχαία στον χώρο. Έτσι, διαφοροποιείται από την αιτιοκρατία του Δημόκριτου, όπως και από την τελολογία του Αριστοτέλη.

Κινούνται τε συνεχώς αἱ ἄτομοι (φησὶ δὲ ἐνδοτέρω καὶ ἰσοταχῶς αὐτὰς κινεῖσθαι τοῦ κενοῦ τὴν εἶξιν ὁμοίαν παρεχομένου καὶ τῇ κουφοτάτῃ καὶ τῇ βαρυτάτῃ) τὸν αἰῶνα, καὶ αἱ μὲν εἰς μακρὰν ἀπ' ἀλλήλων διστάμεναι, αἱ δὲ αὐτοῦ τὸν παλμὸν ἴσχουσιν, ὅταν τύχῃσιν τῇ περιπλοκῇ κεκλειμέναι ἢ στεγαζόμενοι παρὰ τῶν πλεκτικῶν. Ἡ τε γὰρ τοῦ κενοῦ φύσις ἢ διορίζουσα ἐκάστην αὐτὴν τοῦτο παρασκευάζει, τὴν ὑπέρεισιν οὐχ οἷα τε οὔσα ποιεῖσθαι· ἢ τε στερεότης ἢ ὑπάρχουσα αὐταῖς κατὰ τὴν σύγκρουσιν τὸν ἀποπαλμὸν ποιεῖ, ἐφ' ὅποσον ἂν ἡ περιπλοκὴ τὴν ἀποκατάστασιν ἐκ τῆς συγκρούσεως διδῷ.

Ἀρχὴ δὲ τούτων οὐκ ἔστιν, αἰδίων τῶν ἀτόμων οὐσῶν καὶ τοῦ κενοῦ. φησὶ δ' ἐνδοτέρω μηδὲ ποιότητά τινα περὶ τὰς ἀτόμους εἶναι πλὴν σχήματος καὶ μεγέθους καὶ βάρους· τὸ δὲ χρῶμα παρὰ τὴν θέσιν τῶν ἀτόμων ἀλλάττεσθαι ἐν ταῖς δώδεκα στοιχειώσεσιν φησι. Πᾶν τε μέγεθος μὴ εἶναι περὶ αὐτάς· οὐδέποτε γοῦν ἄτομος ὥφθη αἰσθήσει.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Με ποιον τρόπο κινούνται τα άτομα και πώς λειτουργεί ο κενός χώρος;
2. Να μεταφράσετε το απόσπασμα: *ἀρχὴ δὲ τούτων [...] ὥφθη αἰσθήσει.*
3. Να σκεφτείτε τι φανερώνει η γενική ως ονοματικός προσδιορισμός στα παρακάτω ονοματικά σύνολα: *τοῦ κενοῦ φύσις, ἀρχὴ δὲ τούτων, τὴν θέσιν τῶν ἀτόμων.*
4. Να προσέξετε στο κείμενο τα αντικείμενα του ρήματος *φημί*. Να αντικαταστήσετε το ρήμα με το λέγω και να μετατρέψετε τα αντικείμενα σε δευτερεύουσες προτάσεις.

- ♦ **Λεξιλόγιο** *εἶξις*: δυνατότητα, παραχώρηση.
αἰδῖος: παντοτινός, αιώνιος.
ὑπέρεισις: υποστήριξη.
στοιχείωσις: στοιχειώδης, προκαταρκτική διδασκαλία.

Ο πρωταγόρειος μύθος: η κλοπή της φωτιάς - έντεχνη σοφία και λόγος

Η επιμηθεϊκή φάση, που αντιστοιχεί στον φυσικό χρόνο του βιολογικού σχηματισμού των ζωικών ειδών, κλείνει με το ανθρώπινο είδος το οποίο εμφανίζεται τελευταίο στη σειρά των ζωικών οργανισμών. Ως τελευταίο μένει ακόσμητον, που σημαίνει ότι έχει τα λιγότερα φυσικά εφόδια για να επιβιώσει ως είδος στη φύση. Συνεπώς, η φυσική κατάσταση του ανθρώπου κατά το στάδιο σχηματισμού των ειδών μπορεί να αποδοθεί με την έννοια της άπορίας, δηλαδή της φυσικής αδυναμίας και συγχρόνως της ανάγκης για εξεύρεση τρόπων και μέσων αντιμετώπισής της (ήπότε, τι χρήσαιτο). Ο άνθρωπος αναγκάζεται να αναζητήσει τον πόρο, τη λύση του προβλήματος και την υπέρβαση της δυσκολίας. Όταν ο Προμηθέας αντιλήφθηκε το αδιέξοδο στο οποίο κατέληξε το έργο του Επιμηθέα, αποφασίζει να μπει κρυφά στο εργαστήριο της Αθηνάς και του Ηφαίστου και να κλέψει την έντεχνον σοφίαν και τη φωτιά που θα βοηθούσαν τον άνθρωπο στην επιβίωση και την εξέλιξή του. Η μετάβαση του ανθρώπου από την κατάσταση των βιολογικών εξαρτήσεων στην αναζήτηση της αυτονομίας του συμβολίζεται με τον Προμηθέα και τη φιλόνητο κλοπή των «δώρων» του για τον άνθρωπο από το εργαστήριο των δύο θεών.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΠΛΑΤΩΝ, Πρωταγόρας 321b-322a

Ἄτε δὴ οὖν οὐ πάνυ τι σοφὸς ὢν ὁ Ἐπιμηθεὺς ἔλαθεν αὐτὸν καταναλώσας τὰς δυνάμεις εἰς τὰ ἄλογα· λοιπὸν δὴ ἀκόσμητον ἔτι αὐτῷ ἦν τὸ ἀνθρώπων γένος, καὶ ἠπόρει ὅτι χρήσαιτο. Ἀποροῦντι δὲ αὐτῷ ἔρχεται Προμηθεὺς ἐπισκεψόμενος τὴν νομὴν, καὶ ὁρᾷ τὰ μὲν ἄλλα ζῶα ἐμμελῶς πάντων ἔχοντα, τὸν δὲ ἄνθρωπον γυμνὸν τε καὶ ἀνυπόδητον καὶ ἄστρωτον καὶ ἄοπλον· ἤδη δὲ καὶ ἡ εἰμαρμένη ἡμέρα παρῆν, ἐν ἧ ἔδει καὶ ἄνθρωπον ἐξιέναι ἐκ γῆς εἰς φῶς. Ἀπορία οὖν σχόμενος ὁ Προμηθεὺς ἦντινα σωτηρίαν τῷ ἀνθρώπῳ εὖροι, κλέπτει Ἥφαίστου καὶ Ἀθηνᾶς τὴν ἐντεχνον σοφίαν σὺν πυρί—ἀμήχανον γὰρ ἦν ἄνευ πυρὸς αὐτὴν κτητὴν τῷ ἢ χρησίμην γενέσθαι—καὶ οὕτω δὴ δωρεῖται ἀνθρώπῳ. Τὴν μὲν οὖν περὶ τὸν βίον σοφίαν ἄνθρωπος ταύτῃ ἔσχεν, τὴν δὲ πολιτικὴν οὐκ εἶχεν· ἦν γὰρ παρὰ τῷ Δίῳ. Τῷ δὲ Προμηθεῖ εἰς μὲν τὴν ἀκρόπολιν τὴν τοῦ Διὸς οἴκησιν οὐκέτι ἐνεχώρει εἰσελθεῖν—πρὸς δὲ καὶ αἱ Διὸς φυλακαὶ φοβεραὶ ἦσαν—εἰς δὲ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ Ἥφαίστου οἶκημα τὸ κοινόν, ἐν ᾧ ἐφίλοτεχνεῖτην, λαθὼν εἰσέρχεται, καὶ κλέψας τὴν τε ἔμπυρον τέχνην τὴν τοῦ Ἥφαίστου καὶ τὴν ἄλλην τὴν τῆς Ἀθηνᾶς δίδωσιν ἀνθρώπῳ, καὶ ἐκ τούτου εὐπορία μὲν ἀνθρώπῳ τοῦ βίου γίγνεται, Προμηθεῖ δὲ δι' Ἐπιμηθεῖ ὕστερον, ἥπερ λέγεται, κλοπῆς δίκη μετῆλθεν.

Επειδή όμως ο Επιμηθεύς δεν ήταν πολύ σοφός καταξόδεψε, χωρίς να το πάρει είδηση, τις ιδιότητες στα ἄλογα ζῶα του ἔμενε ακόμη ανεφοδιαστο το γένος των ἀνθρώπων, και δεν ἤξερε τι να κάνει. Απάνω σ' αυτό το αδιέξοδο

Που λες, ο Επιμηθέας βέβαια δεν ήταν και πολύ σοφός· έτσι δεν πήρε είδηση πως ξόδεψε όλες τις χάρες στα ἄλογα ζῶα του ἔμενε ωστόσο αφρόνιστη ακόμα η ράτσα των ἀνθρώπων – και δεν ἤξερε τι να κάνει. Την ώρα που εκείνος καθόταν

έρχεται ο Προμηθεύς να επιθεωρήσει την κατανομή, και βλέπει τα άλλα ζώα να τα έχουν όλα ταιριαστά, και τον άνθρωπο τον βλέπει γυμνό, και ανυπόδητο, χωρίς στρωσίδι και όπλο· ερχόταν κιόλας και η ορισμένη από τη μοίρα μέρα, όπου έπρεπε και ο άνθρωπος να βγει από τη γη στο φως. Κυριευμένος ο Προμηθεύς από τη δυσκολία τι λογής σωτηρία να βρει για τον άνθρωπο, παίρνει κρυφά την τεχνική ικανότητα του Ηφαίστου και της Αθηνάς και μαζί τη φωτιά –γιατί ήταν αδύνατο να αποκτήσει κανείς ή να χρησιμοποιήσει την ικανότητα αυτή χωρίς φωτιά– και έτσι δα τη δωρίζει στον άνθρωπο. Έτσι λοιπόν απέκτησε ο άνθρωπος τις τέχνες που του χρειάζονται για τη ζωή του, την πολιτική όμως ικανότητα δεν την είχε· γιατί αυτή ήταν κοντά στο Δία. Κι ο Προμηθέας δεν είχε πια τον καιρό να μπει μέσα στην ακρόπολη, στην καδέδρα του Δία· κοντά σ' αυτό και οι φρουροί του Δία ήταν φοβεροί· στο κοινό όμως εργαστήριο της Αθηνάς και του Ηφαίστου, όπου οι δυο τους εργάζονταν τις τέχνες τους, μπαίνει κρυφά, κλέβει τις τέχνες με φωτιά του Ηφαίστου και τις άλλες της Αθηνάς και τις δίνει στον άνθρωπο· απ' αυτό είναι που ο άνθρωπος είχε πλούσια τα μέσα για τη ζωή του, ο Προμηθεύς όμως εξ αιτίας του Επιμηθέως κατηγορήθηκε ύστερα, όπως λέν, για κλοπή.

(μετάφραση Β. Τατάκης)

με τα χέρια σταυρωμένα, έρχεται ο Προμηθέας για να επιθεωρήσει τη μοιρασιά. Και βλέπει τα άλλα ζώα εφοδιασμένα με όλα κι όπως τους ταίριαζε, τον άνθρωπο όμως γυμνό και ξυπόλυτο, δίχως σκεπάσματα και αρματωσιά· είχε φτάσει κιόλας η μέρα που όρισε η μοίρα να βγει κι ο άνθρωπος από τη γη στο φως του ήλιου. Τότε, καθώς έζωνε τον Προμηθέα η δυσκολία, ποιον τρόπο να βρει, για να κρατηθεί ο άνθρωπος στη ζωή, του ήρθε στο νου να κλέψει του Ηφαίστου και της Αθηνάς την τεχνική γνώση μαζί και τη φωτιά –γιατί δίχως φωτιά η τέχνη αυτή δεν μπορεί να γίνει κτήμα κανενός ούτε να του σταθεί χρήσιμη– και έτσι την κάνει δώρο στον άνθρωπο. Ο άνθρωπος λοιπόν μ' αυτό τον τρόπο πήρε στα χέρια του την τέχνη που τον βοηθά για να ζήσει, αλλά του έλειπε η άλλη τέχνη, η πολιτική· γιατί αυτή βρισκόταν δίπλα στο θρόνο του Δία. Όμως ο Προμηθέας δεν είχε πια καιρό να μπει στην ακρόπολη του Δία –ας μην ξεχνάμε ότι ο Δίας είχε φοβερούς καστροφύλακες. Μπήκε όμως κρυφά στο συνεταιρικό εργαστήριο της Αθηνάς και του Ηφαίστου, που μέσα εκεί δούλευαν –με τι μεράκι!– τις τέχνες τους. Κλέβει λοιπόν και του Ηφαίστου την τέχνη, που δουλεύει με τη φωτιά, και τις υπόλοιπες τέχνες, που είναι της Αθηνάς, και τις δίνει στον άνθρωπο. Και έτσι ο άνθρωπος άποκτησε εφόδια για να ζήσει, ο Προμηθέας όμως, όπως λεν, εξαιτίας του Επιμηθέα σε λίγο δικάστηκε για κλοπή.

(μετάφραση Η. Σπυρόπουλος)

ἄλογα ζῶα, ἄνθρωπος: Συναντάται συχνά στην αρχαιότητα η θέση ότι ο άνθρωπος είναι ένα ζῶον, ένα ζωντανό ον που έχει πολλά κοινά με τα υπόλοιπα (π.χ. τρέφεται, αναπτύσσεται, αναπαράγεται, αισθάνεται), ενώ αυτό που τον διακρίνει από αυτά είναι ο λόγος, η λογική και η γλώσσα. Στον πλατωνικό *Μενέξενο* (237d-e) η αθηναϊκή γη επαινείται, διότι αυτή *ἐξελέξατο τῶν ζῶων καὶ ἐγέννησεν ἄνθρωπον, ὃ συνέσει τε ὑπερέχει τῶν ἄλλων καὶ δίκην καὶ θεοὺς μόνον νομίζει* [: διάλεξε από όλα τα ζώα και γέννησε τον άνθρωπο, που χάρη στη σύνεσή του υπερέχει όλων των άλλων και είναι το μόνο που πιστεύει στη δικαιοσύνη και τους θεούς].

ἄκόσμητος (κοσμῶ, κόσμος): Το ρήμα *κοσμῶ* σημαίνει τακτοποιώ, διευθετώ, αλλά και στολίζω, καλλωπίζω. Οι αρχαίοι Έλληνες, που θαύμαζαν ιδιαίτερα την τάξη, ισορροπία και αρμονία του σύμπαντος, το ονόμασαν *κόσμον*, δηλαδή στολίδι. Ο Πλάτων (*Τίμαιος* 40a) αποκαλεί τον *οὐρανόν* [: το σύμπαν] *κόσμον ἀληθινὸν πεποικιλμένον καθ' ὅλον* [: αληθινό στολίδι που τον διακοσμεί απ' άκρη σ' άκρη].

Το επίθετο *ἄκόσμητος*, αναφερόμενο στον άνθρωπο, δηλώνει ότι αυτός δεν είναι εξοπλισμένος από τη φύση με αυτάρκειες σωματικές ιδιότητες και ικανότητες. Αντανακλάται, έτσι, η εμπειρική γνώση ότι ο άνθρωπος (και προφανέστερα το ανθρώπινο βρέφος) αδυνατεί να επιβιώσει αρκούμενος μόνο στις πενιχρές, συγκριτικά με διάφορα ζώα, σωματικές του ικανότητες.

περὶ τὸν βίον σοφία, πολιτική (τέχνη): Στη συγκεκριμένη έκφραση του Πρωταγόρα η λέξη *σοφία* δεν δηλώνει τις προχωρημένες, ολοκληρωμένες γνώσεις του σοφού ή επιστήμονα, αλλά τις πρακτικές γνώσεις που βοηθούν τον εκάστοτε άνθρωπο να επιβιώσει και να ρυθμίσει τη ζωή του σε ατομικό ή οικογενειακό επίπεδο. Στα ίδια συμφραζόμενα η *πολιτική τέχνη* είναι το σύνολο των γνώσεων που επιτρέπουν στον άνθρωπο να λειτουργήσει ως μέλος της κοινωνίας.

Στη διάκριση ανάμεσα σε γνώσεις που αξιοποιούνται σε επίπεδο οικίας και σε γνώσεις σε επίπεδο πόλεως είχε προβεί ο Πρωταγόρας, όταν ρωτήθηκε από τον Σωκράτη τι ακριβώς διδάσκει (*Πρωταγόρας* 318e-319a):

Πρωτ.: *Τὸ δὲ μάθημά ἐστιν εὐβουλία περὶ τῶν οἰκείων, ὅπως ἂν ἄριστα τὴν αὐτοῦ οἰκίαν διοικοῖ, καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως, ὅπως τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος ἂν εἴη καὶ πράττειν καὶ λέγειν.*

Σωκρ.: *Ἄρα, ἔφην ἐγώ, ἔπομαί σου τῷ λόγῳ; δοκεῖς γάρ μοι λέγειν τὴν πολιτικὴν τέχνην καὶ ὑπισχνεῖσθαι ποιεῖν ἄνδρας ἀγαθοὺς πολίτας.*

Πρωτ.: *Αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτ' ἐστίν, ἔφη, ὦ Σώκρατες, τὸ ἐπάγγελμα ὃ ἐπαγγέλλομαι.*

[:- Αυτό που διδάσκω είναι η σωφροσύνη για τα δικά του, πώς θα κυβερνά άριστα το σπίτι του, και για τις υποθέσεις της πόλεως, πώς θα γίνει ικανότατος να την κατευθύνει και με τις πράξεις και με τους λόγους του. – Άραγε, είπα εγώ, καταλαβαίνω τι λες; Δίνεις, αλήθεια, την εντύπωση ότι εννοείς την πολιτική τέχνη και ότι υπόσχεσαι πως μορφώνεις καλούς πολίτες. – Αυτή ακριβώς είναι, είπεν, η υπόσχεση που δίνω. (μετάφραση Β. Τατάκης)]

Ο Σωκράτης συνοψίζει με τον όρο *πολιτική τέχνη* το περιεχόμενο των γνώσεων που διατείνεται ο Πρωταγόρας ότι κατέχει και διδάσκει· ο σοφιστής αποδέχεται τον όρο και τον χρησιμοποιεί.

ἐντεχνος σοφία σὺν πυρί, ἔμπυρος τέχνη: Με τις δύο αυτές νοηματικά ισοδύναμες εκφράσεις ο Πρωταγόρας αποτυπώνει κάτι άμεσα ρεαλιστικό: οι πρωταρχικές γνώσεις του ανθρώπινου είδους, η σοφία και η τέχνη με την οποία εξασφαλίζεται η επιβίωσή του, προϋποθέτουν τη χρήση της φωτιάς. Γι' αυτό και ο σοφιστής αναφέρεται στη θεά της σοφίας Αθηνά και τον θεό της φωτιάς Ἡφαίστο, παρουσιάζοντάς τους μάλιστα να εργάζονται σε οίκημα κοινό. Με την *ἐντεχνον σοφίαν* και την *ἐμπυρον τέχνην* ο άνθρωπος έγινε κατασκευαστής, δημιουργός (*homo faber*).

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

Α. Τι λέει το κείμενο;

1. Σε ποια κατάσταση βρίσκεται ο άνθρωπος συγκριτικά με τα άλλα ζώα μετά από τη μοιρασιά που έκανε ο Επιμηθέας;
2. Για ποιον λόγο κατηγορείται ο Προμηθέας για κλοπή (*κλοπής δίκη μετήλθεν*);
3. Τι άλλο χρειάζονται οι άνθρωποι που δεν μπορεί να το προσφέρει ο Προμηθέας;

Β. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Να διευκρινίσετε τις έννοιες *ἔντεχνος σοφία* και *ἔμπυρος τέχνη*. Πώς σχετίζονται με την *περί τὸν βίον σοφίαν* και με την *πολιτική σοφία*;
2. Ποιο συμβολικό ρόλο νομίζετε ότι έχουν στον μύθο ο Επιμηθέας, ο Προμηθέας, ο Ἥφαιστος, η Αθηνά και ο Δίας; Σε τι εξυπηρετούν την ανάπτυξη της σκέψης του Πρωταγόρα;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Να προσέξετε τη σημασία που έχουν στο αρχαίο κείμενο οι λέξεις: *ἀπορία*, *εὐπορία*, *φυλακή*. Με ποιον τρόπο αποδίδονται στις μεταφράσεις; Ποιες άλλες σημασίες είχαν στην αρχαία γλώσσα;
2. Η κατάσταση μετά τη μοιρασιά που έκανε ο Επιμηθέας προκαλεί απορίες (*ἡπόρει, ἀπορία σχόμενος*). Με τι είδους προτάσεις εκφράζονται στο αρχαίο κείμενο;
3. Στο κείμενο έχουμε δύο αναφορικές προτάσεις που προσδιορίζουν τις λέξεις: α) *ἡμέρα* και β) *οἶκημα*. Νομίζετε ότι είναι αναγκαίοι προσδιορισμοί; Θα μπορούσαν να λείπουν χωρίς να αλλοιωθεί το νόημα;

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΣΟΦΟΚΛΗΣ Ἀντιγόνη, 332-375

Ο Σοφοκλής (496-406 π.Χ.) στο Α' Στάσιμο της Ἀντιγόνης (442 π.Χ.) βάζει τον χορό, θαμπωμένο από την τόλμη των άγνωστων που έθαψαν παράνομα τον Πολυνείκη, να τραγουδήσει έναν ύμνο για το θαύμα της ανθρωπίνης δύναμης και επινοητικότητας, περιγράφοντας την πρόοδο του πολιτισμού.

ΧΟΡΟΣ

Πολλά γεννούν το δέος·
το μέγα δέος ο άνθρωπος γεννά·
περνά τον αφρισμένο πόντο
με τις φουρτούνες του νοτιά,
στη μέση σκάβει το βαθύ
και φουσκωμένο κύμα·
και την υπέρτατη θεά, τη Γη,
την άφθαρτη παιδεύει την ακάματη
οργώνοντας με τα καματερά
χρόνο το χρόνο φιδосέρνοντας τ' αλέτρι. (340)

Και των αστόχαστων πτηνών
τις φυλές κυνηγά με τα βρόχια,
των αγρίων θηρίων τα έδνη,
των βυθών την υδρόβια φύτρα
με δίχτυα πλεγμένα στριφτά,
ο τετραπέρατος· τ' αγρίμι της βουνοκορφής
δαμάζει με τεχνάσματα· φορεί
στων αλόγων την πλούσια χ αίτη ζυγό (350)
και στον ταύρο, που βαρβάτος βοσκάει στα όρη.

Ένας τον άλλο διδάξε λαλιά,
τη σκέψη, σαν το πνεύμα των ανέμων,
την όρεξη να ζει σε πολιτείες·
πώς να γλιτώνει το χαλάζι μες σ' αγιάζι,
την άγρια δαρτή βροχή μέσα στον κάμπο,
ο πολυμήχανος· αμήχανος δε δ' αντικρύσει (360)
τα μελλούμενα· το χάρο μόνο
να ξεφύγει δεν μπορεί·
μόλο που βρήκε ψάχνοντας και γιατρείς
σ' αγιάτρευτες αρρώστιες.

Τέχνες μαστορικές σοφίστηκε
που δεν τις βάζει ο νους
κι όμως μια στο καλό, μια στο κακό κυλάει·
όποιος κρατεί τον ανθρώπινο νόμο
και του θεού το δίκιο, που όρκος το δένει φριχτός
πολίτης· αλήτης και φυγάς, (370)
όποιος κλωσσάει τ' άδικο, μακάρι και μ' αποκοτιά,
ποτέ σε τράπεζα κοινή
ποτέ μου βούληση κοινή
με κείνον που τέτοια τολμάει.

(μετάφραση Κ. Χ. Μύρης)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές έχει η κατάσταση του ανθρώπου, όπως την περιγράφει ο Σοφοκλής, σε σχέση με την πλατωνική περιγραφή;

2. ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΣ ΝΙΤΣΕ Η γέννηση της τραγωδίας, 9

Ο Γερμανός φιλόσοφος Friedrich Nietzsche (1844-1900) υπήρξε καθηγητής φιλολογίας, γνώστης της αρχαιοελληνικής και ρωμαϊκής γραμματείας. Στη Γέννηση της τραγωδίας μέσα από το πνεύμα της μουσικής (1872) προβαίνει σε μια πρωτότυπη ανάλυση της αρχαίας τραγωδίας, στην οποία βρίσκει μια καλλιτεχνική μορφή που υπερβαίνει τον πεσιμισμό και τον μηδενισμό.

Αυτή τη δόξα της παθητικότητας θα την αντιπαραθέσω τώρα στη δόξα της ενεργητικότητας, που εκφράζεται στον Προμηθέα του Αισχύλου. Αυτό που είχε να μας πει εδώ ο στοχαστής Αισχύλος, αλλά που, ως ποιητής, μας άφησε μόνον να το προαισθανθούμε με την αλληγορική του εικόνα, μπόρεσε να μας το αποκαλύψει ο νεαρός Γκαίτε με τούτα τα τολμηρά λόγια του δικού του Προμηθέα:

Εδώ κάθομαι και πλάθω τους ανθρώπους
σύμφωνα με την εικόνα μου,
μια ράτσα που να μου μοιάζει,
για να υποφέρει, να κλαίει,
να απολαμβάνει και να χαίρεται,
και να μη σε σέβεται,
όπως εγώ!

Ο άνθρωπος, ανεβαίνοντας στο ύψος ενός Τιτάνα, κερδίζει τον πολιτισμό του με τις δικές του προσπάθειες και αναγκάζει τους θεούς να συμμαχήσουν μαζί του, επειδή, χάρη στη δική του σοφία, κρατάει την ύπαρξη και τους περιορισμούς των θεών στα χέρια του. Αλλά το πιο θαυμαστό σ' αυτό το ποίημα για τον Προμηθέα, το οποίο στη βασική του ιδέα είναι ένας αληθινός ύμνος στην ασέβεια, είναι η βαθιά αισχύλεια επιδίωξη για δικαιοσύνη.

(μετάφραση Ζ. Σαρίκα)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Πώς παρουσιάζεται ο Προμηθέας στο κείμενο του Νίτσε; Ποια σχέση έχει με τον Προμηθέα, όπως εμφανίζεται στον πλατωνικό Πρωταγόρα;
2. Ένας άλλος Γερμανός στοχαστής, ο Κάρολος Μαρξ (Karl Marx), γνώστης και αυτός της ελληνικής γραμματείας, παρουσιάζει με τον δικό του τρόπο τον Προμηθέα χρησιμοποιώντας στίχους από τον Προμηθέα δεσμώτη του Αισχύλου:

«Η φιλοσοφία δεν το κρίνει. Η ομολογία πίστεως του Προμηθέα “μ’ ένα λόγο, είμαι εχθρός όλων των θεών” [στ. 975], είναι και η δική της ομολογία πίστεως, το δικό της απόφθεγμα εναντίον όλων των ουράνιων και γήινων θεών, οι οποίοι δεν αναγνωρίζουν ως ύψιστη θεότητα την ανθρώπινη αυτοσυνειδησία. Μ’ αυτήν ισότιμος κανείς δεν πρέπει νάναι. Και στους θλιβερούς ανθρωπίσκους, πάλι, που χαίρονται για την δήθεν χειροτέρευση της κοινωνικής θέσης της φιλοσοφίας, αποκρίνεται ό,τι κι ο Προμηθέας στον Ερμή, τον υπηρέτη των θεών: “Μάθε το καλά, δεν πρόκειται ν’ ανταλλάξω την μαύρη μου ζωή με την υπηρεσία την δική σου. Γιατί κάλλιο μού φαίνεται να υπηρετώ τούτη την πέτρα παρά νάμαι πιστός αγγελιοφόρος του πατέρα Δία” [στ. 966-969]. Ο Προμηθέας είναι ο εξοχότερος άγιος και μάρτυρας του φιλοσοφικού ημερολογίου» (Διαφορά της δημοκρίτειας και επικουρείας φυσικής φιλοσοφίας (1841) – μετάφραση Π. Κονδύλης).

Να συγκρίνετε τις δύο «γερμανικές» εικόνες του Προμηθέα. Για ποιον λόγο ο Προμηθέας αναγορεύεται σε φιλοσοφικό ήρωα;

1. ΞΕΝΟΦΩΝ, Κύρου Ανάβασις, Δ 5.3-7

Ο Ξενοφών ήταν ανάμεσα στους Έλληνες μισθοφόρους που ακολούθησαν το 401 π.Χ. τον Κύρο στην εκστρατεία του προς την πρωτεύουσα της Περσικής Αυτοκρατορίας, Σούσα, με στόχο την ανατροπή του Πέρση βασιλιά Αρταξέρξη, αδελφού του Κύρου. Η εκστρατεία έληξε άδοξα, όταν σκοτώθηκε ο Κύρος. Ο Ξενοφών περιγράφει ως αυτόπτης μάρτυρας την εκστρατεία και τις περιπέτειες της επιστροφής των Μυρίων.

Ἐντεῦθεν ἐπορεύοντο διὰ χιόνος πολλῆς καὶ πεδίου σταθμοὺς τρεῖς παρασάγγας πεντεκαίδεκα. Ὁ δὲ τρίτος ἐγένετο χαλεπὸς καὶ ἄνεμος βορρᾶς ἐναντίος ἔπνει παντάπασιν ἀποκαίων πάντα καὶ πηγνὺς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐνθα δὴ τῶν μάντεων τις εἶπε σφαγιάσασθαι τῷ ἀνέμῳ, καὶ σφαγιάζεται· καὶ πᾶσι δὴ περιφανῶς ἔδοξεν λῆξαι τὸ χαλεπὸν τοῦ πνεύματος. Ἦν δὲ τῆς χιόνος τὸ βάθος ὀργυιᾶ· ὥστε καὶ τῶν ὑποζυγίων καὶ τῶν ἀνδραπόδων πολλὰ ἀπώλετο καὶ τῶν στρατιωτῶν ὡς τριάκοντα. Διεγέγοντο δὲ τὴν νύκτα πῦρ καίοντες· ξύλα δ' ἦν ἐν τῷ σταθμῷ πολλὰ· οἱ δὲ ὅψε προσιόντες ξύλα οὐκ εἶχον. Οἱ οὖν πάλαι ἦκοντες καὶ τὸ πῦρ καίοντες οὐ προσέεισαν πρὸς τὸ πῦρ τοὺς ὀψίζοντας, εἰ μὴ μεταδοῖεν αὐτοῖς πυροὺς ἢ ἄλλο εἴ τι ἔχοιεν βρωτὸν. Ἐνθα δὴ μετεδίδωσαν ἀλλήλοις ὧν εἶχον ἕκαστοι. Ἐνθα δὲ τὸ πῦρ ἐκαίετο, διατηκομένης τῆς χιόνος βόθροι ἐγένοντο μεγάλοι ἔστε ἐπὶ τὸ δάπεδον· οὗ δὴ παρῆν μετρεῖν τὸ βάθος τῆς χιόνος. Ἐντεῦθεν δὲ τὴν ἐπιούσαν ἡμέραν ὅλην ἐπορεύοντο διὰ χιόνος, καὶ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐβουλιμίαςαν. Ξενοφῶν δ' ὀπισθοφυλακῶν καὶ καταλαμβάνων τοὺς πίπτοντας τῶν ἀνθρώπων ἡγνόμενός τι τὸ πάθος εἶη.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια αποτελέσματα έχουν οι καιρικές συνθήκες υπό τις οποίες πορεύονται οι Μύριοι; Πώς αντιμετωπίζουν τον άνεμο και πώς το χιόνι; Η απάντηση να βασιστεί στο εξής απόσπασμα: *Ἐντεῦθεν ἐπορεύοντο διὰ [...] ξύλα οὐκ εἶχον.*
2. Να μεταφράσετε το απόσπασμα: *Οἱ οὖν πάλαι ἦκοντες [...] ἡγνόμενός τι τὸ πάθος εἶη.*
3. Στην πρώτη περίοδο του αποσπάσματος να εντοπίσετε τους επιθετικούς προσδιορισμούς. Τι θα άλλαζε στο νόημα του κειμένου, αν δεν υπήρχαν;
4. Πώς εξηγείται η άγνοια του Ξενοφώντα στο τέλος του αποσπάσματος; Με τι είδους πρόταση εκφράζεται;
5. Ποια είναι η συντακτική λειτουργία των απαρεμφάτων *σφαγιάσασθαι* και *λῆξαι*;
6. Να χαρακτηρίσετε τεκμηριωμένα αν οι παρακάτω μετοχές είναι συνημμένες ή απόλυτες: *ἀποκαίων, καίοντες, καίοντες, διατηκομένης, ὀπισθοφυλακῶν.*

2. ΞΕΝΟΦΩΝ, Κύρου Ανάβασις, Δ 5.8-11

Το κείμενο αποτελεί συνέχεια του προηγούμενου. Αναφέρεται στις ενέργειες του Ξενοφώντα και του Σπαρτιάτη Χειρίσοφου.

Ἐπειδὴ δὲ εἶπέ τις αὐτῷ τῶν ἐμπείρων ὅτι σαφῶς βουλιμιῶσι κἄν τι φάγωσιν ἀναστήσονται, περιῶν περὶ τὰ ὑποζύγια, εἴ πού τι ὀρώη βρωτόν, διεδίδου καὶ διέπεμπε διδόντας τοὺς δυναμένους περιτρέχειν τοῖς βουλιμιῶσιν. Ἐπειδὴ δέ τι ἐμφάγοιεν, ἀνίσταντο καὶ ἐπορεύοντο. Πορευομένων δὲ Χειρίσοφος μὲν ἀμφὶ κνέφας πρὸς κώμην ἀφικνεῖται, καὶ ὕδροφορούσας ἐκ τῆς κώμης πρὸς τῇ κρήνῃ γυναῖκας καὶ κόρας καταλαμβάνει ἔμπροσθεν τοῦ ἐρύματος. Αὗται ἡρώτων αὐτοὺς τίνες εἶεν. Ὁ δ' ἐρμηνεὺς εἶπε περσιστί ὅτι παρὰ βασιλέως πορεύονται πρὸς τὸν σατράπην. Αἱ δὲ ἀπεκρίναντο ὅτι οὐκ ἐνταῦθα εἴη, ἀλλ' ἀπέχει ὅσον παρασάγγην. Οἱ δ', ἐπεὶ ὀψὲ ἦν, πρὸς τὸν κώμαρχον συνεισέρχονται εἰς τὸ ἔρυμα σὺν ταῖς ὕδροφόροις. Χειρίσοφος μὲν οὖν καὶ ὅσοι ἐδυνήθησαν τοῦ στρατεύματος ἐνταῦθα ἐστρατοπεδεύσαντο, τῶν δ' ἄλλων στρατιωτῶν οἱ μὴ δυνάμενοι διατελέσαι τὴν ὁδὸν ἐνυκτέρευσαν ἄσιτοι καὶ ἄνευ πυρός· καὶ ἐνταῦθά τινες ἀπώλοντο τῶν στρατιωτῶν.

- ♦ **Λεξιλόγιο** κνέφας, το: 1. σουρούπωμα, λυκόφως,
2. το ξημέρωμα ή λυκαυγές.
ἐρύμα, το: 1. σκέπη, μέσο προφύλαξης, η προστασία που προσφέρει το τείχος,
2. προστασία δικαιωμάτων, ασφάλεια.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποιες ενέργειες κάνουν ο Ξενοφών και ο Χειρίσοφος;
2. Να μεταφράσετε το απόσπασμα: Ὁ δ' ἐρμηνεὺς εἶπε [...] ἀπώλοντο τῶν στρατιωτῶν.
3. Να αναγνωρίσετε το εἶδος των ονοματικών προτάσεων με τις οποίες παρατίθενται σε πλάγιο λόγο και να δικαιολογήσετε τον τύπο του ρήματος με το οποίο εκφέρονται: α) τα λόγια ενός ἐμπειρου στρατιώτη, β) η ερώτηση των γυναικῶν, γ) τα λόγια του διερμηνέα και δ) η απάντηση των γυναικῶν.

Τα «δώρα» του Προμηθέα καθιστούν τον άνθρωπο ικανό να επεμβαίνει στη φύση, να προσπαθεί να την αλλάξει και να βελτιώσει τη ζωή του. Ο άνθρωπος χρησιμοποιώντας την πρακτική νοημοσύνη του εξασφάλισε τροφή, στέγη, ενδυμασία· ακόμη περισσότερο, άρθρωσε λόγο και αισθητοποίησε τη μεταφυσική του αγωνία σε θρησκευτικά σύμβολα, με τα οποία εκδηλώνεται εντονότερα η διαφορά του είδους του από τα άλλα έμβια όντα και η έλλογη ιδιότητά του.

Όσα είχαν επιτευχθεί ήταν σημαντικά, αλλά δεν ήταν αρκετά. Απέβλεπαν κυρίως στην αυτοσυντήρηση των ανθρώπων, οι οποίοι ζούσαν διασκορπισμένοι, και στο πλαίσιο αυτό εκδηλώθηκαν οι πρώτες ομάδες συμβίωσης χωρίς όμως σταθερές δομές, για να αντιμετωπίσουν τις επιθέσεις των ζώων. Ωστόσο, οι άνθρωποι γίνονταν επιθετικοί και βίαιοι μεταξύ τους και συνεπώς επικίνδυνοι ο ένας για τον άλλον. Έτσι, μαζί με τον φυσικό κίνδυνο από τα άγρια θηρία, ο άνθρωπος αντιμετώπιζε τώρα και τον κοινωνικό κίνδυνο που απέρρεε από την τυχαία και χωρίς οργάνωση συνύπαρξή του με τους ομοίους του. Ακόμη μία φορά ήταν αντιμέτωπος με την πρόκληση της επιβίωσής του.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΠΛΑΤΩΝ, Πρωταγόρας 322a-323a

Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας, πρῶτον μὲν διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζῶων μόνον θεοὺς ἐνόμισεν, καὶ ἐπεχείρει βωμούς τε ἰδρύεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν· ἔπειτα φωνὴν καὶ ὀνόματα ταχὺ διηρθρώσατο τῇ τέχνῃ, καὶ οἰκῆσεις καὶ ἐσθῆτας καὶ ὑποδέσεις καὶ στρωμνὰς καὶ τὰς ἐκ γῆς τροφὰς ἤϋρετο. Οὕτω δὲ παρεσκευασμένοι κατ' ἀρχὰς ἄνθρωποι ᾤκουν σποράδην, πόλεις δὲ οὐκ ἦσαν· ἀπώλλυντο οὖν ὑπὸ τῶν θηρίων διὰ τὸ πανταχῇ αὐτῶν ἀσθενέστεροι εἶναι, καὶ ἡ δημιουργικὴ τέχνη αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφήν ἱκανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεής —πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὐπω εἶχον, ἥς μέρος πολεμικὴ— ἐζήτουν δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ σφάζεσθαι κτίζοντες πόλεις· ὅτ' οὖν ἀθροισθεῖεν, ἡδίκουν ἀλλήλους ἅτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην, ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο.

Ζεὺς οὖν δείσας περὶ τῷ γένει ἡμῶν μὴ ἀπόλοιτο πᾶν, Ἑρμῆν πέμπει ἄγοντα εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τε καὶ δίκην, ἵν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί. Ἐρωτᾷ οὖν Ἑρμῆς Δία τίνα οὖν τρόπον δοίῃ δίκην καὶ αἰδῶ ἀνθρώποις· «Πότερον ὡς αἱ τέχναι νενέμηνται, οὕτω καὶ ταύτας νείμω; νενέμηνται δὲ ὧδε· εἷς ἔχων ἰατρικὴν πολλοῖς ἱκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί· καὶ δίκην δὲ καὶ αἰδῶ οὕτω θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἐπὶ πάντας νείμω;» «Ἐπὶ πάντας», ἔφη ὁ Ζεὺς, «καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἂν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν· καὶ νόμον γε θὲς παρ' ἐμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως». Οὕτω δὲ, ὦ Σώκρατες, καὶ διὰ ταῦτα οἱ τε ἄλλοι καὶ Ἀθηναῖοι, ὅταν μὲν περὶ ἀρετῆς τεκτονικῆς ἢ λόγος ἢ ἄλλης τινὸς δημιουργικῆς, ὀλίγοις οἴονται μετεῖναι συμβουλῆς, καὶ ἂν τις ἐκτὸς ὧν τῶν ὀλίγων συμβουλευῇ, οὐκ ἀνέχονται, ὡς σὺ φῆς—εἰκότως, ὡς ἐγὼ φημι—ὅταν δὲ εἰς συμβουλὴν πολιτικῆς ἀρετῆς ἴωσιν, ἦν δεῖ διὰ δικαιοσύνης πᾶσαν ἰέναι καὶ σωφροσύνης, εἰκότως ἅπαντος ἀνδρὸς ἀνέχονται, ὡς παντὶ προσήκον ταύτης γε μετέχειν τῆς ἀρετῆς ἢ μὴ εἶναι πόλεις. Αὕτη, ὦ Σώκρατες, τούτου αἰτία.

Και επειδή ο άνθρωπος κρατεί από θεϊκή μοίρα, πρώτα πρώτα ένεκα της συγγένειας προς τον θεό, μόνος από τα ζώα πίστεψε θεούς, και προσπαθούσε να ιδρύει και βωμούς και αγάλματα θεών· έπειτα γλήγορα κατώρθωσε να διαρθρώσει με τη γνωστή τέχνη φωνή και λέξεις, και βρήκε κατοικίες και ενδύματα και υποδήματα και στρωσίδια και τις τροφές από τη γη. Έτσι εφοδιασμένοι οι άνθρωποι στην αρχή κατοικούσαν διασκορπισμένοι· δεν υπήρχαν όμως πόλεις. Καταστρέφονταν λοιπόν από τα θηρία, γιατί παντού και πάντα ήταν ασθενέστεροι απ' αυτά· οι τεχνικές τους δεξιότητες, καλός βοηθός για τον πορισμό τροφής, υστερούσαν στον πόλεμο με τα θηρία· γιατί δεν είχαν ακόμη την πολιτική τέχνη, που μέρος της είναι η πολεμική. Επιδίωκαν λοιπόν να συγκεντρωθούν πολλοί μαζί και να εξασφαλίσουν τη σωτηρία τους χτίζοντας πόλεις· όταν όμως μαζεύονταν, αδικούσαν ένας τον άλλον, γιατί δεν είχαν την πολιτική τέχνη, ώστε πίσω πάλι σκορπίζονταν εδώ και κει και καταστρέφονταν.

Ο Ζεός τότε επειδή φοβήθηκε για το γένος μας, μήπως ολότελα εξαφανιστεί, στέλνει τον Ερμή να φέρει στους ανθρώπους την αιδώ και τη δικαιοσύνη, για να υπάρξει αρμονία στις πόλεις και δεσμοί φιλίας δημιουργοί. Ρωτά λοιπόν ο Ερμής το Δία, με τι τρόπο να δώσει τη δικαιοσύνη και την αιδώ στους ανθρώπους· να τις μοιράσει κι αυτές έτσι όπως έχουν μοιραστεί οι τέχνες; Τούτες έτσι έχουν μοιραστεί· ένας που ξέρει την ιατρική είναι αρκετός για πολλούς που δεν την ξέρουν· έτσι και οι άλλοι τεχνίτες. Και τη δικαιοσύνη λοιπόν και τη ντροπή έτσι να τιςβάλω μέσα στους ανθρώπους, ή να τις μοιράσω σε όλους; Σε όλους, είπε ο Ζεός, και όλοι να έχουν το μερδικό τους· γιατί δε θα μπορούσαν να υπάρχουν πόλεις, αν λίγοι μόνο μετείχαν σ' αυτά, όπως στις άλλες τέχνες· και ναβάλεις νόμο από μέρους μου όποιον δεν είναι ικανός να μετέχει στη δικαιοσύνη και την εντροπή να τον σκοτώνουν ως αρρώστεια για την πόλη.

Λοιπόν, μια και ο άνθρωπος πήρε κι αυτός μερίδιο από τον κλήρο των θεών, πρώτα πρώτα αυτός μόνο απ' όλα τα ζωντανά, σαν συγγενής των θεών βέβαια, πίστεψε σε θεούς και άρχισε να χτίζει βωμούς και αγάλματα των θεών· κατόπι, με την αξιοσύνη του γρήγορα σχημάτισε γλώσσα και λέξεις, συνταιριάζοντας τις συλλαβές, και βρήκε και κατοικίες και ρούχα και υποδήματα και στρώματα και τις τροφές που δίνει η γη. Μ' αυτά λοιπόν τα εφόδια οι άνθρωποι τον πρώτο καιρό ζούσαν σκόρπιοι, πολιτείες όμως δεν υπήρχαν. Έτσι τους αφάνιζαν τα θηρία, γιατί, σ' όλα τα σημεία ήταν πιο δυνατά απ' αυτούς· κι η βιοτεχνία τους τούς βοηθούσε βέβαια σ' ό,τι χρειάζονταν για να βρουν την τροφή τους, όμως δεν μπορούσε να τους σώσει στον πόλεμο με τα θηρία· κι αιτία ήταν που δεν κάτεχαν ακόμη την πολιτική τέχνη, που ένα μέρος της είναι η τέχνη του πολέμου· τότε ένιωσαν την ανάγκη να συγκεντρώνονται και να χτίζουν πολιτείες, για να σωθούν. Όμως, όποτε συγκεντρώνονταν, αδικούσε ο ένας τον άλλο, μια και δεν είχαν την πολιτική τέχνη, κι έτσι πάλι σκορπίζονταν και τους έτρωγαν τα θηρία.

Τότε ο Δίας ανησύχησε μήπως χαθεί η ράτσα μας από το πρόσωπο της γης και στέλνει τον Ερμή να φέρει στους ανθρώπους την αιδώ και τη δικαιοσύνη, για να δημιουργηθούν μονιασμένες πολιτείες και δεσμοί που να δένουν με φιλία τους ανθρώπους. Όμως ρωτά ο Ερμής τον Δία με ποιον τρόπο τέλος πάντων να δώσει στους ανθρώπους την αιδώ και τη δικαιοσύνη: «Με ποιο τρόπο, όπως έχουν μοιραστεί τα επαγγέλματα, έτσι να τις μοιράσω κι αυτές; Ξέρεις πώς έχουν μοιραστεί εκείνα: ένας γιατρός εξυπηρετεί όλον κόσμο, το ίδιο και οι άλλοι τεχνίτες. Με τον ίδιο τρόπο ναβάλω στους ανθρώπους και τη δικαιοσύνη και την αιδώ, ή να τις μοιράσω σ' όλους;». «Σε όλους, είπε ο Δίας, και ο καθένας να έχει το μερίδιό του· γιατί πώς θα σταθούν πολιτείες, αν—όπως έγινε με τα άλλα επαγγέλματα—λίγοι έχουν μερίδιο απ' αυτές; Και βάλε ένα νόμο με τη σφραγίδα μου: όποιος είναι ανίκανος να κρατήσει το μερίδιό του στην αιδώ και τη δικαιοσύνη, να τον σκοτώνουν, γιατί είναι πανούκλα της πολιτείας.»

Ετσι λοιπόν, Σωκράτη, και γι' αυτούς τους λόγους και οι άλλοι και οι Αθηναίοι, όταν πρόκειται για τεκτονική ή καμμιά άλλη τεχνική ικανότητα, νομίζουν ότι λίγοι έχουν το δικαίωμα να δίνουν γνώμη, κι αν κάποιος όντας έξω από τους λίγους επιχειρεί να δίνει γνώμη, δεν ανέχονται, όπως συ υποστηρίζεις: με το δικίο τους, όπως λέγω εγώ: όταν όμως έρχονται να ζητήσουν γνώμη σε θέμα που αναφέρεται σε πολιτική ικανότητα, γνώμη που ολόκληρη πρέπει να περνά από τη δικαιοσύνη και τη σωφροσύνη, τότε σωστά δέχονται να ακούν κάθε άνδρα, με τη σκέψη ότι καθένας ταιριάζει να έχει μέρος στην αρετή, αλλιώς δε θα υπάρχουν πόλεις. Τούτη είναι, Σωκράτη, η αιτία αυτού του πράγματος.

(μετάφραση Β.Τατάκης)

Να λοιπόν, Σωκράτη, πώς και γιατί και οι άλλοι και οι Αθηναίοι, όταν γίνεται συζήτηση για θέμα που χρειάζεται αξιοσύνη αρχιτέκτονα ή κάποιου άλλου τεχνίτη, νομίζουν ότι λίγοι έχουν το δικαίωμα να συμβουλευθούν: κι αν πάει να δώσει συμβουλή κάποιος έξω απ' αυτούς τους λίγους, χαλούν τον κόσμο, όπως λες –με το δικίο τους, νομίζω. Όταν όμως είναι να δώσουν γνώμη για θέμα που χρειάζεται πολιτικήν αξιοσύνη, και που πρέπει απ' την αρχή ως το τέλος να το πραγματευθούν με δικαιοσύνη και σωφροσύνη, δίνουν το ελεύτερο να μιλήσει ο καθένας, και μ' όλο τους το δίκαιο: γιατί όλοι πρέπει να 'χουν το μερίδιό τους σ' αυτή την αρετή: αλλιώς δεν στέκονται οι πολιτείες. Αυτή είναι η αιτία για ό,τι συμβαίνει, Σωκράτη.

(μετάφραση Η. Σπυρόπουλος)

θεία μοῖρα: Εδώ η λέξη έχει την πρώτη της σημασία: μέρος, μερίδιο.

Με την έκφραση *θεία μοῖρα* ο Πρωταγόρας αναφέρεται στη φωτιά και την έλλογη ικανότητα της χρήσης της (*ἔμπυρος τέχνη*), που ο άνθρωπος είχε πάρει από τους θεούς Ἥφαιστο και Αθηνά.

Υπονοείται η αρχαιοελληνική αντίληψη ότι η –ανεξήγητη κατά τα άλλα– ανθρώπινη λογικότητα ανάγεται στον θεό ή είναι ο θεός μέσα μας. Μια τέτοια αναγωγή κάνει ο Πλάτων: «Πρέπει όμως να καταλάβουμε ότι το κυρίαρχο είδος της ψυχής, που δώρισε ο Θεός στον καθένα μας, είναι ένας δαίμων. Είναι αυτό που, όπως είπαμε, κατοικεί στην κορυφή του σώματος και μας ανυψώνει από τη Γη προς τον συγγενικό μας ουρανό, γιατί η αλήθεια είναι ότι είμαστε φυτά όχι της Γης αλλά του ουρανού» (*Τίμαιος* 90a, μετάφραση Β. Κάλφας). Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει: «Μπορούμε, δηλαδή, να πούμε ότι κινεί τα πάντα μέσα μας ένας θεός εσωτερικός. Και του λογικού στοιχείου ακόμα, αρχή δεν είναι το λογικό στοιχείο, αλλά κάτι ανώτερο. Τι άλλο, λοιπόν, θα είναι ανώτερο και από την επιστήμη και από τον νου, παρά ο θεός;» (*Ηθικά Εὐδήμια* 1248a26-29, μετάφραση Β. Μπετσάκος).

φωνή και ὀνόματα: Ο Πρωταγόρας αναφέρεται στη γλώσσα, τον έναρθρο λόγο (*διηρθρώσατο, διά + ἄρθρον* = μέλος). Η *φωνή* είναι καταρχάς ο άναρθρος ήχος που παράγεται από τον λάρυγγα, τις φωνητικές χορδές και τη στοματική κοιλότητα είτε των ζώων είτε των ανθρώπων. Η αρθρωμένη *φωνή* αποτελείται σε πρώτο επίπεδο από διακριτούς ήχους (φθόγγους), που από μόνοι τους δεν έχουν νοηματικό φορτίο: κατά τον Πλάτωνα: *ὣν γε τὰ ἐναργέστατα αὐτὰ τὰ ἐπὶ τὰ [τα φωνήεντα] φωνὴν μόνον ἔχει, λόγον δὲ οὐδ' ὄντιν οὔν* (*Θεαίτητος* 203b). Νοηματικό φορτίο έχουν τα σύνολα φθόγγων, τα *ὀνόματα*, δηλαδή οι λέξεις.

δημιουργική τέχνη: Στην προηγούμενη (5η) Διδακτική Ενότητα είχαν χρησιμοποιηθεί με ανάλογη σημασία οι εκφράσεις *ἔντεχνος σοφία σὺν πυρὶ* και *ἔμπυρος τέχνη*. Καθώς, όμως, στην πορεία του πρωταγόρειου μύθου αναπτύσσεται ο πολιτισμός της ανθρωπότητας, δεν είναι πλέον αναγκαία η παρουσία της φωτιάς σε κάθε δραστηριότητα, και έτσι γίνεται κυρίαρχο το δημιουργικό στοιχείο της ανθρώπινης λογικότητας.

αἰδώς: Το αίσθημα σεβασμού ενός μέλους της κοινότητας έναντι των υπολοίπων, όλες οι ηθικές αναστολές και φόβοι που προφυλάσσουν τον άνθρωπο από αντικοινωνική συμπεριφορά (με άλλα λόγια: ο αυτοσεβασμός, η ντροπή που νιώθει ο άνθρωπος όταν έχει προβεί σε τέτοια συμπεριφορά). Σε ένα λεξικό με τον τίτλο *Ὅροι*, το οποίο ανάγεται στην πλατωνική Ακαδημία, η *αἰδώς* ορίζεται ως «εκούσια υποχώρηση από απερίσκεπτη συμπεριφορά, σύμφωνα με το δίκαιο και αυτό που φαίνεται καλύτερο· εκούσια κατανόηση του καλύτερου· προσοχή για αποφυγή της δικαιολογημένης επίκρισης» (412c). Το δίπλο των αρετών *αἰδώς* καὶ *δίκη* ισοδυναμεί με το *σωφροσύνη* καὶ *δικαιοσύνη*, το οποίο χρησιμοποιεί ο Πρωταγόρας στο επιμύθιο του λόγου του.

δίκη: Στο συγκεκριμένο απόσπασμα η λέξη *δίκη* δεν χρησιμοποιείται με τη σημασία της δικαστικής διαδικασίας. Βρίσκεται κοντά στην αρχική της σημασία· *δίκη*: το ορθό, το δίκαιο. Κατά προέκταση, η δίκη δηλώνει εδώ την έμφυτη αντίληψη για το σωστό, το κοινό περί δικαίου αίσθημα. Βλ. και τη χρήση της λέξης στην επόμενη (7η) Διδακτική Ενότητα από τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Ποια επιτεύγματα του ανθρώπου ανάγονται στη δημιουργική του τέχνη;
2. Ποιες αρνητικές συνέπειες επιφέρει στον άνθρωπο η απουσία της πολιτικής τέχνης;
3. Για ποιον λόγο ο Δίας επιθυμεί να δοθούν η αιδώς και η δίκη σε όλους τους ανθρώπους;
4. Ποια στάση έχουν οι Αθηναίοι σχετικά με τη δημιουργική τέχνη και ποια σχετικά με την πολιτική;

B. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Πώς εξηγείται η φράση *ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας*; Μπορείτε να τη συσχετίσετε με την πλατωνική θεωρία των ιδεών;
2. Ποια σχέση έχουν η αιδώς και η δίκη με την πολιτική τέχνη;
3. Να σχολιάσετε τη φράση: *τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως*.

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Να εντοπίσετε τη λέξη που προσδιορίζει καθεμία από τις δύο ονοματικές αναφορικές προτάσεις. Να εξηγήσετε για ποιον λόγο η αντωνυμία εισαγωγής τους είναι σε γενική (*ἥς*) και σε αιτιατική (*ἣν*) πτώση: α) *ἥς μέρος πολεμική*, β) *ἣν δεῖ διὰ δικαιοσύνης πᾶσαν ἰέναι καὶ σωφροσύνης*.
2. Να αναγνωρίσετε το είδος των παρακάτω προτάσεων: *ὡς σὺ φῆς*, *ὡς ἐγὼ φημί*.
3. Να αναγνωρίσετε το είδος και τη συντακτική λειτουργία των παρακάτω προτάσεων: α) *μὴ ἀπόλοιτο πᾶν*, β) *τίνα οὖν τρόπον δοίη δίκην καὶ αἰδῶ ἄνθρωποις*. Γιατί εκφέρονται με ευκτική;

1. ΜΟΣΧΙΩΝ απόσπασμα 6

Ο τραγικός ποιητής Μοσχίων έζησε πιθανότατα τον 3ο αι. π.Χ. και από τα έργα του σώζονται λίγα αποσπάσματα. Οι παρακάτω στίχοι, ίσως από την τραγωδία του Φεραίοι, επιδιώκουν να δικαιολογήσουν το έθιμο και τον νόμο περί ταφής. Για να πετύχουν τον ποιητικό σκοπό, υιοθετούν μία άποψη

ορισμένων φιλοσόφων για την καταγωγή του πολιτισμού: περιγράφουν μια υποτιθέμενη πρωταρχική «φυσική» αλλά θηριώδη κατάσταση της ανθρωπότητας και παρακολουθούν τη σταδιακή εξέλιξή της έως την πολιτισμένη συμβίωση σε οργανωμένες κοινωνίες.

Πρώτα όμως θα πάω πίσω και θα ξετυλίξω με τον λόγο
πώς άρχισε και πώς εδραιώθηκε ο θνητός βίος.
Ήτανε κάποτε μια εποχή που οι θνητοί
είχαν συνήθειες όμοιες με τα ζώα,
που κατοικούσαν σε σπηλιές πάνω στα όρη (5)
και σε ανήλιαγα φαράγγια γιατί δεν υπήρχε ακόμη
ούτε το στεγασμένο σπίτι ούτε η απλόχωρη πόλη
οχυρωμένη με πέτρινους πύργους.
Το γαμψό άροτρο δεν έσχιζε το σκούρο χώμα,
που τρέφει το καρπερό σιτάρι, (10)
και το φιλόπονο σίδερο δεν φρόντιζε
τις χλοερές σειρές της βακχικής αμπέλου·
η γης ήτανε στείρα, σκληρή, αφιλόξενη.
Η σαρκοβόρος βρώση τους επρόσφερε αλληλοκτόνα δείπνα. (15)
Ο νόμος ήταν ανίσχυρος, η βία μοιραζόταν τον θρόνο με τον Δία·
τον αδύναμο τον κατασπάραζαν οι ισχυρότεροι.
Όταν όμως ο χρόνος, που γεννάει και τρέφει τα πάντα,
έστρεψε τον θνητό βίο σε δρόμο αντίστροφο,
είτε επιστρατεύοντας τον στοχασμό του Προμηθέα (20)
είτε την ανάγκη είτε με τη μακρόχρονη τριβή
καθιστώντας διδάσκαλο την ίδια τη φύση,
τότες ευρέθη ο καρπός της ήμερης τροφής της αγνής Δήμητρας,
ευρέθηκε η γλυκιά πηγή του Βάκχου, (25)
η γη, έως τότε άσπαρτη,
οργωνόταν ήδη από βόδια που σέρναν τον ζυγό·
ύψωσαν πόλεις με τείχη και πύργους,
έχτισαν στεγασμένα σπίτια
και από τον άγριο βίο οδηγήθηκαν στην ήμερη διαβίωση.
Από τότε όρισε ο νόμος να σκεπάζουν με τάφους όσους πεθαίνουν (30)
και στους άδαφτους νεκρούς να προσφέρουν τον κλήρο της σκόνης
που δικαιούνται
και να μην αφήνουν μπροστά στα μάτια των ανθρώπων
την ασεβή ανάμνηση των αλλοτινών δειπνών.

(μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές έχει η κατάσταση του ανθρώπου, όπως την περιγράφει ο Μοσχίων, σε σχέση με την πλατωνική περιγραφή; Τονίζει ο Μοσχίων τόσο όσο και ο Πρωταγόρας τον ρόλο και τη σημασία της πολιτικής τέχνης (τις αρχές οργανωμένης συμβίωσης);

2. ΤΟΜΑΣ ΧΟΜΠΣ Λεβιάθαν, 13

Ο Άγγλος φιλόσοφος Thomas Hobbes (1588-1679), από τους θεμελιωτές της νεότερης πολιτικής φιλοσοφίας, στο έργο του Λεβιάθαν ή Ύλη, Μορφή και Εξουσία μιας Εκκλησιαστικής και Λαϊκής Πολιτικής Κοινότητας (1651) υποστηρίζει την αναγκαιότητα μιας ισχυρής και νόμιμης πολιτικής εξουσίας, την οποία συγκροτούν με το κοινωνικό συμβόλαιο οι άνθρωποι από φόβο και για να ξεφύγουν από την επικίνδυνη φυσική κατάσταση, όπου κυριαρχεί ο πόλεμος όλων εναντίον όλων.

Αυτή η [από τη φύση] ισότητα ικανοτήτων γεννά και ίσες ελπίδες για την επίτευξη των σκοπών μας. Κατ' ακολουθία, αν δύο άνθρωποι, όποιοι κι αν είναι, επιθυμούν το ίδιο πράγμα, χωρίς εντούτοις να μπορούν αμφότεροι να το αποκτήσουν, γίνονται εχθροί. Και στην πορεία προς τον σκοπό τους (που είναι κυρίως η αυτοσυντήρηση, αλλά και ορισμένες φορές η ευχαρίστησή τους μόνο) προσπαθούν να καταστρέψουν ή να υποτάξουν ο ένας τον άλλο. Αλλά ενώ ένας εισβολέας δεν έχει να φοβηθεί παρά τη δύναμη ενός μοναδικού ανθρώπου, αυτός που καλλιεργεί, κτίζει ή κατέχει έναν τόπο άνετο, θα πρέπει να αναμένει ότι πιθανότατα κάποιοι θα καταφθάσουν έτοιμοι και με δυνάμεις συνασπισμένες για να του αφαιρέσουν και να του στερήσουν όχι μόνο το προϊόν της εργασίας του, αλλά και τη ζωή την ίδια ή την ελευθερία του. Με τη σειρά του βέβαια και ο εισβολέας θα διατρέχει στη συνέχεια τον ίδιο κίνδυνο, από άλλους.

Ο λογικότερος τρόπος για να εξασφαλιστεί κανείς από αυτήν την αμοιβαία αβεβαιότητα είναι να προκαταλάβει τους άλλους, το να κυριαρχήσει, δηλαδή, με τη βία ή με την κολακεία πάνω σε όσο το δυνατόν περισσότερους ανθρώπους, μέχρι που να πάψει να διακρίνεται κάποια άλλη δύναμη ικανή να τον θέσει σε κίνδυνο.

(μετάφραση Γ. Πασχαλίδης & Α. Μεταξόπουλος)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Να εξηγήσετε σε ποια φάση εξέλιξης του πολιτισμού, σύμφωνα με την περιγραφή του πλατωνικού αποσπάσματος, αντιστοιχούν όσα καταγράφονται στο κείμενο του Χομπς.

3. ΜΠΑΡΟΥΧ ΣΠΙΝΟΖΑ Πολιτική Πραγματεία, Ι.3·6·7

Ο Ολλανδός φιλόσοφος *Baruch Spinoza* (1632-1677) σε αυτό το έργο του (1675-76) επιχειρεί να αποδείξει πώς πρέπει να θεσμοθετείται μια κοινωνία, ώστε να διατηρηθούν η ειρήνη και η ελευθερία των πολιτών. Υποστηρίζει μία θεωρία του φυσικού δικαίου και αναλύει, όπως ο Αρι-

στοτέλης στα Πολιτικά, τις τρεις μορφές πολιτευμάτων (μοναρχία, αριστοκρατία, δημοκρατία) με βάση τις επιταγές της λογικής.

Οι άνθρωποι είναι έτσι φτιαγμένοι ώστε δεν μπορούν να ζήσουν χωρίς να υπόκεινται σε κάποιο δίκαιο, κοινό για όλους [...]. Για να μπορέσει το κράτος να διατηρηθεί, θα πρέπει να οργανωθεί με τέτοιον τρόπο ώστε αυτοί που το διοικούν, είτε καθοδηγούνται από τον λόγο είτε από τα πάθη, να μην έχουν τη δυνατότητα να ενεργούν κακόπιστα ή πλημμελώς. Δεν αφορούν την ασφάλεια του κράτους τα κίνητρα που οδηγούν τους ανθρώπους να κυβερνούν σωστά, αρκεί να κυβερνούν πράγματι σωστά. [...] Τέλος, εφόσον όλοι οι άνθρωποι, είτε είναι βάρβαροι είτε πολιτισμένοι, συνάπτουν παντού σχέσεις και σχηματίζουν κάποια πολιτική κοινότητα, οι αιτίες και τα φυσικά θεμέλια του κράτους δεν πρέπει να αναζητούνται στα διδάγματα του λόγου, αλλά να συνάγονται από την κοινή φύση ή την κοινή κατάσταση των ανθρώπων.

(μετάφραση Α. Στυλιανού)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Να συγκρίνετε την άποψη του Σπινόζα με τις απόψεις του Πλάτωνα και του Χομπς για τις αιτίες που οδηγούν τους ανθρώπους να συγκροτήσουν πολιτικές κοινωνίες.

1. Αθηναίων πολιτεία, 1.1-2

Η Αθηναίων πολιτεία είναι έργο αγνώστου συγγραφέα, ενώ παλιότερα είχε αποδοθεί στον Ξενοφώντα. Γράφτηκε μεταξύ 431 και 424 π.Χ., στην αρχή του Πελοποννησιακού Πολέμου, και έχει πολιτειολογικό ενδιαφέρον, καθώς παρέχει μια σημαντική μαρτυρία για την Αθηναϊκή Δημοκρατία, τη δομή, την πολιτική και την κατάστασή της, γραμμένη από έναν ολιγαρχικών φρονημάτων σφοδρό επικριτή της.

Περὶ δὲ τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, ὅτι μὲν εἶλοντο τοῦτον τὸν τρόπον τῆς πολιτείας οὐκ ἐπαινῶ διὰ τόδε, ὅτι ταῦθ' ἐλόμενοι εἶλοντο τοὺς πονηροὺς ἄμεινον πράττειν ἢ τοὺς χρηστούς· διὰ μὲν οὖν τοῦτο οὐκ ἐπαινῶ.

Ἐπεὶ δὲ ταῦτα ἔδοξεν οὕτως αὐτοῖς, ὥς εὖ διασφύζονται τὴν πολιτείαν καὶ τὰλλα διαπράττονται ἃ δοκοῦσιν ἀμαρτάνειν τοῖς ἄλλοις Ἕλλησι, τοῦτ' ἀποδείξω.

Πρῶτον μὲν οὖν τοῦτο ἔρῳ, ὅτι δικαίως δοκοῦσιν αὐτόθι οἱ πένητες καὶ ὁ δῆμος πλέον ἔχειν τῶν γενναίων καὶ τῶν πλουσίων διὰ τόδε, ὅτι ὁ δῆμός ἐστιν ὁ ἐλαύνων τὰς ναῦς καὶ ὁ τὴν δύναμιν περιτιθεὶς τῇ πόλει, καὶ οἱ κυβερνήται καὶ οἱ κελευσταὶ καὶ οἱ πεντηκόνταρχοι καὶ οἱ πρωρᾶται καὶ οἱ ναυπηγοὶ —οὗτοί εἰσιν οἱ τὴν δύναμιν περιτιθέντες τῇ πόλει πολὺ μᾶλλον ἢ οἱ ὀπλίται καὶ οἱ γενναῖοι καὶ οἱ χρηστοί. Ἐπειδὴ οὖν ταῦτα οὕτως ἔχει, δοκεῖ δίκαιον εἶναι πᾶσι τῶν ἀρχῶν μετεῖναι ἔν τε τῷ κλήρῳ καὶ ἐν τῇ χειροτονίᾳ, καὶ λέγειν ἐξεῖναι τῷ βουλομένῳ τῶν πολιτῶν.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Πώς δικαιολογείται, στις δύο πρώτες παραγράφους του κειμένου, η γνώμη των Ελλήνων για το αθηναϊκό πολίτευμα;
2. Να μεταφράσετε το απόσπασμα: *Πρῶτον μὲν οὖν [...] βουλομένῳ τῶν πολιτῶν.*
3. Να σκεφτείτε τι προσθέτουν στο νόημα του κειμένου οι παρακάτω δευτερεύουσες προτάσεις. Να αναγνωρίσετε τη συντακτική λειτουργία τους:
 - α) *ὅτι μὲν εἶλοντο τοῦτον τὸν τρόπον τῆς πολιτείας.*
 - β) *ὅτι ταῦθ' ἐλόμενοι εἶλοντο τοὺς πονηροὺς ἄμεινον πράττειν ἢ τοὺς χρηστούς.*
 - γ) *ὥς εὖ διασφύζονται τὴν πολιτείαν καὶ τὰλλα διαπράττονται.*
 - δ) *ἃ δοκοῦσιν ἀμαρτάνειν τοῖς ἄλλοις Ἕλλησι.*
 - ε) *ὅτι δικαίως δοκοῦσιν αὐτόθι οἱ πένητες καὶ ὁ δῆμος πλέον ἔχειν τῶν γενναίων καὶ τῶν πλουσίων διὰ τόδε.*
 - στ) *ὅτι ὁ δῆμός ἐστιν ὁ ἐλαύνων τὰς ναῦς καὶ ὁ τὴν δύναμιν περιτιθεὶς τῇ πόλει.*
4. Για να δικαιολογήσει τη στάση του (*οὐκ ἐπαινῶ*) απέναντι στο αθηναϊκό πολίτευμα και για να αιτιολογήσει (*ἀποδείξω*) την άποψή του, ο συγγραφέας διατυπώνει συγκρίσεις. Να τις εντοπίσετε στο κείμενο, να βρείτε τους όρους που συγκρίνονται και ως προς τι συγκρίνονται.

2. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ

Κατ' Αριστογείτονος Α,

32-34

Με τον λόγο του Κατ' Αριστογείτονος Α ο Αθηναίος ρήτορας και πολιτικός Δημοσθένης (περ.384-περ.322 π.Χ.) στρέφεται εναντίον ενός πολιτικού του αντιπάλου, ο οποίος εισηγείται νόμο ευνοϊκό για τους οφειλέτες του δημοσίου. Στο ακόλουθο απόσπασμα περιγράφεται το ήθος του Αριστογείτονα ως ανάρμοστο και βλαπτικό για την πόλη.

Τί γὰρ οὗτος ὀκνήσειεν ἄν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τῶν ἀνηκέστων ἢ δεινῶν, ἄνθρωπος μίαρὸς καὶ πατρικῆς ἔχθρας πρὸς τὸν δῆμον ἀνάμεστος; Τίς δ' ἂν ἄλλος μᾶλλον, ὃ μὴ γένοιτο, ἀνατρέψειεν τὴν πόλιν, εἰ λάβοιτ' ἐξουσίας; Οὐχ ὀρᾷθ' ὅτι τῆς φύσεως αὐτοῦ καὶ πολιτείας οὐ λογισμὸς οὐδ' αἰδῶς οὐδεμία, ἀλλ' ἀπόνοι' ἡγεῖται, μᾶλλον δ' ὅλον ἔστ' ἀπόνοι' ἢ τούτου πολιτεία; Ἡ μέγιστον μὲν ἔστιν αὐτῷ τῷ ἔχοντι κακόν, δεινὸν δὲ καὶ χαλεπὸν πᾶσι, πόλει δ' οὐκ ἀνεκτόν. Ὁ γὰρ ἀπονεννοημένος ἅπας ἑαυτὸν μὲν προεῖται καὶ τὴν ἐκ λογισμοῦ σωτηρίαν, ἐκ δὲ τοῦ παραδόξου καὶ παραλόγου, ἐὰν ἄρα σωθῇ, σφύζεται. Τίς ἂν οὖν εὖ φρονῶν αὐτὸν ἂν ἢ τὰ τῇ πατρίδι συμφέροντα ταύτῃ συνάψειεν; Τίς οὐκ ἂν εἰς ὅσον δυνατὸν φεύγοι, καὶ τὸν ἔχοντα ταύτην ἐκποδὼν ποιήσαιτο, ἵνα μὴδ' ἄκων αὐτῇ ποτε περιπέσῃ; Οὐκ ἀπονοίας, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοὺς ὑπὲρ πατρίδος βουλευομένους δεῖ ζητεῖν ὅτῃ κοινωνήσουσιν, ἀλλὰ νοῦ καὶ φρενῶν ἀγαθῶν καὶ προνοίας πολλῆς. Ταῦτα μὲν γὰρ εἰς εὐδαιμονίαν ἄγει πάντας ἀνθρώπους, ἐκείνη δ' οἷ τοῦτον ἀπελθεῖν δεῖ.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να εντοπίσετε αρνητικά στοιχεία του χαρακτήρα του Αριστογείτονα, τα οποία επισημαίνει ο Δημοσθένης. Να προσέξετε ιδιαίτερα πόσο τονίζει την απειλή για το δημόσιο συμφέρον. Ποιαν αρετή αναφέρει, την οποία στερείται ο κατηγορούμενος;
2. Να μελετήσετε τη χρήση της δυνητικής ευκτικής. Γιατί τη χρησιμοποιεί ο ρήτορας σε καθεμιά από τις συγκεκριμένες φράσεις; Να διατυπώσετε τις προτάσεις χρησιμοποιώντας δυνητική οριστική και να παρατηρήσετε τις νοηματικές αλλαγές.
3. Να δοκιμάσετε να μετατρέψετε μία ή περισσότερες από τις ευθείες ερωτήσεις σε πλάγια ερώτηση. Τι είδους πλάγια ερώτηση είναι αυτή, ολικής ή μερικής άγνοιας;
4. Να βρείτε στο αρχαίο κείμενο τις ομόρριζες λέξεις καθεμιάς από τις ακόλουθες λέξεις: δέος, λήψη, πονηρός, σχέση, τρόπος, παράφρων, καταφύγιο, πτώμα, αναπήρας, ρήμα.

Ο Αριστοτέλης δεν διαφοροποιείται από τη βασική ιδέα του πρωταγόρειου μύθου: η δημιουργία της πολιτικής κοινωνίας είναι αποτέλεσμα μιας φυσικής εξελικτικής πορείας, που απέβλεπε τόσο στην επιβίωση όσο και στην ευτυχία των ανθρώπων· και ουσιαστική, δομική προϋπόθεση για τη δημιουργία των πόλεων αλλά και την αντοχή τους μέσα στον χρόνο είναι το αίσθημα του δικαίου και οι θεσμοί εύρεσης και πραγμάτωσής του μέσα στις πόλεις. Στο πλαίσιο αυτό, τονίζει ο φιλόσοφος, οι πανάρχαιοι ιδρυτές των διαφόρων πόλεων, για τους οποίους καθεμιά είχε τις δικές της μυθολογικές παραδόσεις, λειτούργησαν ως καταλύτης της φυσικής εξέλιξης.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Πολιτικά, Α 1.12, 1253a29-39

Φύσει μὲν οὖν ἡ ὁρμὴ ἐν πᾶσιν ἐπὶ τὴν τοιαύτην κοινωνίαν [: τὴν πόλιν]· ὁ δὲ πρῶτος συστήσας μεγίστων ἀγαθῶν αἴτιος. Ὡσπερ γὰρ καὶ τελεωθεὶς βέλτιστον τῶν ζῶων ἄνθρωπός ἐστιν, οὕτω καὶ χωρισθεὶς νόμου καὶ δίκης χείριστον πάντων. Χαλεπωτάτη γὰρ ἀδικία ἔχουσα ὅπλα· ὁ δὲ ἄνθρωπος ὅπλα ἔχων φύεται φρονήσει καὶ ἀρετῇ, οἷς ἐπὶ τάναντία ἔστι χρῆσθαι μάλιστα. Διὸ ἀνοσιώτατον καὶ ἀγριώτατον ἄνευ ἀρετῆς, καὶ πρὸς ἀφροδίσια καὶ ἐδωδὴν χείριστον. Ἡ δὲ δικαιοσύνη πολιτικόν· ἡ γὰρ δίκη πολιτικῆς κοινωνίας τάξις ἐστίν, ἡ δὲ δικαιοσύνη τοῦ δικαίου κρίσις.

Φυσική, επομένως, είναι η ορμή που σπρώχνει όλους τους ανθρώπους σ' αυτή την κοινωνία. Κι εκείνος που τη σύστησε πρώτος έγινε αἰτία των μεγαλύτερων αγαθών. Γιατί, αν ο άνθρωπος είναι το ανώτερο από τα όντα, όταν φθάσει στην τελειότητά του, έτσι κι όταν διακόπτεται κάθε σχέση με το νόμο και τη δικαιοσύνη, γίνεται το χειρότερο απ' όλα. Γιατί η αδικία είναι ανυπόφορη όταν διαθέτει όπλα, και ο άνθρωπος γεννιέται έχοντας όπλα την φρόνηση και την αρετή, τα οποία μπορεί να χρησιμοποιήσει και για αντίθετους σκοπούς. Γι' αυτό ο χωρίς αρετή άνθρωπος είναι το πιο ανόσιο, το πιο άγριο όν, και το πιο επιρρεπές στις ερωτικές ηδονές και τη λαιμαργία. Η δικαιοσύνη είναι πολιτική αξία και αποτελεί κανόνα της κοινωνίας. Και η ορθή εφαρμογή της καθορίζει τι είναι δίκαιο.

(μετάφραση Β. Μοσκόβης)

Αφ' ενός λοιπόν φύσει υπάρχει εις τον άνθρωπον η προς την τοιαύτην κοινωνίαν ενόρμησις, αφ' ἑτέρου δε μεγίστων αγαθῶν αἰτίος κατέστη ο πρώτος συστήσας ταύτην· διότι ο άνθρωπος, ως ακριβῶς είναι το υπεροχότερον των ζῶων εἰς τὴν τελειοποίησιν, οὕτω καὶ εἰς τὴν ἀποχωρισθεὶς «νόμου» καὶ «δίκης» ἀποβαίνει το χείριστον ὄλων. Τοῦτο δὲ διότι κατ' ἐξοχὴν φοβερά ἐστὶν ἡ ἔχουσα ὅπλα ἀδικία, ὁ δὲ ἄνθρωπος γεννᾶται ἔχων ἐκ φύσεως ὅπλα, ὅπως μεταχειρισθεὶ ταῦτα ἐπὶ φρονήσει καὶ ἀρετῇ, τα ὅποια ὅμως δύναται καὶ διὰ τὰ ἄκρως ἀντίθετα νὰ χρησιμοποιήσῃ. Διὸ καὶ ὁ ἄνευ ἀρετῆς ἄνθρωπος ἐστὶν τὸ ἀνοσιώτατον καὶ ἀγριώτατον τῶν ὄντων καὶ ὡς πρὸς τὰ ἀφροδίσια καὶ τὴν λαιμαργίαν τὸ χείριστον. Ἀπ' ἐναντίας, στοιχείον τῆς πολιτείας ἐστὶν ἡ δικαιοσύνη· διότι τὰξις τῆς πολιτικῆς ὁργανωμένης κοινωνίας ἐστὶν ἡ «δίκη»· «δίκης» δὲ ἐστὶν ἡ ἐν πάσῃ περιπτώσει διακρίβωσις τοῦ δικαίου.

(μετάφραση Π. Λεκατσάς)

φύσει: Όπως θα δούμε στη 16η Διδακτική Ενότητα, τόσο η κοινωνικότητα του ανθρώπου όσο και η σύσταση της *πόλεως* ανάγονται στη φύση, είναι φυσικά φαινόμενα.

τελειοῦμαι (τέλος): Με τον όρο *τέλος* ο Αριστοτέλης δηλώνει τον απώτερο σκοπό, τον λόγο, μιας σειράς ενεργειών ή την ολοκληρωμένη μορφή προς την πραγμάτωση της οποίας τείνει ένα ον. Έτσι, το τέλος δεν είναι αποτέλεσμα αλλά τελείωση, ολοκλήρωση (βλ. και το εισαγωγικό σημείωμα της 16ης Διδακτικής Ενότητας). Ο άνθρωπος *τελειοῦται*, όταν ολοκληρώσει τη σωματι-

κή και πνευματική του ανάπτυξη και φτάσει στην πληρότητα των δυνατοτήτων του. Τότε μόνο μπορεί να πετύχει την ευτυχία.

Βλ. *Ἠθικὰ Μεγάλαι*, 1.4.5, 1185a1-4: «Αφού, πάλι, η ευτυχία είναι τέλειο αγαθό και τελικός στόχος, δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι και ο άνθρωπος που θα την έχει θα είναι τέλειος-ολοκληρωμένος (την ευτυχία δεν θα την έχει ένα παιδί, ούτε υπάρχει παιδί ευτυχισμένο, αλλά θα την έχει ο ενήλικος, για τον λόγο ότι αυτός είναι ολοκληρωμένος άνθρωπος)» (μετάφραση Β. Μπετσάκος). Ασφαλώς και δεν αποστρεφεί ο Αριστοτέλης τη δυνατότητα της ευτυχίας από το παιδί· δεν λέει πως δεν υπάρχουν παιδιά ευτυχισμένα! Αυτό που ο φιλόσοφος αρνείται στην παιδική ηλικία είναι η ευτυχία στην ολοκληρωμένη της μορφή, η ευτυχία ενός ενήλικου· αυτήν και μόνο αυτήν δεν μπορούν να έχουν τα παιδιά.

φρόνησις: Εδώ σημαίνει τη διανοητική ικανότητα του ανθρώπου στο σύνολό της. Ο όρος, δηλαδή, δεν έχει την ειδική σημασία της πρακτικής σοφίας, της ικανότητας να παίρνει ο άνθρωπος τις σωστές αποφάσεις σε καθημερινά συμβάντα της ζωής του. Με αυτή την ειδικότερη σημασία χρησιμοποιεί συχνά ο Αριστοτέλης τον όρο *φρόνησις* στα *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, όπως θα δούμε στη 12η Διδακτική Ενότητα.

φύεται ἀρετῇ: Η φράση δεν σημαίνει ότι η ἀρετή είναι ἐμφυτη στον άνθρωπο, αλλά ότι ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα και τις προϋποθέσεις να την αποκτήσει, ίσως και έχει μια ἐμφυτη τάση προς αυτήν.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

Α. Τι λέει το κείμενο;

1. Ποια ορμή οδηγεί τον άνθρωπο να δημιουργήσει κοινωνίες;
2. Ποια όπλα έχει από τη φύση του ο άνθρωπος και πώς μπορεί να τα χρησιμοποιήσει;
3. Ποια θεωρεί ο Αριστοτέλης ύψιστη αξία μιας κοινωνίας;

Β. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Ποια λογική σχέση συνδέει τις έννοιες *φύσις* και *τέλος*, όπως χρησιμοποιούνται εδώ από τον φιλόσοφο;
2. Να συγκρίνετε την άποψη του Αριστοτέλη για τον άνθρωπο ως *ζῷον πολιτικόν* με εκείνα που υποστηρίζει ο Πρωταγόρας στην 6η Διδακτική Ενότητα.

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Με τη βοήθεια του λεξικού να αναζητήσετε τη σημασία των λέξεων *δίκη*, *φρόνησις*, *ἀρετή*, *τέλος*. Ποια σημασία έχουν στο κείμενο οι λέξεις αυτές; Διαφέρει η σημασία ορισμένων από αυτές στη νέα ελληνική;
2. Στο απόσπασμα χρησιμοποιούνται οι λέξεις *δίκη* και *δικαιοσύνη*. Με τη βοήθεια του λεξικού να σχολιάσετε αν παρουσιάζουν διαφορές ως προς τη σημασία. Βλ. και 6η Διδακτική Ενότητα (σχόλια στο Κείμενο Αναφοράς).
3. Με ποια εκφραστικά μέσα τονίζει ο φιλόσοφος την ανάγκη για ένταξη του ανθρώπου μέσα σε μια κοινωνία;
4. Ποιες λέξεις του κειμένου προσδιορίζει η πρόταση *οἷς ἐπὶ τὰναντία ἔστι χρῆσθαι μάλιστα*; Τι είδους πρόταση είναι;

1. ΝΙΚΟΛΟ ΜΑΚΙΑΒΕΛΙ Ο Ηγεμόνας, 15

Ο Ιταλός συγγραφέας και πολιτικός Niccolò Machiavelli (1469-1527), σε ένα από τα πιο διάσημα έργα της παγκόσμιας γραμματείας, τον Ηγεμόνα (γραμμένο το 1513), δίνει συμβουλές στον επίδοξο πολιτικό ηγέτη. Σε μια τέτοια ρεαλιστική πολιτική τέχνη δεν έχουν θέση όσα έγραψαν, αρχαίοι και μεσαιωνικοί συγγραφείς, για ιδανικές πολιτείες και για τον καθορισμό της πολιτικής από την ηθική.

Μένει τώρα να δούμε ποιοι πρέπει να είναι οι τρόποι και η συμπεριφορά ενός ηγεμόνα προς τους υπηκόους του και τους φίλους του. Και επειδή ξέρω ότι πολλοί έχουν γράψει γι' αυτό το θέμα, φοβούμαι μήπως, γράφοντας κι εγώ, θεωρηθώ φαντασμένος, μια και, ιδιαίτερα κατά την εξέταση του εν λόγω ζητήματος, απομακρύνομαι από τις αρχές των άλλων. Καθώς πρόθεσή μου είναι να γράψω κάτι χρήσιμο γι' αυτόν που καταλαβαίνει, μου φάνηκε ορθότερο να φτάσω μέχρι την πραγματική αλήθεια του πράγματος παρά να μείνω στη φανταστική. Πολλοί έπλασαν με τη φαντασία τους δημοκρατίες και ηγεμονίες, που ποτέ κανείς δεν τις είδε ούτε έμαθε πως υπάρχουνε σ' αλήθεια. Γιατί η απόσταση που υπάρχει ανάμεσα στο πώς ζούμε και στο πώς θα έπρεπε να ζούμε είναι τόσο μεγάλη, ώστε όποιος αφήνει αυτό που γίνεται για εκείνο που θα έπρεπε να γίνεται, προετοιμάζει την καταστροφή του μάλλον παρά τη σωτηρία του: γιατί ένας άνθρωπος που θέλει να φανεί σ' όλα καλός, εύλογο είναι να καταστρέφεται ανάμεσα σε τόσους που δεν είναι καλοί. Γι' αυτό είναι απαραίτητο σ' έναν ηγεμόνα, εφόσον επιθυμεί να κρατηθεί στην εξουσία, να μάθει να μπορεί να μην είναι καλός και να χρησιμοποιεί ή όχι τη γνώση αυτή ανάλογα με την ανάγκη.

(μετάφραση Ζ. Ζωγραφίδου)

2. ΤΟΜΑΣ ΧΟΜΠΣ Περί του πολίτη, 1.2

Ο Χομπς στο έργο του Περί του πολίτη ή Φιλοσοφικά στοιχεία για την κυβέρνηση και την πολιτική κοινωνία (1651) εκθέτει την πολιτική του σκέψη, προσπαθώντας να θεμελιώσει θεωρητικά το νεότερο αστικό κράτος και τη νομιμότητα της κρατικής εξουσίας πάνω σε μια νέα σύλληψη του δικαίου. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή αντίληψη, περιγράφει συχνά τον άνθρωπο σαν ένα εγωιστικό πλάσμα που χαρακτηρίζεται από έλλειψη κοινωνικότητας, συμπόνοιας και αλτρουιστικής διάθεσης.

Το μεγαλύτερο μέρος εκείνων που έχουν συγγράψει οτιδήποτε σχετικά με τις πολιτικές κοινότητες είτε υποθέτουν ότι πιστεύουμε είτε απαιτούν από εμάς να πιστέψουμε είτε μας παρακαλούν να πιστέψουμε ότι ο άνθρωπος είναι ένα πλάσμα εκ φύσεως κατάλληλο για την κοινωνία: οι Έλληνες τον ονομάζουν *ζῷον πολιτικόν*, και πάνω σε αυτή τη βάση κατασκευάζουν τη θεωρία τους για την πολιτική κοινωνία, λες και για τη διατήρηση της ειρήνης και τη διακυβέρνηση της ανθρωπότητας δεν απαιτείτο τίποτε άλλο, παρά μόνο να συμφωνήσουν οι άνθρωποι να συνάψουν από κοινού ορισμένες συμφωνίες και να θέσουν όρους, τους οποίους στη συνέχεια θα πρέπει οι ίδιοι να αποκαλούν νόμους. Το συγκεκριμένο αξίωμα, αν και έγινε αποδεκτό από τους περισσότερους, εντούτοις είναι εσφαλμένο: πρόκειται για ένα σφάλμα που δημιουργείται από την επιπόλαιη μελέτη της ανθρωπίνης φύσης. Γιατί όσοι εξετάσουν με πιο ενδελεχή τρόπο τις αιτίες για τις οποίες οι άνθρωποι συναθροίζονται και απολαμβάνουν τη μεταξύ τους συναναστροφή, θα διαπιστώσουν εύκολα ότι αυτό δεν συμβαίνει επειδή δεν θα μπορούσε εκ φύσεως να συμβεί διαφορετικά, αλλά από σύμπτωση γιατί αν ένας άνθρωπος εκ φύσεως αγαπούσε κάποιον άνθρωπο ως άνθρωπο, δεν θα μπορούσε να απαντηθεί το γιατί κάθε άνθρωπος να μην αγαπά εξίσου κάθε άνθρωπο, σαν ίσο άνθρωπο, ή γιατί να συναναστρέφεται περισσότερο εκείνους των οποίων η συντροφιά του εξασφαλίζει τιμή ή όφελος. Επομένως, δεν αναζητούμε εκ φύσεως την καθαυτό συντροφιά, αλλά την αναζητούμε επειδή μπορεί να αποκομίσουμε κάποια τιμή ή όφελος από αυτή.

(μετάφραση Η. Βαβούρας & Ε. Φιριπή)

3. ΤΖΟΝ ΛΟΚ Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως, VIII 95

Ο Άγγλος φιλόσοφος John Locke (1632-1704), πατέρας του πολιτικού φιλελευθερισμού, εισηγήθηκε μία θεωρία κοινωνικού συμβολαίου. Στη Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως: Δοκίμιο με θέμα την αληθινή αρχή, την έκταση και τον σκοπό της πολιτικής εξουσίας (1689) εκτιμά ότι, παρόλο που η ανθρώπινη φύση είναι έλλογη και ανεκτική, ο φυσικός νόμος δεν επαρκεί για την προστασία της περιουσίας και της ελευθερίας των ατόμων και έτσι προκύπτει η ανάγκη για τη συγκρότηση της πολιτικής κοινωνίας. Εισερχόμενο σε αυτήν, το άτομο αποδέχεται να συμμορφωθεί προς τους κανόνες και τις αποφάσεις της πλειοψηφίας, η οποία πρέπει να κυριαρχεί, για πρακτικούς λόγους.

Επειδή οι άνθρωποι είναι, όπως ελέχθη, εκ φύσεως ελεύθεροι, ίσοι και ανεξάρτητοι, κανένας δεν μπορεί να τεθεί έξω από αυτή την κατάσταση και να υπαχθεί στην πολιτική εξουσία κάποιου άλλου, χωρίς τη συγκατάθεσή του. Ο μόνος τρόπος, με τον οποίο οιοσδήποτε απεκδύεται της φυσικής του ελευθερίας και αναδέχεται τα δεσμά της πολιτικής κοινωνίας είναι η σύναψη συμφωνίας με άλλους ανθρώπους για να συνενωθούν και να συμπήξουν μία κοινότητα, ούτως ώστε να κατορθώσουν να ζουν με άνεση, ασφάλεια και ειρήνη αναμεταξύ τους, έχοντας εξασφαλίσει την απόλαυση των ιδιοκτησιών τους και μεγαλύτερη ασφάλεια έναντι όσων δεν μετέχουν στην κοινότητά τους. Αυτό μπορεί να το πράξει οποιοσδήποτε αριθμός προσώπων, διότι δεν πλήττει την ελευθερία των υπολοίπων· αυτοί παραμένουν, όπως και προηγουμένως, στην ελευθερία της φυσικής καταστάσεως. Όταν άνθρωποι ανεξαρτήτως αριθμού έχουν δώσει τη συγκατάθεσή τους στη δημιουργία μιας κοινότητας ή κυβερνήσεως, συσσωματώνονται έτσι αμέσως και δημιουργούν ένα πολιτικό σώμα, στο οποίο η πλειοψηφία έχει το δικαίωμα να δρα και να καθορίζει τα υπόλοιπα ζητήματα.

(μετάφραση Π. Κιτρομηλίδης)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Τα παραπάνω κείμενα ασκούν κριτική στη θεωρία του Αριστοτέλη ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του πολιτικό ον. Αφού τα μελετήσετε προσεκτικά, να παρουσιάσετε συνοπτικά τις παραπάνω απόψεις και να διατυπώσετε τη γνώμη σας σχετικά με την κριτική αυτή.

ΚΕΙΜΕΝΑ ΑΥΤΕΝΕΡΓΕΙΑΣ

1. ΠΛΑΤΩΝ Λάχης 190b-d

Αφορμή του διαλόγου του Πλάτωνα Λάχης είναι η πρόσκληση που απηύθυναν δύο γονείς, ο Λυσίμαχος και ο Μελησίας, στους διάσημους Αθηναίους Νικία και Λάχη να παρακολουθήσουν μαζί μια επίδειξη οπλομαχίας και να τους συμβουλευτούν αν τέτοια θεάματα είναι χρήσιμα για την αγωγή των νεαρών γιων τους. Στη συζήτηση καλείται να συμμετάσχει και ο Σωκράτης που έχει επιστρέψει από τη μάχη του Δηλίου, όπου διακρίθηκε για την ανδρεία του.

Σωκράτης: Ούκοῦν, ὦ Λάχης, καὶ νῦν ἡμᾶς τώδε παρακαλεῖτον εἰς συμβουλήν, τίν' ἂν τρόπον τοῖς ὑέσιν αὐτῶν ἀρετὴ παραγενομένη ταῖς ψυχαῖς ἀμείνους ποιήσῃ;

Λάχης: Πάνυ γε.

Σωκρ.: Ἄρ' οὖν ἡμῖν τοῦτό γ' ὑπάρχειν δεῖ, τὸ εἰδέναι ὅτι ποτ' ἔστιν ἀρετὴ; εἰ γάρ που μὴδ' ἀρετὴν εἰδεῖμεν τὸ παράπαν ὅτι ποτε τυγχάνει ὄν, τίν' ἂν τρόπον τούτου σύμβουλοι γενοίμεθ' ἂν ὀφθῶν, ὅπως ἂν αὐτὸ κάλλιστα κτήσαιο;

Λάχης: Οὐδένα, ἔμοιγε δοκεῖ, ὦ Σώκρατες.

Σωκρ.: Φαμὲν ἄρα, ὦ Λάχης, εἰδέναι αὐτὸ ὅτι ἔστιν.

Λάχης: Φαμὲν μέντοι.

Σωκρ.: Οὐκοῦν ὃ γε ἴσμεν, κἂν εἴπομεν δήπου τί ἔστιν.

Λάχης: Πῶς γὰρ οὐ;

Σωκρ.: Μὴ τοίνυν, ὦ ἄριστε, περὶ ὅλης ἀρετῆς εὐθέως σκοπώμεθα –πλέον γὰρ ἴσως ἔργον– ἀλλὰ μέρους τινὸς περὶ πρῶτον ἴδωμεν εἰ ἰκανῶς ἔχομεν πρὸς τὸ εἰδέναι: καὶ ἡμῖν, ὥς τὸ εἶκος, ῥάων ἢ σκέψις ἔσται.

Λάχης: Ἄλλ' οὕτω ποιῶμεν, ὦ Σώκρατες, ὥς σὺ βούλει.

♦ **Λεξιλόγιο** τώδε παρακαλεῖτον = (δυσικός αριθμός) οἶδε παρακαλοῦσι

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Γιατί, σύμφωνα με το κείμενο, ο Σωκράτης θεωρεῖ δύσκολο να συμβουλευσει τους νέους σχετικά με την ἀρετή;
2. Οὐδένα, ἔμοιγε δοκεῖ, ὦ Σώκρατες: Να συμπληρώσετε την ελλειπτική πρόταση.
3. Αφού εντοπίσετε τις πλάγιες ερωτηματικές προτάσεις του κειμένου, να τις χαρακτηρίσετε, να δικαιολογήσετε τη συντακτική τους θέση μέσα στην πρόταση και να τις μετατρέψετε σε ευθύ λόγο.
4. τὸ εἰδέναι: Ποια είναι η συντακτική λειτουργία του ἐναρθρου ἀπαρεμφάτου μέσα στην πρόταση; Γιατί πιστεύετε ότι ο συγγραφέας ἐπιλέγει αυτήν την ἐκφορά ἀντὶ ἐνὸς ουσιαστικού; Με ποιο ουσιαστικό θεωρεῖτε ότι θα μπορούσε να ἀντικατασταθεῖ, ὥστε να μὴν ἀλλοιωθεῖ τὸ νόημα του κειμένου;

2. ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

Νικοκλῆς ἢ Κύπριοι, 5-7

Ο Νικοκλῆς, γιος του Ευαγόρα Α', ήταν βασιλιάς της αρχαίας Σαλαμίνας στην Κύπρο (374-361 π.Χ.). Στον ομώνυμο λόγο του ο Ισοκράτης εμφανίζει τον Νικοκλή να απευθύνει παραινήσεις στον λαό του. Στο απόσπασμα τονίζεται ότι η λογική αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση της ηθικότητας.

Τοῖς μὲν γὰρ ἄλλοις οἷς ἔχομεν οὐδὲν τῶν ἄλλων ζῶν διαφέρομεν, ἀλλὰ πολλῶν καὶ τῷ τάχει καὶ τῇ ῥώμῃ καὶ ταῖς ἄλλαις εὐπορίαις καταδεέστεροι τυγχάνομεν ὄντες· ἐγγενομένου δ' ἡμῖν τοῦ πείθειν ἀλλήλους καὶ δηλοῦν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς περὶ ὧν ἂν βουλευθῶμεν, οὐ μόνον τοῦ θηριωδῶς ζῆν ἀπηλλάγημεν, ἀλλὰ καὶ συνελθόντες πόλεις ψκίσσαμεν καὶ νόμους ἐθέμεθα καὶ τέχνας εὖρομεν, καὶ σχεδὸν ἅπαντα τὰ δι' ἡμῶν μεμηχανημένα λόγος ἡμῖν ἔστιν ὁ συγκατασκευάσας. Οὗτος γὰρ περὶ τῶν δικαίων καὶ τῶν ἀδίκων καὶ τῶν αἰσχυρῶν καὶ τῶν καλῶν ἐνομοθέτησεν· ὧν μὴ διαταχθέντων οὐκ ἂν οἴοι τ' ἦμεν οἰκεῖν μετ' ἀλλήλων. Τούτῳ καὶ τοὺς κακοὺς ἐξελέγχομεν καὶ τοὺς ἀγαθοὺς ἐγκωμιάζομεν. Διὰ τοῦτου τοὺς τ' ἀνοήτους παιδεύομεν καὶ τοὺς φρονίμους δοκιμάζομεν· τὸ γὰρ λέγειν ὥς δεῖ τοῦ φρονεῖν εὖ μέγιστον σημεῖον ποιούμεθα, καὶ λόγος ἀληθὴς καὶ νόμιμος καὶ δίκαιος ψυχῆς ἀγαθῆς καὶ πιστῆς εἶδωλόν ἐστιν.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να εξετάσετε τη συντακτική λειτουργία του ἂν στις δύο περιπτώσεις που συναντάται στο κείμενο. Λάβετε υπόψη σας ότι την πρώτη φορά συναντάται μέσα σε δευτερεύουσα πρόταση (τι είδους;) και τη δεύτερη σε κύρια πρόταση.
2. Να διερευνήσετε την ονομαστική και ρηματική λειτουργία των τεσσάρων ἐναρθρῶν ἀπαρεμφάτων του κειμένου.
3. Ποιος χρόνος και ποιο γραμματικό πρόσωπο κυριαρχούν στο κείμενο; Σε τι εξυπηρετεί τον συντάκτη του λόγου αυτή η επιλογή;
4. Θα μπορούσαν να αντικατασταθούν οι επιρρηματικές δοτικές του κειμένου από άλλες ισοδύναμες νοηματικά συντακτικές δομές;

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΘΕΜΑΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Κατά πόσο ο πρωταγώριος μύθος συμφωνεί με τη δική σου αντίληψη για την κοινωνία που ζεις και τη θέση σου μέσα σ' αυτήν;

Η παιδεία και η αναζήτηση της αλήθειας - η ανθρώπινη φύση και το χρέος του φιλοσόφου

Θεόδωρος Παπαγιάννης, *Μάθημα στην τάξη* [πριν το 1993]

Εισαγωγή

Το πρόβλημα της παιδείας και της διαμόρφωσης του μελλοντικού πολίτη κατέχει κεντρική θέση στην πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνα και στον διάλογό του στην *Πολιτεία*, στον οποίο προσπαθεί να θεμελιώσει τη δίκαιη πολιτεία. Προκειμένου να το πετύχει, ο Πλάτων αναζητά στον δίκαιο άνθρωπο, στην ψυχή του, την ύψιστη αρετή της δικαιοσύνης. Άρα, πρέπει να ερευνήσει πρώτα την ψυχή, να γνωρίσει τη φύση της και να βρει έναν τρόπο, ώστε να διασφαλιστεί ότι η ψυχή των πολιτών και ειδικά των ηγετών θα είναι δίκαιη. Αυτό συντελείται μέσω ορθής και συστηματικής διαπαιδαγώγησης, την οποία παρουσιάζει αναλυτικά ως το εκπαιδευτικό σύστημα ειδικά μίας «τάξης» της ιδανικής του πολιτείας, των *φυλάκων*, από τους οποίους επιλέγονται οι ηγέτες. Εκείνοι που κατεξοχήν ταιριάζουν για ηγέτες είναι όσοι αποκτούν μετά από μακρόχρονη εκπαίδευση την ύψιστη γνώση αυτού που πραγματικά υπάρχει, δηλαδή οι φιλόσοφοι-βασιλείς.

Τι είναι, όμως, αυτό που υπάρχει και πώς το γνωρίζουμε; Πρόκειται για δύο ερωτήματα από τα πιο κεντρικά στην αρχαία φιλοσοφία, οι απαντήσεις των οποίων συγκροτούν, σε μεγάλο βαθμό, τους κλάδους της φιλοσοφίας που ονομάζουμε οντολογία και γνωσιολογία, αντίστοιχα. Αυτό που όλοι μας γνωρίζουμε ότι υπάρχει είναι ο εξωτερικός, ο εμπειρικός κόσμος στον οποίο ζούμε. Αλλά καθώς τον γνωρίζουμε μέσω των αισθήσεων, αντιλαμβανόμαστε ότι τα αντιληπτικά μας αισθήματα κάποιες φορές μας ξεγελούν και άλλες φορές διαφοροποιούνται: το τετράγωνο φαίνεται από μακριά στρογγυλό ή ένα φαγητό για κάποιον είναι πολύ και για κάποιον άλλον λιγότερο αλμυρό. Άρα, τα αισθητά πράγματα αλλάζουν· όπως έλεγε και ο Ηράκλειτος, «στα ίδια ποτάμια μπαίνουμε και δεν μπαίνουμε» (απόσπασμα 49α). Ανάλογη ποικιλία και μεταβολή ισχύει και για τις γνώμες που έχουν οι άνθρωποι για την πραγματικότητα και για τις αξίες. Αν ρωτήσουμε διαφορετικούς ανθρώπους τι είναι το καλό, το ωραίο, η φιλία, το αγαθό, το δίκαιο (και ο Σωκράτης στους πλατωνικούς διαλόγους θέτει τέτοιες ερωτήσεις), θα λάβουμε διαφορετικές απαντήσεις.

Αφού, λοιπόν, οι αισθήσεις δεν μπορούν να βρουν ποια είναι η αληθινή πραγματικότητα και οι γνώμες δεν μπορούν να μας πουν τι είναι π.χ. το δίκαιο καθαυτό, τότε θα πρέπει να δεχθούμε ή ότι δεν υπάρχει αντικειμενικότητα, αλλά αυτό που υπάρχει είναι κάτι φευγαλέο, που γίνεται και χάνεται, ή ότι το αληθινό δεν θα το βρούμε σε ό,τι αλλάζει αλλά είναι κάτι αμετάβλητο και ακίνητο, όπως θα το ήθελε ο Παρμενίδης. Μπροστά σ' αυτό το δίλημμα ο Πλάτων χάραξε μια καινούργια γραμμή, που καθόρισε την ανάπτυξη της φιλοσοφίας μέχρι σήμερα: χώρισε τον κόσμο στα δύο (ή, κατά τους αντιπάλους του, διπλασίασε τον κόσμο). Ένα μέρος του κόσμου είναι παροδικό, αισθητό και ψεύτικο, και ένα μέρος είναι αιώνιο, νοητό και αληθινό· και αυτά τα διαφορετικά επίπεδα τα γνωρίζουμε με διαφορετικό τρόπο. Τον νοητό κόσμο, τις ιδέες που συγκροτούν τον δικό τους *υπερουράνιον τόπον* (Φαῖδρος 247c) και είναι χωριστές από τα αισθητά αντικείμενα, τις γνωρίζουμε με τη νόηση, με το λογικό μέρος της ψυχής.

Ωστόσο, ο Πλάτων διαπιστώνει ότι οι άνθρωποι, οι πολλοί άνθρωποι, σκέφτονται και μιλούν χωρίς να έχουν επίγνωση αυτού του κόσμου των ιδεών. Πώς εξηγείται αυτή η άγνοια, η *ἀπαιδευσία*; Η αλληγορία του σπηλαίου αποτελεί μια απάντηση για την τωρινή κατάσταση των πολλών αδαών και για το χρέος του ενός φιλοσόφου· και ταυτόχρονα είναι ένας συμβολισμός της σχέσης του ανθρώπου με την αλήθεια, μιας σχέσης διόλου αυτονόητης, αλλά δύσκολης έως επικίνδυνης.

Η αλληγορία ή ο μύθος του σπηλαίου (υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί ορισμοί από τους σύγχρονους μελετητές) είναι από τα πλέον διάσημα κείμενα του Πλάτωνα, γιατί με αναπαραστατική και συμβολική δύναμη συμπυκνώνει ζητήματα οντολογίας, γνωσιολογίας, πολιτικής και φιλοσοφίας της παιδείας. Έχει πολλά στοιχεία ενός πλατωνικού μύθου: είναι μια ιστορία που εξελίσσεται (αρχική παραμονή στο σπήλαιο, ατομική έξοδος, ατομική είσοδος/επιστροφή, υπονοούμενη νέα έξοδος), περιγράφονται συμβάντα και δρουν πρόσωπα (ακόμη και αν δεν εξατομικεύονται τα χαρακτηριστικά τους), ενώ ακολουθεί εκτενής ερμηνεία του μύθου από τον ίδιο τον Σωκράτη.

Παρόμοια με τον μύθο του Πρωταγόρα και εδώ έχουμε την υπόθεση μιας αρχικής αρνητικής «φυσικής κατάστασης», στην οποία βρίσκονται κυριολεκτικά ριγμένοι οι άνθρωποι: διά βίου ακινητοποιημένοι, εκλαμβάνουν τις σκιές που βλέπουν για πραγματικότητα και δεν έχουν καμία συνείδηση ότι μπορεί να υπάρχει κάτι άλλο. Μια απροσδόκητη και απροσδιόριστη αιτίας παρέμβαση φέρνει την απελευθέρωση κάποιου, ενός κάθε φορά, δεσμώτη (όποτε τις λυθείη, 515c). Τώρα αρχίζει η πραγματική περιπέτεια του ανθρώπου που αναγκάζεται να αφήσει τις ψευδαισθήσεις και τη συνήθειά του και να στραφεί στην αλήθεια: η ανάβαση είναι *τραχεία* και οδυνηρή, ο πρώην δεσμώτης αγανακτεί καθώς τον τραβούν προς τα έξω (516a). Εξοικειωμένος με το σκοτάδι και τις σκιές, αδυνατεί να δει τα ίδια τα πράγματα υπό το φως του ήλιου· αυτό που τον εμποδίζει να δει είναι το ίδιο το φως! Μόνο όταν σταδιακά προσαρμοστεί, θα δει τον ήλιο και θα «αναγνωρίσει» (φτάνοντας από την άγνοια στη γνώση) τι σήμαινε η παλιά του κατάσταση στο σπήλαιο, αλλά και θα νιώσει οίκτο για τους συνδεσμώτες του. Και από το φως θα επιστρέψει στο σκοτάδι (516e), να μοιραστεί μαζί τους την αλήθεια, παρότι η αποκάλυψη της αλήθειας σε αυτούς που παραμένουν συνηθισμένοι στο ψέμα τους είναι επικίνδυνη: όταν επιχειρήσει να τους λύσει, μπορεί να τον σκοτώσουν (517a).

Η αλληγορία του σπηλαίου εισάγεται στον διάλογο στο πλαίσιο της εξέτασης της εκπαίδευσης των *φυλάκων*. Έχει προηγηθεί η συζήτηση για την καταλληλότητα των φιλοσόφων να κυβερνούν και για το Αγαθό, καθώς δύο άλλες σημαντικές εικόνες της *Πολιτείας*: η αναλογία του Αγαθού με τον ήλιο (507b-509c) και το παράδειγμα της διαιρεμένης γραμμής, που σχηματοποιεί τα τέσσερα στάδια της γνώσης και τα αντίστοιχα αντικείμενά τους (509d-511e).

“Ένας συμβατικός χωρισμός της ενότητας είναι ο ακόλουθος.

A. Η αλληγορία του σπηλαίου:

1. Η πρώτη πράξη του δράματος: η αρχική κατάσταση, η φυσική ζωή των δεσμωτών (514a- 515c: 8η Διδακτική Ενότητα).
2. Η δεύτερη πράξη του δράματος: η περιπέτεια, η λύση των δεσμών, η έξοδος/ανάβαση και η θέαση του ήλιου, η επαναξιολόγηση της ζωής στο σπήλαιο (515c-516e).
3. Η τελευταία πράξη του δράματος: η επιστροφή στο σπήλαιο και το χρέος της κατάβασης (516e-517a).

B. Η ερμηνεία της αλληγορίας από τον Σωκράτη:

1. Οι δυσκολίες προσαρμογής από την αλλαγή κατάστασης: όποιος γνώρισε το Αγαθό επιθυμεί να μείνει εκεί και να μην ασχολείται με τα συνηθισμένα και τα κοινά (517a-518b).
2. Το αληθινό νόημα της παιδείας: η μεταστροφή της ψυχής (518b-519b: 9η Διδακτική Ενότητα).
3. Το χρέος των φιλοσόφων: (η επιστροφή στο σπήλαιο) η ανταπόδοση της μέριμνας και της παιδείας που τους προσφέρθηκε γίνεται με την ανάληψη ευθύνης και εξουσίας στην πολιτεία (519b-520a: 10η Διδακτική Ενότητα, 520a-d).

Ο διάλογος έχει προχωρήσει και διεξάγεται στη μέση της νύχτας. Ο Σωκράτης βάζει τον συνομιλητή του, τον Γλαύκωνα, να φανταστεί ένα υπόγειο μέρος σαν σπηλιά και σκηνοθετεί μια παράδοση ιστορία, την οποία όμως θεωρεί απλή αναπαράσταση της κοινής ανθρώπινης συνθήκης: όπως τα ανθρώπινα σώματα είναι ακινητοποιημένα και δέσμια στο υπόγειο, έτσι και η ψυχή είναι φυλακισμένη στις αισθήσεις του σώματος. Οι δεσμώτες γνωρίζουν μόνον ό,τι ακούν και βλέπουν, δεν έχουν άμεση αντίληψη του φωτός και των όντων, αλλά εμπιστεύονται απόλυτα τις αισθήσεις τους. Παρά την περιγραφή επαναλαμβανόμενων κινήσεων των ανθρώπων που περπατούν πίσω από το τειχάκι, η όλη εικόνα είναι στατική και τίποτε δεν προοιωνίζεται την αιφνίδια αλλαγή της κατάστασης.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΠΛΑΤΩΝ, Πολιτεία 514a-515c

Μετὰ ταῦτα δὴ, εἶπον, ἀπέικασον τοιοῦτῳ πάθει τὴν ἡμετέραν φύσιν παιδείας τε περί καὶ ἀπαιδευσίας. Ἴδὲ γὰρ ἀνθρώπους οἷον ἐν καταγείῳ οἰκῇσι σπηλαιώδει, ἀναπεπταμένην πρὸς τὸ φῶς τὴν εἴσοδον ἐχούσῃ μακρὰν παρὰ πᾶν τὸ σπήλαιον, ἐν ταύτῃ ἐκ παίδων ὄντας ἐν δεσμοῖς καὶ τὰ σκέλη καὶ τοὺς αὐχένας, ὥστε μένειν τε αὐτοὺς εἷς τε τὸ πρόσθεν μόνον ὁρᾶν, κύκλῳ δὲ τὰς κεφαλὰς ὑπὸ τοῦ δεσμοῦ ἀδυνάτους περιάγειν, φῶς δὲ αὐτοῖς πυρὸς ἄνωθεν καὶ πόρρωθεν καόμενον ὀπισθεν αὐτῶν, μεταξὺ δὲ τοῦ πυρὸς καὶ τῶν δεσμωτῶν ἐπάνω ὁδόν, παρ' ἣν ἰδὲ τειχίον παρῳκοδομημένον, ὥσπερ τοῖς θαυματοποιοῖς πρὸ τῶν ἀνθρώπων πρόκειται τὰ παραφράγματα, ὑπὲρ ὧν τὰ θαύματα δεικνύασιν.

Ὅρῳ, ἔφη.

Ὅρα τοίνυν παρὰ τοῦτο τὸ τειχίον φέροντας ἀνθρώπους σκευὴ τε παντοδαπὰ ὑπερέχοντα τοῦ τειχίου καὶ ἀνδριάντας καὶ ἄλλα ζῶα λίθινά τε καὶ ξύλινα καὶ παντοῖα εἰργασμένα, οἷον εἰκὸς τοὺς μὲν φθεγγομένους, τοὺς δὲ σιγῶντας τῶν παραφερόντων.

Ἄτοπον, ἔφη, λέγεις εἰκόνα καὶ δεσμώτας ἀτόπους.

Ὅμοίους ἡμῖν, ἦν δ' ἐγώ· τοὺς γὰρ τοιούτους πρῶτον μὲν ἑαυτῶν τε καὶ ἀλλήλων οἶει ἂν τι ἑωρακέναι ἄλλο πλὴν τὰς σκιάς τὰς ὑπὸ τοῦ πυρὸς εἰς τὸ καταντικρὺ αὐτῶν τοῦ σπηλαίου προσπιπτούσας;

Πῶς γάρ, ἔφη, εἰ ἀκινήτους γε τὰς κεφαλὰς ἔχειν ἠναγκασμένοι εἶεν διὰ βίου;

Τί δὲ τῶν παραφερομένων; οὐ ταῦτόν τοῦτο;

Τί μήν;

Εἰ οὖν διαλέγεσθαι οἰοί τ' εἶεν πρὸς ἀλλήλους, οὐ ταῦτα ἡγήσιν ἂν τὰ ὄντα αὐτοὺς νομίζειν ἄπερ ὁρῶεν;

Ἀνάγκη.

Τί δ' εἰ καὶ ἡχῶ τὸ δεσμωτήριον ἐκ τοῦ καταντικρὺ ἔχοι; ὁπότε τις τῶν παριόντων φθέγγαι-
το, οἷε ἂν ἄλλο τι αὐτοὺς ἡγεῖσθαι τὸ φθεγγόμενον ἢ τὴν παριούσαν σκιάν;

Μὰ Δί' οὐκ ἔγωγ', ἔφη.

Παντάπασι δὴ, ἦν δ' ἐγώ, οἱ τοιοῦτοι οὐκ ἂν ἄλλο τι νομίζοιεν τὸ ἀληθὲς ἢ τὰς τῶν
σκευαστῶν σκιάς.

Πολλὴ ἀνάγκη, ἔφη.

Ὑστερ' ἀπὸ αὐτά, εἶπα, δοκίμασε να απεικονί-
σεις την ανθρωπινὴ φύση μας ως προς την
παιδεία και την αἰδευσία της πλάθοντας με
το νου σου μια κατάσταση ὅπως η ἀκόλουθη.
Φαντάσου δηλαδὴ ανθρωπους σ' ἓνα οἶκημα
υπόγειο, κάτι σαν σπηλιά, που το ἀνοιγμά της,
ελευθερο στο φως σε μεγάλη ἀπόσταση, θα
απλώνεται σε ὅλο το πλάτος της σπηλιάς, και
τους ανθρωπους αὐτοὺς να βρίσκονται μέσα
εκεί ἀπὸ παιδιά αλυσοδεμένοι ἀπὸ τα σκέλια
και τον αυχένα ὥστε να μένουν ακινητοποιημέ-
νοι και να κοιτάζουν μόνο προς τα εμπρός χω-
ρίς να μπορούν, ἔτσι αλυσοδεμένοι καθὼς θα
εἶναι, να στρέφουν γύρω το κεφάλι τους· κι ἓνα
φως να τους ἐρχεται ἀπὸ ψηλά κι ἀπὸ μακριά,
ἀπὸ μια φωτιά που θα καίει πίσω τους, κι ἀνά-
μεσα στη φωτιά και στους δεσμώτες, στην επι-
φάνεια του εδάφους, να περνάει ἓνας δρόμος·
κι εκεί δίπλα φαντάσου ἓνα τειχάκι χτισμένο
παράλληλα στο δρόμο σαν ἐκεῖνα τα χαμηλά
παραπετάσματα που στήνουν οι ταχυδακτυ-
λουργοὶ μπροστὰ στους θεατὲς για να δεί-
χνουν ἀπὸ 'κει τα τεχνάσματά τους.

Το φαντάζομαι, εἶπε.

Φαντάσου ἀκόμη ὅτι κατὰ μήκος σ' αὐτὸ το
τειχάκι κάποιοι ἀνθρωποι μεταφέρουν κάθε
λογῆς κατασκευάσματα που ἐξέχουν ἀπὸ το
τειχάκι, ἀγάλματα και ἄλλα ομοιώματα ζώων,
ἀπὸ πέτρα, ἀπὸ ξύλο ἢ ἀπὸ οτιδήποτε ἄλλο,
κι ὅτι, ὅπως εἶναι φυσικό, ἄλλοι ἀπὸ τους αν-
θρωπους που κουβαλάνε αὐτά τα πράγματα
μιλοῦν ἐνῶ ἄλλοι εἶναι σιωπηλοὶ.

Αλλόκοτη, εἶπε, η εἰκόνα που περιγράφεις, και
οι δεσμώτες ἀλλόκοτοι κι αὐτοί.

Ὅμοιοι με ἐμὰς, ἔκανα ἐγώ· γιατί πρῶτα-πρῶτα
μήπως φαντάζεσαι ὅτι οι δεσμώτες αὐτοὶ ἐκτὸς
ἀπὸ τον εαυτὸ τους και τους διπλανοὺς τους
βλέπουν ποτέ τους τίποτε ἄλλο πέρα ἀπὸ τις

Ὑστερ' ἀπὸ αὐτά παρὰστησε τώρα την ανθρωπινὴ
φύση, σχετικὰ με την παιδεία και την αἰδευσία,
με την ἀκόλουθη εἰκόνα που θα σου εἰπῶ: Φαντά-
σου σαν μέσα σ' ἓνα σπήλαιο κάτω ἀπὸ τη γη,
που να ἔχει την εἰσοδὸ του ἀνοιγμένη προς το
φως σ' ὅλο το μήκος της· ανθρωπους που ἀπὸ
παιδιά να βρίσκονται ἐκεῖ μέσα αλυσοδεμένοι
ἀπὸ τα πόδια και τον τράχηλο, σε τρόπο που να
μένουν πάντα στην ἴδια θέση και μόνο εμπρός
των να βλέπουν, χωρὶς να μπορούν να στρέψουν
γύρω την κεφαλὴ τους ἐξ αἰτίας τα δεσμά τους·
και ἀπὸ πίσω σε ἀρκετὴ ἀπόσταση και υψηλό-
τερά τους να ὑπάρχει ἀναμμένη φωτιά, που το
φως της να ἐρχεται ως αὐτοὺς και ἀνάμεσα στη
φωτιά και τους δεσμώτες ἓνας δρόμος προς
τα ἐπάνω· και πλάι στο δρόμο φαντάσου ἀκόμα
παράλληλά του χτισμένο ἓνα μακρὺ τοιχαράκι
σαν ἐκεῖνα τα διαφράγματα που ἔχουν βαλμένα
οι θαυματοποιοὶ εμπρός ἀπὸ τους ανθρωπους
και τους δείχνουν πάνω ἀπὸ κει τις ταχυδακτυ-
λουργίες των.

Τα φαντάζομαι ὅλ' αὐτά.

Φαντάσου τώρα ανθρωπους να περνοῦν κατὰ
μήκος αὐτοῦ του τοίχου φορτωμένοι κάθε λογῆς
αντικείμενα, καθὼς και ἀγάλματα ανθρωπῶν και
ζώων κατασκευασμένα ἀπὸ ξύλο ἢ πέτρα ἢ ὅ,τι
ἄλλο, που να ξεπερνοῦν ὅλ' αὐτά πιο ψηλά ἀπὸ το
τοιχαράκι, κι αὐτοὶ που τα σηκώνουν, ὅπως εἶναι
φυσικό, ἄλλοι να μιλοῦν καθὼς περνοῦν μεταξύ
τους κι ἄλλοι να σωπαίνουν.

Πολὺ παράξενη εἶναι η εἰκόνα και ἀλλόκοτοι οι
δεσμώτες σου.

Και μολαταῦτα ὅμοιοι με μας· και πρῶτα πρῶτα
νομίζει πως αὐτοὶ οι δεσμώτες ἔχουν ἰδεῖ ποτέ
και ἀπὸ τους εαυτοὺς των και ἀπὸ τους τριγυρ-
νοὺς των τίποτε ἄλλο, ἐκτὸς ἀπὸ τις σκιές που
πέφτουν ἀπὸ τη λάμψη της φωτιάς ἐπάνω στο
αντικρινὸ τους μέρος της σπηλιάς;

σκιές που ρίχνει το φως αντικρύ τους στον τοίχο της σπηλιάς;

Μα πώς θα ήταν δυνατόν, είπε, αφού σ' όλη τους τη ζωή είναι αναγκασμένοι να έχουν το κεφάλι τους ακίνητο;

Και με τα πράγματα που περνούν μπροστά στο τειχάκι τι γίνεται; Τι άλλο εκτός από τις σκιές τους βλέπουν οι δεσμώτες;

Σαν τι άλλο θα μπορούσαν να δουν;

Αν, τώρα, είχαν τη δυνατότητα να συνομιλούν, δεν νομίζεις ότι θα πίστευαν πως αυτά για τα οποία μιλούν δεν είναι παρά οι σκιές που έβλεπαν να περνούν μπροστά από τα μάτια τους;

Κατανάγκην, είπε.

Κι αν υποθέσουμε ακόμη ότι στο δεσμωτήριο ερχόταν και αντίλαλος από τον αντικρινό τοίχο; Κάθε φορά που θα μιλούσε κάποιος από όσους περνούσαν πίσω τους, φαντάζεσαι ότι οι δεσμώτες δεν θα πίστευαν ότι η φωνή βγαίνει από τη σκιά που θα έβλεπαν να περνά από μπροστά τους;

Μα το Δία, είπε, και βέβαια.

Ασφαλώς λοιπόν, είπα εγώ, οι άνθρωποι αυτοί δεν θα ήταν δυνατόν να πιστέψουν για αληθινό τίποτε άλλο παρά μονάχα τις σκιές των κατασκευασμάτων.

Ανάγκη αδήριτη, είπε.

(μετάφραση Ν. Μ. Σκουτερόπουλος)

Και πώς να δουν, αφού είναι αναγκασμένοι να κρατούν ακίνητα τα κεφάλια όλη τους τη ζωή;

Ακόμα και από τα αντικείμενα που περνοδιαβαίνουν, άλλο τίποτα από τις σκιές των;

Τι άλλο βέβαια;

Κι αν θα μπορούσαν να μιλούν μεταξύ τους, δε νομίζεις να πιστεύουν πως τα ονόματα που δίνουν στις σκιές που βλέπουν να διαβαίνουν εμπρός τους, αναφέρονται σ' αυτά τα ίδια τα αντικείμενα;

Αναγκαστικά.

Κι αν ακόμα η φυλακή τούς έστελνε αντίλαλο από αντικρύ τους, όταν θα μιλούσε κανείς απ' όσους περνούν, νομίζεις πως τίποτ' άλλο θα φαντάζονταν, παρά ότι η σκιά είναι εκείνη που μιλά;

Τι άλλο βέβαια;

Και εξάπαντος, τίποτ' άλλο οι τέτοιοι δε θα πίστευαν αληθινό, παρά μονάχα εκείνες τις σκιές.

Ανάγκη πάσα.

(μετάφραση Ι. Γρυπάρης)

ἀπεικάζω: Απομιμούμαι, απεικονίζω, παρουσιάζω μέσα από μια παραβολή/σύγκριση. Η χρήση του συγκεκριμένου ρήματος στην αρχή της αφήγησης, που είναι γνωστή ως ο «(πλατωνικός) μύθος του σπηλαίου», σηματοδοτεί την έναρξη ενός λόγου αλληγορικού. Μια αλληγορία συνεπάγεται πως όσα λέγονται έχουν και ένα άλλο επίπεδο σημασιών, πως οι λέξεις, οι έννοιες και οι περιγραφές έχουν πέρα από την κυριολεκτική τους και μια συμβολική σημασία.

παιδεία καὶ ἀπαιδευσία: Με τις λέξεις αυτές ορίζεται μια πρώτη θεματική για τον μύθο του σπηλαίου: ο Πλάτων θα μιλήσει αλληγορικά περί παιδείας (και έλλειψη παιδείας). Στην *Πολιτεία* γενικότερα η αναφορά στην παιδεία γίνεται πάντα σε σύνδεση με την ηθική διαπαιδαγώγηση των πολιτών (424a): *τροφὴ γὰρ καὶ παιδευσις χρηστὴ σωζομένη φύσεις ἀγαθὰς ἐμποιεῖ, καὶ αὗτὲς φύσεις χρησταὶ τοιαύτης παιδείας ἀντιλαμβανόμεναι ἔτι βελτίους τῶν προτέρων φύονται* [: γιατί η καλή εκπαίδευση και η ανατροφή, αν διατηρείται, γεννά καλές φύσεις, και πάλι οι χρηστές αυτές φύσεις, όταν λάβουν μια τέτοια ανατροφή, θα γίνουν ακόμη καλύτερες από τις προηγούμενες –μετάφραση Ι. Γρυπάρης]. Στον μύθο του σπηλαίου, ειδικότερα, η αναφορά στην παιδεία έχει και γνωσιολογικό περιεχόμενο: πώς μπορεί ο άνθρωπος να γνωρίσει την αλήθεια, και μάλιστα το αληθινά υπαρκτό;

ἄτοπος: Στερούμενος του τόπου του, άρα παράδοξος, αλλόκοτος, παράλογος. Η εμφατική αυτή λέξη, που παραπέμπει σχεδόν σε κάτι ανύπαρκτο, χρησιμοποιείται για να προετοιμάσει τον επερχόμενο αιφνιδιασμό της απόφασης του Σωκράτη: οι αλλόκοτοι δεσμώτες είναι όμοιοι με εμάς. Μέσα από λογοτεχνικές χρήσεις της γλώσσας ο Πλάτων επιδιώκει να προωθήσει τον φιλοσοφικό του στοχασμό. Στην προκειμένη περίπτωση υποβάλλεται η θέση πως η τόσο αυτονόητη ένταξη των ανθρώπων στον κόσμο των αισθήσεων είναι *ἄτοπος*, αποτελεί μια αλλόκοτη στέρηση λογικής.

τὸ ἀληθές: Εδώ η λέξη δεν παραπέμπει στην ορθότητα μιας απόφασης, όπως την χρησιμοποιούμε εμείς σήμερα και λέμε π.χ. «αυτό που αναφέρεις είναι αληθές/αληθινό» · αλλά έχει έντονη φιλοσοφική χροιά, και μάλιστα οντολογική: αναφέρεται στο αληθινά υπαρκτό. Το *ἀληθές* δεν *λανθάνει*, έρχεται στο φως, όντως υπάρχει. Για τους δεσμώτες, όμως, του σπηλαίου, που αντλούν τη γνώση με τις περιορισμένες αισθήσεις τους, αληθινά υπαρκτό είναι οι σκιές. Οι δεσμώτες ζουν μέσα σε μια ψευδαίσθηση. Εφόσον και εμείς –διδάσκει ο Πλάτων– έχουμε συνηθίσει και αντιλαμβανόμαστε και ζούμε την καθημερινή μας πραγματικότητα με βάση την επισφαλή γνωσιολογικά εικόνα που μας δίνουν οι αισθήσεις, και δεν είμαστε πρόθυμοι να αμφισβητήσουμε τους περιορισμούς τους, ζούμε επίσης εγκλωβισμένοι σε έναν κόσμο απατηλό.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Με βάση τις πληροφορίες του πλατωνικού αποσπάσματος να περιγράψετε το σκηνικό του σπηλαίου και να καταγράψετε τη θέση και τις κινήσεις των δεσμωτών μέσα στο σπήλαιο.
2. Να εντοπίσετε όλες τις αναφορές στις αισθήσεις των δεσμωτών. Ποιο είναι κάθε φορά το αντικείμενο της αίσθησης (το αισθητό);

B. As εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Να σχολιάσετε την απάντηση που δίνει ο Σωκράτης, όταν ο Γλαύκων αμφισβητεί την ύπαρξη των δεσμωτών: *Ὅμοιους ἡμῖν, ἣν δ' ἐγώ*. Πώς θα σχολιάζατε τη χρήση α' πληθυντικού προσώπου από τον Σωκράτη;
2. Να ερμηνεύσετε τους συμβολισμούς της αλληγορίας: σπήλαιο, δεσμώτες, αλυσίδες, φως. Μπορείτε να τους συνδέσετε με την πλατωνική θεωρία των Ιδεών;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Σε ένα σημείο του κειμένου ο Πλάτων χρησιμοποιεί αλληπάλληλες αναφορικές προτάσεις. Σκεφτείτε τι εξυπηρετούν για την περιγραφή του σπηλαίου και πώς λειτουργούν συντακτικά (τι προσδιορίζουν, πώς εισάγονται, πώς εκφέρονται): *παρ' ἣν ἰδὲ τειχίον παρῳκοδομημένον, ὥσπερ τοῖς θαυματοποιοῖς πρὸ τῶν ἀνθρώπων πρόκειται τὰ παραφράγματα, ὑπὲρ ὧν τὰ θαύματα δεικνύασιν*.
2. Με ποια σημασία χρησιμοποιούνται στο κείμενο οι λέξεις *πάθος* (πάθει), *εἵσοδος* (*εἵσοδον*) και *δεσμός* (*δεσμοῖς*). Σήμερα έχουν αποκτήσει και νέα διαφορετική σημασία. Να διερευνήσετε σε λεξικά ποια είναι και πώς την απέκτησαν.
3. *οὐ ταῦτα ἡγῆ ἂν τὰ ὄντα αὐτοὺς νομίζειν ἅπερ ὀρῶεν*; Πώς απέδωσαν τη φράση οι δύο μεταφραστές; Υπάρχει διαφοροποίηση στο νόημα; Πώς θα αποδίδατε εσείς τη φράση ύστερα από προσεκτική σύνταξη;

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΟΜΗΡΟΣ Ὀδύσσεια, μ 39-55

Στην Ὀδύσσεια ἡ Κίρκη δίνει οδηγίες στον Οδυσσεά για τη διαδρομή που πρέπει να ακολουθήσει φεύγοντας από το νησί της, ώστε να προφυλαχτεί και να προφυλάξει τους συντρόφους του από τους κινδύνους της θάλασσας. Ἐνα από τα εμπόδια είναι οἱ Σειρήνες.

Θα φτάσεις πρώτα στις Σειρήνες, αὐτές που καταδέλγουν
ὅλους τους θνητούς, ὅποιος βρεθεῖ στα μέρη τους.
Αν κάποιος πλησιάσει ἀνύποπτος κι ἀκούσει των Σειρήνων
τὴ φωνή, δεν γίνεται νὰ τον χαρούν ξανά στον γυρισμό του
γυναῖκες καὶ μικρά παιδιά· τον δέλγουν οἱ Σειρήνες
με τὸ οἰζύφωνο τραγούδι τους,
σ' ἓνα λιβάδι καθισμένες, γύρω σωρὸς τὰ κόκαλα,
σάρκες ἀνθρώπων σαπισμένες, φαγωμένα δέρματα.
Σε συμβουλεύω νὰ τις προσπεράσεις· ὅσο γιὰ τους συντρόφους σου,
γλυκὸ κερὶ σαν μέλι μάλαξε καὶ βούλωσε μ' αὐτὸ τ' ἀφτιά τους,
ὥστε κανεὶς ἀπὸ τους ἄλλους νὰ μὴν το ἀκούσει τὸ τραγούδι τους.
Μόνος ἐσύ μπορεῖς νὰ τις ἀκούσεις, ἀν τὸ θελήσεις·
θα πρέπει ὠστόσο, ἐκεῖ στο πλοῖο που θα φεύγει γρήγορα,
χέρια καὶ πόδια νὰ σε δέσουν, ὀρθιο πάνω στο κατάρτι,
με τὰ σχοινιά πλεγμένα γύρω του· κι ἔτσι νὰ ἀκούσεις, νὰ ἀπολαύσεις
των Σειρήνων τὴ φωνή.
Κι ἀν τους συντρόφους σου παρακαλεῖς, ἀν τους φωνάζεις νὰ σε λύσουν,
Εκεῖνοι ἀκόμη πιο σφιχτά, με περισσότερα σχοινιά θα πρέπει νὰ σε δέσουν.

(μετάφραση Δ. Ν. Μαρωνίτης)

Ενδεικτικὴ Δραστηριότητα

Να συγκρίνετε τοὺς δεσμώτες τοῦ πλατωνικοῦ σπηλαίου με τοὺς συντρόφους ἀλλὰ καὶ με τὸν Οδυσσεά. Να προσέξετε ἰδιαίτερα τὴ λειτουργία μιᾶς αἰσθήσεως: τῆς ἀκοῆς.

2. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ ΒΑΚΩΝ Το Νέον Όργανον, Π.38,42 [Τα είδωλα του σπηλαίου]

Ο Francis Bacon (1561-1626), ο θεμελιωτής του νεότερου εμπειρισμού, επιχειρεί να απελευθερώσει τη νόηση από τις χίμαιρες της, προτείνοντας ένα νέο “όργανο”, σε αντίθεση προς το αρχαίο (του Αριστοτέλη). Στο *Novum Organum* (1620) εντοπίζει τις πλάνες που παρεμποδίζουν την ορθή πορεία του ανθρώπινου λογικού και τις κατηγοριοποιεί σε τέσσερα είδωλα (ψευδαισθήσεις, *Idola*): (1) Είδωλα της φυλής: οφείλονται στην ίδια την ανθρώπινη φύση, στους περιορισμούς των ανθρώπινων αισθήσεων. (2) Είδωλα του σπηλαίου. (3) Είδωλα της αγοράς: προέρχονται από την κατά σύμβαση χρήση των γλωσσών στο πλαίσιο της ανθρώπινης επικοινωνίας. (4) Είδωλα του θεάτρου: οφείλονται στα παραδοσιακά φιλοσοφικά συστήματα που εκλαμβάνονται σαν δόγματα, χωρίς λογικο-επιστημονικό έλεγχο. Για να προσπεράσει ο άνθρωπος τα εμπόδια προς την επιστημονική πρόοδο, πρέπει να ακολουθήσει την επαγωγική συλλογιστική πορεία.

Τα είδωλα και οι ψευδείς έννοιες που από παλιά κατείχαν τη νόηση των ανθρώπων και τώρα έχουν ριζώσει βαθιά μέσα τους, όχι μόνο έχουν παρακαθήσει στο μυαλό τους έτσι ώστε είναι δύσκολο για την αλήθεια να εισέλθει, αλλά ακόμη κι όταν η είσοδος επιτυγχάνεται και επιτρέπεται, αυτά και πάλι εναντιώνονται και παρενοχλούν την ίδια την ανανέωση των επιστημών, εκτός εάν οι άνθρωποι έχουν προειδοποιηθεί και ενδυναμώθηκαν εναντίον τους όσο περισσότερο μπορούσαν.

Τα είδωλα του σπηλαίου είναι οι ψευδαισθήσεις του κάθε ατόμου χωριστά. Διότι (εκτός από τις πλάνες της ανθρώπινης φύσης εν γένει) ο κάθε άνθρωπος έχει ένα είδος ατομικής υπόγειας σπηλιάς ή άντρου, που κομματιάζει και εξασθενεί το φως της φύσης. Αυτό ίσως συμβαίνει (α) είτε λόγω της ιδιαίτερης και μοναδικής φύσης του κάθε ανθρώπου· (β) είτε λόγω της ανατροφής του και των συναναστροφών του· (γ) είτε λόγω της ανάγνωσης βιβλίων και της αυθεντίας εκείνων που εκτιμά και θαυμάζει· (δ) είτε λόγω των διαφορετικών εντυπώσεων που δημιουργούνται στην ψυχή, που ίσως είναι απασχολημένη με άλλα και προκατειλημμένη ή είναι γαλήνια και αμερόληπτη, κ.τ.ό. Άρα, είναι πρόδηλο ότι το ανθρώπινο πνεύμα (σε όποια διάθεση βρίσκεται σε διαφορετικούς ανθρώπους) είναι ένα μεταβαλλόμενο πράγμα, παντελώς συγκεχυμένο και σχεδόν τυχαίο. Καλά είπε, λοιπόν, ο Ηράκλειτος [αποσπάσματα 1 & 2] ότι οι άνθρωποι αναζητούν τη γνώση σε μικρότερους (ιδιωτικούς) κόσμους και όχι στον μεγάλο ή κοινό κόσμο.

(μετάφραση Γ. Ζωγραφίδης)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ο Βάκων κρατά αρνητική έως περιφρονητική στάση προς την παραδοσιακή σκέψη και την αρχαία ελληνική φιλοσοφία, ειδικά στο αριστοτελικό σύστημα (στη μορφή που το είχε τυποποιήσει και υιοθετήσει η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία) και τον πλατωνισμό. Αν συγκρίνετε τα δύο κείμενά του με την πλατωνική αλληγορία του σπηλαίου, ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές μπορείτε να βρείτε;
2. Ο Πλάτων στην αλληγορία του σπηλαίου δίνει έμφαση στη χρήση της γλώσσας και στην αντιστοιχία των λέξεων με τα πράγματα. Αφού διαβάσετε και το παρακάτω χωρίο του Βάκωνα από τα «είδωλα της αγοράς», να σκεφτείτε την αντιστοιχία αυτή και τον ρόλο της στην επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων.

«Οι άνθρωποι σχετίζονται μεταξύ τους μέσω της ομιλίας και η χρήση των λέξεων επιβάλλεται από τον τρόπο που σκέφτεται ο πολύς κόσμος. Είναι εκπληκτικό το πόσο παρεμποδίζεται ο νους από εσφαλμένες και άκαιρες επιλογές λέξεων. Ούτε οι ορισμοί ούτε οι εξηγήσεις, που χρησιμοποιούν μορφωμένοι άνθρωποι για να φυλαχτούν και να προστατεύσουν τον εαυτό τους, διευθετούν διόλου το πρόβλημα. Αντίθετα, οι λέξεις σαφώς ασκούν βία στον νου και αναστατώνουν τα πάντα και ξεστρατίζουν τους ανθρώπους σε αμέτρητες και μάταιες λογομαχίες και φαντασιοκοπήματα» (*Novum Organum*, I.43).

3. ΠΕΝΕ ΝΤΕΚΑΡΤ

Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας, 6ος στοχασμός

Ο Ντεκάρτ σε ένα από θεμελιώδη έργα της νεότερης φιλοσοφίας, τους Στοχασμούς του (1641), επιχειρηματολογεί υπέρ της ύπαρξης του Θεού και της διάκρισης της ψυχής από το σώμα. Όμως, για να διατυπώσει αληθείς προτάσεις, απαλλαγμένες από την πλάνη, αμφιβάλλει για την αξιοπιστία των αισθήσεων και αναβαθμίζει

την εμπιστοσύνη στις νοητικές δυνάμεις του ανθρώπου και στον ορθό λόγο.

Αργότερα όμως, πολλές εμπειρίες κλόνισαν σιγά σιγά όλη την πίστη μου στις αισθήσεις. Ενίοτε, πύργοι που είχαν από μακριά στρογγυλή όψη φανερώθηκαν από κοντά τετράγωνοι, και πελώρια αγάλματα στημένα στην κορυφή τους δεν έμοιαζαν μεγάλα ιδωμένα από το έδαφος· και σε αναρίθμητες άλλες τέτοιες περιπτώσεις συνέλαβα τις κρίσεις επί των εξωτερικών αισθημάτων να σφάλουν. [...] Η φύση δεν μας διδάσκει να συμπεραίνουμε από τις αντιλήψεις των αισθήσεων κάτι για τα πράγματα που βρίσκονται έξω από μας χωρίς προηγούμενη εξέτασή τους από τον νου, επειδή φαίνεται να ανήκει στο πνεύμα μόνο, και όχι στο σύνθετο πνεύματος και σώματος, να μάθει την αλήθεια των πραγμάτων αυτών.

(μετάφραση Ε. Βανταράκης)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Με ποιον τρόπο συνδέονται όσα κυριολεκτικά καταγράφει ο Ντεκάρτ με όσα αλληγορικά εννοεί ο Πλάτων;

1. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ Ίστορίαι, 7.87.1-2

Η Σικελική εκστρατεία διέψευσε τις κατακτητικές φιλοδοξίες των Αθηναίων και οδήγησε σε ολοκληρωτική καταστροφή. Το μέγεθος αυτής της καταστροφής τονίζει emphatically ο Θουκυδίδης παρουσιάζοντας τα δεινά των Αθηναίων: να εργάζονται ως δούλοι στα λατομεία των Συρακουσών.

Τοὺς δ' ἐν ταῖς λιθοτομίαις οἱ Συρακόσιοι χαλεπῶς τοὺς πρώτους χρόνους μετεχείρισαν. Ἐν γὰρ κοίλῳ χωρίῳ ὄντας καὶ ὀλίγῳ πολλοὺς οἳ τε ἥλιοι τὸ πρῶτον καὶ τὸ πνίγος ἔτι ἐλύπει διὰ τὸ ἀστέγαστον καὶ αἱ νύκτες ἐπιγιγνόμεναι τοῦναντίον μετοπωριναὶ καὶ ψυχραὶ τῇ μεταβολῇ ἐς ἀσθένειαν ἐνεωτέριζον, πάντα τε ποιούντων αὐτῶν διὰ στενοχωρίαν ἐν τῷ αὐτῷ καὶ προσέτι τῶν νεκρῶν ὁμοῦ ἐπ' ἀλλήλοις ξυννεννημένων, οἳ ἔκ τε τῶν τραυμάτων καὶ διὰ τὴν μεταβολὴν καὶ τὸ τοιοῦτον ἀπέθνησκον, καὶ ὅσμαι ἦσαν οὐκ ἀνεκτοί, καὶ λιμῷ ἅμα καὶ δίψῃ ἐπιέζοντο (ἐδίδοσαν γὰρ αὐτῶν ἑκάστῳ ἐπὶ ὀκτῶ μηνῶν κοτύλην ὕδατος καὶ δύο κοτύλας σίτου), ἄλλα τε ὅσα εἰκὸς ἐν τῷ τοιοῦτῳ χωρίῳ ἐμπεπτωκότας κακοπαθεῖν, οὐδὲν ὅτι οὐκ ἐπεγένετο αὐτοῖς.

- ♦ **Λεξιλόγιο** μετοπωρινός: φθινοπωρινός.
συννέω, μέλ. -νήσω: συγκεντρώνω, συσσωρεύω, επισωρεύω.
κοτύλη: μονάδα μέτρησης (στον Όμηρο: κύπελο).

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να περιγράψετε τα βάσανα των Αθηναίων αιχμαλώτων μέσα στα λατομεία.
2. Να μεταφράσετε το απόσπασμα: *οἳ ἔκ τε τῶν τραυμάτων [...] ἐπεγένετο αὐτοῖς.*
3. Με ποιες λέξεις προσδιορίζεται η λέξη *χωρίῳ* στην αρχή του αποσπάσματος; Τι θα άλλαζε στο νόημα, εάν ἔλειπαν οι προσδιορισμοί;
4. Σε ένα κείμενο που συνδυάζει περιγραφή και αφήγηση, όπως αυτό, είναι σημαντικοί οι προσδιορισμοί χώρου και χρόνου. Να τους εντοπίσετε και να αναφέρετε τον ρηματικό τύπο τον οποίο προσδιορίζουν κάθε φορά.
5. Να προσέξετε τη σημασία που δίνουν οι δύο αρνήσεις στη φράση: *οὐδὲν ὅτι οὐκ ἐπεγένετο αὐτοῖς.* Ποια διαφορά παρατηρεῖτε σε σχέση με τη νέα ελληνική;

2. *Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων* 836b13-26

Το ἔργο *Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων*, το οποίο εἶχε αποδοθεῖ εσφαλμένα στον Αριστοτέλη, εἶναι μια μεταγενέστερη συλλογή (2ος αι. μ.Χ.) με αξιοπερίεργες αφηγήσεις για φυτά και ζώα, καθώς και με ιστορίες, μύθους και γεωγραφικές περιγραφές του αρχαίου

μεσογειακού κόσμου. Στο απόσπασμα γίνεται αναφορά σε ένα σπήλαιο της Σικελίας, μέσα σε ένα ειδυλλιακό περιβάλλον.

Ἐν τῇ Σικελίᾳ περὶ τὴν καλουμένην Ἐνναν σπήλαιόν τι λέγεται εἶναι, περὶ ὃ κύκλῳ πεφυκέναι φασὶ τῶν τε ἄλλων ἀνθέων πλῆθος ἀνὰ πᾶσαν ὥραν, πολὺ δὲ μάλιστα τῶν ἱὼν ἀπέραντόν τινα τόπον συμπεπληρῶσθαι, ἃ τὴν σύνεγγυς χώραν εὐωδίας πληροῖ, ὥστε τοὺς κυνηγοῦντας, τῶν κυνῶν κρατουμένων ὑπὸ τῆς ὁδοῦ, ἐξαδυνατεῖν τοὺς λαγῶς ἰχνεύειν. Διὰ δὲ τούτου τοῦ χάσματος ἀσυμφανὲς ἐστὶν ὑπόνομος, καθ' ὃν φασὶ τὴν ἀρπαγὴν ποιήσασθαι τὸν Πλούτωνα τῆς Κόρης. Εὐρίσκεσθαι δὲ φασιν ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ πυροὺς οὔτε τοῖς ἐγχωρίοις ὁμοίους οἷς χρῶνται οὔτε ἄλλοις ἐπεισάκτοις, ἀλλ' ἰδιότητά τινα μεγάλην ἔχοντας. Καὶ τούτῳ σημειοῦνται τὸ πρῶτως παρ' αὐτοῖς φανῆναι πύρινον καρπὸν. Ὅθεν καὶ τῆς Δήμητρος ἀντιποιοῦνται, φάμενοι παρ' αὐτοῖς τὴν θεὸν γεγονέναι.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να βρείτε τις δευτερεύουσες αναφορικές προτάσεις. Σε ποια λέξη αναφέρονται; Είναι ονοματικές ή επιρρηματικές; Να μετατρέψετε την πρόταση που εισάγεται με το ἃ σε αναφορική μετοχή.
2. Με ποιες εκφράσεις και συντακτικές δομές κάνει φανερό ο συγγραφέας ότι δεν είναι αυτόπτης μάρτυς ὅσων περιγράφει, αλλά πρόκειται για πληροφορίες που έχει ακούσει;
3. Καθώς το συγκεκριμένο απόσπασμα αποτελεί περιγραφή, βασίζεται σε αρκετούς προσδιορισμούς του τόπου. Να τους βρείτε και να μελετήσετε τις νοηματικές διαφορές ανάμεσα στους ποικίλους εμπρόθετους προσδιορισμούς.

Ο Σωκράτης ερμηνεύει την αλληγορία του σπηλαίου. Η παιδεία είναι αναγκαία για την ψυχή και τον πολίτη: αφυπνίζει την ψυχή για να μάθει αυτό που ήδη γνωρίζει (από την πρότερη ζωή της στον υπερουράνιο τόπο). Είναι η περιαγωγή της ψυχής από τα αισθητά στα νοητά, από τα πάθη στην αρετή, από τη φύση στις Ιδέες· δεν είναι απλώς μάθηση αλλά μεταστροφή της όλης ύπαρξης. Ο εξαναγκασμός της παιδείας είχε υπονοηθεί στην αλληγορία, κατά τη βίαιη και επώδυνη έξοδο του απελευθερωμένου στην κακοτράχαλη ανηφόρα, και εκφράζεται σε πολλές μορφές της εκπαίδευσης (στη γυμναστική, τη μουσική, τον χορό)· έχει σκοπό να υποτάξει και να μεταμορφώσει τις άλογες δυνάμεις της ψυχής.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΠΛΑΤΩΝ, Πολιτεία 518b-519a

Δεῖ δὴ, εἶπον, ἡμᾶς τοιόνδε νομίσαι περὶ αὐτῶν, εἰ ταῦτ' ἀληθὴ· τὴν παιδείαν οὐχ οἶαν τινὲς ἐπαγγελλόμενοι φασιν εἶναι τοιαύτην καὶ εἶναι. Φασὶ δέ που οὐκ ἐνούσης ἐν τῇ ψυχῇ ἐπιστήμης σφεῖς ἐντιθέσθαι, οἷον τυφλοῖς ὀφθαλμοῖς ὄψιν ἐντιθέντες.

Φασὶ γὰρ οὖν, ἔφη.

Ὁ δέ γε νῦν λόγος, ἦν δ' ἐγώ, σημαίνει ταύτην τὴν ἐνούσαν ἐκάστου δύναμιν ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τὸ ὄργανον ᾧ καταμανθάνει ἕκαστος, οἷον εἰ ὄμμα μὴ δυνατόν ἦν ἄλλως ἢ σὺν ὄλῳ τῷ σώματι στρέφειν πρὸς τὸ φανὸν ἐκ τοῦ σκοτώδους, οὕτω σὺν ὅλῃ τῇ ψυχῇ ἐκ τοῦ γιγνομένου περιεκτέον εἶναι, ἕως ἂν εἰς τὸ ὄν καὶ τοῦ ὄντος τὸ φανότατον δυνατὴ γένηται ἀνασχέσθαι θεωμένη· τοῦτο δ' εἶναί φαμεν τάγαθόν. Ἡ γάρ;

Ναί.

Τούτου τοίνυν, ἦν δ' ἐγώ, αὐτοῦ τέχνη ἂν εἴη, τῆς περιαγωγῆς, τίνα τρόπον ὡς ῥᾶστά τε καὶ ἀνυσιμώτατα μεταστραφήσεται, οὐ τοῦ ἐμποιῆσαι αὐτῷ τὸ ὄραν, ἀλλ' ὡς ἔχοντι μὲν αὐτό, οὐκ ὀρθῶς δὲ τετραμμένῳ οὐδὲ βλέποντι οἱ ἔδει, τοῦτο διαμηχανήσασθαι.

Ἔοικεν γάρ, ἔφη.

Αἱ μὲν τοίνυν ἄλλαι ἀρεταὶ καλούμεναι ψυχῆς κινδυνεύουσιν ἐγγύς τι εἶναι τῶν τοῦ σώματος—τῷ ὄντι γὰρ οὐκ ἐνούσαι πρότερον ὕστερον ἐμποιεῖσθαι ἔθεσι καὶ ἀσκήσεσιν—ἡ δὲ τοῦ φρονῆσαι παντὸς μᾶλλον θειότερου τινὸς τυγχάνει, ὡς ἔοικεν, οὐσα, ὃ τὴν μὲν δύναμιν οὐδέποτε ἀπόλλυσιν, ὑπὸ δὲ τῆς περιαγωγῆς χρήσιμόν τε καὶ ὠφέλιμον καὶ ἄχρηστον αὐτὴ καὶ βλαβερὸν γίγνεται.

Τότε, είπα, αν τούτα ἴδω εἶναι αληθινά, πρέπει κι εμεῖς να παραδεχθούμε το εξής σχετικά με αυτά: Ότι η παιδεία δεν εἶναι ὅ,τι ισχυρίζονται γι' αυτήν κάποιοι, οι οποίοι έχουν για επάγγελμά τους την εκπαίδευση. Ισχυρίζονται δηλαδή ὅτι μέσα στην ψυχή δεν υπάρχει γνώση

Πρέπει λοιπόν, αν εἶν' αυτά αληθινά, να παραδεχτούμε πως η παιδεία δεν εἶναι τέτοια ὅπως την λένε πως εἶναι μερικοί που την έχουν επάγγελμά τους. Γιατί ισχυρίζονται πως επιστήμη δεν υπάρχει μέσα στην ψυχή, ἀλλὰ αυτοὶ την βάζουν, ὅπως σαν να βάζουν σε τυφλοὺς την ὄραση.

κι ότι κατά κάποιον τρόπο τη γνώση την βάζουν αυτοί στην ψυχή, περίπου σαν να έβαζαν όραση σε μάτια τυφλών.

Το ισχυρίζονται πράγματι, είπε.

Απεναντίας, η τωρινή διερεύνησή μας, είπα εγώ, δείχνει αυτή τη δύναμη της γνώσης που καθέννας έχει μέσα στην ψυχή του, κι επίσης το εργαλείο, με το οποίο καθέννας φθάνει στη μάθηση. Όπως ακριβώς αν δεν υπήρχε άλλος τρόπος να στρέφει κανείς τα μάτια του από το σκοτάδι στο φως παρά μόνο στρέφοντας ολόκληρο το σώμα, έτσι πρέπει να στραφεί με ολόκληρη την ψυχή από την περιοχή του γίνεσθαι προς την άλλη πλευρά, ώσπου να γίνει ικανή η ψυχή να αντέχει να αντικρύζει το *ον* και το πιο φωτεινό από το *ον* και ισχυριζόμαστε ότι αυτό είναι το Αγαθό. Δεν είναι έτσι;

Ναι.

Επομένως η παιδεία, είπα εγώ, θα είναι η τέχνη για αυτό το πράγμα, για τη μεταστροφή της ψυχής, με ποιον τρόπο δηλαδή η μεταστροφή θα συντελεστεί όσο το δυνατόν ευκολότερα και αποτελεσματικότερα, όχι πώς θα εμφυτευθεί στο όργανο αυτό η δύναμη της όρασης, αλλά θεωρώντας δεδομένο ότι το όργανο διαθέτει αυτή τη δύναμη κι ότι απλώς δεν είναι στραμμένο στη σωστή κατεύθυνση και δεν κοιτάζει προς τα εκεί που θα έπρεπε, να μηχανευτεί η τέχνη της παιδείας έναν τρόπο ώστε αυτό να κατορθωθεί.

Έτσι φαίνεται, είπε.

Οι άλλες, τώρα, αρετές, που γενικώς χαρακτηρίζονται ως αρετές της ψυχής, φαίνεται ότι είναι κάπως κοντά στο σώμα –γιατί στ' αλήθεια, ενώ πρωτίτερα δεν υπήρχαν στην ψυχή, ύστερα, με τον εθισμό και την άσκηση, εμφυτεύονται σ' αυτήν–, ενώ η φρόνηση κι η γνώση φαίνεται να ριζώνει σε κάτι ασυγκρίτως πιο θεϊκό που ποτέ δεν χάνει τη δύναμή του αλλά που με τη μεταστροφή γίνεται χρήσιμο και ωφέλιμο, κι άλλοτε πάλι άχρηστο και βλαβερό.

(μετάφραση Ν. Μ. Σκουτερόπουλος)

Αυτό πραγματικώς λένε.

Ενώ ο δικός μας τώρα ο λόγος θέλει να πει, πως ο καθέννας έχει μέσα στην ψυχή του τη δύναμη να μαθαίνει και το κατάλληλο για τη μάθηση όργανο· και όπως, αν δεν ήταν δυνατό να γίνει διαφορετικά, θα έπρεπε να στρέφει κανείς το μάτι του με όλο μαζί το σώμα του από το σκοτεινό στο φωτεινό, έτσι πρέπει να στρέφει γύρω κι αυτή τη δύναμη και το όργανό της με όλη μαζί την ψυχή του από εκείνο που γίνεται προς το καθαυτό *ον*, ώσπου να κατορθώσει επί τέλους να ατενίζει, χωρίς να υποφέρει, το φωτεινότερο του *όντος*, που εμείς λέμε πως αυτό είναι το αγαθό· δεν είναι έτσι;

Ναι.

Αυτής λοιπόν της περιστροφής θα ήταν τέχνη η παιδεία, με ποιο τρόπο να καταφέρει να μεταστραφεί όσο μπορεί ευκολότερα και ωφελιμότερα η ψυχή, όχι για να της βάλει κανείς μέσα της τη δύναμη να βλέπει, γιατί αυτή την έχει, αλλά για να διορθώσει την κατεύθυνσή της, που δεν είναι σωστά στραμμένη ούτε βλέπει εκεί που έπρεπε.

Έτσι φαίνεται.

Οι άλλες λοιπόν αρετές που λένε της ψυχής φαίνεται να είναι επάνω κάτω όχι πολύ διαφορετικές από του σώματος· γιατί, ενώ πραγματικώς δεν υπάρχουν από μιας αρχής, τις αποκτά κανείς ύστερα με το συνηθισμό και με την άσκηση· ενώ η αρετή της φρόνησης φαίνεται πως έχει κάποια θεϊκότερη απ' όλα τ' άλλα φύση, που ποτέ δε χάνει τη δύναμή της και που αναλόγως της περιαγωγής της άλλοτε γίνεται ωφέλιμη και χρήσιμη και άλλοτε απεναντίας άχρηστη και βλαβερή.

(μετάφραση Ι. Γρυπάρης)

οὐκ ἐνούσης ἐν τῇ ψυχῇ ἐπιστήμης / τὴν ἐνούσαν ἐκάστου δύναμιν ἐν τῇ ψυχῇ: Ο Πλάτων δεν πιστεύει ότι ο άνθρωπος αποκτά τη γνώση ως πληροφορία που λαμβάνει χώρα έξωθεν, αλλά ότι την ανακαλύπτει και την παράγει μέσα του. Γι' αυτό και αυτήν την έντονα βιωματική γνωστική διαδικασία την ονομάζει συμβολικά *ἀνάμνησιν* (*Φαίδων* 76a).

ὁ φανός, -ή, -όν: φωτεινός, λαμπρός. Η λέξη *σκοτώδης*, που ακολουθεί, είναι αντίθετη. Η συνηθισμένη στον Πλάτωνα αντίθεση ανάμεσα στο φως και το σκοτάδι λειτουργεί συμβολικά για την αντίθεση παιδείας – απαιδευσίας (έλλειψη παιδείας).

τὸ ὄν: Θα κατανοήσουμε καλύτερα αυτήν την ουσιαστικοποιημένη μετοχή του *εἰμί*, αν σκεφτούμε ότι αποδίδει την υπαρκτική σημασία του ρήματος. Το *ὄν* είναι το υπαρκτό. Η αναζήτηση του αληθινά υπαρκτού αποτέλεσε εξ αρχής για τη φιλοσοφία μέγα ερώτημα, το λεγόμενο οντολογικό ερώτημα: *τὸ πάλαι τε καὶ νῦν καὶ αἰεὶ ζητούμενον καὶ αἰεὶ ἀπορούμενον, τί τὸ ὄν* (Αριστοτέλης, *Μετὰ τὰ φυσικά* 1028b2-4). Αυτό που υπάρχει πραγματικά είναι μόνο οι ἰδέες, όχι τα αισθητά.

ἀγαθόν: Από τον πλούτο των αναφορών του Πλάτωνα στην πολυσήμαντη λέξη *ἀγαθόν*, εδώ να τονιστεί μόνο ότι ο φιλόσοφος ταυτίζει το αληθινά υπαρκτό με το αγαθό, ακριβέστερα με την ἰδέα του Αγαθού.

περιαγωγή: μεταστροφή. Η λέξη έχει φιλοσοφική βαρύτητα, διότι δείχνει πως η γνώση και η παιδεία, καθώς στρέφεται στον κόσμο, οφείλει να έχει πάντα καθολικό χαρακτήρα και να μην εξαντλείται σε προσέγγιση από μία επιμέρους οπτική γωνία. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η χρήση του δεοντολογικού ρηματικού επιθέτου *περιακτέον*, το οποίο όμως δεν προτρέπει απλώς σε μια ευρύτερη θέαση αλλά αποβλέπει σε μια μεταστροφή της ψυχής από τον κόσμο των αισθήσεων προς τον κόσμο των ἰδεών. Πρόκειται, όπως και στην περίπτωση της παιδείας, για μια στροφή όλης της ύπαρξης προς τον «ήλιο», προς το αγαθό –για μια επώδυνη πορεία. Λίγο παρακάτω (521d) ο Πλάτων θα ονομάσει την άνοδο της ψυχής προς το όντως ὄν, «μεταστροφή/επιστροφή της ψυχής από μια νυχτερινή μέρα στην αληθινή μέρα» –και αυτή είναι η «αληθινή φιλοσοφία».

ἔθος καὶ ἄσκησις: Ο φιλόσοφος τονίζει ότι οι αρετές της ψυχής δεν προϋπάρχουν μέσα μας αλλά γεννιούνται και προάγονται μέσω του εθισμού και της άσκησης, μιας εξωτερικής δηλαδή διαδικασίας. Και ότι, αντίθετα, η διανοητική ικανότητα του ανθρώπου, η φρόνησις, αποτελεί ένα εσωτερικό δεδομένο. Σε επόμενες Διδακτικές Ενότητες (12-15) θα δούμε ότι και ο Αριστοτέλης αποδίδει στον εθισμό και την έμπρακτη εξάσκηση καθοριστικό ρόλο για την ανάπτυξη της ηθικής αρετής.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Το απόσπασμα βασίζεται στη σύγκριση των εννοιών παιδεία και εκπαίδευση. Ποια χαρακτηριστικά γνώρισμα αποδίδει στην εκπαίδευση και ποια στην παιδεία;
2. Πώς βοηθά η παιδεία την ψυχή του ανθρώπου να προσεγγίσει το Αγαθό;
3. Με ποια αρετή της η ψυχή θα πραγματοποιήσει τη μεταστροφή που επιζητεί ο Πλάτων; Σε τι διαφέρει αυτή η αρετή από τις υπόλοιπες αρετές της ψυχής;

B. As εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Κεντρική θέση στο απόσπασμα έχει η έννοια της *περιαγωγής*. Αφού συγκεντρώσετε και μελετήσετε όλα τα χαρακτηριστικά που της αποδίδει ο φιλόσοφος, να προβληματιστείτε για το αν οι σύγχρονοι εκπαιδευτικοί θεσμοί περιλαμβάνουν αντίστοιχες λειτουργίες.
2. Ο πλατωνικός Σωκράτης αποφαινεται: η ανθρώπινη *φρόνησις* έχει αμφίσημο χαρακτήρα, είτε χρήσιμο/ωφέλιμο είτε άχρηστο/βλαβερό. Να αναπτύξετε τη δική σας θέση.

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Σε ποια λέξη της προηγούμενης περιόδου του κειμένου λειτουργεί ως επεξήγηση η έκφραση *τὴν παιδείαν οὐκ εἶναι τοιαύτην*; Ποια λέξη προσδιορίζει η δευτερεύουσα πρόταση *οὐχ οἷαν τινὲς ἐπαγγελλόμενοι φασιν εἶναι*; Πώς απέδωσαν την περίοδο αυτή οι δύο μεταφραστές;
2. Να μελετήσετε τις τρεις σύντομες απαντήσεις του Γλαύκωνα, του συνομιλητή του Σωκράτη. Να αναζητήσετε στα ίδια τα λεγόμενα του Σωκράτη τον λόγο για τον οποίο οι απαντήσεις του Γλαύκωνα αποκλιμακώνονται ως προς τη βεβαιότητα που εκφράζουν.

1. ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ, *Επιστολή στον Ηρόδοτο, 38*

Η Επιστολή στον Ηρόδοτο αποτελεί σύνοψη της φυσικής θεωρίας του Επικούρου, του ατομισμού του που είναι επηρεασμένος από τις ιδέες του Δημόκριτου (περ.460-περ.370 π.Χ.). Στο απόσπασμα εκθέτει μερικές μεθοδολογικές αρχές για την πορεία της έρευνας της αλήθειας.

Ηρόδοτε, πρέπει πρώτα να ορίσουμε επακριβώς τις έννοιες που συνδέονται με τις λέξεις, ώστε να μπορούμε –με αναφορά σε αυτές τις έννοιες – να εκφέρουμε κρίσεις σχετικά με τις γνώμες, τις έρευνες ή τις απορίες μας· και να μην αφήνουμε όλα τα πράγματα αζεκαθάριστα, γιατί οι αποδείξεις μας θα χάνονται στο άπειρο, ούτε να χρησιμοποιούμε κούφιες λέξεις. Γιατί είναι ανάγκη το πρωταρχικό νόημα κάθε λέξης να είναι φανερό και να μην χρειάζεται πρόσθετη απόδειξη, εφόσον θέλουμε να έχουμε κάποιο συγκεκριμένο σημείο αναφοράς, όταν ερευνούμε, προβληματιζόμαστε ή εικάζουμε. Επίσης, θα πρέπει να στηριζόμαστε εξ ολοκλήρου στις αισθήσεις μας και συγκεκριμένα στις άμεσες παραστάσεις είτε του νου είτε κάποιου άλλου κριτηρίου [των επιμέρους αισθήσεων], καθώς και στα υπαρκτά αισθήματά μας [την ηδονή και τον πόνο], προκειμένου με βάση αυτά να μπορούμε να εκφέρουμε κρίσεις τόσο για όσα περιμένουν εμπειρική επιβεβαίωση όσο και για τα άδηλα πράγματα [που δεν γίνονται αντιληπτά από τις αισθήσεις].

(μετάφραση Γ. Ζωγραφίδης)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Ποια είναι τα πρώτα βήματα για να ερευνήσουμε κάποιο ζήτημα σύμφωνα με τον Επικόρου; Υπάρχουν ομοιότητες και διαφορές σε σχέση με όσα αναφέρονται στο πλατωνικό απόσπασμα;

2. ΖΑΝ ΖΑΚ ΡΟΥΣΟ, Αιμίλιος ή Περί αγωγής

Ο Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) στο έργο του Αιμίλιος ή Περί αγωγής (1762) εκθέτει τις απόψεις του για τη διαπαιδαγώγηση του μελλοντικού πολίτη, την οποία θεμελιώνει στην απομάκρυνση του παιδιού από τις αρνητικές επιδράσεις της κοινωνίας, ώστε να επανακτήσει την έμφυτη ανθρωπινή αγαθότητά του και την ελευθερία του. Στο βιβλίο καταγράφεται ένα είδος διαλόγου ανάμεσα στον Αιμίλιο, έναν φανταστικό μαθητή, και τον παιδαγωγό του.

Ας δούμε τι πρέπει να κάνουμε για να παραμείνουμε στον δρόμο της φύσης.

Τα παιδιά όχι μόνο δεν έχουν περιττές δυνάμεις αλλά ούτε καν αρκετές για όλα όσα τους ζητά η φύση. Πρέπει λοιπόν να τους επιτρέψουμε τη χρήση όσων δυνάμεων τους δίνει, και τις οποίες δεν θα μπορούσαν να καταχρασθούν παραπάνω απ' ό,τι πρέπει. Πρώτο αξίωμα.

Πρέπει να τα βοηθάμε και να αντικαθιστούμε ό,τι τους λείπει, είτε σε νοημοσύνη, είτε σε δύναμη, ό,τι σχετίζεται με φυσική ανάγκη. Δεύτερο αξίωμα.

Πρέπει, όταν τους προσφέρουμε βοήθεια, να περιοριζόμαστε αποκλειστικά στο πραγματικά ωφέλιμο, χωρίς να παραχωρούμε άνευ λόγου το παραμικρό ή σε φαντασία ή σε επιθυμία δίχως λογική. Διότι η φαντασία δεν θα τα βασανίσει καθόλου, όταν δεν προκαλέσουμε ποτέ τη γέννησή της, δεδομένου ότι δεν προέρχεται από τη φύση. Τρίτο αξίωμα.

Πρέπει να μελετήσουμε προσεκτικά τη γλώσσα τους και τα νοήματά τους, ώστε, στην ηλικία που δεν ξέρουν καν να κρύβουν κάτι, να διακρίνουμε στις επιθυμίες τους τι προέρχεται από τη φύση και τι από την κοινή γνώμη. Τέταρτο αξίωμα.

Το πνεύμα αυτών των κανόνων είναι να παρέχουμε στα παιδιά περισσότερη αληθινή ελευθερία και λιγότερο δεσποτισμό, να τα αφήνουμε να κάνουν κάτι μόνο τους κι όχι να το απαιτούν από τον άλλο. Έτσι, συνηθίζοντας νωρίς να περιορίζουν τις επιθυμίες στις δυνάμεις τους, θα νιώσουν ελάχιστα τη στέρηση εκείνου που δεν θα είναι στο χέρι τους να κάνουν.

(μετάφραση Π. Γκέκα)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Μπορείτε να αναγνωρίσετε ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στα αξιώματα που παραθέτει ο Ρουσό και στην παιδεία όπως την περιγράφει ο Πλάτων;
2. Για ποιον λόγο ο Ρουσό χαρακτηρίζει «αξιώματα» τις οδηγίες αγωγής που θέτει; Ποιο βασικό χαρακτηριστικό έχει ένα αξίωμα;

ΠΡΟΚΛΟΣ,
Εἰς πρῶτον Εὐκλείδου
Στοιχείων βιβλίον, 67.20-68.18

αναφέρεται στην ιστορία της γεωμετρίας από τους Αιγυπτίους και τον Θαλή (7ος-6ος αι. π.Χ.) έως τον Ευκλείδη (4ος-3ος αι. π.Χ.).

Ο Πρόκλος (412-485 μ.Χ.) ήταν νεοπλατωνικός φιλόσοφος και συγγραφέας εκτενών υπομνημάτων σε έργα του Πλάτωνα αλλά και σε επιστημονικά έργα. Στον πρόλογο του υπομνήματός του στο πρώτο βιβλίο των Στοιχείων, όπου περιλαμβάνεται το παρακάτω χωρίο, συνδυάζει τα μαθηματικά με τη φιλοσοφία και

Ἑρμότιμος δὲ ὁ Κολοφώνιος τὰ ὑπ' Εὐδόξου προηυπορημένα καὶ Θεαιτήτου προήγαγεν ἐπὶ πλέον καὶ τῶν στοιχείων πολλὰ ἀνεῦρε καὶ τῶν τόπων τινὰ συνέγραψεν. Φίλιππος δὲ ὁ Μενδαῖος, Πλάτωνος ὦν μαθητὴς καὶ ὑπ' ἐκείνου προτραπείς εἰς τὰ μαθήματα, καὶ τὰς ζητήσεις ἐποιεῖτο κατὰ τὰς Πλάτωνος ὑφηγήσεις καὶ ταῦτα προύβαλλεν ἑαυτῷ, ὅσα ᾤετο τῇ Πλάτωνος φιλοσοφίᾳ συντελεῖν. Οἱ μὲν οὖν τὰς ἱστορίας ἀναγράψαντες μέχρι τούτου προάγουσι τὴν τῆς ἐπιστήμης ταύτης τελείωσιν.

Οὐ πόλῦ δὲ τούτων νεώτερός ἐστιν Εὐκλείδης ὁ τὰ στοιχεῖα συναγαγὼν καὶ πολλὰ μὲν τῶν Εὐδόξου συντάξας, πολλὰ δὲ τῶν Θεαιτήτου τελεωσάμενος, ἔτι δὲ τὰ μαλακώτερον δεικνύμενα τοῖς ἔμπροσθεν εἰς ἀνελέγκτους ἀποδείξεις ἀναγαγών. Γέγονε δὲ οὗτος ὁ ἀνὴρ ἐπὶ τοῦ πρώτου Πτολεμαίου· καὶ γὰρ ὁ Ἀρχιμήδης ἐπιβαλὼν καὶ τῷ πρώτῳ μνημονεύει τοῦ Εὐκλείδου, καὶ μέντοι καὶ φασιν ὅτι Πτολεμαῖος ἤρετό ποτε αὐτόν, εἴ τίς ἐστιν περὶ γεωμετρίαν ὁδὸς συντομωτέρα τῆς στοιχειώσεως· ὁ δὲ ἀπεκρίνατο, μὴ εἶναι βασιλικὴν ἀτραπὸν ἐπὶ γεωμετρίαν.

- ♦ **Λεξιλόγιο** *υφήγησις*: καθοδήγηση, οδηγία, νουθεσία.
ἀν-έλεγκτος (<ἐλέγχω): 1. ανεξέταστος, ανεξέλεγκτος· μη κατάδικος,
2. αναντίλεκτος, μη αντικρουόμενος.
ἄ-τραπός, ἦ (<τρέπω): μονοπάτι, δρόμος.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια είναι η σχέση που έχει ο Φίλιππος με την επιστήμη;
2. Να μεταφράσετε το απόσπασμα: *Οὐ πόλῦ δὲ τούτων νεώτερός [...] ἐπὶ γεωμετρίαν.*
3. Να σκεφτείτε τι προσθέτουν στο νόημα του κειμένου οι παρακάτω δευτερεύουσες προτάσεις. Να αναγνωρίσετε τη συντακτική λειτουργία τους:
α) *ὅσα ᾤετο τῇ Πλάτωνος φιλοσοφίᾳ συντελεῖν.*
β) *ὅτι Πτολεμαῖος ἤρετό ποτε αὐτόν.*
γ) *εἴ τίς ἐστιν περὶ γεωμετρίαν ὁδὸς συντομωτέρα τῆς στοιχειώσεως.*
4. Να σκεφτείτε τι προσθέτουν στο νόημα του κειμένου οι δύο συγκρίσεις με τα παραθετικά α) *νεώτερος* και β) *συντομωτέρα*. Ποιοι ὅροι συγκρίνονται;

Ο Σωκράτης συνεχίζει την ερμηνεία της αλληγορίας. Σε προηγούμενο βιβλίο της Πολιτείας εξηγούσε για ποιον λόγο πρέπει να κυβερνούν οι φιλόσοφοι ή οι φύλακες να είναι φιλόσοφοι. Τώρα φαίνεται ότι η αναζήτηση του Αγαθού από τον φιλόσοφο, δηλαδή η πορεία του προς την αληθινή γνώση, απαιτεί τη θυσία της καθαρά θεωρητικής ζωής προς όφελος του πολιτικού αγαθού. Ο φιλόσοφος οφείλει να γίνει πολιτικός· ακόμη κι αν δεν έχει διάθεση να εξουσιάζει. Ως γνώστης του δικαίου και του αγαθού, έχει χρέος απέναντι στην πολιτεία που του παρείχε την κατάλληλη παιδεία να κατέβει στο σπήλαιο.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΠΛΑΤΩΝ, Πολιτεία 519b-520a

Τί δέ; Τόδε οὐκ εἰκός, ἦν δ' ἐγώ, καὶ ἀνάγκη ἐκ τῶν προειρημένων, μήτε τοὺς ἀπαιδευτοὺς καὶ ἀληθείας ἀπείρους ἱκανῶς ἂν ποτε πόλιν ἐπιτροπεῦσαι, μήτε τοὺς ἐν παιδείᾳ ἐωμένους διατρίβειν διὰ τέλους, τοὺς μὲν ὅτι σκοπὸν ἐν τῷ βίῳ οὐκ ἔχουσιν ἓνα, οὗ στοχαζομένους δεῖ ἅπαντα πράττειν ἃ ἂν πράττωσιν ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ, τοὺς δὲ ὅτι ἐκόντες εἶναι οὐ πράξουσιν, ἡγούμενοι ἐν μακάρων νήσοις ζῶντες ἔτι ἀπωκίσθαι;

Ἀληθῆ, ἔφη.

Ἡμέτερον δὴ ἔργον, ἦν δ' ἐγώ, τῶν οἰκιστῶν τάς τε βελτίστας φύσεις ἀναγκάσαι ἀφικέσθαι πρὸς τὸ μάθημα ὃ ἐν τῷ πρόσθεν ἔφαμεν εἶναι μέγιστον, ἰδεῖν τε τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀναβῆναι ἐκείνην τὴν ἀνάβασιν, καὶ ἐπειδὰν ἀναβάντες ἱκανῶς ἴδωσι, μὴ ἐπιτρέπῃ αὐτοῖς ὃ νῦν ἐπιτρέπεται.

Τὸ ποῖον δὴ;

Τὸ αὐτοῦ, ἦν δ' ἐγώ, καταμένειν καὶ μὴ ἐθέλῃν πάλιν καταβαίνειν παρ' ἐκείνους τοὺς δεσμώτας μηδὲ μετέχειν τῶν παρ' ἐκείνοις πόνων τε καὶ τιμῶν, εἴτε φαυλότεραι εἴτε σπουδαιότεραι.

Ἐπειτ', ἔφη, ἀδικήσομεν αὐτούς, καὶ ποιήσομεν χειρόν ζῆν, δυνατόν αὐτοῖς ὃν ἄμεινον;

Ἐπελάθου, ἦν δ' ἐγώ, πάλιν, ὦ φίλε, ὅτι νόμῳ οὐ τοῦτο μέλει, ὅπως ἔν τι γένος ἐν πόλει διαφερόντως εὖ πράξει, ἀλλ' ἐν ὅλῃ τῇ πόλει τοῦτο μηχανᾶται ἐγγενέσθαι, συναρμόττων τοὺς πολίτας πειθοῖ τε καὶ ἀνάγκῃ, ποιῶν μεταδιδόναι ἀλλήλοις τῆς ὠφελίας ἦν ἂν ἕκαστοι τὸ κοινὸν δυνατοὶ ὥσιν ὠφελεῖν καὶ αὐτὸς ἐμποιῶν τοιούτους ἄνδρας ἐν τῇ πόλει, οὐχ ἵνα ἀφιῇ τρέπεσθαι ὅπῃ ἕκαστος βούλεται, ἀλλ' ἵνα καταχρῆται αὐτὸς αὐτοῖς ἐπὶ τὸν σύνδεσμον τῆς πόλεως.

Ἀληθῆ, ἔφη· ἐπελαθόμην γάρ.

Τότε; Δεν είναι φυσικό, είπα εγώ, και δεν συνάγεται κατανάγκη από όσα έχουμε πει ότι άνθρωποι αμόρφωτοι, δίχως καμιά εμπειρία της αλήθειας, δεν θα ήταν ποτέ δυνατόν να διοικήσουν ικανοποιητικά μια πολιτεία ούτε, επίσης, άνθρωποι αφημένοι να περνούν ως το τέλος τη ζωή τους μελετώντας; Οι πρώτοι επειδή δεν έχουν θέσει ένα στόχο προς τον οποίο θα πρέπει να κατατείνουν όλες οι πράξεις τους, οι ιδιωτικές και οι δημόσιες, οι δεύτεροι επειδή από δική τους προαίρεση δεν πρόκειται να ασχοληθούν με τίποτε πρακτικό, καθώς θα νομίζουν ότι έχουν μεταφερθεί, ζωντανοί ακόμη, και ζουν στα νησιά των μακάρων!

Δίκιο έχεις, είπε.

Το έργο λοιπόν, είπα εγώ, που έχουμε να επιτελέσουμε εμείς, οι θεμελιωτές της πόλης, είναι να υποχρεώσουμε όσους από τη φύση τους είναι προικισμένοι κατά τον καλύτερο τρόπο να προσεγγίσουν εκείνο το μάθημα που προηγουμένως το χαρακτηρίσαμε ως το μέγιστο: να αντικρύσουν το Αγαθό και να βγάλουν εκείνη την ανηφοριά, και σαν ανέβουν και το κοιτάξουν αρκετά, να μην τους επιτρέψουμε αυτό που τώρα επιτρέπεται.

Δηλαδή ποιο;

Το να μένουν, είπα εγώ, εκεί και να μη θέλουν να κατέβουν πάλι δίπλα σ' εκείνους τους δεσμώτες και να μοιραστούν μαζί τους τούς κόπους και τις τιμές, είτε αυτές είναι τιποτένιες είτε σπουδαιότερες.

Μα τότε, είπε, δεν θα τους αδικήσουμε και δεν θα τους κάνουμε να ζουν χειρότερα, ενώ μπορούν να ζήσουν καλύτερα;

Ξέχασες πάλι, είπα εγώ, φίλε μου, ότι τον νόμο δεν τον ενδιαφέρει πώς μια ορισμένη τάξη στην πόλη θα γίνει ιδιαίτερα ευτυχισμένη, αλλά αναζητεί τρόπους, ώστε η ευτυχία αυτή να πραγματοποιηθεί για όλη την πόλη συνενώνοντας αρμονικά τους πολίτες με την πειθώ αλλά και τον εξαναγκασμό, κάνοντάς τους να δίνουν

Τι λοιπόν; δεν είναι κι αυτό φυσικό και δε βγαίνει αναγκαστικά απ' όσα είπαμε ως τώρα, πως μήτε οι απαίδευτοι που ποτέ τους δεν γνώρισαν την αλήθεια, θα μπορούσαν ποτέ να κυβερνήσουν την πολιτεία, μήτε εκείνοι που τους αφήνουν να περνούν ως το τέλος τη ζωή τους με την παιδεία' οι πρώτοι επειδή δεν έχουν ένα ωρισμένο σκοπό, που κυνηγώντας τον να κανονίζουν ανάλογα όλες τις πράξεις και στον ιδιωτικό και το δημόσιο βίο τους, και οι άλλοι πάλι, γιατί ποτέ δε δ' αποφάσιζαν από θέλησή τους να καταγίνουν με καμιά πρακτική απασχόληση, νομίζοντας πως, από ζωντανοί ακόμα, βρίσκονται και ζουν στα νησιά των Μακάρων.

Αλήθεια.

Δουλειά μας λοιπόν είναι τώρα, εμείς οι ιδρυτές της πολιτείας να αναγκάσουμε τις ξεχωριστές εκείνες φύσεις να επιδοθούν στο μάθημα, που το αναγνωρίσαμε πριν πως είναι το ανώτερο, να ιδούν το αγαθό και να επιχειρήσουν εκείνο το ανέβασμα, και αφού εκεί απάνω το δουν αρκετά, να μην τους επιτρέψωμε να κάμουν αυτό που επιτρέπεται τώρα.

Ποιο τάχα;

Να μένουν εκεί πάνω και να μη εννοούν να κατέβουν πίσω, κοντά σε κείνους τους δεσμώτες, ούτε να συμμερίζονται μαζί τους τους ίδιους μόχτους και τιμές, είτε ταπεινότερες είτε σπουδαιότερες.

Μα πώς; τόσο, θα τους αδικήσωμε και θα τους κάμωμε να ζουν χειρότερα, ενώ μπορούν να ζουν πολύ καλύτερα;

Ξέχασες πάλι, φίλε μου, πως δεν ενδιαφέρεται ο νόμος να εξασφαλίσει ξεχωριστά μια μονάχα τάξη μέσα στην πόλη, αλλά ζητά να βρει με τι μέσα θα το κατορθώσει αυτό για ολόκληρη την πόλη; και γι' αυτό το σκοπό συνδυάζει αρμονικά τα διάφορα στοιχεία και αναγκάζει τους πολίτες με την πειθώ και με τη βία να παιρνοδίνουν με ταξύ τους την ωφέλεια που είναι ικανός ο καθένας να προσφέρει στο κοινό, και μορφώνει

δίνουν ο ένας στον άλλο την ωφέλεια που μπορεί καθένας από αυτούς να προσφέρει στο σύνολο και πλάθοντας ο ίδιος ο νόμος τέτοιους άνδρες στην πόλη όχι για να τους αφήνει έπειτα να τραβούν κατα 'κει που αρέσει στον καθένα, αλλά για να τους χρησιμοποιεί ο ίδιος για την ενίσχυση της ενότητας της πόλης.

Σωστά, είπε· το είχα ξεχάσει.

(μετάφραση Ν. Μ. Σκουτερόπουλος)

ο ίδιος τέτοιους άντρες μες στην πόλη, όχι για ν' αφήνει τον καθένα να τραβά το δρόμο που του αρέσει, αλλά για να τους χρησιμοποιεί αυτός ως σύνδεσμο της πολιτείας.

Έχεις δίκιο· το είχα ξεχάσει πραγματικώς.

(μετάφραση Ι. Γρυπάρης)

ἀνάβασις: Το ουσιαστικό αυτό, όπως και το αντίστοιχο ρήμα, χρησιμοποιείται συμβολικά από τον Πλάτωνα, για να δείξει την πορεία του ανθρώπου προς τη γνώση και την προσέγγιση (θέαση) του Αγαθού. Πρόκειται για μια πορεία ανηφορική· απαιτεί χρόνο και μόχθο. Αντιστοίχως μακρόχρονη και κοπιώδης περιγράφεται στην *Πολιτεία* η εκπαίδευση των *ἐν παιδείᾳ πολιτῶν* και μελλοντικών φυλάκων.

κατάβασις: Και αυτό το ουσιαστικό, όπως και το αντίστοιχο ρήμα, χρησιμοποιείται συμβολικά· δείχνει μια πορεία επιστροφής: από τη θεωρητική ενασχόληση με σχετικώς αφηρημένα αντικείμενα, όπως τα μαθηματικά και η διαλεκτική, στην πρακτική αντιμετώπιση προβλημάτων της καθημερινής ζωής μέσα στην πόλη. Οι φύλακες, οι πεπαιδευμένοι, έχουν χρέος να επιστρέψουν στην καθημερινότητα και από ηγετική θέση να προσφέρουν στο σύνολο των πολιτών όσα έμαθαν και είδαν στην πορεία τους προς το Αγαθό.

μεταδιδόναι ἀλλήλοις τῆς ὠφελίας, συναρμόττων τοὺς πολίτας, [...] σύνδεσμον τῆς πόλεως: Όλες αυτές οι εκφράσεις τονίζουν emphaticά μια θεμελιακή ιδέα της πλατωνικής *Πολιτείας*: Η πόλη αποτελεί ένα οργανικό σύνολο, έναν οργανισμό που προϋποθέτει τη συνύπαρξη και συλλειτουργία των μελών του. Μέλη της πολιτείας είναι οι πολίτες· εφόσον η πόλη επιδιώκει τη συλλογική ευτυχία, θεωρείται αναγκαίο να υπάρχουν μεταξύ των πολιτῶν ισχυροί δεσμοί. Η μη διάσπαση του κοινωνικού ιστού αλλά και η ισχύς του αποτελούν για τον Πλάτωνα ὑψίστο ζητούμενο. Θυμίζουμε ότι στον μύθο του Πρωταγόρα (6η Διδακτική Ενότητα) το δώρο του Δία στους ανθρώπους, με το οποίο τους δόθηκε ως δυνατότητα η πολιτική αρετή, ήταν η *αἰδώς* και η *δίκη*, για να λειτουργήσουν ως *πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί*.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Για ποιους λόγους υπάρχει πρόβλημα να βρεθούν κατάλληλα πρόσωπα για τη διοίκηση μιας πόλης;
2. Ποιο είναι το έργο των *οίκιστῶν*, για να λυθεί το πρόβλημα διακυβέρνησης;
3. Ποιος είναι ο απώτερος στόχος του *νόμου*; Με ποια μέσα προσπαθεί να τον πετύχει;

B. As εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Για ποιον λόγο η προσέγγιση του Αγαθού παρομοιάζεται με θέαση και ανάβαση (*ιδεῖν τε τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀναβῆναι ἐκείνην τὴν ἀνάβασιν*); Μπορείτε να συνδυάσετε την απάντησή σας και με την πλατωνική θεωρία των Ιδεών;
2. Σε δύο σημεία του κειμένου γίνεται αναφορά στον εξαναγκασμό αφενός των φιλοσόφων, αφετέρου των πολιτών. Αφού τα εντοπίσετε, να σχολιάσετε τη θέση του Πλάτωνα και να προβληματιστείτε ως προς το σκεπτικό με το οποίο νομιμοποιεί τον εξαναγκασμό αυτό.
3. Θεωρείτε ότι ως προς τις αξίες της δημόσιας ζωής υπάρχουν ομοιότητες ανάμεσα στην ιδεατή πλατωνική πολιτεία και στις πρώτες πόλεις στον πρωταγόρειο μύθο;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Να μελετήσετε τις διάφορες χρήσεις του *ἄν* στο απόσπασμα.
2. *μήτε τοὺς ἐν παιδείᾳ ἑωμένους διατρίβειν διὰ τέλους*: Οι δύο μεταφραστές απέδωσαν διαφορετικά το συγκεκριμένο τμήμα της περιόδου. Ποια μετάφραση θεωρείτε ορθότερη; (*θα χρειαστεί να κάνετε λεπτομερή σύνταξη της περιόδου.*)
3. Στο απόσπασμα συναντιούνται πολλές και διαφορετικές συντακτικές χρήσεις του απαρεμφάτου (ἐναρθρου και κυρίως ἀναρθρου). Να καταγράψετε τέσσερις από αυτές.
4. Τα απρόσωπα ρήματα σχηματίζουν απόλυτη μετοχή σε πτώση αιτιατική (και όχι γενική). Αυτή συχνά έχει εναντιωματική λειτουργία. Να εντοπίσετε στο κείμενο ένα παράδειγμα.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΤΟΜΑΣ ΜΟΡ Ουτοπία

Ο συγγραφέας και πολιτικός Thomas More (1478-1535) εισάγει στην πολιτική σκέψη τη λέξη “ουτοπία” με το ομώνυμο έργο του *Utopia* (1516). Πρόκειται για την περιγραφή μιας επινοημένης αυτόρκους κοινωνίας, οργανωμένης σε ένα νησί που κατοικείται από ανθρώπους με την ίδια κουλτούρα και τον ίδιο τρόπο ζωής. Ένα κεντρικό ερώτημα τίθεται (όπως και στον Πλάτωνα): μπορεί μια τέτοια ιδανική κοινωνία να πραγματοποιηθεί;

Από την άλλη, καταλήγω να συγκρίνω την Ουτοπία με πολλές άλλες χώρες, που φτιάχνουν συνεχώς νέους νόμους και καμιά τους δεν είναι καλυμμένη από νομοθετικής πλευράς. Στις χώρες αυτές, όπου ο καθένας μιλάει για την ατομική του ιδιοκτησία, όσους νόμους κι αν φτιάχνουν καθημερινά, ποτέ δεν θα καταφέρουν να προσφέρουν στον καθένα την απόκτηση, τη διαφύλαξη ή τον ασφαλή διαχωρισμό της ιδιοκτησίας που ονομάζεται ατομική. Κάτι που οδηγεί σε αδιάκοπες νομικές αντιφάσεις καθημερινά. Όλα αυτά, συλλογίζομαι, λοιπόν, πως δηλώνουν κάτι αληθινό: ο Πλάτων είχε δίκιο και δεν είναι περίεργο που δεν ήθελε να φτιάξει νόμους για μια πολιτεία που θα αρνιόταν να νομοθετηθεί στη βάση της ισότητας και της κοινοκτημοσύνης.

Γιατί ο σοφός αυτός άνθρωπος προέβλεψε με ευκολία πως η κοινοκτημοσύνη ήταν ο ένας και μοναδικός δρόμος για μια υγιή κοινωνία. Κάτι που δεν μπορεί να γίνει όταν τα αγαθά του καθενός αποτελούν ατομική ιδιοκτησία. Όταν ο καθένας χρησιμοποιεί τίτλους και αξιώματα για να αρπάζει και να ιδιοποιείται όσα μπορεί, ώστε μια δράκα ανθρώπων να μοιράζεται όλα τα πλούτη του κόσμου, όσα κι αν είναι, τότε στους υπόλοιπους απομένει η ένδεια και η φτώχεια.

(μετάφραση Γ. Κονδύλης)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να συγκρίνετε την άποψη του Μορ για τους νόμους και την κοινοκτημοσύνη με όσα αναφέρονται στο πλατωνικό χωρίο (Κείμενο Αναφοράς) για τον νόμο και την ευπραγία (ευημερία) ενός μόνο γένους.
2. Θεωρείτε ότι είναι σήμερα πραγματοποιήσιμη μια κοινωνία σαν αυτή που περιγράφει ο Μορ και σαν αυτή που επιδιώκει ο νόμος στο πλατωνικό απόσπασμα της *Πολιτείας*;

2. IMMANOUEL KANT

Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών

Ο Γερμανός Immanuel Kant (1724-1804), από τους σημαντικότερους φιλοσόφους της νεότερης εποχής, στη Θεμελίωση (1785) θέτει ως σκοπό της ηθικής του όχι την ατομική εγωιστική ευτυχία, αλλά μια ζωή σύμφωνη με τον ορθό λόγο. Έτσι ο άνθρωπος θα επιτύχει να ανταποκριθεί στη φύση του και να αξιωθεί την ευδαιμονία. Ένα ερώτημα που τίθεται αφορά τα κριτήρια με βάση τα οποία θα θεωρήσουμε μια πράξη ηθική.

Η ηθική αξία της πράξης δεν έγκειται λοιπόν στο αποτέλεσμα που προσδοκάται από αυτήν, επομένως ούτε και σε οποιαδήποτε αρχή της πράξης, η οποία αρχή χρειάζεται να αντλήσει το κίνητρό της από το προσδοκώμενο τούτο αποτέλεσμα. Πράγματι, όλα τούτα τα αποτελέσματα (η άνεση της κατάστασής μας, μάλιστα ακόμη και η προαγωγή της ευδαιμονίας των άλλων) μπορούσαν να επιτευχθούν και από άλλα αίτια, και άρα δεν χρειαζόταν γι' αυτό η θέληση ενός ελλόγου όντος, στην οποία εντούτοις μονάχα μπορεί να ευρίσκεται το ύψιστο και απόλυτο αγαθό. Για τούτο, τίποτε άλλο δεν μπορεί να αποτελεί το τόσο εξαιρετο αγαθό που αποκαλούμε ηθικό παρά μόνον η παράσταση [έννοια] του νόμου καθ' αυτήν, η οποία βέβαια απαντά μόνο στο έλλογο ον, εφ' όσον είναι αυτή, και όχι το ελπιζόμενο αποτέλεσμα, ο καθοριστικός λόγος της θέλησης· το αγαθό τούτο είναι ήδη παρόν στο ίδιο το πρόσωπο που πράττει με τον τρόπο αυτόν, και δεν επιτρέπεται να προσδοκάται για πρώτη φορά από το αποτέλεσμα.

(μετάφραση Κ. Ανδρουλιδάκης)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Σε τι διαφέρει ο ηθικός νόμος για τον οποίο μιλά ο Καντ από τον νόμο που αναφέρει ο Πλάτων στο Κείμενο Αναφοράς που μελετήσατε;

1. ΠΛΑΤΩΝ Πολιτικός 290c-e

Ο Πλάτων στον διάλογο αυτό (μεταξύ 367-360 π.Χ.) διερευνά τη φύση του πολιτικού άνδρα. Οι δύο βασικοί συνομιλητές, ο Ξένος και ο Σωκράτης ο νεότερος, συμφωνούν ότι ο πολιτικός έχει την ανάγκη όσων ασκούν τις βοηθητικές τέχνες.

Ξένος: εἰσὶ δὲ οἳ τε περὶ μαντικὴν ἔχοντές τινος ἐπιστήμης διακόνου μόριον· ἐρμηνευταὶ γάρ που νομίζονται παρὰ θεῶν ἀνθρώποις.

Σωκράτης Νέος: Ναί.

Ξένος: Καὶ μὴν καὶ τὸ τῶν ἱερέων αὐτὸ γένος, ὡς τὸ νόμιμόν φησι, παρὰ μὲν ἡμῶν δωρεὰς θεοῖς διὰ θυσιῶν ἐπιστῆμόν ἐστι κατὰ νοῦν ἐκείνοις δωρεῖσθαι, παρὰ δὲ ἐκείνων ἡμῖν εὐχαῖς κτήσιν ἀγαθῶν αἰτήσασθαι· ταῦτα δὲ διακόνου τέχνης ἐστὶ που μόρια ἀμφοτέρω.

Σωκράτης: Φαίνεται γοῦν.

Ξένος: Ἦδη τοίνυν μοι δοκοῦμεν οἷόν γέ τινος ἵχνους ἔφ' ὃ πορευόμεθα προσάπτεσθαι. Τὸ γὰρ δὴ τῶν ἱερέων σχῆμα καὶ τὸ τῶν μάντεων εὖ μάλα φρονήματος πληροῦται καὶ δόξαν σεμνὴν λαμβάνει διὰ τὸ μέγεθος τῶν ἐγχειρημάτων, ὥστε περὶ μὲν Αἴγυπτον οὐδ' ἔξεστι βασιλέα χωρὶς ἱερατικῆς ἄρχειν, ἀλλ' ἐὰν ἄρα καὶ τύχη πρότερον ἐξ ἄλλου γένους βιασάμενος, ὕστερον ἀναγκαῖον εἰς τοῦτο εἰστελεῖσθαι αὐτὸν τὸ γένος· ἔτι δὲ καὶ τῶν Ἑλλήνων πολλαχοῦ ταῖς μεγίσταις ἀρχαῖς τὰ μέγιστα τῶν περὶ τὰ τοιαῦτα θύματα εὖροι τις ἂν προσταττόμενα θύειν. Καὶ δὴ καὶ παρ' ὑμῖν οὐχ ἥκιστα δῆλον ὃ λέγω· τῷ γὰρ λαχόντι βασιλεῖ φασιν τῇδε τὰ σεμνότετα καὶ μάλιστα πάτρια τῶν ἀρχαίων θυσιῶν ἀποδεδόσθαι.

- ♦ **Λεξιλόγιο** διάκονος: 1. υπηρέτης, υπάλληλος, 2. λειτουργός, ιερέας.
ἄρα: συμπερασματικό μόριο.
βιασάμενος: με τη βία.
εἰστελεῖσθαι: να μνηθεί, να εισχωρήσει.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να περιγράψετε τα χαρακτηριστικά και τον ρόλο των μάντεων και των ιερέων σύμφωνα με το κείμενο (εἰσὶ δὲ οἳ τε περὶ [...] τῶν ἐγχειρημάτων).
2. ὕστερον ἀναγκαῖον εἰς τοῦτο εἰστελεῖσθαι: Να θέσετε το ρήμα που εννοείται στην ἐγκλίση που απαιτεῖ το εἶδος του υποθετικού λόγου (ἐὰν ἄρα...).
3. Η γενική ως ονοματικός προσδιορισμός κάνει πιο συγκεκριμένο το νόημα ενός ονόματος. Να βρείτε το εἶδος της στις περιπτώσεις που ακολουθούν: ἐπιστήμης, ἱερέων, ἀγαθῶν, ἐγχειρημάτων, θυσιῶν. Σκεφτείτε τι θα άλλαζε στο νόημα, αν ἔλειπαν οι συγκεκριμένοι προσδιορισμοί.
4. Να αναγνωρίσετε τη λειτουργία των δύο αναφορικών προτάσεων: α) ὡς τὸ νόμιμόν φησι. β) ὃ λέγω, γ) ἐφ' ὃ πορευόμεθα.

2. ΑΙΣΧΙΝΗΣ Κατὰ Κτησιφώντος, 169-170

Ο Αθηναῖος ρήτορας Αισχίνης (389-314 π.Χ.), της φιλομακεδονικής παράταξης, έγραψε το 330 π.Χ. τον λόγο εναντίον ενός πολιτικού της αντίπαλης παράταξης, του Κτησιφώντα, ο οποίος είχε προτείνει να στεφανωθεί ο αντιμακεδόνας Δημοσθένης για την προσφορά του

στην Αθήνα. Στο παρακάτω χωρίο καταγράφονται χαρακτηριστικά ενός δημοκρατικού ανθρώπου.

Οἶμαι τοίνυν ἅπαντας ἂν ὑμᾶς ὁμολογῆσαι τάδε δεῖν ὑπάρξαι τῷ δημοτικῷ, πρῶτον μὲν ἐλεύθερον αὐτὸν εἶναι καὶ πρὸς πατρός καὶ πρὸς μητρός, ἵνα μὴ διὰ τὴν περὶ τὸ γένος ἀτυχίαν δυσμενῆς ᾖ τοῖς νόμοις, οἱ σφύζουσι τὴν δημοκρατίαν, δεύτερον δ' ἀπὸ τῶν προγόνων εὐεργεσίαν τινὰ αὐτῷ πρὸς τὸν δῆμον ὑπάρχειν, ἢ τό γ' ἀναγκαιότατον μηδεμίαν ἔχθραν, ἵνα μὴ βοηθῶν τοῖς τῶν προγόνων ἀτυχήμασι κακῶς ἐπιχειρῇ ποιεῖν τὴν πόλιν. Τρίτον σῶφρονα καὶ μέτριον χρή πεφυκέναι αὐτὸν πρὸς τὴν καθ' ἡμέραν δίαitan, ὅπως μὴ διὰ τὴν ἀσέλγειαν τῆς δαπάνης δωροδοκῇ κατὰ τοῦ δήμου. Τέταρτον εὐγνώμονα καὶ δυνατόν εἰπεῖν· καλὸν γὰρ τὴν μὲν διάνοιαν προαιρεῖσθαι τὰ βέλτιστα, τὴν δὲ παιδείαν τὴν τοῦ ρήτορος καὶ τὸν λόγον πείθειν τοὺς ἀκούοντας· εἰ δὲ μὴ, τὴν γ' εὐγνωμοσύνην ἀεὶ προτακτέον τοῦ λόγου. Πέμπτον ἀνδρεῖον εἶναι τὴν ψυχὴν, ἵνα μὴ παρὰ τὰ δεινὰ καὶ τοὺς κινδύνους ἐγκαταλείπη τὸν δῆμον. Τὸν δ' ὀλιγαρχικὸν πάντα τὰναντία τούτων ἔχειν.

ὁ δημοτικός: ο δημοκρατικός άνθρωπος.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του δημοκρατικού ανθρώπου, σύμφωνα με τον Αισχίνη;
2. Να βρείτε σε όλο το κείμενο τους προσδιορισμούς με τους οποίους εκφράζεται ο σκοπός. Να καταγράψετε τις σχετικές δευτερεύουσες προτάσεις, καθώς και τον τρόπο εκφοράς τους.
3. Να κατατάξετε σε δύο διαφορετικές στήλες όλους τους ομοιόπτωτους και όλους τους ετερόπτωτους προσδιορισμούς.
4. Οἶμαι [...] κακῶς ἐπιχειρῇ ποιεῖν τὴν πόλιν: Να αποδώσετε το απόσπασμα στα νέα ελληνικά.

Ενώ ο δάσκαλός του, ο Πλάτων, αναπτύσσει τον προβληματισμό του για το δίκαιο και την παιδεία στο πλαίσιο μιας ιδεατής πολιτείας, ο ρεαλιστής Αριστοτέλης προβληματίζεται ρητά για την τρέχουσα εκπαιδευτική πραγματικότητα της εποχής του. Δεν παύει, όμως, να ταυτίζεται με τον δάσκαλό του σε δύο βασικές παραδοχές: α) το πρόβλημα της παιδείας μόνο μέσα στο πλαίσιο της ευρύτερης κοινωνίας/πόλεως μπορεί να συζητηθεί, β) κεντρικός στόχος όλων των ανθρώπινων δραστηριοτήτων μέσα στην πολιτική κοινωνία είναι η συνοχή, η πρόοδος και η ευημερία της πόλεως στο σύνολό της. Και η παιδεία, λοιπόν, διδάσκει ο Σταγειρίτης, σ' αυτό ακριβώς το τέλος αποβλέπει. Γι' αυτό και οφείλει να είναι νομοθετικά οργανωμένη, δημόσια και ενιαία για όλους τους ελεύθερους πολίτες, ειδικότερα και emphaticότερα τους νέους, που θα είναι οι μελλοντικοί πολίτες. Οι επιμέρους παιδαγωγικοί στόχοι, τα γνωστικά αντικείμενα και οι εκπαιδευτικές πρακτικές απαιτούν φυσικά περαιτέρω φιλοσοφική διερεύνηση.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Πολιτικά*, © 1.3-2.1, 1337a33-b11

Ὅτι μὲν οὖν νομοθετητέον περὶ παιδείας καὶ ταύτην κοινὴν ποιητέον, φανερόν τίς δ' ἔσται ἡ παιδεία καὶ πῶς χρὴ παιδεύεσθαι, δεῖ μὴ λανθάνειν. νῦν γὰρ ἀμφισβητεῖται περὶ τῶν ἔργων. Οὐ γὰρ ταῦτά πάντες ὑπολαμβάνουσι δεῖν μανθάνειν τοὺς νέους οὔτε πρὸς ἀρετὴν οὔτε πρὸς τὸν βίον τὸν ἄριστον, οὐδὲ φανερόν πότερον πρὸς τὴν διάνοιαν πρέπει μᾶλλον ἢ πρὸς τὸ τῆς ψυχῆς ἥθος. Ἐκ τε τῆς ἐμποδῶν παιδείας ταραχώδης ἢ σκέψις καὶ δῆλον οὐδὲν πότερον ἀσκεῖν δεῖ τὰ χρήσιμα πρὸς τὸν βίον ἢ τὰ τείνοντα πρὸς ἀρετὴν ἢ τὰ περιττά (πάντα γὰρ εἴληφε ταῦτα κριτὰς τινες)· περὶ τε τῶν πρὸς ἀρετὴν οὐθέν ἐστιν ὁμολογούμενον (καὶ γὰρ τὴν ἀρετὴν οὐ τὴν αὐτὴν εὐθὺς πάντες τιμῶσιν, ὥστ' εὐλόγως διαφέρονται καὶ πρὸς τὴν ἀσκήσιν αὐτῆς).

Ὅτι μὲν οὖν τὰ ἀναγκαῖα δεῖ διδάσκεσθαι τῶν χρησίμων, οὐκ ἄδηλον ὅτι δὲ οὐ πάντα, διηρημένων τῶν τε ἐλευθερίων ἔργων καὶ τῶν ἀνελευθερίων φανερόν, καὶ ὅτι τῶν τοιούτων δεῖ μετέχειν ὅσα τῶν χρησίμων ποιήσει τὸν μετέχοντα μὴ βάνανσον. Βάνανσον δ' ἔργον εἶναι δεῖ τοῦτο νομίζειν καὶ τέχνην ταύτην καὶ μάθησιν, ὅσαι πρὸς τὰς χρήσεις καὶ τὰς πράξεις τὰς τῆς ἀρετῆς ἄχρηστον ἀπεργάζονται τὸ σῶμα τῶν ἐλευθέρων [ἢ τὴν ψυχὴν] ἢ τὴν διάνοιαν.

Ὅτι, λοιπόν, πρέπει να υπάρχει ειδική νομοθεσία για την παιδεία και ότι πρέπει αυτή να είναι η ίδια για όλους, έγινε φανερό από τα παραπάνω. Αλλά δεν πρέπει να διαφεύγει την προσοχή μας, ποια πρέπει να είναι αυτή η παιδεία και με ποιο σύστημα πρέπει να εκπαιδεύονται οι νέοι. Γιατί σήμερα υπάρχει διαφωνία ως προς το εκπαιδευτικό πρόγραμμα που πρέπει να εφαρμοσθεί, αφού δεν παραδέ-

Ὅτι λοιπόν πρέπει να υπάρχει νομοθετική πρόνοια διὰ τὴν παιδείαν καὶ ὅτι αὕτη πρέπει νὰ καταστῇ κοινὴ, ἀπεδείχθη διὰ τῶν ἀνωτέρω· τις ὁμῶς εἶναι ἡ (προσῆκουσα) παιδεία καὶ κατὰ τίνα τρόπον πρέπει οἱ νέοι νὰ ἐκπαιδεύονται, δὲν πρέπει νὰ μείνῃ ἀκαθόριστον διότι σήμερον ὑπάρχει διαφωνία ὡς πρὸς τὰ ἔργα ἀτινα θὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενα σπουδῆς, καθ' ὅσον δὲν παραδέχονται πάντες ὅτι τὰ αὐτὰ πρέπει νὰ μαν-

χονται όλοι ότi τα ίδια πρέπει να μαθαίνουν οι νέοι ούτε όταν την αρετή, ούτε όταν τον άριστο βίο πρόκειται να επιδιώξουν, ούτε είναι ξεκαθαρισμένο αν η παιδεία πρέπει να έχει στόχο της την ανάπτυξη του πνεύματος μάλλον ή την διάπλαση του ήθους της ψυχής. Από τις συγκεχυμένες αυτές γνώμες παρεμποδίζεται η ανεύρεση του σωστού παιδαγωγικού συστήματος και δε μπορούμε να ξεύρουμε τι πρέπει να επιδιώκουμε: τα χρήσιμα για τη ζωή, τα σχετικά με την απόκτηση αρετής, ή τα περιττά στολίδια; Γιατί το καθένα απί αυτά έχει τους υποστηρικτές και τους επικριτές του. Κι ούτε για τα σχετικά με την αρετή υπάρχει ομοφωνία αφού δεν τιμούν όλοι την ίδια αρετή, αλλά ο καθένας έχει διαφορετική έννοια γί αυτή κι επομένως δικαιολογημένα διαφωνούν για τον τρόπο με τον οποίο αυτή ασκείται.

Δεν υπάρχει, βέβαια, αμφισβήτηση ότi από τα χρήσιμα πρέπει να διδάσκονται τ' αναγκαία για τη ζωή. Επίσης είναι φανερό ότi, επειδή τα έργα χωρίζονται σ' εκείνα που ταιριάζουν σε ελεύθερους και σ' εκείνα που δεν ταιριάζουν σ' αυτούς, δεν πρέπει να διδάσκονται όλα, αλλά όσα από τα χρήσιμα δεν υπάρχει φόβος να κάνουν αυτόν που τα μαθαίνει βάνουσο. Και βάνουσο έργο, βάνουση τέχνη και βάνουση μάθηση πρέπει να θεωρούμε όσα κάνουν το σώμα ή την ψυχή ή το νου των ελεύθερων ανθρώπων άχρηστα για τις χρήσεις και τις πράξεις της αρετής.

(μετάφραση Β. Μοσκόβης)

θάνουν ούτε όταν την αρετήν, ούτε όταν τον άριστον βίον επιδιώκουν, ουδέ είναι καθορισμένον εάν η εκπαίδευσις πρέπει να αποβλέπει μάλλον εις την ανάπτυξιν του πνεύματος ή εις την διάπλασιν του ήθους της ψυχής. Εκ των συγκεχυμένων τούτων απόψεων παρακωλύεται η ορθή παιδεία και εξ ουδενός καθίσταται φανερόν τι πρέπει να επιδιώκεται, τα προς τον βίον χρήσιμα ή τα προς αρετήν αποβλέποντα ή τα περιττά: διότι έκαστον τούτων κατέστη αντικείμενον διαφόρων κρίσεων. Και περί μεν των προς αρετήν τεινόντων ουδεμία υπάρχει ομοφωνία, διότι δεν τιμούν πάντες την αυτήν αρετήν και συνεπώς ευλόγως διαφέρονται ως προς την αντίληψιν των εις αυτήν τεινόντων.

Και το ότi μεν εκ των χρησίμων πρέπει να διδάσκονται τα αναγκαία, δεν αμφισβητείται: φανερόν όμως είναι ότi, διακρινομένων των έργων εις έργα προσήκοντα και μη προσήκοντα εις ελεύθερους, δεν πρέπει να διδάσκονται πάντα, αλλ' εκείνα εκ των χρησίμων τα οποία δεν είναι φόβος να καταστήσουν τον μετέχοντα τούτων βάνουσον. Βάνουσον δε έργον πρέπει τούτο να θεωρούμεν και βαναύσους τέχνας και μαθήσεις εκείνας, όσαι καθιστούν το σώμα των ελευθέρων ή την ψυχήν ή την διάνοιαν άχρηστον διά τας πράξεις της αρετής. Διό και βαναύσους αποκαλούμεν τας τέχνας εκείνας, όσαι περιάγουν το σώμα εις χειροτέραν κατάστασιν, και τας επί μισθώ εργασίας.

(μετάφραση Π. Λεκατσάς)

παιδεία κοινή: Ο δημόσιος χαρακτήρας της παιδείας είναι, κατά τον Αριστοτέλη, ένα αίτημα που προκύπτει από την ανάγκη κοινωνικής και πολιτικής ισότητας. Επίσης, η *κοινή* παιδεία είναι απαραίτητη για την ενότητα της πόλης και τη συλλογική ευτυχία. Στο πλαίσιο αυτό τονίζεται μαζί με τον δημόσιο και ο ενιαίος χαρακτήρας της παιδείας: *τὴν παιδείαν κοινήν καὶ μίαν ποιεῖν* (Πολιτικά 1263b36-37).

μανθάνειν πρὸς...: Η σύνταξη αυτή χρησιμοποιείται από τον Αριστοτέλη, για να αναφερθεί σε πιθανούς διδακτικούς σκοπούς. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα από τα *Πολιτικά* ο φιλόσοφος αναφέρεται σε τρεις διακριτές περιοχές της παιδαγωγικής έρευνας: α) διδακτικοί σκοποί, β) εκπαιδευτική πρακτική και γ) γνωστικό αντικείμενο. Ως πιθανοί σκοποί της παιδείας παρατίθενται διαζευκτικά η αρετή ή ευτυχία, η ανάπτυξη του πνεύματος ή η καλλιέργεια της ψυχής, η χρησιμότητα της γνώσης ή η αυταξία της. Η τρέχουσα εκπαιδευτική πρακτική μόνο ταραχή μπορεί να προκαλέσει στον ερευνητή, γι' αυτό και προσωρινά προσπερνάται. Ως γνωστικό αντικείμενο, τέλος, ορίζονται όλες οι δράσεις, σωματικές και πνευματικές, των ελευθέρων πολιτών.

περιττά: Με την έκφραση αυτή ο Σταγειρίτης δηλώνει το σύνολο των γνώσεων που δεν αποβλέπουν σε άμεσες πρακτικές εφαρμογές. Είναι πολύ χαρακτηριστική η αναφορά του στη γνώση, τη θεωρούμενη από κάποιους άχρηστη, που είχαν προσωκρατικοί φιλόσοφοι όπως ο Θαλής και ο Αναξαγόρας: «Από όσα λοιπόν έχουμε πει έγινε πια φανερό ότι η φιλοσοφική σοφία είναι και επιστημονική γνώση και διανοητική αντίληψη των πιο αξιόλογων και των πιο πολύτιμων από την άποψη της φύσης τους πραγμάτων. Αυτός είναι ο λόγος που τον Αναξαγόρα, τον Θαλή και τους όμοιούς τους οι άνθρωποι τους λένε σοφούς, όχι όμως φρόνιμους, αφού τους βλέπουν να μην ξέρουν τι είναι συμφέρον για τον εαυτό τους· λένε δηλαδή γι' αυτούς ότι ξέρουν πράγματα μοναδικά, θαυμαστά, δυσνόητα και θεϊκά, που είναι όμως άχρηστα –με το νόημα ότι δεν ψάχνουν να βρουν τι είναι αυτό που λέμε “καλό για τον άνθρωπο”» (*Ηθικά Νικομάχεια* 1141b2-8, μετάφραση Δ. Λυπουρλής).

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Ποιος πρέπει να είναι ο χαρακτήρας της παιδείας σύμφωνα με τον Αριστοτέλη;
2. Ποιες ενδεχόμενες στοχοθεσίες του εκπαιδευτικού συστήματος αναφέρει ο Αριστοτέλης; Ποια είναι τα πιθανά γνωστικά αντικείμενα που συνδέονται με τις συγκεκριμένες στοχοθεσίες;
3. Για ποιους λόγους είναι δύσκολο, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, να υπάρξει μια κοινή αντίληψη για την ενδεδειγμένη παιδεία που πρέπει να έχουν οι νέοι;
4. Αφού στην πρώτη παράγραφο του αποσπάσματος ο Αριστοτέλης καταγράφει πιθανές εκπαιδευτικές εκδοχές, στη δεύτερη παράγραφο καταθέτει ορισμένες δικές του προτάσεις. Ποιες είναι αυτές;

B. As εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Με τα δύο ρηματικά επίθετα στην πρώτη περίοδο ο Αριστοτέλης διατυπώνει μια δεοντολογία. Τι ακριβώς προτείνει; Έχει πολιτικό χαρακτήρα η πρότασή του για την παιδεία;
2. Επειδή ο φιλόσοφος θεωρεί καθοριστικό το *τέλος* του εκπαιδευτικού συστήματος, την απώτερη στόχευσή του, ξεκινά την προσέγγισή του με αυτό. Τα ενδεχόμενα *τέλη* της εκπαίδευσης έχουν χαρακτήρα πρόσκαιρο και τοπικό (ελληνικό, αθηναϊκό) ή διαχρονικό και υπερτοπικό;
3. Γιατί, κατά τη γνώμη σας, ένας φιλόσοφος σαν τον Αριστοτέλη μπορεί να ταραζεται όταν προσεγγίζει ως μελετητής την εκπαιδευτική πραγματικότητα της εποχής του; Έχει κάτι αλλάξει σήμερα;
4. Θα συμφωνούσατε με την άποψη ότι ο Αριστοτέλης θεωρεί την ελευθερία ορισμένων πολιτών ένα αμετάβλητο δεδομένο; Πώς συνδέει την ελευθερία με την παιδεία;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. *βάνανυσον*: να αναζητήσετε τη σημασία της λέξης στο λεξικό και να προβληματιστείτε για τη σημασία με την οποία χρησιμοποιείται σήμερα.
2. Γιατί, κατά τη γνώμη σας, επαναλαμβάνεται τόσες φορές στο κείμενο το απρόσωπο ρήμα *δεῖ*;
3. Τόσο στην πρώτη όσο και στη δεύτερη παράγραφο του κειμένου ο φιλόσοφος προβαίνει σε διαιρετικές αναλύσεις (ένα θέμα αναλύεται σε κατηγορίες ή και υποκατηγορίες). Με ποιες εκφραστικές δομές επιτυγχάνονται αυτές οι αναλύσεις;

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΠΛΑΤΩΝ Νόμοι 643d-644b

Στο γεροντικό αυτό έργο του ο Πλάτων επανέρχεται στο ζήτημα της δικαίας διακυβέρνησης και σκιαγραφεί την πολιτική δομή και τους νόμους της δεύτερης ιδανικής πολιτείας του που ονομάζει Μαγνησία. Σκοπός του νομοθέτη είναι η τέλεια αρετή των πολιτών ως συνόλου· οι αληθινοί νόμοι συντελούν στην ευδαιμονία τους. Ο Αθηναίος, που πρωταγωνιστεί στον διάλογο, συζητά για τον ρόλο της παιδείας στη διαμόρφωση του τέλειου πολίτη.

Δεν θα πρέπει λοιπόν να επιτρέψουμε αυτό το οποίο ορίζουμε ότι είναι παιδεία να γίνει κάτι αόριστο. Διότι, στην τρέχουσα συνάφεια, όταν ψέγουμε ή όταν επαινούμε την ανατροφή του καθενός, υποστηρίζουμε ότι ένας από εμάς είναι πεπαιδευμένος και ένας άλλος απαιδευτος, και κάποτε μάλιστα το αναφέρουμε αυτό ακόμη και για ανθρώπους με γνώση στο εμπόριο ή στη ναυτιλία και για άλλους τέτοιους ιδιαίτερα κατηρητισμένους. Η άποψή μας όμως αυτή, καθώς είναι φυσικό, δεν θα μπορούσε να αναφέρεται σε αυτούς οι οποίοι φρονούν ότι τα αναφερθέντα είναι παιδεία, διότι παιδεία είναι ο παράγων που οδηγεί από την παιδική ηλικία στην αρετή, η οποία καθιστά τον πολίτη να επιθυμεί και να αρέσκεται στο να γίνει τέλειος, να γνωρίζει να άρχει και να άρχεται με δικαιοσύνη. Αυτό το είδος αγωγής, το οποίο ο προηγούμενος συλλογισμός όρισε, είναι το μόνο, όπως μου φαίνεται, που θα έπρεπε να ονομάζουμε παιδεία, ενώ αυτό που αποβλέπει στον πλούτο ή σε ένα ορισμένο άλλο είδος ισχύος ή σε μία ορισμένη άλλη σοφία χωρίς φρόνηση και δικαιοσύνη, ότι είναι χυδαία και ανελεύθερη και ότι δεν είναι άξια καθόλου να ονομάζεται παιδεία. Αλλά, ας μην διαφωνούμε μεταξύ μας για μία λέξη. Ο συλλογισμός που μόλις τώρα παραδεχθήκαμε ας παραμείνει, ότι δηλαδή οι άνθρωποι που διαπαιδαγωγούνται ορθώς, γίνονται κατά κανόνα αγαθοί και ότι σε ουδεμία περίπτωση δεν θα πρέπει να υποτιμάται η παιδεία, καθότι είναι το πρώτο από τα ποιοτικότερα τα οποία είναι εφικτό να συμβούν στους άριστους άνδρες. Και αν σε μία συγκεκριμένη περίπτωση εκτρέπεται, είναι δυνατόν να επανορθώνεται. Για την εν λόγω επανόρθωση πρέπει ο καθένας να το πράττει διηλεκώς και καθ' όλη τη διάρκεια του βίου του στο μέτρο του εφικτού.

(μετάφραση Χ. Τερέζης & Λ. Πετρίδου)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Αφού διαβάσετε προσεκτικά το Παράλληλο Κείμενο σε σχέση με το Κείμενο Αναφοράς, να απαντήσετε κατά πόσον ο Αριστοτέλης έχει επηρεαστεί από τον δάσκαλό του Πλάτωνα στη διαμόρφωση της δικής του θέσης για την ιδανική παιδεία και σε ποια σημεία διαφέρει από τον δάσκαλό του. Να απαντήσετε τεκμηριωμένα με αναφορές στα κείμενα.

2. ZAN-ZAK ΡΟΥΣΟ

Αιμίλιος ή περί αγωγής

Ο Ρουσό στον Αιμίλιο εκθέτει τις παιδαγωγικές του απόψεις, γεφυρώνοντας την εγωιστική φύση του ανθρώπου με τις απαιτήσεις της πολιτικής κοινωνίας στην οποία ζει. Ένα νεογέννητο, ο ορφανός Αιμίλιος, μαθαίνει από τη φύση, σαν ένας Ροβινσώνας Κρούσος στο νησί του, έξω από την κοινωνία και σταδιακά διαμορφώνει ολοκληρωμένη προσωπικότητα, ανεξάρτητη από κοινωνικές σκοπιμότητες και περιορισμούς. Η εκπαίδευση δεν προσπαθεί να διαπλάσει τον άνθρωπο καλό, αλλά να αποκαταστήσει μέσα του την αρχική του καλοσύνη.

Πρέπει, λοιπόν, να γενικεύσουμε τις απόψεις μας και να θεωρήσουμε στον μαθητή μας τον αφηρημένο άνθρωπο, τον εκτεθειμένο σε όλα τα απρόοπτα της ανθρώπινης ζωής. Αν οι άνθρωποι γεννιούνταν προσκολλημένοι στο έδαφος μιας χώρας, αν η ίδια εποχή διαρκούσε όλο τον χρόνο, αν όλοι ήταν δεμένοι με την κοινωνική τους θέση έτσι που να μην μπορεί να αλλάξει ποτέ, η θεσπισμένη πρακτική θα ήταν κατά κάποιον τρόπο καλή. [...] Ωστόσο, δεδομένης της κινητικότητας των ανθρώπινων πραγμάτων, δεδομένου του ανήσυχου και ερευνητικού πνεύματος του αιώνα μας, που αναστατώνει τα πάντα σε κάθε καινούρια γενιά, είναι δυνατόν να συλλάβουμε μέθοδο πιο ανόητη από το να αναδρέψουμε ένα παιδί σαν να μην χρειάζεται να βγει ποτέ από το δωμάτιό του, σαν να πρέπει να περιβάλλεται αδιάκοπα από τους δικούς του ανθρώπους;

(μετάφραση Π. Γκέκα)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Ποια είναι η ιδανική αγωγή των νέων, σύμφωνα με τον Ρουσό, και ποιος πρέπει να είναι ο σκοπός της; Πιστεύετε ότι απηχεί κάποιες από τις απόψεις του Αριστοτέλη για την παιδεία;

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΥΤΕΝΕΡΓΕΙΑΣ

ΞΕΝΟΦΩΝ Οἰκονομικός, 13.1-4

Στο έργο αυτό (γραμμένο μετά το 401 π.Χ.) ο Ξενοφών δίνει συμβουλές για την οικιακή και αγροτική οικονομία, γνώσεις που οφείλει να γνωρίζει ένας άντρας της εποχής εκείνης. Ο Σωκράτης παρουσιάζεται να μεταφέρει τις απόψεις του Αθηναίου Ισχόμαχου, αφηγούμενος έναν διάλογο που είχε κάποτε μαζί του.

Σωκράτης: Όταν δὲ παραστήσης τινί, ἔφην ἐγώ, τοῦτο καὶ πάννυ ἰσχυρῶς, ὅτι δεῖ ἐπιμελεῖσθαι ὦν ἂν σὺ βούλῃ, ἢ ἱκανὸς ἤδη ἔσται ὁ τοιοῦτος ἐπιτροπεύειν, ἢ τι καὶ ἄλλο προσμαθητέον αὐτῷ ἔσται, εἰ μέλλει ἐπίτροπος ἱκανὸς ἔσεσθαι;

Ισχόμαχος: Ναὶ μὰ Δί', ἔφη ὁ Ἰσχόμαχος, ἔτι μέντοι λοιπὸν αὐτῷ ἔστι γινῶναι ὃ τι τε ποιητέον καὶ ὁπότε καὶ ὅπως, εἰ δὲ μή, τί μᾶλλον ἐπιτρόπου ἄνευ τούτων ὄφελος ἢ ἱατροῦ ὃς ἐπιμελοῖτο μὲν κάμνοντός τινος πρῶ τε ἰὼν καὶ ὀψέ, ὃ τι δὲ συμφέρον τῷ κάμνοντι ποιεῖν εἴη, τοῦτο μὴ εἰδείη;

Σωκρ.: Ἐάν γε μὴν καὶ τὰ ἔργα μάθῃ ὡς ἔστιν ἐργαστέα, ἔτι τινός, ἔφην ἐγώ, προσδεῖσεται, ἢ ἀποτετελεσμένος ἤδη οὗτός σοι ἔσται ἐπίτροπος;

Ισχόμ.: Ἄρχειν γε, ἔφη, οἶμαι δεῖν αὐτὸν μαθεῖν τῶν ἐργαζομένων.

Σωκρ.: Ἦ οὖν, ἔφην ἐγώ, καὶ σὺ ἄρχειν ἱκανοὺς εἶναι παιδεύεις τοὺς ἐπιτρόπους;

Ισχόμ.: Πειρῶμαί γε δὴ, ἔφη ὁ Ἰσχόμαχος.

Σωκρ.: Καὶ πῶς δὴ, ἔφην ἐγώ, πρὸς τῶν θεῶν τὸ ἀρχικοὺς εἶναι ἀνθρώπων παιδεύεις;

Ισχόμ.: Φαύλως, ἔφη, πάννυ, ὦ Σώκρατες, ὥστε ἴσως ἂν καὶ καταγελάσας ἀκούων.

- ♦ **Λεξιλόγιο** ἐπιτροπεύω = επιστατώ, διευθύνω.
φαύλως = με δυσκολία.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια εφόδια πρέπει να έχει κάποιος για να είναι ικανός να διευθύνει άλλους ανθρώπους;
2. Να μεταφράσετε το απόσπασμα: «Όταν δὲ παραστήσης τινί [...] ἔσται ἐπίτροπος».
3. Πού νομίζετε ότι «δείχνει» η δεικτική αντωνυμία *τοῦτο*; Σε κάτι προηγούμενο ή επόμενο;
4. Να δικαιολογήσετε τη χρήση των εγκλίσεων: *παραστήσης, ἐπιμελοῖτο, εἰδείη, παιδεύεις, πειρῶμαι, καταγελάσας*.
5. Να εντοπίσετε τις πλάγιες ερωτηματικές προτάσεις του κειμένου, να τις χαρακτηρίσετε και να τις μετατρέψετε σε ευθείες ερωτήσεις.

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΘΕΜΑΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Ποια από τις απόψεις ή τις θέσεις του Αριστοτέλη για την παιδεία θα υποστηρίζατε ανεπιφύλακτα ως προσωπική σας πρόταση, αν συμμετείχατε σε μια ρητορική αντιλογία μαθητών για την Εκπαίδευση και την Παιδεία και γιατί; Ποιες άλλες προσωπικές απόψεις θα εκφράζατε για την παιδεία που πρέπει να λαμβάνει ένας νέος σήμερα;

Ο άνθρωπος ανάμεσα στους ανθρώπους -
η ηθική αρετή

Γιώργος Λάμπας, *Ισορροπιστής*, 2015

Εισαγωγή

Ο μαθητής του Πλάτωνα, ο Αριστοτέλης, μελέτησε, όπως και ο δάσκαλός του, τη συμπεριφορά του ανθρώπου μέσα στην οργανωμένη κοινωνία. Προσπάθησε να κατανοήσει τις σχέσεις του πολίτη με τους συμπολίτες του, καθώς και τις αξιολογήσεις αυτών των συμπεριφορών και σχέσεων. Με άλλα λόγια, έθεσε και αυτός στο πεδίο του προβληματισμού του τον άνθρωπο ως άτομο και μέλος της κοινωνίας. Συνέβαλε, έτσι, στην ανάπτυξη του αντίστοιχου φιλοσοφικού κλάδου που ονομάζεται ηθική.

Αλλά ο φιλόσοφος από τα Στάγειρα δεν ανέπτυξε μία επιστήμη συστηματική ούτε πρότεινε συγκεκριμένους κανόνες ηθικής· παρουσίασε ένα ευέλικτο πλαίσιο συμπεριφοράς παίρνοντας ως ύλη του ακριβείς εμπειρικές παρατηρήσεις, καλά επεξεργασμένες έννοιες της ηθικής φιλοσοφίας και αυτονόητες κοινωνικές αξίες της εποχής του. Οπωσδήποτε, η ενασχόλησή του με την ηθική δεν έγινε *θεωρίας ένεκεν*, αλλά *ίνα αγαθοί γενώμεθα*· δεν τον ενδιέφερε η θεωρία καθ' εαυτήν, πίστευε ότι εμβαθύνει γνωστικά, για να βοηθήσει τον εαυτό του και τους άλλους να γίνουν άνθρωποι ευτυχέστεροι, να κατακτήσουν το αγαθό.

Το αγαθό είναι αυτοσκοπός· το επιλέγουμε αυτό καθ' αυτό. Ανώτατο αγαθό είναι το *τέλος* προς το οποίο κατευθύνονται όλες οι πράξεις μας. Το ύψιστο αγαθό για κάθε ον είναι εξ ορισμού *τέλειον*, ταυτίζεται με την τελείωση ως πραγμάτωση της φύσεως του κάθε όντος και του ανθρώπου (για τον Αριστοτέλη η φύση των όντων δεν είναι, αλλά γίνεται).

Στο ύψιστο ανθρώπινο αγαθό στοχεύει η ύψιστη ανθρώπινη τέχνη, η *πολιτική*, η τέχνη της οργανωμένης συμβίωσης των *πολιτών* (=συμπολιτών). Στην *πολιτική* κορυφώνονται οι διάφορες επιστήμες-τέχνες που υπάρχουν για την επίτευξη επιμέρους αγαθών (η ιατρική για την υγεία, η στρατηγική για τη νίκη, η οικονομία για τον πλούτο). Το ύψιστο αγαθό, προς το οποίο αποβλέπει η *πολιτική*, ταυτίζεται με την *εὐδαιμονία* των πολιτών. Ανθρώπινο αγαθό και πολιτικό αγαθό δεν μπορεί παρά να ταυτίζονται.

Η ευδαιμονία, λοιπόν, είναι αυτοσκοπός· όλα τα άλλα αγαθά, πλούτη και ηδονές, τιμές και δόξα, εξουσία και δύναμη, προς αυτήν σε τελευταία ανάλυση στοχεύουν. Και, όπως τονίζει ο Αριστοτέλης, η ευδαιμονία δεν είναι κατάσταση αλλά ενέργεια. Δεν αποτελεί τελματωμένη αδράνεια, παθητική νιρβάνα· είναι σύνολο πράξεων, κρίνεται κάθε στιγμή στις σχέσεις του ανθρώπου με τους άλλους και τα πράγματα.

Για τον λόγο αυτό η *εὐδαιμονία* τίθεται ως σκοπός μόνο μέσα σε οργανωμένες κοινωνικές οντότητες, την οικογένεια και το χωριό, και μπορεί να επιτευχθεί πλήρως στην ανώτερη από αυτές, την πόλιν. Μέσα στην πολιτική κοινωνία ο άνθρωπος πραγματώνει τη φύση του, ασκώντας ακριβώς το ιδιαίτερο γνώρισμα της φύσης του: ασφαλώς να τρέφεται, να αναπαράγεται και να αισθάνεται, πρωταρχικά όμως να ασκεί τη λογική του ικανότητα.

Η πολιτική κοινωνία εξασφαλίζει στον πολίτη το ουσιαστικό περιεχόμενο της *εὐδαιμονίας*, την αυτάρκεια. Η αυτάρκεια είναι δώρο της πόλης, διότι ταυτίζεται με την ικανοποίηση των αναγκών της ανθρώπινης φύσης, που είναι πολιτική. Άρα, ο άνθρωπος που θέλει να είναι ευτυχισμένος ζει μέσα

σε οργανωμένες κοινωνίες διαμορφώνοντας αρμονικές σχέσεις με τους συμπολίτες του. Ο *μονώτης*, ο ιδιώτης που συνειδητά ζει μόνος του, αδυνατεί να κατακτήσει την ανθρώπινη ευτυχία.

Η *εὐδαιμονία*, συνεπώς, επιτυγχάνεται μέσα στο μεταβαλλόμενο περιβάλλον της κοινότητας, αποτελώντας συγκεκριμένο σύνολο έλλογων σχέσεων με τους συνανθρώπους. Οι σχέσεις αυτές του ενός συμπολίτη προς τους άλλους απαρτίζουν την *ἠθικὴν ἀρετὴν ὡς ἔξιν*, παγιωμένη προσωπική του ιδιότητα (άλλου είδους σχέσεις απαρτίζουν την *ἔξιν* της κακίας). Έτσι, η *εὐδαιμονία* ορίζεται ως *ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν τελείαν*· ουσιαστικός πυρήνας της είναι η αρετή, έμπρακτη και ολοκληρωμένη.

Η ηθική αρετή είναι μία *ἔξις*. Αυτό σημαίνει πως η ανθρώπινη φύση δεν είναι εξαρχής ενάρετη, έχει όμως τη δυνατότητα να αναπτύξει τις αρετές *διὰ τοῦ ἔθους*, με άσκηση σε ικανό βάθος χρόνου. Το να βιώσει ο άνθρωπος τα *πάθη*, να οργιστεί ή να φοβηθεί ή να φθονήσει δεν είναι εξαρχής ηθικά προσδιορισίμο· σημασία έχει αφενός η ένταση με την οποία θα εκδηλώσει το πάθος, αφετέρου το αν θα οργιστεί, θα φοβηθεί ή θα φθονήσει έτσι όπως πρέπει, όποτε πρέπει, απέναντι σε όποιον πρέπει και για τους λόγους που πρέπει.

Το πεδίο των παθών είναι ένα συνεχές. Σ' αυτό το συνεχές προσφέρονται στον άνθρωπο οι επιλογές του μέσου και των άκρων. Τα όριά τους δεν είναι προδιαγεγραμμένα ούτε καθορίζονται με απόλυτη ακρίβεια, αλλά οι ίδιες οι ασκημένες –και ασκούμενες– αρετές ορίζουν κάθε φορά το μέσον ανάμεσα σε δύο άκρα· όλο το υπόλοιπο τμήμα του πεδίου ανήκει στις κακίες: εύκολο να πετύχει ο άνθρωπος τον στόχο της κακίας, δύσκολο της αρετής.

Ο Αριστοτέλης δεν ανάγει το κακό στα πάθη, δεν ενοχοποιεί τη φύση. Είμαστε άνθρωποι, λέει, και θα θυμώσουμε και θα μισήσουμε και θα συμπονέσουμε και θα ζηλέψουμε, αρκεί να το κάνουμε με τον σωστό τρόπο. Και σωστός τρόπος είναι ο τρόπος του μέτρου, η επίτευξη του μέσου ανάμεσα στα άκρα της υπερβολής και της έλλειψης. Το σωστό και το καλό το σώζει μόνο η *μεσότης*. Ενάρετη στάση ζωής σημαίνει σταθερή επιδίωξη και πραγμάτωση της μεσότητας, όσον αφορά τα πάθη και τις πράξεις. Η κατεξοχήν ελληνική ηπιότητα γίνεται για τον Σταγειρίτη το κριτήριο της αρετής.

Η ψυχή για τον Αριστοτέλη είναι άρρηκτα δεμένη με το σώμα και περιλαμβάνει ακόμη και δυνατότητες και λειτουργίες που σήμερα θα θεωρούνταν αποκλειστικά σωματικές. Η ανθρώπινη ψυχή είναι η ζωτική ενέργεια μέσα στον άνθρωπο. Ο φιλόσοφος διακρίνει καταρχάς δύο τμήματα σ' αυτήν: το λογικό (περιλαμβάνει νοητικές λειτουργίες, όπως η γνώση, η κρίση, η φαντασία κ.ά.) και το άλογο (περιλαμβάνει βιολογικές λειτουργίες και επιθυμίες, όπως η επιθυμία για τροφή, η αναπαραγωγική λειτουργία, καθώς και συναισθήματα, ορμές, τάσεις, διαθέσεις κ.λπ.). Στον βαθμό που ορισμένες λειτουργίες του αλόγου μέρους μπορούν να ελέγχονται από το λογικό, τα δύο τμήματα τέμνονται, και οριοθετείται ένα τρίτο μέρος, το άλογον πλὴν μετέχον λόγου. Το λογικό μέρος της ψυχής έχει τις δικές του αρετές, τις διανοητικές, ενώ το μετέχον λόγου τις ηθικές.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ἠθικὰ Νικομάχεια* B1, 1-4, 1103a14 - b2

Διττῆς δὴ τῆς ἀρετῆς οὐσῆς, τῆς μὲν διανοητικῆς τῆς δὲ ἠθικῆς, ἡ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὐξήσιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου, ἡ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεκκλίνον ἀπὸ τοῦ ἔθους. Ἐξ οὗ καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται· οὐθὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται, οἷον ὁ λίθος φύσει κάτω φερόμενος οὐκ ἂν ἐθισθεῖ ἄνω φερεσθαι, οὐδ' ἂν μυριάκις αὐτὸν ἐθίξῃ τις ἄνω ῥιπτῶν, οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω, οὐδ' ἄλλο οὐδὲν τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθεῖ. Οὕτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειούμενοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους.

Ἔτι ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται, τὰς δυνάμεις τούτων πρότερον κοιμίζομεθα, ὥστερον δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν (ὅπερ ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων δῆλον· οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ἢ πολλάκις ἀκοῦσαι τὰς αἰσθήσεις ἐλάβομεν, ἀλλ' ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα, οὐ χρησάμενοι ἔσχομεν)· τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρό-

Δύο είναι, όπως είδαμε, τα είδη της αρετής, η διανοητική και η ηθική. Η διανοητική αρετή χρωστάει και τη γένεση και την αύξησή της κατά κύριο λόγο στη διδασκαλία (γί' αυτό και εκείνο που χρειάζεται γί' αυτήν είναι η πείρα και ο χρόνος), ενώ η ηθική αρετή είναι αποτέλεσμα του έθους (και το ίδιο της το όνομα, άλλωστε, μικρή μόνο διαφορά παρουσιάζει από τη λέξη έθος). Αυτό ακριβώς κάνει φανερό ότι καμιά ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως. Πραγματικά, δεν υπάρχει πράγμα εφοδιασμένο από τη φύση με κάποιες ιδιότητες, που να μπορείς να το συνηθίσεις να αποκτήσει άλλες ιδιότητες. Παράδειγμα η πέτρα: καμωμένη από τη φύση να πηγαίνει προς τα κάτω, δεν είναι δυνατό να συνηθίσει να πηγαίνει προς τα πάνω, έστω κι αν χιλιάδες φορές προσπαθήσει κανείς να της το μάθει πετώντας την και ξαναπετώντας την προς τα πάνω· ούτε η φωτιά μπορεί να συνηθίσει να πηγαίνει προς τα κάτω· γενικά δεν υπάρχει πράγμα καμωμένο από τη φύση να συμπεριφέρεται με έναν ορισμένο τρόπο, που να μπορεί να συνηθίσει να συμπεριφέρεται με άλλον τρόπο. Συμπέρασμα: οι αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως –ούτε όμως και είναι αντίθετη προς τη φύση μας η γένεσή τους μέσα μας· η φύση μάς έκανε επιδεκτικούς στις αρετές, τέλειοι όμως σ' αυτές γινόμαστε με τη διαδικασία του έθους.

τερον, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν· ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιοῦντες μανθάνομεν, οἷον οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταί· οὕτω δὴ καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σώφρονα σώφρονες, τὰ δ' ἀνδρεῖα ἀνδρεῖοι.

Επίσης: Για καθετί που το έχουμε από τη φύση, πρώτα έχουμε τη δυνατότητά του να ενεργήσει· στην ενέργεια την ίδια φτάνουμε ύστερα (το πράγμα γίνεται φανερό στις αισθήσεις μας· πραγματικά, τις αισθήσεις της όρασης ή της ακοής δεν τις αποκτήσαμε έχοντας δει ή έχοντας ακούσει πολλές φορές, αλλά αντίθετα· έχοντάς τις τις χρησιμοποιήσαμε· δεν τις αποκτήσαμε με τη χρήση· τις αρετές όμως τις αποκτούμε αφού πρώτα τις εφαρμόσουμε στην πράξη –όπως ακριβώς γίνεται και στις άλλες τέχνες· τα πράγματα δηλαδή που πρέπει πρώτα να τα μάθουμε προτού αρχίσουμε να τα κάνουμε, τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα· π.χ. οικοδόμοι γίνονται χτίζοντας σπίτια, κιθαριστές παίζοντας κιθάρα· με τον ίδιο τρόπο γινόμαστε· δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες κάνοντας σώφρονες πράξεις, ανδρείοι κάνοντας ανδρείες πράξεις.

(μετάφραση Δ. Λυπουρλής)

διανοητικά ἀρεταί: οι λειτουργίες και ικανότητες της διανοίας, του ανθρώπινου μυαλού. Αποβλέπουν στην αλήθεια. Παραδείγματα διανοητικών αρετών που αναφέρει ο Αριστοτέλης: *σοφία, σύνεσις, φρόνησις*. Η *σοφία* δηλώνει την απόκτηση ολοκληρωμένης γνώσης επιστημονικής ή τεχνικής. Η *σύνεσις* είναι η κριτική δύναμη, η δυνατότητα αξιολόγησης, αποτίμησης, σύγκρισης. Η *φρόνησις* είναι η ικανότητα λήψης αποφάσεων σε ζητήματα της καθημερινής ζωής και επιλογής της μίας ή της άλλης πράξης. Κυρίως με τη φρόνηση το λογικό μέρος της ψυχής καθοδηγεί το *μετέχον λόγου* μέρος της, δηλαδή τις επιθυμίες, τις ορμές και τον τρόπο εκδήλωσης των συναισθημάτων.

ἠθικά ἀρεταί: οι λειτουργίες και ικανότητες της συναισθηματικής νοημοσύνης, της δυνατότητας του ανθρώπου να κατανοεί και να ρυθμίζει με σταθερό τρόπο τις συναισθηματικές του εκδηλώσεις, τη συμπεριφορά του στο πλαίσιο των σχέσεων μέσα στην οργανωμένη κοινωνία. Οι ηθικές αρετές λειτουργούν για το καλό του φορέα τους και της κοινωνίας. Αποβλέπουν στην ευτυχία, ατομική και συλλογική. Αντίθετές τους είναι οι κακίες. Παραδείγματα ηθικών αρετών που αναφέρει ο Αριστοτέλης: *ἀνδρεία, πραότητα, σωφροσύνη, ἐλευθεριότητα, μεγαλοψυχία* κ.ά. (να αναζητήσετε στο λεξικό σας την ακριβή σημασία των όρων).

ἔθος: η συνήθεια. Ο Αριστοτέλης διακρίνει το *ἔθος* (τις διαμορφωμένες κοινωνικές συμπεριφορές και πρακτικές ενός ανθρώπου) από την φύσιν (τις δεδομένες βιολογικές/φυσιολογικές λειτουργίες του ανθρώπινου είδους). Το *ἔθος* συνδέεται γενετικά με την επανάληψη ομοίων ενεργειών: *ἔθει δὲ ὅσα διὰ τὸ πολλάκις πεποιηκέναι ποιοῦσιν* (Ρητορική 1369b6-7). Στη διαμόρφωση του *ἔθους* έχει μεγάλη σημασία η νεανική ηλικία, όπως θα δούμε στην επόμενη Διδακτική Ενότητα.

φύσει–παρά φύσιν: Η τυποποιημένη δοτική *φύσει* δηλώνει συμφωνία ή αιτία (συνώνυμη η έκφραση *κατὰ φύσιν*). Σύμφωνα με τη φύση ή οφειλόμενο σε αυτήν είναι ό,τι γίνεται πάντα (ή σχεδόν πάντα) με τον ίδιο τρόπο και αφορά μια μεγάλη ομάδα ομοειδών όντων ή φαινομένων: *πάντα τὰ φύσει ἢ αἰεὶ οὕτω γίγνεται ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ* (Φυσικά 198b35-36). *Παρά φύσιν* είναι οποιαδήποτε διεργασία, λειτουργία ή κίνηση παραβιάζει τη φυσική νομοτέλεια (την ομοιότροπη ή σχεδόν ομοιότροπη επανάληψη λειτουργιών και φαινομένων). Γι' αυτό και το *παρά φύσιν* προϋποθέτει συχνά τον εξαναγκασμό, τη βία ή την ανθρώπινη απόπειρα να αναιρεθεί η φυσική τάξη.

λίθος φύσει κάτω φερόμενος: Σύμφωνα με τον Σταγειρίτη φιλόσοφο, η φυσική κίνηση των σωμάτων στον επίγειο και υποσελήνιο χώρο είναι πάντοτε ευθύγραμμη και συνδέεται με το βάρος τους· τα φύσει βαριά σώματα κινούνται προς το κέντρο του σύμπαντος ενώ τα φύσει ελαφριά προς την περιφέρειά του. Φύσει βαριά είναι εκείνα τα σώματα στη σύσταση των οποίων επικρατεί ένα από τα βαριά στοιχεία (η γη και το νερό), ενώ ελαφριά εκείνα τα σώματα όπου επικρατεί ελαφρό στοιχείο (ο αέρας και η φωτιά).

δύναμις–ἐνέργεια: Είναι θεμελιώδης στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη η διάκριση –συχνά αντιθετική– των εννοιών *δύναμις* και *ἐνέργεια*. *Δύναμις* είναι η δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει ή να κάνει κάτι, ενώ η *ἐνέργεια* είναι η (μεταγενέστερη) πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας· π.χ. ο χαλκός είναι *δυνάμει* ανδριάντας. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η *ἐνέργεια* (πραγμάτωση) είναι πιο σημαντική από τη δυνατότητα.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

Α. Τι λέει το κείμενο;

1. Ποια είδη αρετών διακρίνει ο Αριστοτέλης; Διαφέρει ο τρόπος που δημιουργείται και αναπτύσσεται το κάθε είδος;
2. Στη δεύτερη παράγραφο του κειμένου εισάγεται με το επίρρημα *ἔτι* ένα δεύτερο επιχείρημα για τη βασική θέση της ενότητας. Με ποιο αντιθετικό ζεύγος εννοιών αναπτύσσεται ο συλλογισμός του Αριστοτέλη;

Β. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Με αφετηρία τον αποφατικό ισχυρισμό *οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται* να αναφερθείτε στον τρόπο απόκτησης των ηθικών αρετών που περιγράφει ο φιλόσοφος. Να προσέξετε τις λέξεις που επαναλαμβάνονται πολλές φορές.
2. Ο Αριστοτέλης συνδέει τα ἔμφυτα (*φύσει*) και τα επίκτητα (*ἔθει*) ανθρώπινα γνωρίσματα με τη χρονική προτεραιότητα των μελών του αντιθετικού ζεύγους *δύναμις-ἐνέργεια*. Να συμπληρώσετε τον πίνακα:

ἔμφυτο ή επίκτητο;	προηγείται ή έπεται (πρότερον ή ὕστερον);		παραδείγματα- περιπτώσεις
-----	<i>πρότερον</i>	<i>ὕστερον</i>	-----
<i>φύσει</i>	<i>δυνάμεις</i>	<i>ἐνεργείας</i>	<i>αἰσθήσεις</i>
<i>ἔθος</i>			<i>τέχνες</i>
			<i>ἀρετές</i>

3. *πεφυκόσι δέξασθαι [...] τελειουμένοις*: Σύμφωνα με τη διδασκαλία του Αριστοτέλη οι αρετές δεν είναι ούτε ἔμφυτες ούτε ενάντιες στην ανθρώπινη φύση· πώς, όμως, φτάνει τελικά ο άνθρωπος να τελειοποιεί τις ηθικές αρετές του; (Να αξιοποιήσετε στην απάντησή σας και το αντιθετικό ζεύγος *δυνατότητα-πραγμάτωση*.)

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Να σχολιάσετε τις εγκλίσεις και τους χρόνους των ρηματικών τύπων με τους οποίους συνδέεται η έννοια του *ἔθους*. Επίσης, να εντοπίσετε και να χαρακτηρίσετε τους αντίστοιχους επιρρηματικούς προσδιορισμούς. Τέλος, να αναφέρετε τι επιτυγχάνεται με τη συχνότητα της χρήσης του όρου *ἔθος*.
2. *οὕτω δὴ καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σώφρονα σώφρονες, τὰ δ' ἀνδρεῖα ἀνδρεῖοι*. Ποιο σχήμα λόγου παρατηρεῖτε σε αυτές τις τρεις προτάσεις και ποια είναι η λειτουργία της επιλογής συστοίχου αντικειμένου και κατηγορουμένου: *δίκαια δίκαιοι, σώφρονα σώφρονες, ἀνδρεῖα ἀνδρεῖοι*;
3. Ο αρχαιοελληνικός λόγος αρθρώνεται αξιοποιώντας τους παρατακτικούς συνδέσμους, οι οποίοι πολλές φορές καλύπτουν εκτός των άλλων και τη λειτουργία των δικών μας σημείων στίξης (που απουσιάζουν από την αρχαιοελληνική γραφή). Πώς απέδωσε ο μεταφραστής τους παρατακτικούς συνδέσμους που ενώνουν περιόδους και ημιπερίόδους;

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ *Περὶ παίδων ἀγωγῆς, 4 2Α-С*

Ο Πλούταρχος, στον οποίο είχε αποδοθεί το *Περὶ παίδων ἀγωγῆς*, έθεσε το παιδί στο κέντρο του ενδιαφέροντός του και συνέγραψε ένα ολοκληρωμένο παιδαγωγικό εγχειρίδιο. Πρόκειται για ένα έργο με διαχρονική αξία: πολλές από τις ιδέες και προτάσεις του διατηρούν και σήμερα την επικαιρότητά τους. Το ακόλουθο απόσπασμα εισάγει στο πρόβλημα της αγωγῆς.

Για να μιλήσουμε γενικά, αυτό που συνηθίσαμε να λέμε για τις τέχνες και τις επιστήμες, το ίδιο πρέπει να ειπωθεί και για την αρετή, ότι δηλαδή για το απόλυτο ολοκλήρωμά της πρέπει να συντρέξουν τρεις προϋποθέσεις: η φύση, ο λόγος και η συνηθεια. Και ονομάζω λόγο τη μάθηση και συνηθεια την άσκηση. Απαρχές (της αρετής) υπάρχουν στη φύση του ανθρώπου, η πρόοδος στη μάθηση και η ορθή χρήση στη μελέτη και οι εκτροπές από αυτήν σε όλα. Σε όποιο από αυτά υστερήσει η αρετή, ως προς αυτό είναι φυσικό να χωλαίνει. Γιατί, η φύση χωρίς τη μάθηση είναι τυφλή, η μάθηση πάλι χωρίς τη φύση είναι ελλιπής και η άσκηση χωρίς αυτά τα δύο είναι ατελής. Και όπως ακριβώς με τη γεωργία πρώτα πρέπει να υπάρχει γόνιμη γη, έπειτα καλός γεωπόνος κι έπειτα επιλεγμένοι σπόροι, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο η φύση παραλληλίζεται με τη γη, ο παιδαγωγός με το γεωπόνο, και με το σπέρμα οι συμβουλές και η καθοδήγηση των λόγων.

(μετάφραση Γ. Ράπτης)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Ο Πλούταρχος επιχειρεί μια ερμηνευτική προσέγγιση της αρετής ευρύτερη από την αντίστοιχη του Αριστοτέλη. Σε τι συμφωνεί με τον Σταγειρίτη και προς ποια κατεύθυνση διευρύνει τον στοχασμό του;

2. ΒΙΚΕΝΤΙΟΣ ΔΑΜΟΔΟΣ

Σύνοψις ήθικης φιλοσοφίας, εισαγωγή

Ο Βικέντιος Δαμοδός (1700-1754) ανήκει στους πρώιμους εκπροσώπους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Όπως οι περισσότεροι διανοητές του πνευματικού αυτού κινήματος εμπνέεται από αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, κυρίως τον Αριστοτέλη, αλλά και ευρωπαίους διαφωτιστές και φιλοσόφους, κυρίως τον Καρτέσιο. Στο έργο του

Σύνοψις ήθικης φιλοσοφίας, συνεπτυγμένη μετάφραση δυτικού εγχειριδίου της εποχής, συνδυάζονται σε εκλαϊκευμένη μορφή οι διδασκαλίες του Αριστοτέλη με αντίστοιχες χριστιανικές.

Ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία ὠνομάσθη ἀπὸ τὰ ἥθη, τὰ ὁποῖα διορθώνει, καθὼς ἡ λογικὴ ἀπὸ τὸν λόγον τοῦ νοός, τὸν ὁποῖον διευθύνει. Ἦθη ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ διάφοροι κλίσεις [: κλίσεις] εἰς τὸ ἠθικὸν καλόν, ἢ κακόν, τὰς ὁποίας κλίσεις, ἢ ἐλάβομεν ἀπὸ τὴν φύσιν, ἢ τὰς ἀποκτήσαμεν ἡμεῖς μὲ τὴν συνηθειαν τῶν κακῶν ἢ ἀγαθῶν πράξεων, ὅπου πολλάκις ἐκάμαμεν. Ὅθεν ταῦτα τὰ ἥθη, δηλαδὴ ἕξεις [: ἕξεις] καὶ κλίσεις, εἶναι αἷτια μετέπειτα τῶν ἰδίων πράξεων, ἀγαθῶν, ἢ κακῶν ἠθικῶς. Διὰ νὰ καταλάβῃς τί θέλει νὰ εἴπῃ ἡθος καὶ κλίσις πρὸς τὸ ἠθικὸν κακόν, ἢ καλόν, στοχάσου ἐκεῖνα ὅπου συνηθίζομεν νὰ λέγωμεν, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος εἶναι λ.χ. θυμῶδης, ἐκεῖνος πρᾶος, ἐκεῖνος ἀσελγής, ἐκεῖνος σώφρων. Ἦγουν ὀνομάζομεν θυμῶδη τὸν ἄνθρωπον διότι κλίνει εἰς τὸν θυμόν, καὶ μὲ εὐκολίαν ὀργίζεται, καὶ πάλιν τὸν ὀνομάζομεν πρᾶον, διότι κλίνει εἰς τὴν γαλήνην τοῦ θυμοῦ καὶ μὲ εὐκολίαν τοῦ ἀπερνᾶ ἢ ὀργή, τοῦτη οὖν ἡ εὐκολία, ὅπου ἔχομεν νὰ πράττωμεν τὰ καλά, ἢ κακὰ ἔργα, τὴν ὁποίαν ἐλάβομεν ἢ ἀπὸ τὴν φύσιν, ἢ διατὶ ἐσυνηθίσσαμεν, λέγεται ἡθος, καὶ κλίσις πρὸς τὸ ἠθικὸν καλόν, ἢ κακόν, ὅπου εἶναι ἀφορμὴ τῶν πράξεων, διότι ὅθεν κλίνει ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνο πράττει εὐκόλως.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Η διδασκαλία του Δαμοδού στο παραπάνω απόσπασμα από την εισαγωγή του έργου του έχει έντονες αριστοτελικές επιρροές. Μπορείτε να τις εντοπίσετε, συγκριτικά προς το Κείμενο Αναφοράς;
2. Ενστερνίζεται ο Δαμοδός τη διδασκαλία του Αριστοτέλη ότι η ηθική αρετή δεν αποτελεί έμφυτη ανθρώπινη ιδιότητα;

ΚΕΙΜΕΝΑ ΑΥΤΕΝΕΡΓΕΙΑΣ

1. ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ Άρεοπαγитικός, 74-75

Στον πολιτικό του αυτό λόγο ο Ισοκράτης προσπαθεί να πείσει τους συμπολίτες του να επαναφέρουν το πολίτευμα της πόλης στη μορφή που αυτό είχε κατά τα χρόνια του Σόλωνα και του Κλεισθένη (επιστρέφοντας στον Άρειο Πάγο αρμοδιότητες που του είχαν αφαιρεθεί) και ανάγει την ανδρεία των προγόνων του στην ίδια τη φύση τους.

Καὶ τοῦτον εἶρηκα τὸν λόγον οὐ νῦν πρῶτον, ἀλλὰ πολλάκις ἤδη καὶ πρὸς πολλούς. Ἐπίσταμαι γὰρ ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις τόποις φύσεις ἐγγιγνομένας καρπῶν καὶ δένδρων καὶ ζώων ἰδίας ἐν ἑκάστοις καὶ πολὺ τῶν ἄλλων διαφερούσας, τὴν δ' ἡμετέραν χώραν ἄνδρας φέρειν καὶ τρέφειν δυναμένην οὐ μόνον πρὸς τὰς τέχνας καὶ τὰς πράξεις καὶ τοὺς λόγους εὐφυεστάτους, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀνδρίαν καὶ πρὸς ἀρετὴν πολὺ διαφέροντας. Τεκμαίρεσθαι δὲ δίκαιόν ἐστιν τοῖς τε παλαιοῖς ἀγῶσιν, οὓς ἐποίησαντο πρὸς Ἀμαζόνας καὶ Θρᾶκας καὶ Πελοποννησίους ἅπαντας, καὶ τοῖς κινδύνοις τοῖς περὶ τὰ Περσικὰ γενομένοις, ἐν οἷς καὶ μόνοι καὶ μετὰ Πελοποννησίων, καὶ πεζομαχοῦντες καὶ ναυμαχοῦντες, νικήσαντες τοὺς βαρβάρους ἀριστείων ἡξιώθησαν· ὧν οὐδὲν ἂν ἔπραξαν, εἰ μὴ πολὺ τὴν φύσιν διήνεγκαν.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια είναι η κεντρική θέση του συγγραφέα; Βρείτε δύο σημεία του κειμένου στα οποία τη διατυπώνει. Με ποια έκφραση εισάγεται το επιχείρημα που τη στηρίζει;
2. Εναντίον ποιων και με ποιους τρόπους πολέμησαν οι Αθηναίοι στο παρελθόν; Να εντοπίσετε τους προσδιορισμούς με τους οποίους δηλώνονται οι επιρρηματικές αυτές σχέσεις.
3. Να εντοπίσετε τον υποθετικό λόγο του κειμένου. Ποια μορφή θα είχε, αν ο ρήτορας ήθελε να παρουσιάσει την υπόθεση ως μια σκέψη του που έχει ακόμη πιθανότητες να συμβεί;

2. ΞΕΝΟΦΩΝ

Άπομνημονεύματα, Α 7.1-2

Στο παρακάτω απόσπασμα από τα Άπομνημονεύματα του Ξενοφώντα –ένα έργο το οποίο αναφέρεται στον βίο και τη φιλοσοφική σκέψη του Σωκράτη– ο Ξενοφών παρουσιάζει τις απόψεις του Σωκράτη για τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε κάποιος να αποκτήσει φήμη μέσω της αρετής.

Ἐπισκεψώμεθα δὲ εἰ καὶ ἀλαζονείας ἀποτρέπων τοὺς συνόντας ἀρετῆς ἐπιμελείσθαι προέ-
τρεπεν· αἰεὶ γὰρ ἔλεγεν ὡς οὐκ εἴη καλλίων ὁδὸς ἐπ’ εὐδοξίαν ἢ δι’ ἧς ἂν τις ἀγαθὸς τοῦτο
γένοιτο, ὃ καὶ δοκεῖν βούλοιο. Ὅτι δ’ ἀληθῆ ἔλεγεν, ὧδ’ ἐδίδασκεν· «Ὑψιμώμεθα γάρ», ἔφη,
«εἴ τις μὴ ὦν ἀγαθὸς αὐλητῆς δοκεῖν βούλοιο, τί ἂν αὐτῷ ποιητέον εἴη. Ἄρ’ οὐ τὰ ἔξω τῆς
τέχνης μιμητέον τοὺς ἀγαθοὺς αὐλητάς; καὶ πρῶτον μὲν, ὅτι ἐκεῖνοι σκεύη τε καλὰ κέκτηνται
καὶ ἀκολουθοὺς πολλοὺς περιάγονται, καὶ τούτῳ ταῦτα ποιητέον· ἔπειτα, ὅτι ἐκείνους πολλοὶ
ἐπαινοῦσι, καὶ τούτῳ πολλοὺς ἐπαινέτας παρασκευαστέον. Ἀλλὰ μὴν ἔργον γε οὐδαμοῦ
ληπτέον, ἢ εὐθύς ἐλεγχθήσεται γελοῖος ὦν καὶ οὐ μόνον αὐλητῆς κακός, ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπος
ἀλαζών. Καίτοι πολλὰ μὲν δαπανῶν, μηδὲν δ’ ὠφελούμενος, πρὸς δὲ τούτοις κακοδοξῶν, πῶς
οὐκ ἐπιπόνως τε καὶ ἀλυσιτελῶς καὶ καταγελάστως βιώσεται;»

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια είναι η βασική θέση του Σωκράτη για το πώς μπορεί κάποιος να αποκτήσει φήμη μέσω της αρετής; Με ποια και τι είδους δευτερεύουσα πρόταση μεταφέρει ο Ξενοφών τη θέση αυτή του Σωκράτη; Σε ποια έγκλιση βρίσκεται το ρήμα της και γιατί;
2. Με ποιο παράδειγμα υποστηρίζει και εξηγεί ο Σωκράτης την παραπάνω θέση;
3. τοῦτο, αὐτῷ, τούτῳ, πρὸς δὲ τούτοις : Σε ποιους όρους του κειμένου αναφέρονται οι παραπάνω αντωνυμίες; Να αποδώσετε το νοηματικό τους περιεχόμενο παραθέτοντας επεξηγηματικές προτάσεις (π.χ, τοῦτο, δηλαδή...)
4. Να εντοπίσετε στο κείμενο δύο διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους εκφράζεται η υπόθεση. Τι εκφράζει η υπόθεση σε κάθε περίπτωση;

Ο Αριστοτέλης έδειξε ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι ούτε έμφυτες ούτε ενάντιες στη φύση του ανθρώπου, αλλά είναι επίκτητες. Υπάρχει η δυνατότητα να αποκτηθούν και να τελειοποιηθούν, πράγμα που συμβαίνει με την επανάληψη όμοιων ενεργειών και τη συνήθεια (έθος). Έτσι, η αρετή (ή η κακία) είναι κάτι που αποκτά στη ζωή του ο άνθρωπος και έκτοτε το έχει και τον χαρακτηρίζει (έξις). Για τον Αριστοτέλη, η έξη της αρετής (ή της κακίας) δεν είναι αφηρημένα μία στατική ενδοψυχική κατάσταση, αλλά συγκεκριμένη και συνειδητή επιλογή τρόπου ζωής, η οποία εκδηλώνεται έμπρακτα. Το πεδίο εφαρμογής της αρετής (ή της κακίας) είναι οι συναισθηματικές μεταβολές (πάθη) που βιώνει ο άνθρωπος ως μέλος της κοινωνίας αλλά και οι καθημερινές ανθρώπινες σχέσεις. Η αριστοτελική ηθική είναι πολιτική ηθική.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ἠθικά Νικομάχεια*, Β 1.5-8, 1103b2-25

Μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὸ γινόμενον ἐν ταῖς πόλεσιν· οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς, καὶ τὸ μὲν βούλημα παντὸς νομοθέτου τοῦτ' ἐστίν, ὅσοι δὲ μὴ εὖ αὐτὸ ποιοῦσιν ἀμαρτάνουσιν, καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης. Ἐτι ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται, ὁμοίως δὲ καὶ τέχνη· ἐκ γὰρ τοῦ κιθαρίζειν καὶ οἱ ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ γίνονται κιθαρισταί. Ἀνάλογον δὲ καὶ οἰκοδόμοι καὶ οἱ λοιποὶ πάντες· ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι ἔσσονται, ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοί. Εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάσκοντος, ἀλλὰ πάντες ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοί.

Οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν ἔχει· πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι, πράττοντες δὲ τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς καὶ ἐθιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν οἱ μὲν ἀνδρεῖοι οἱ δὲ δειλοί. Ὅμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει καὶ τὰ περὶ τὰς ὀργάς· οἱ μὲν γὰρ σῶφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται, οἱ δ' ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι, οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτως ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφεσθαι, οἱ δὲ ἐκ τοῦ οὕτως. Καὶ ἐνὶ δὴ λόγῳ ἐκ τῶν ὁμοίων

Τὴν επιβεβαίωση μας τὴν προσφέρει καὶ αὐτὸ που γίνεται στὶς πολιτείες· πραγματικά, οἱ νομοθέτες κάνουν καλοὺς τοὺς πολίτες τοὺς ασκώντας τοὺς να αποκτοῦν τὶς συγκεκριμένες συνήθειες –αὐτὴ εἶναι ἡ θέληση τοῦ κάθε νομοθέτη, καὶ ὅσοι δεν τὰ καταφέρνουν σ' αὐτὸ, δεν πετυχαίνουν στο ἔργο τους· σ' αὐτὸ, ἄλλωστε, καὶ διαφέρει τελικὰ τὸ ἓνα πολίτευμα ἀπὸ τὸ ἄλλο, τὸ καλὸ ἀπὸ τὸ λιγότερο καλὸ. Ἐπίσης· Ἡ γένεση κάθε αρετῆς καὶ ἡ φθορὰ τῆς ἔχουν τὴν ἴδια ἀρχὴ καὶ γίνονται με τὰ ἴδια μέσα –ἐτσι ἀκριβῶς γίνεται καὶ στὶς τέχνες· παίζοντας κιθάρα γίνονται καὶ οἱ καλοὶ καὶ οἱ κακοὶ κιθαριστές· τὸ ἴδιο καὶ οἱ οἰκοδόμοι καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι· χτίζοντας με καλὸ τρόπο σπιτία θα γίνουν καλοὶ οἰκοδόμοι, χτίζοντάς τὰ ὅμως με κακὸ τρόπο θα γίνουν κακοί· ἀν δεν ἦταν ἐτσι, δεν θα υπήρχε ἀνάγκη δασκάλου, καὶ ὅλοι θα ἦταν καλοὶ ἢ κακοὶ ἐκ γενετῆς.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ με τὶς αρετές· κάνοντας αὐτὰ που κάνουμε στὴν καθημερινή μας συνάφεια με τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἄλλοι γινόμαστε δίκαιοι καὶ ἄλλοι ἄδικοι· ἐπίσης· κάνοντας αὐτὰ που κάνουμε στὶς επικίνδυνες καὶ φοβερές περιστάσεις τῆς ζωῆς καὶ αποκτώντας σιγὰ σιγὰ τὴ συνήθεια να αισθανόμαστε φόβο ἢ θάρρος, ἄλλοι γινόμαστε ἀνδρεῖοι καὶ ἄλλοι δειλοί. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ σε σχέση με τὶς ἐπιθυμίες καὶ τὴν ὀργή· ἄλλοι γίνονται σῶφρονες καὶ πρᾶοι καὶ ἄλλοι ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι, οἱ πρῶτοι με τὸ

ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται. Διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιάς ἀποδιδόναι· κατὰ γὰρ τὰς τούτων διαφορὰς ἀκολουθοῦσιν αἱ ἕξεις. Οὐ μικρὸν οὖν διαφέρει τὸ οὕτως ἢ οὕτως εὐθύς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι, ἀλλὰ πάμπλου, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν.

να συμπεριφέρονται ἔτσι στις περιστάσεις αὐτὲς καὶ οἱ ἄλλοι με τὸν ἀντίθετο τρόπο. Με δυο λόγια: οἱ ἕξεις γεννιοῦνται ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη ὁμοίων ἐνεργειῶν. Γι' αὐτὸ καὶ πρέπει νὰ φροντίζουμε οἱ ἐνέργειές μας νὰ ἔχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ἀφοῦ οἱ ἕξεις εἶναι τελικὰ ἀντίστοιχες πρὸς τὶς διαφορὲς πού οἱ ἐνέργειες αὐτὲς παρουσιάζουν μεταξύ τους. Δὲν ἔχει λοιπὸν μικρὴ σημασία νὰ ἀποκτᾷ κανεὶς ὅσο γίνεται πιο νέος αὐτὲς ἢ ἐκεῖνες τὶς συνήθειες ἴσα ἴσα ἔχει πολὺ μεγάλη σημασία, ἢ μᾶλλον σημαίνει τὸ παν.

(μετάφραση Δ. Λυπουρλή)

νόμος: Αποτελεῖ πάγια ἀντίληψη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὅτι ὁ νόμος δὲν ἀποβλέπει ἀπλῶς στὴν ἀποτροπὴ καὶ τιμωρία τῶν παραβατικῶν συμπεριφορῶν, ἀλλὰ παιδαγωγεῖ διὰ βίου τοὺς πολίτες καὶ τοὺς ὁδηγεῖ σὲ ἐπαινετὲς συμπεριφορὲς. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ θέση τοῦ Ἀριστοτέλη: *ὁ νομοθέτης οὐκ ἔα τὰ φαῦλα πράττειν, τὰ δὲ καλὰ καὶ σπουδαῖα κελεύει* (Ἠθικὰ Μεγάλᾳ, 1.9.9.2-3, 1187a14-15). Με αὐτὸ τὸν τρόπο ὁ νόμος λειτουργεῖ ὡς ἰσχυρὸς παράγοντας ἐνότητος καὶ συνοχῆς μέσα στὴν κοινωνία.

τέχνη: σύνολο γνῶσεων καὶ δεξιοτήτων πού ἐπιτρέπουν στὸν συγκεκριμένο κάτοχό τους νὰ παράγει μορφές, τεχνικὰ δημιουργήματα. Ὑπὸ αὐτὴν τὴν ἐννοία, δηλώνει ὁ Ἀριστοτέλης, ἡ τέχνη μιμεῖται τὴ φύση· κοινὸς παράγοντας πού τὶς συνδέει εἶναι ἡ ὑπαρξὴ κάποιας δημιουργικῆς λογικῆς. Ἐτσι, τεχνίτης δὲν εἶναι μόνο ὁ καλλιτέχνης ἀλλὰ γενικότερα ὁ δημιουργός, καὶ προϊόντα τῆς τέχνης ὄχι μόνο τὰ καλλιτεχνικὰ ἔργα ἀλλὰ ὅλα τὰ δημιουργήματα τοῦ τεχνίτη.

συναλλάγματα: ὅλων τῶν μορφῶν οἱ συναλλαγές, συμβόλαια, συμφωνίες, πρωτίστως οἱ οικονομικές. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ σχέσεις τῶν συμπολιτῶν μεταξύ τους δὲν εἶναι γιὰ τὸν Σταγειρίτη ἓνα ἐπιμέρους ἢ περιορισμένης σημασίας ζήτημα μέσα στὴν κοινωνία. Εἶναι ἡ συγκεκριμενοποίηση τῆς ἀλλαγῆς, τῆς ἀνταλλακτικῆς σχέσης μεταξύ τῶν συμπολιτῶν. Καὶ ἡ σχέση αὐτὴ εἶναι ἰδρυτικὴ καὶ συστατικὴ γιὰ τὴν κοινωνία. Ἐπιτυγχάνεται, κατεχοχὴν, με τὸν ἐξισωτικό γιὰ τὰ προϊόντα καὶ τὶς υπηρεσίες ρόλο τοῦ νομίσματος (χρήματος). Βλ. Ἠθικὰ Νικομάχεια 1133b17-18: *οὔτε γὰρ ἂν μὴ οὔσης ἀλλαγῆς κοινωνία ἦν, οὔτ' ἀλλαγῇ ἰσότητος μὴ οὔσης, οὔτ' ἰσότης μὴ οὔσης συμμετρίας* [: γιὰτὶ ἂν δὲν υπήρχε ἀνταλλαγή, δὲν θὰ υπήρχαν σχέσεις μεταξύ τῶν ἀνθρώπων· οὔτε ἀνταλλαγή θὰ υπήρχε, ἂν δὲν υπήρχε ἰσότης· οὔτε ἰσότης, ἂν ὅλα τὰ ἀγαθὰ δὲν μπορούσαν νὰ μετρηθοῦν με ἓνα κοινὸ μέτρο –μετάφραση Δ. Λυπουρλή]. Κατὰ προέκταση, τὰ *συναλλάγματα* εἶναι ἓνα σημαντικό πεδίο ἀνάπτυξης καὶ ἐμφάνισης ἠθικῶν σχέσεων.

δεινά (δέδοικα/δέδια, δέος): ὅλα ὅσα προκαλοῦν φόβο (φοβερὰ). Ὡς πρὸς τὸ πάθος τοῦ φόβου συναντῶνται οἱ ἠθικὲς στάσεις (ἕξεις) τῆς ἀνδρείας, τῆς δειλίας καὶ τοῦ θράσους (καὶ οἱ ἀντίστοιχοι ἀνθρώπινοι τύποι). Βλ. Ἠθικὰ Νικομάχεια 1104a20-22: *ὁ τε γὰρ πάντα φεύγων καὶ φοβούμενος καὶ μὴδὲν ὑπομένων δειλὸς γίνεται, ὁ τε μὴδὲν ὅλως φοβούμενος ἀλλὰ πρὸς πάντα βαδίζων θρασὺς* [: πραγματικὰ, ὁ ἀνθρώπος πού συστηματικὰ τρέπεται σὲ φυγὴ μπροστὰ στο καθετί, γίνεται δειλός· ὁ ἀνθρώπος, ἀπὸ τὴν ἄλλη, πού δὲν φοβάται τίποτε καὶ βγαίνει νὰ ἀντιμετωπίζει τὸ καθετί, γίνεται ἀπόκοτος]· καὶ 1104b1-3: *ἐθιζόμενοι γὰρ καταφρονεῖν τῶν φοβερῶν καὶ ὑπομένειν αὐτὰ γινόμεθα ἀνδρεῖοι, καὶ γενόμενοι μάλιστα δυνησόμεθα ὑπομένειν τὰ φοβερά* [: ἀποκτώντας σιγὰ σιγὰ τὴ συνήθεια νὰ περιφρονούμε τὰ πράγματα πού προκαλοῦν

φόβο και να τα αντιμετωπίζουμε, γινόμαστε ανδρείοι, και όταν γίνουμε, έχουμε πια σε πολύ μεγάλο βαθμό τη δύναμη να τα αντιμετωπίζουμε – μετάφραση Δ. Λυπουρλής].

ἐπιθυμία: Είναι βασική βιολογική και ψυχολογική λειτουργία του ανθρώπου: κυριότερες μορφές της είναι στον Αριστοτέλη η επιθυμία για τροφές και η σεξουαλική επιθυμία. Ως τέτοια η *ἐπιθυμία* είναι από ηθική άποψη ουδέτερη. Η διαχείρισή της όμως, τονίζει ο φιλόσοφος, έχει μεγάλη σημασία. Άνθρωποι που δεν μπορούν καθόλου να ελέγξουν τις επιθυμίες τους χαρακτηρίζονται *ἀκόλαστοι*, ενώ στο άλλο άκρο, της παντελούς αδιαφορίας, βρίσκονται οι *ἀναίσθητοι*. Στη μέση βρίσκονται οι *σώφρονες*, όσοι δηλαδή διατηρούν σώας τας φρένας και ελέγχουν λογικά τις επιθυμίες τους.

ὀργή: Σύμφωνα με τη διδασκαλία της *Ρητορικής* (1378a κ.ε.), η *ὀργή* είναι η δυνατή επιθυμία να πάρουμε εκδίκηση για μια συμπεριφορά που εκτιμούμε ότι απαξίωσε εμάς προσωπικά ή τους οικείους μας· η απαξίωση αυτή μας προκαλεί βέβαια στενοχώρια, πόσο μάλλον όταν είναι (ή θεωρούμε πως είναι) τελείως ανάρμοστη και αδικαιολόγητη. Η ὀργή στρέφεται κάθε φορά ενάντια σε συγκεκριμένα πρόσωπα. Στο πάθος της ὀργής αντιστοιχούν οι εξής ηθικές στάσεις: *ὀργιλότης*, *ἀναισθησία*, *πραότης* (και οι αντίστοιχοι ανθρωπίνιοι τύποι).

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Ποια είναι η επιδίωξη των νομοθετών; Με ποιο κριτήριο αξιολογούνται τα πολιτεύματα;
2. Πώς αποδεικνύεται από τον φιλόσοφο ότι αυτό που συμβαίνει με την εκμάθηση των τεχνών συμβαίνει κατ' αναλογία και με την κατάκτηση των αρετών;

B. As εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Πώς το παράδειγμα των νομοθετών και των τεχνιτών βοηθά τον Αριστοτέλη να ενισχύσει τη θέση του ότι η αρετή αποκτάται μέσω εθισμού;
2. Σε ποιες περιοχές της ανθρώπινης πράξης και συναισθηματικής εκδήλωσης αναπτύσσονται μέσω του εθισμού πάγιες συμπεριφορές που επιδέχονται ηθική αξιολόγηση και χαρακτηρίζουν αντίστοιχα τον φορέα τους;
3. Γιατί ο φιλόσοφος αποδίδει καθοριστική σημασία στη νεανική ηλικία, όσον αφορά τη διαμόρφωση του χαρακτήρα;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. α) Στο τέλος της πρώτης παραγράφου ο Αριστοτέλης χρειάστηκε ένα επιχείρημα «εκ του αντι-στροφού» (: «αν δεν ήταν έτσι..., τότε θα...»). Ποιο είδος υποθετικού λόγου εξυπηρέτησε την επιχειρηματολογία του και γιατί;
β) *ὅσοι δὲ μὴ εὖ αὐτὸ ποιοῦσιν ἀμαρτάνουσιν*: Στον υποθετικό αυτό λόγο ως υπόθεση λειτουργεί μία αναφορικοῦ υποθετική πρόταση (βλ. ἄρνηση *μὴ*). Ποια νοηματική απόχρωση δίνει στη δευτερεύουσα πρόταση η προσθήκη του υποθετικού χαρακτήρα;
2. Να αναζητήσετε στο κείμενο όλους τους τρόπους αιτιολόγησης με παρατακτικούς συνδέσμους, και να επισημάνετε τι αιτιολογούν κάθε φορά. Να εντοπίσετε και δύο συμπερασματικούς παρατακτικούς συνδέσμους και να μελετήσετε τα αντίστοιχα συμπεράσματα.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ *Βαρλαάμ και Ίωάσαφ, 290-292*

Το αγιολογικό μυθιστόρημα Βαρλαάμ και Ίωάσαφ υπήρξε ένα από τα πιο πολυδιαβασμένα έργα στα χρόνια του Βυζαντίου. Έχει αποδοθεί στον Ιωάννη τον Δαμασκηνό (Σύριος Πατέρας της Εκκλησίας, 676-749 μ.Χ.), ο οποίος αξιοποίησε ιστορίες της Ανατο-

λής και μετέφερε λογοτεχνικά στα ελληνικά τη βιογραφία του Σιντάρτα Γκαουτάμα Βούδα. Η ιστορία εγκωμιάζει την ασκητική ζωή και τις αρετές της.

Με όλη σου τη δύναμη κράτα τον εαυτό σου μακριά από κάθε σκέψη και ανάμνηση κακή, από κάθε συνήθεια φορτισμένη με πάθος. Μάλλον έδιζε τον εαυτό σου στις αρετές· απόκτησε την έξη να τις ασκείς. Λίγο να κοπιήσεις στις αρετές και να καταφέρεις να τις κάνεις έξεις σου, εύκολα με τη βοήθεια του Θεού θα προκόψεις. Εάν η έξη της αρετής γίνει μια ποιότητα της ψυχής σου, θα είναι πολύ δύσκολο να φύγει από εκεί, θα είναι εξασφαλισμένη· ο λόγος: από τη μία όντως η αρετή και η ψυχή συγγενεύουν, από την άλλη θα έχεις τη βοήθεια του Θεού. Το βλέπεις: η ανδρεία και η φρόνηση, η σωφροσύνη και δικαιοσύνη, δύσκολα φεύγουν από την ψυχή, γιατί είναι έξεις της και ποιότητες και ενέργειες που έχουν εισδύσει στο βάθος της. Εάν τα πάθη της κακίας, που δεν είναι κάτι έμφυτο στον άνθρωπο, γίνονται με την έξη σε αυτές δυσμετάβλητα, πόσο μάλλον η αρετή που φυτεύτηκε μέσα μας από τον Δημιουργό;

(μετάφραση Ν. Καλομπάτσος)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός γνώριζε την αριστοτελική φιλοσοφική παράδοση. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα χρησιμοποιεί πολλούς όρους της ηθικής διδασκαλίας του Σταγειρίτη (πάθος, έξις, έθος, αρετή, κακία κ.ά.). Νομίζετε ότι πέρα από τις λεξιλογικές ομοιότητες υπάρχει και ταυτότητα ιδεών;

2. ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ «Εθισμός και επίγνωση»

Ο Παπανούτσος θίγει στο βιβλίο του Πρακτική φιλοσοφία προβλήματα της ηθικής συμπεριφοράς του ανθρώπου μέσα από ένα πρίσμα φιλοσοφικό. Προσπαθεί στις αναλύσεις του να στηριχτεί στα ίδια τα πράγματα και όχι σε αφηρημένες

ιδέες. Κεντρική έννοια του ακόλουθου αποσπάσματος από το βιβλίο είναι ο μηχανιστικός εθισμός του ανθρώπου σε συγκεκριμένες συμπεριφορές.

Ο εθισμός είναι πανάρχαια μέθοδος αγωγής. Στηρίζεται σε μια διαδικασία –θα έλεγε κανείς– περισσότερο φυσιολογική παρά ψυχολογική, δηλαδή στον τρόπο λειτουργίας των υποφλοιωδών χώρων του εγκεφάλου, και μπορεί να έχει περιορισμένης σημασίας αλλά θετικά και βέβαια αποτελέσματα. Με τον εθισμό «ντρεσάρονται» τα ζώα, τα μικρά παιδιά, τα άτομα και οι ομάδες στις πρωτόγονες, γενικά στις καθυστερημένες κοινωνίες. Τους μηχανισμούς που αποτελούν τη βάση και τις προϋποθέσεις αυτής της μεθόδου, τους έχει μελετήσει και πειραματικά εξακριβώσει ο Ρώσος φυσιολόγος Παυλώφ και η σχολή του. Είναι τα λεγόμενα στην επιστημονική γλώσσα: «εξαρτημένα ανακλαστικά» (*reflexes conditionnés*). Όταν με την έμμονη και τυπική επανάληψη ορισμένης συμπεριφοράς συνηθίσουμε έναν οργανισμό να αποκρίνεται (με τους αδένες, τους μυώνες, το νευρικό δίκτυο, τα «προϊόντα» του εγκεφάλου του: παραστάσεις, συγκινήσεις, ορμές) σε διδόμενο ερέθισμα με την ίδια πάντοτε, σταθερή και ομοιόμορφη αντίδραση, δημιουργείται μεταξύ του ερεθίσματος και της αντίδρασης ένας τόσο στενός και άρρηκτος δεσμός, ώστε αρκεί και ένα μέρος ή μια παραλλαγή, ή και η μνημονική εικόνα του ερεθίσματος, να προκαλέσει πλήρη την αντίδραση εντελώς αυτόματα –ούτε κρίση παρεμβαίνει εδώ, ούτε συναισθηματικός διακαθορισμός, ούτε βούληση. Η «συμπεριφορά», από την απλούστερη (έκκριση αδένων) έως την πολυπλοκότερη (αστερισμός ιδεών), πραγματοποιείται μόνη της με την αναγκαστικότητα και την οριστικότητα που δίνει στην παραγωγή της μια καλοδουλεμένη μηχανή.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ο συγγραφέας αναλύει μια συγκεκριμένη εκδοχή της έννοιας του εθισμού. Μπορείτε να την περιγράψετε;
2. Συμβιβάζεται με την αριστοτελική αντίληψη του εθισμού η αυτοματική (λόγω εξαρτημένων ανακλαστικών) ανθρώπινη συμπεριφορά, όπως την περιγράφει ο Παπανούτσος;
2. Να σχολιάσετε τη σχέση εθισμού και ελευθερίας.

1. ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

Εὐαγόρας, 80-81

Ο ομώνυμος ρητορικός λόγος αποτελεί στην ουσία ένα επιτάφιο εγκώμιο για τον Ευαγόρα, βασιλιά της Σαλαμίνας της Κύπρου και πατέρα του Νικοκλή. Στο τέλος του λόγου ο ρήτορας, απευθυνόμενος πλέον στον νεαρό Νικοκλή, του δίνει συμβουλές για τη στάση που θα πρέπει να επιδείξει απέναντι στο παράδειγμα βίου που άφησαν οι πρόγονοί του.

Ἐμὸν μὲν οὖν ἔργον καὶ τῶν ἄλλων φίλων τοιαῦτα λέγειν καὶ γράφειν ἐξ ὧν μέλλομέν σε παροξύνειν ὀρέγεσθαι τούτων ὥνπερ καὶ νῦν τυγχάνεις ἐπιθυμῶν· σοὶ δὲ προσήκει μὴδὲν ἐλλείπειν, ἀλλ' ὥσπερ ἐν τῷ παρόντι καὶ τὸν λοιπὸν χρόνον ἐπιμελεῖσθαι καὶ τὴν ψυχὴν ἀσκεῖν ὅπως ἄξιός ᾖ καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων. Ὡς ἅπασιν μὲν προσήκει περὶ πολλοῦ ποιεῖσθαι τὴν φρόνησιν, μάλιστα δ' ὑμῖν τοῖς πλείστον καὶ μεγίστων κυρίοις οὖσιν. Χρὴ δ' οὐκ ἀγαπᾶν εἰ τῶν παρόντων τυγχάνεις ὧν ἤδη κρείττων, ἀλλ' ἀγανακτεῖν εἰ τοιοῦτος μὲν ὧν αὐτὸς τὴν φύσιν, γεγονὼς δὲ τὸ μὲν παλαιὸν ἐκ Διὸς, τὸ δ' ὑπογυιότατον ἐξ ἀνδρὸς τοιοῦτου τὴν ἀρετὴν, μὴ πολὺ διοίσεις καὶ τῶν ἄλλων καὶ τῶν ἐν ταῖς αὐταῖς σοὶ τιμαῖς ὄντων. Ἔστιν δ' ἐπὶ σοὶ μὴ διαμαρτεῖν τούτων· ἂν γὰρ ἐμμένῃς τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ τοσοῦτον ἐπιδιδῶς ὅσονπερ νῦν, ταχέως γενήσῃ τοιοῦτος οἷόν σε προσήκει.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποιες προτροπές δίνει ο ρήτορας στον Νικοκλή; Να εντοπίσετε τα απαρέμφατα που εκφράζουν αυτές τις προτροπές και τους ρηματικούς τύπους από τους οποίους αυτά εξαρτώνται.
2. ἐπιμελεῖσθαι, γεγονώς: Με ποιους και τι είδους επιρρηματικούς προσδιορισμούς συμπληρώνεται το νόημα των παραπάνω ρηματικών τύπων;
3. ἂν γὰρ ἐμμένῃς τῇ φιλοσοφίᾳ ... ταχέως γενήσῃ...: Με ποιον από τους παρακάτω τρόπους θα μεταφράζατε τον υποθετικό αυτό λόγο; Πώς θα αποδίδατε στα αρχαία ελληνικά τις άλλες δύο μεταφράσεις που σας δίνονται;
 - α) Αν είχες επιμένει στη φιλοσοφία ... γρήγορα θα είχες γίνει ...
 - β) Αν επιμένεις στη φιλοσοφία ... γρήγορα θα γίνεις ...
 - γ) Αν επέμενες στη φιλοσοφία ... γρήγορα γινόσουν ...

2. ΞΕΝΟΦΩΝ

Άπομνημονεύματα, Γ 9.4-5

Στο παρακάτω απόσπασμα παρουσιάζεται μία από τις κυριότερες διδασκαλίες του Σωκράτη: η αρετή (και η κακία) είναι θέμα γνώσης. Ενάρετος μπορεί να είναι μόνο όποιος έχει βαθιά και ολοκληρωμένη γνώση του εκάστοτε ηθικού προβλήματος, με άλλα λόγια είναι σοφός.

Προσερωτώμενος δὲ εἰ τοὺς ἐπισταμένους μὲν ἂν δεῖ πράττειν, ποιοῦντας δὲ τὰναντία σοφούς τε καὶ ἀκρατεῖς εἶναι νομίζοι, «Οὐδὲν γε μᾶλλον», ἔφη, «ἢ ἀσόφους τε καὶ ἀκρατεῖς· πάντας γὰρ οἶμαι προαιρουμένους ἐκ τῶν ἐνδεχομένων ἂν οἶονται συμφορώτατα αὐτοῖς εἶναι, ταῦτα πράττειν· νομίζω οὖν τοὺς μὴ ὀρθῶς πράττοντας οὔτε σοφούς οὔτε σώφρονας εἶναι». Ἐφη δὲ καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν ἀρετὴν σοφίαν εἶναι. Τὰ τε γὰρ δίκαια καὶ πάντα ὅσα ἀρετῇ πράττεται καλὰ τε καὶ ἀγαθὰ εἶναι· καὶ οὐτ' ἂν τοὺς ταῦτα εἰδότας ἄλλο ἀντὶ τούτων οὐδὲν προελέσθαι οὔτε τοὺς μὴ ἐπισταμένους δύνασθαι πράττειν, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἐγχειρῶσιν, ἀμαρτάνειν· οὕτω καὶ τὰ καλὰ τε καὶ ἀγαθὰ τοὺς μὲν σοφούς πράττειν, τοὺς δὲ μὴ σοφούς οὐ δύνασθαι, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἐγχειρῶσιν, ἀμαρτάνειν. Ἐπεὶ οὖν τὰ τε δίκαια καὶ τὰλλα καλὰ τε καὶ ἀγαθὰ πάντα ἀρετῇ πράττεται, δῆλον εἶναι ὅτι καὶ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἄλλη πᾶσα ἀρετὴ σοφία ἐστὶ.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια η σχέση αρετής και σοφίας κατά τον Σωκράτη;
2. Να μελετήσετε στο κείμενο το ειδικό απαρέμφατο του πлагίου λόγου κρίσης.
3. Στο κείμενο αναφέρονται δύο διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους μπορεί κάποιος να ενεργεί. Να εντοπίσετε τους επιρρηματικούς προσδιορισμούς με τους οποίους εκφράζονται αυτοί οι τρόποι και να προσδιορίσετε το είδος τους.

Το πεδίο των ἔξεων και της ηθικής είναι οι πράξεις και τα πάθη των ανθρώπων μέσα στην οργανωμένη κοινωνία. Τα πάθη (η επιθυμία, η οργή, ο φόβος, το θάρρος, ο φθόνος, η χαρά, ο πόθος, το μίσος κ.ά.) είναι φυσιολογικά βιώματα της ψυχής, δεδομένα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης. Από μόνα τους τα περισσότερα πάθη δεν επιδέχονται ηθικούς προσδιορισμούς, δεν είναι εξαρχής ούτε καλά ούτε κακά. Συνεπώς, η αρετή δεν είναι ένα πάθος. Είναι, όμως, μια παγιωμένη στάση του ανθρώπου απέναντι στα πάθη: η αποφυγή της υπερβολής και της έλλειψης και η αναζήτηση του μέτρου στη βίωση των παθών. Πώς, όμως, ορίζεται αυτό το μέτρο;

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ἠθικά Νικομάχεια*, Β 6.4-8, 1106a26-b7

Ἐν παντὶ δὴ συνεχεῖ καὶ διαιρετῶ ἔστι λαβεῖν τὸ μὲν πλεῖον τὸ δ' ἔλαττον τὸ δ' ἴσον, καὶ ταῦτα ἢ κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἢ πρὸς ἡμᾶς [...]. Λέγω δὲ τοῦ μὲν πράγματος μέσον τὸ ἴσον ἀπέχον ἀφ' ἑκατέρου τῶν ἄκρων, ὅπερ ἔστιν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πᾶσιν, πρὸς ἡμᾶς δὲ ὁ μῆτε πλεονάζει μῆτε ἐλλείπει· τοῦτο δ' οὐχ ἓν, οὐδὲ ταῦτ' ὅλ' ἄν. Οἷον εἰ τὰ δέκα πολλὰ τὰ δὲ δύο ὀλίγα, τὰ ἕξ μέσα λαμβάνουσι κατὰ τὸ πρᾶγμα· ἴσῳ γὰρ ὑπερέχει τε καὶ ὑπερέχεται· τοῦτο δὲ μέσον ἔστι κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν. Τὸ δὲ πρὸς ἡμᾶς οὐχ οὕτω ληπτέον· οὐ γὰρ εἴ τῳ δέκα μναῖ φαγεῖν πολλὸν δύο δὲ ὀλίγον, ὁ ἀλείπτῃς ἕξ μναῖς προστάξει· ἔστι γὰρ ἴσως καὶ τοῦτο πολλὸν τῷ ληψομένῳ ἢ ὀλίγον· Μίλωνι μὲν γὰρ ὀλίγον, τῷ δὲ ἀρχομένῳ τῶν γυμνασίων πολλόν. Ὅμοιως ἐπὶ δρόμου καὶ πάλης. Οὕτω δὴ πᾶς ἐπιστήμων τὴν ὑπερβολὴν μὲν καὶ τὴν ἔλλειψιν φεύγει, τὸ δὲ μέσον ζητεῖ καὶ τοῦθ' αἰρεῖται, μέσον δὲ οὐ τὸ τοῦ πράγματος ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς.

Διαιρώντας κάτι που έχει για γνωρίσματά του τη συνέχεια και τη διαιρετότητα μπορούμε να έχουμε ή δύο άνισα μεταξύ τους μέρη (ένα μικρότερο και ένα μεγαλύτερο) ή δύο ίσα μέρη, και αυτό είτε σε σχέση προς το ίδιο το πράγμα είτε σε σχέση προς εμάς. Ἰσο θα πει: κάτι που βρίσκεται ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη. Όταν λέω «μέσον σε σχέση προς το πράγμα», εννοώ «αυτό που απέχει εξίσου από καθένα από τα δύο άκρα»· αυτό, φυσικά, είναι ένα, και το ίδιο για όλους· όταν, πάλι, λέω «μέσον σε σχέση προς εμάς», εννοώ «αυτό που δεν είναι ούτε πάρα πολύ ούτε πολύ λίγο», κάτι που, βέβαια, δεν είναι ούτε ένα ούτε το ίδιο για όλους. Παράδειγμα: Αν τα δέκα είναι πολλά και τα δύο λίγα, μέσον σε σχέση προς το πράγμα λέμε πως είναι το έξι, αφού αυτό υπερέχει και υπερέχεται κατά τον ίδιο αριθμό μονάδων. Αυτό βέβαια είναι το μέσον όπως το διδάσκει η αριθμητική. Το μέσον όμως το σε σχέση προς εμάς δεν θα το ορίσουμε έτσι· γιατί αν για ένα άτομο είναι πολύ το να φάει δέκα «μερίδες» και λίγο το να φάει δύο, δεν θα πει πως ο προπονητής θα ορίσει έξι «μερίδες», γιατί και αυτή η ποσότητα μπορεί να είναι πολλή γι' αυτόν που θα τη φάει ή λίγη· λίγη για έναν Μίλωνα, πολλή για τον αρχάριο στη γύμναση. Το ίδιο ισχύει και στο τρέξιμο ή την πάλη. Συμπέρασμα: Ο ειδήμονας αποφεύγει την υπερβολή ή την έλλειψη και ψάχνει να βρει το μέσον· αυτό είναι η τελική του προτίμηση—φυσικά όχι το μέσον το σε σχέση προς το πράγμα, αλλά το σε σχέση προς εμάς.

(μετάφραση Δ. Λυπουρλής)

συνεχές καὶ διαιρετόν: Ο Αριστοτέλης ορίζει το συνεχές ως αυτό που επιδέχεται διαίρεση ἐπ' ἀπείρον (*Περὶ οὐρανοῦ* 268a6-7). Η έννοια του συνεχούς αποτελεί κεντρικό θέμα της αριστοτελικής φυσικής. Στα συνεχή ανήκουν τόσο η κίνηση όσο και τα συνακόλουθά της, ο χώρος και ο χρόνος. Με σύγχρονη ορολογία θα λέγαμε ότι το συνεχές αποτελεί ένα πεδίο. Στην περίπτωση της ηθικής (και στο κείμενό μας) το συνεχές πεδίο είναι ένα πάθος. Η οργή και ο φόβος, π.χ., επιδέχονται διαβαθμίσεις ως προς την έντασή τους ή ως προς τη διάρκειά τους. Οι επιλογές που θα κάνει ο άνθρωπος στο πεδίο της οργής ή του φόβου τον χαρακτηρίζουν ηθικά.

κατὰ (αὐτό) τὸ πρᾶγμα–πρὸς ἡμᾶς: Με το συγκεκριμένο αντιθετικό δίπολο ο Αριστοτέλης εκφράζει τη διάκριση που κάνουμε σήμερα ανάμεσα στο αντικειμενικό και το υποκειμενικό (ακριβέστερα: ανάμεσα σε ένα δεδομένο υποχρεωτικό για όλους και την προσωπική επιλογή). Στο πεδίο της ηθικής, τονίζει ο φιλόσοφος, πολύ πιο σπουδαία είναι η προσωπική επιλογή που κατευθύνεται από τη γνώση και τη λογική: *ἐν πᾶσι δὲ τὸ μέσον τὸ πρὸς ἡμᾶς βέλτιστον· τοῦτο γάρ ἐστιν ὡς ἡ ἐπιστήμη κελεύει καὶ ὁ λόγος* (*Ηθικὰ Εὐδήμια* 1220b27-28).

ὑπερβολή, ἔλλειψις, μέσον: Ας θυμηθούμε καταρχάς το αρχαιοελληνικό γνωμικό: *μέτρον ἄριστον*. Ο Αριστοτέλης το αποδέχεται και τονίζει: Στο πεδίο των παθών και των πράξεων ο άνθρωπος κάνει επιλογές· μπορεί να ξεπεράσει το μέσον-μέτρο (*ὑπερβολή*) ή να υστερήσει ως προς αυτό (*ἔλλειψις*). Για παράδειγμα, υπερβολή, ἔλλειψη και εύρεση του μέτρου μπορεί να υπάρξει στη διατροφή, την άσκηση, την εκδήλωση οργής, τη δαπάνη χρημάτων κ.ά. Στόχος του ενάρετου είναι σε κάθε περίπτωση το μέτρο, η επίτευξη της *μεσότητος*.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

Α. Τι λέει το κείμενο;

1. Να αναδιηγηθείτε το παράδειγμα του Αριστοτέλη. Να φροντίσετε να μη χαθεί η αποδεικτική του στόχευση: η διάκριση ανάμεσα στο αντικειμενικό και το υποκειμενικό μέσο.
2. Ο φιλόσοφος αναπτύσσει τον συλλογισμό του γύρω από τις έννοιες του μέσου και των δυο άκρων, της έλλειψης και της υπερβολής. Μπορείτε στον παρακάτω πίνακα να τοποθετήσετε τις αντίστοιχες λέξεις και φράσεις του κειμένου;

έλλειψις	μέσον	ύπερβολή

Β. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Με ποιο τρόπο ο Αριστοτέλης διαφυλάσσει τον προσωπικό (υποκειμενικό) χαρακτήρα των ηθικών επιλογών του ανθρώπου και αποκρητύσσει κάθε μορφής αντικειμενοποιημένη (και υποχρεωτική για όλους) ηθική;
2. Ο άνθρωπος είναι για τον Αριστοτέλη το ζωντανό ον που έχει λογική. Πώς υπεισέρχεται η λογική (και οι διανοητικές αρετές) στο πεδίο της ηθικής;
3. Μία από τις κυρίαρχες αξίες της αρχαιοελληνικής κοινωνίας ήταν η έννοια του μέτρου, της αποφυγής των ακροτήτων. Χαρακτηριστικά είναι τα ρητά *μέτρον ἄριστον και μηδὲν ἄγαν*. Εκτιμάτε ότι ο Αριστοτέλης στην ηθική του διδασκαλία πρωτοτυπεί συγκριτικά με αυτήν την αξία;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Να εντοπίσετε τα απρόσωπα ρήματα και τα ρηματικά επίθετα του κειμένου. Ποια είναι η σκοπιμότητα αυτής της γλωσσικής επιλογής;
2. Στο κείμενο χρησιμοποιείται κατά κόρον η κατά παράταξη σύνδεση των προτάσεων. Μπορείτε να αιτιολογήσετε αυτόν τον τρόπο σύνταξης; Να λάβετε υπόψη σας τον αφηγηματικό χαρακτήρα του συγκεκριμένου παραδείγματος.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Πυθαγορικά έπη, 25-39

Ο Πυθαγόρας ο Σάμιος (πιθανώς 570-500/490 π.Χ.), φιλόσοφος, μαθηματικός και θεωρητικός της μουσικής, έζησε στην Κάτω Ιταλία, όπου και ίδρυσε μια φιλοσοφική κοινότητα, τη μυστικιστική κοινότητα των Πυθαγορείων. Η ολιγόστιχη συλλογή Πυθαγορικά έπη ή παραγγέλματα (γνωστή ως

Χρυσά έπη) απηχεί την πυθαγόρεια παράδοση και περιλαμβάνει παραινήσεις για την πνευματική ωρίμανση.

Κανένας δεν πρέπει να σε πείσει –ούτε με λόγια ούτε με έργα–
να πράξεις κάτι που δεν θα σε ωφελήσει.

Να σκέφτεσαι μάλιστα πριν να πράξεις, για να μην φανείς άφρων και γελοίος·
διότι είναι γνώρισμα του άφρονα το να λέει και να πράττει ανόητα πράγματα.
Και πρέπει να πράττεις μονάχα αυτά για τα οποία δεν θα μετανοήσεις εκ των υστέρων.

Μην κάνεις τίποτε το οποίο δεν γνωρίζεις, αλλά διδάξου (30)
όσα χρειάζεσαι· μονάχα έτσι θα περάσεις τη ζωή σου ευχάριστα.

Δεν πρέπει να παραμελείς τη σωματική σου υγεία
και πρέπει να πίνεις, να τρέφεις και να γυμνάζεται με μέτρο.
Λέγοντας μέτρο, εννοώ αυτό που δεν σε καταπονεί.

Εδίσου να έχεις καθαρή και άφθαρτη ζωή, (35)
και απόφυγε να πράξεις όσα προκαλούν φθόνο.

Μην κάνεις άσκοπες δαπάνες, σαν κάποιος που αγνοεί το καλό,
αλλά ούτε να είσαι φιλάργυρος· το μέτρο είναι άριστο σε όλα.

Να πράττεις αυτό που δεν θα σε βλάψει, και να σκέφτεσαι προτού να πράξεις.

(μετάφραση Α. Πέτρου)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια είναι τα κριτήρια ηθικών επιλογών και στάσεων ζωής που κυριαρχούν στις συμβουλές που δίνει ο Πυθαγόρας;
2. Βρίσκετε ομοιότητες με την αριστοτελική θεωρία της μεσότητας; Νομίζετε ότι το ηθικό πρότυπο που προβάλλει ο Πυθαγόρας είναι συμβατό με το αντίστοιχο του Αριστοτέλη;

2. ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΣΣΙΑΝΟΣ

Πρός Λεόντιον ήγουμενον

Στη Φιλοκαλία (ανθολογία χριστιανικών-πατερικών κειμένων από τον 4ο έως τον 15ο αι., που γνώρισε μεγάλη διάδοση χρόνια της Τουρκοκρατίας) γίνεται συχνά αναφορά στη διάκριση, μια χριστιανική αρετή που παρουσιάζει ορισμένες ομοιότητες με την αριστοτε-

λική αρετή-μεσότητα. Ο Ιωάννης Κασσιανός ο Ρωμαίος ήταν ασκητής του 5ου αι. μ.Χ.

Θυμάμαι ότι κάποτε πήγα στα μέρη της Θηβαΐδας, όπου έμενε ο μακάριος Αντώνιος. Είχαν μαζευτεί γέροντες κοντά του και συζητούσαν για την τελειότητα της αρετής, ποια άραγε να είναι η μεγαλύτερη από τις αρετές. Ο καθένας λοιπόν έλεγε τη γνώμη του. Άλλοι έλεγαν, η νηστεία και η αγρυπνία, γιατί με τις αρετές αυτές ο νους γίνεται πιο λεπτός και έρχεται η αγνότητα και μπορεί έτσι κανείς να πλησιάζει ευκολότερα τον Θεό. Άλλοι έλεγαν, η ακτημοσύνη και η καταφρόνηση των πραγμάτων που έχει κανείς δικά του, γιατί έτσι η διάνοια ελευθερώνεται από τα πολύπλοκα σχοινιά της κοσμικής φροντίδας και μπορεί ευκολότερα να προσεγγίζει το Θεό. Άλλοι προτίμησαν την αρετή της ελεημοσύνης [...]. Τελευταίος αποκρίθηκε ο μακάριος Αντώνιος: «Όλα αυτά που είπατε, και αναγκαία είναι και συμφέροντα για εκείνους που ζητούν τον Θεό και επιθυμούν να έρθουν σ' Αυτόν. Αλλά δεν μας επιτρέπεται να δώσουμε σ' αυτές τις αρετές τα πρωτεία, επειδή έχομε δει πολλούς που έκαναν μεγάλες νηστείες και αγρυπνίες και αποτραβήχτηκαν στην έρημο, και είχαν τέλεια ακτημοσύνη, ώστε μηδέ την καθημερινή τροφή τους να κρατούν για τον εαυτό τους, και την ελεημοσύνη κατόρθωσαν τόσο πολύ, ώστε να μην φτάνουν τα υπάρχοντά τους για να δώσουν. Και ύστερα ξέπεσαν αξιολύπητα από την αρετή και γλύστρησαν στην κακία. Ποιο λοιπόν είναι εκείνο που τους έκανε να πλανηθούν από τον ίδιο δρόμο; Όχι τίποτε άλλο, κατά το δικό μου συμπέρασμα και τη γνώμη μου, παρά το ότι δεν είχαν το χάρισμα της διακρίσεως. Γιατί η διάκριση διδάσκει τον άνθρωπο ν' αφήνει τις υπερβολές κι από τα δύο μέρη και να βαδίζει το βασιλικό δρόμο. Και ούτε επιτρέπει με την άμετρη εγκράτεια να εξαπατάται κανείς από τα δεξιά, ούτε πάλι να σέρνεται στην αδιαφορία και χαλαρότητα από τ' αριστερά. [...] Η διάκριση, αφού εξετάσει όλες τις σκέψεις και τις πράξεις του ανθρώπου, διακρίνει και ξεχωρίζει κάθε τι κακό και μη αρεστό στο Θεό και απομακρύνει την πλάνη. [...] Με τη διάκριση συγκροτείται η σοφία, η νόηση και η εσωτερική αίσθηση. [...] Αυτή λέγεται και στέρεη τροφή εκείνων που από την άσκηση και συνήθεια έχουν γυμνασμένα τα πνευματικά αισθητήρια και διακρίνουν εύκολα μεταξύ του καλού και του κακού. Από αυτά αποδεικνύεται φανερά ότι χωρίς το χάρισμα της διακρίσεως δεν συγκροτείται αρετή ή δε μένει σταθερή μέχρι το τέλος, επειδή η διάκριση είναι μητέρα και φύλακας όλων των αρετών».

(μετάφραση Α. Γαλίτης)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Γιατί ο ασκητής Αντώνιος θεωρεί τη διάκριση ανώτερη από άλλες αρετές;
2. Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές θεωρείτε ότι παρουσιάζει η αρετή της διάκρισης συγκριτικά με την αριστοτελική μεσότητα;

1. ΑΝΔΟΚΙΔΗΣ

Περὶ τῆς πρὸς Λακεδαιμονίους
εἰρήνης, 33-34

Στον συμβουλευτικό-πολιτικό του λόγο Περὶ τῆς εἰρήνης ο ρήτορας Ἀνδοκίδης (περ. 440-περ. 390 π.Χ.) υποστηρίζει την ἀνάγκη συνδιαλλαγῆς καὶ εἰρήνευσης μετὰ τὴ Σπάρτη. Στὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀντιπαραθέτει δύο κριτήρια ἀποφάσεων: ἀπὸ τὴ μία τὴν ὑπερβολὴ ἐνὸς πάθους (ἐπιθυμία γιὰ εἰρήνη) καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴ διαβούλευση καὶ τὴ λήψη ἀποφάσεων κατόπιν λογικῆς ἐρευνας.

Εἰσὶ δὲ τινες ὑμῶν οἱ τοσαύτην ὑπερβολὴν τῆς ἐπιθυμίας ἔχουσιν εἰρήνην ὥς τάχιστα γενέσθαι· φασὶ γὰρ καὶ τὰς τετταράκονθ' ἡμέρας ἐν αἷς ὑμῖν ἔξεστι βουλευέσθαι περίεργον εἶναι, καὶ τοῦτο ἀδικεῖν ἡμᾶς· αὐτοκράτορας γὰρ πεμφθῆναι εἰς Λακεδαίμονα διὰ ταῦθ', ἵνα μὴ πάλιν ἐπαναφέρωμεν. Τὴν τε ἀσφάλειαν ἡμῶν τῆς ἐπαναφορᾶς δέος ὀνομάζουσι, λέγοντες ὥς οὐδεὶς πώποτε τὸν δῆμον τὸν Ἀθηναίων ἐκ τοῦ φανεροῦ πείσας ἔσφωσεν, ἀλλὰ δεῖ λαθόντας ἢ ἐξαπατήσαντας αὐτὸν εὖ ποιῆσαι. Τὸν λόγον οὖν τοῦτον οὐκ ἐπαινῶ. Φημί γὰρ, ὦ Ἀθηναῖοι, πολέμου μὲν ὄντος ἄνδρα στρατηγὸν τῇ πόλει τε εὖνουν εἰδότα τε ὃ τι πράττει, λαθάνοντα δεῖν τοὺς πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐξαπατῶντα ἄγειν ἐπὶ τοὺς κινδύνους, εἰρήνης δὲ πέρι πρεσβεύοντας κοινῇ τοῖς Ἕλλησιν, ἐφ' οἷς ὅρκοι τε ὁμοσθήσονται στήλαί τε σταθήσονται γεγραμμένοι, ταῦτα δὲ οὔτε λαθεῖν οὔτε ἐξαπατῆσαι δεῖν, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἐπαινεῖν ἢ ψέγειν, εἰ πεμφθέντες αὐτοκράτορες ἔτι ἀποδώσομεν ὑμῖν περὶ αὐτῶν σκέψασθαι. Βουλευέσασθαι μὲν οὖν ἀσφαλῶς χρὴ κατὰ δύναμιν, οἷς δ' ἂν ὁμόσωμεν καὶ συνθώμεθα, τούτοις ἐμμένειν.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια πολιτικὴ θέση ἀπορρίπτει ὁ ρήτορας καὶ ποια ἀντιπροτείνει ὁ ἴδιος; Να υποστηρίξετε τὴν ἀπάντησή σας με συγκεκριμένες παραπομπές στο κείμενο.
2. Να κατατάξετε τὶς ονοματικές καὶ τὶς ἐπιρρηματικές προτάσεις σὲ δύο στήλες. Γιὰ τὶς ονοματικές να ἀναφέρετε τὴν ονοματικὴ συντακτικὴ τους λειτουργία. Γιὰ τὶς ἐπιρρηματικές να βρεῖτε τὸν ρηματικὸ τύπο τὸν ὁποῖο προσδιορίζει ἡ καθεμιά καὶ να ἐντοπίσετε ποια ἀπὸ τὶς ἐπιρρηματικές σχέσεις (χρόνος, τρόπος, αἰτία, σκοπός, προϋπόθεση κ.ά.) ἔχει με αὐτόν.
3. Ἡ γενικὴ ἀπόλυτη μετοχὴ εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ ἐπιρρηματικὴ (δεν μπορεῖ να εἶναι οὔτε ἀναφορικὴ οὔτε κατηγορηματικὴ). Να βρεῖτε στὸ ἀπόσπασμα μία ἀπόλυτη μετοχὴ καὶ να τὴν ἀναλύσετε στὴν ἀντίστοιχη δευτερεύουσα πρόταση· να λάβετε ὑπόψη σας ὅτι ὁ ρήτορας διατυπώνει μία θέση ἣν ὁποία ἐμφανίζεται να ἔχει διαχρονικὴ ἰσχὺ.

2. ΞΕΝΟΦΩΝ

Ίππαρχικός, 3.14-4.3

Στο έργο του Ίππαρχικός ο Ξενοφών δίνει οδηγίες στον αρχηγό ενός ιππικού σώματος. Στο ακόλουθο απόσπασμα επικαλείται την τυπική αρχαιοελληνική αρχή του μέτρου, η οποία πάντα συνδυάζεται με επίκληση της λογικής.

Τὰ μέντοι ὀρθὰ ταχὺ ἐλαύνειν χρή· οὕτω γὰρ τὸ ἀσφαλὲς καὶ τὸ καλὸν θεάζεται ἡ βουλή. Ἐν γε μὴν ταῖς πορείαις ἀεὶ δεῖ τὸν ἵππαρχον προνοεῖν ὅπως ἀναπαύῃ μὲν τῶν ἵππων τὰς ἕδρας, ἀναπαύῃ δὲ τοὺς ἱππέας τῷ βαδίζειν, μέτριον μὲν ὀχοῦντα, μέτριον δὲ πεζοποροῦντα. Τοῦ δὲ μετρίου ἐννοῶν οὐκ ἂν ἁμαρτάνοις· αὐτὸς γὰρ μέτρον ἕκαστος τοῦ μὴ λαθεῖν ὑπερπονοῦντας. Ὅταν μέντοι ἀδήλου ὄντος εἰ πολεμίοις ἐντεύξῃ πορεύῃ ποι, κατὰ μέρος χρή τὰς φυλάς ἀναπαύειν. Χαλεπὸν γὰρ εἰ πᾶσι καταβεβηκόσι πλησιάσειαν οἱ πολέμιοι. Καὶ ἦν μὲν γε διὰ στενῶν ὁδῶν ἐλαύνῃς, ἀπὸ παραγγέλσεως εἰς κέρας ἡγήτέον· ἦν δὲ πλατείαις ἐπιτυχάνῃς ὁδοῖς, ἀπὸ παραγγέλσεως αὐτῶν πλατυντέον τῆς φυλῆς ἐκάστης τὸ μέτωπον· ὅταν γε μὴν εἰς πεδίον ἀφικνῇσθε, ἐπὶ φάλαγγος πάσας τὰς φυλάς [... χαμένο κείμενο]· ἀγαθὸν γὰρ καὶ μελέτης ἕνεκα ταῦτα ποιεῖν καὶ τοῦ ἥδιον διαπερᾶν τὰς ὁδοὺς ποικίλλοντας ἱππικαῖς τάξεσι τὰς πορείας.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ως συμβουλευτικό κείμενο ο Ίππαρχικός χαρακτηρίζεται από το δεοντολογικό ύφος. Να εντοπίσετε συντακτικές διατυπώσεις που δηλώνουν τι είναι καλό να κάνει ο δέκτης τους.
2. Να κατατάξετε τους επιρρηματικούς προσδιορισμούς του κειμένου στον ακόλουθο πίνακα, ανάλογα με το τι δηλώνουν:

τόπος	τρόπος	σκοπός	χρονική προϋπόθεση

Στη συνέχεια να προβληματιστείτε: πόσο σημαντικός είναι ο καθένας από αυτούς τους επιρρηματικούς προσδιορισμούς για την ακρίβεια και αποτελεσματικότητα των εντολών ενός ηγέτη στρατιωτικού σώματος;

Στο ερώτημα πώς ορίζεται η μετρημένη στάση, με ποιο κριτήριο θα αποφασίσει ο άνθρωπος τα όρια του ηθικού μέτρου και του δέοντος, ο Αριστοτέλης απάντησε ότι δεν υπάρχει αντικειμενικός τρόπος. Η μεσότητα είναι προσωπική υπόθεση· άλλη είναι η μεσότητα-ανδρεία για εκείνον που εκ χαρακτήρος τείνει προς την έλλειψη-δειλία και άλλη για εκείνον που τείνει προς την υπερβολή-θράσος. Το υποκειμενικό μέσο δεν ισαπέχει από τα άκρα της υπερβολής και έλλειψης, οπότε η εύρεσή του παραμένει ζητούμενο σε κάθε περίπτωση· ζητούμενο που απαιτεί σταθερή προσήλωση και διανοητική εγρήγορση. Η αρετή, λοιπόν, ταυτίζεται με τη μεσότητα, αλλά δεν πρέπει την εκλάβουμε ως κάτι ουδέτερο και μετριοπαθές, χλιαρό και άχρωμο. Μπορεί να πραγματώνει το μέτρο ανάμεσα στα άκρα της υπερβολής και έλλειψης, αλλά ως στάση ζωής η αρετή είναι άκρότης, δυσεπίτευκτη κορύφωση ενός αγώνα που κρατάει ολόκληρη ζωή.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ηθικά Νικομάχεια*, Β 6.10-13·16, 1106b18-28· 1106b36-1107a6

Οἷον καὶ φοβηθῆναι καὶ θαρρῆσαι καὶ ἐπιθυμῆσαι καὶ ὀργισθῆναι καὶ ἐλεῆσαι καὶ ὅλως ἡσθῆναι καὶ λυπηθῆναι ἔστι καὶ μᾶλλον καὶ ἥττον, καὶ ἀμφοτέρω οὐκ εὖ· τὸ δ' ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὗ ἕνεκα καὶ ὡς δεῖ, μέσον τε καὶ ἄριστον, ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀρετῆς. Ὅμοιως δὲ καὶ περὶ τὰς πράξεις ἔστιν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον. Ἡ δ' ἀρετὴ περὶ πάθη καὶ πράξεις ἐστίν, ἐν οἷς ἡ μὲν ὑπερβολὴ ἀμαρτάνεται καὶ ψέγεται καὶ ἡ ἔλλειψις, τὸ δὲ μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται· ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς. Μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, στοχαστικὴ γε οὕσα τοῦ μέσου. [...]

Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ, ἐν μεσότητι οὕσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν. Μεσότης δὲ δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν· καὶ ἔτι τῷ τὰς μὲν ἐλλείπειν τὰς δ' ὑπερβάλλειν τοῦ δέοντος ἔν τε τοῖς πάθεσι καὶ ἐν ταῖς πράξεσι, τὴν δ' ἀρετὴν τὸ μέσον καὶ εὐρίσκειν καὶ αἰρεῖσθαι.

Παραδείγματος χάριν μπορεί κανείς να φοβηθεί ή να δείξει θάρρος, να επιθυμήσει, να οργισθεί ή να σπλαχνισθεί, γενικά να νιώσει ευχαρίστηση ή δυσαρέσκεια, και σε μεγαλύτερο και σε μικρότερο βαθμό, και ούτε το ένα ούτε το άλλο από τα δύο αυτά είναι καλό· να τα αισθανθεί όμως όλα αυτά τη στιγμή που πρέπει, εν σχέσει με τα πράγματα που πρέπει, εν σχέσει με τους ανθρώπους που πρέπει, για τον λόγο που πρέπει και με τον τρόπο που πρέπει, αυτό είναι, κατά κάποιον τρόπο, το μέσον και το άριστο –αυτό το δεύτερο έχει, βέβαια, άμεση σχέση με την αρετή. Όμοια και στις πράξεις υπάρχει υπερβολή, έλλειψη και το

Λόγου χάριν τα συναισθήματα του φόβου, του θάρρους, του πόδου, της οργής, του οίκτου και εν γένει τα της ηδονής και της οδύνης, δυνατόν να μας δίγουν ή υπερβαλλόντως πολύ ή πάρα πολύ ολίγον, δηλαδή και εις τας δύο περιπτώσεις κακώς. Αλλ' εάν δοκιμάσομεν τα συναισθήματα ταῦτα εις μίαν κατάλληλον στιγμήν, δι' ικανοποιητικούς λόγους, έναντι προσώπων, τα οποία τους αξίζουν και δι' αξιοπρεπείς σκοπούς, θα μείνομεν εις μίαν αρίστην μεσότητα, εις το σημείον δε τούτο ἐγκείται η κυριότερα ιδιότης της αρετής. Κατά τον τρόπον τούτον ευρίσκομεν εις τας πράξεις υπερβολήν, έλλειψιν ή μεσότητα. Τοιούτοτρόπως λοιπόν η αρετή σχετίζεται προς τα

μέσον –η αρετή αναφέρεται στα *πάθη* και στις πράξεις· σ' αυτά η υπερβολή αποτελεί λάθος και ψέγεται, το ίδιο και η έλλειψη, ενώ το μέσον επαινείται και είναι το ορθό· φυσικά, τα δύο αυτά, ο έπαινος και η επιτυχία του ορθού, πάνε μαζί μαζί με την αρετή. Ένα είδος μεσότητας είναι λοιπόν η αρετή, έτσι που έχει για στόχο της το μέσον. [...]

Η αρετή λοιπόν είναι μια *έξη*, που α) επιλέγεται ελεύθερα από το *άτομο*, β) βρίσκεται στο μέσον, στο μέσον όμως το «σε σχέση προς εμάς»· το μέσον αυτό καθορίζεται από τη λογική –πιο συγκεκριμένα, από τη λογική, πιστεύω, που καθορίζει ο φρόνιμος άνθρωπος· είναι μεσότητα μεταξύ δύο κακιών, που η μία βρίσκεται από την πλευρά της υπερβολής και η άλλη από την πλευρά της έλλειψης· και ακόμη με το νόημα ότι ορισμένες κακίες αποτελούν έλλειψη και άλλες πάλι υπερβολή σε σχέση με αυτό που πρέπει, είτε στα πάθη είτε στις πράξεις, ενώ η αρετή και βρίσκει και επιλέγει το μέσον.

(μετάφραση Δ. Λυπουρλής)

πάθη και τας πράξεις. Είναι δε ως προς την αρετήν, η μεν υπερβολή ελάττωμα, η δε έλλειψις κατακρίνεται. Τουναντίον η μεσότης επαινείται και η έκβασίς της είναι διπλούν αποτέλεσμα, ίδιον της αρετής. Άρα η μεσότης τυχάνει είδος τι αρετής, δεδομένου ότι ο υπό της αρετής επιδιωκόμενος σκοπός έγκειται εις την μεσότητα. [...]

Όθεν η αρετή είναι έξις, αποκτωμένη διά της βουλήσεως· έξις υφισταμένη ως προς ημάς κατά το μέτρον, το καθοριζόμενον υπό του λόγου, συμφώνως προς την συμπεριφοράν ενός φρονίμου ανθρώπου. Ευρίσκεται εις το μέσον μεταξύ δύο κακών ακροτήτων, εκ των οποίων η μία είναι η υπερβολή και η άλλη η έλλειψις. Ωσαύτως, ενώ εις τα πάθη και τας πράξεις, η κακία επιλοχώνει εις το να ευρίσκεται κανείς άλλοτε μεν εντεύθεν, άλλοτε δε εκείθεν του πρόποντος, η αρετή ευρίσκει και υιοθετεί ορθόν τι μέτρον.

(μετάφραση Π. Λεκατσάς)

φοβηθῆναι, θαρρῆσαι, ..., λυπηθῆναι: Ο Αριστοτέλης προτιμά εδώ να αναφερθεί στα *πάθη* μέσω απαρεμφάτων. Θέλει να τονίσει ότι στην περίπτωση της ηθικής δεν έχει τόσο σημασία το συναίσθημα που αναπτύσσει ο άνθρωπος στην ψυχή του, αλλά η έμπρακτη εκδήλωσή του. Η αρετή και η κακία κρίνονται πάντα στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων.

ψόγος-ἔπαινος: Ο *ἔπαινος* και ο *ψόγος* [: επίκριση, αποδοκιμασία], που αποδίδονται από την κοινωνία στα μέλη της, αποτελούν το χαρακτηριστικότερο δείγμα του πολιτικού χαρακτήρα της αριστοτελικής ηθικής. Οι καθιερωμένες αξίες της κοινωνίας αποτελούν ένα αντικειμενικό δεδομένο για τον εκάστοτε πολίτη. Εξισορροπείται έτσι ο προσωπικός-υποκειμενικός χαρακτήρας της ηθικής.

προαίρεσις: Η λέξη *προαίρεσις* [: έλλογη προτίμηση] δεν δηλώνει μια άλογη και αδικαιολόγητη επιθυμία. Είναι δομικά συνδεδεμένη με τη διανοητική ικανότητα του ανθρώπου, τη σκέψη και την κρίση του. Αποτελεί επιλογή ανάμεσα στο καλό και το κακό και επιδίωξη του ενός ή του άλλου.

Στο πλαίσιο της ηθικής διδασκαλίας του Αριστοτέλη ανατίθεται καθοριστικός ρόλος στην προαίρεση. Ο λόγος είναι ότι αποτελεί ελεύθερη και συνειδητή επιλογή του ενός ή του άλλου τρόπου ζωής, επιλογή που οδηγεί σε συγκεκριμένες αποφάσεις σε κάθε μία επιμέρους περίπτωση. Δίκαιος δεν είναι αυτός που τυχαίνει να κάνει κάποιες δίκαιες πράξεις, αλλά αυτός που συνειδητά επέλεξε τη δικαιοσύνη ως στάση ζωής και ακολουθεί στις επιμέρους επιλογές του την αντίστοιχη σταθερή πορεία. Για την προαίρεση στους Στωικούς, βλ. την 20ή Διδακτική Ενότητα (Κείμενο Αναφοράς 1).

μεσότης: Όπως είδαμε, ο άνθρωπος διαμορφώνει στο πεδίο της ηθικής ορισμένες *ἕξεις*, παγιωμένα γνωρίσματα του χαρακτήρα και της συμπεριφοράς του. Άλλες από αυτές αποτελούν υπερβολές και ελλείψεις, δηλαδή κακίες, και άλλες μεσότητες, δηλαδή αρετές. Στον ορισμό της αρετής ο Σταγειρίτης επισημαίνει ότι αρετή δεν αποτελεί μια αντικειμενική και υποχρεωτική για όλους εκδοχή της μεσότητας αλλά είναι η υποκειμενική και προσωπική αντίληψή της. Αυτή καθορίζεται από τον ορθό λόγο, όπως αυτός εκφράζεται από τον *φρόνιμον* πολίτη.

φρόνιμος: Ο άνθρωπος που διαθέτει φρόνηση αποτελεί συμβολικό ή και ένσαρκο ηθικό πρότυπο μέσα στην κοινωνία και με τις τεκμηριωμένες επιλογές του γίνεται ο γνώμονας (κανών) της ηθικής-πολιτικής αρετής: *Ἔτι δὲ τίς ἡμῖν κανὼν ἢ τίς ὁρὸς ἀκριβέστερος τῶν ἀγαθῶν πλὴν ὁ φρόνιμος; ὅσα γὰρ ἂν οὗτος ἔλοιτο κατὰ τὴν ἐπιστήμην αἰρούμενος, ταῦτ' ἐστὶν ἀγαθὰ καὶ κακὰ δὲ τὰ ἐναντία τούτοις* [: Κι άλλωστε ποιο κριτήριο θα ήταν πιο έγκυρο ή ποιος θα ήταν καλύτερος οδηγός μας για τα αγαθά από τον φρόνιμο, που όσα εκείνος θα όριζε, κρίνοντας με βάση την τέλεια γνώση του αγαθού, αυτά θα ήταν αγαθά, όπως τα αντίθετά τους φαύλα – *Προτρεπτικός*, 39.1-3, μετάφραση Λ. Μπενάκης]. Το κοινωνικό πρότυπο του *φρονίμου* είναι επίσης ένα σχετικά αντικειμενικό δεδομένο που μετριάζει τον προσωπικό-υποκειμενικό χαρακτήρα της αριστοτελικής ηθικής.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

Α. Τι λέει το κείμενο;

1. Με ποια κριτήρια αποδίδεται ηθικό πρόσημο στα *πάθη*, που καθ' εαυτά είναι ηθικώς ουδέτερα; Συμβαίνει κάτι αντίστοιχο και με τις ανθρώπινες πράξεις;
2. Πώς αντιμετωπίζει η κοινωνία την ηθική διάσταση των ανθρωπίνων παθών και πράξεων;

Β. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Είναι ο κάθε άνθρωπος απόλυτα υποκειμενικός στις ηθικές του επιλογές ή οφείλει να λάβει υπόψη του και ορισμένα αντικειμενικά (ανεξάρτητα από τον ίδιο) δεδομένα;
2. Ο αριστοτελικός ορισμός της αρετής είναι τυπικός ως προς τη δομή του. Ποια είναι η έννοια γένους της αρετής και ποια η ειδοποιός διαφορά της; Πώς προσδιορίζονται ακριβέστερα αφενός η έννοια γένους, αφετέρου η ειδοποιός διαφορά;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Ποια έγκλιση είναι κυρίαρχη στο απόσπασμα; Γιατί πλέον ο Αριστοτέλης την προτιμά, ακόμα και για σκέψεις που σε προηγούμενες ενότητες είχε διατυπώσει με δυνητική ευκτική; Γιατί σε μία περίπτωση καταφεύγει και εδώ στη δυνητική ευκτική;
2. Να εντοπίσετε στο κείμενο λέξεις που συναντώνται και στη νεοελληνική. Ωστόσο, να εξετάσετε εάν έχουν διατηρήσει την αρχική σημασία τους; Πώς τις αποδίδει ο μεταφραστής;
3. Να συγκρίνετε τις δύο μεταφράσεις ως προς το πώς αποδίδουν: α) τα απαρέμματα με τα οποία ο Αριστοτέλης δηλώνει τα διάφορα πάθη και β) τον ορισμό της αρετής.

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Ἠθικὰ Νικομάχεια,

Β 3.1-2, 1104b3-13

Στο σημείο αυτό των Ἠθικῶν Νικομαχείων ο Αριστοτέλης αναφέρει το ευχάριστο ή το δυσάρεστο συναίσθημα, που συνοδεύουν τις πράξεις μας, ως δείκτες για τη διαμόρφωση μιας ἔξης. Με αυτό τον τρόπο συνδέει ἄρρηκτα τον συναισθηματικό μας κόσμο με την ηθική αρετή.

Σημάδι αποδεικτικό των ἔξεων πρέπει να θεωρούμε την ευχαρίστηση ή τη δυσaréσκεια που συνοδεύει τις πράξεις μας. Αυτό θα πει: Όποιος μένει μακριά από τις σωματικές ηδονές και αυτό του προκαλεί ευχαρίστηση, είναι άνθρωπος σώφρων· ακόλαστος είναι αυτός που το πράγμα αυτό τον δυσareστεί επίσης· ο άνθρωπος που στέκεται να αντιμετωπίσει όλα τα επικίνδυνα πράγματα και αυτό του προκαλεί ευχαρίστηση ή, έστω, δεν τον δυσareστεί, είναι ανδρείος· δειλός είναι αυτός που το πράγμα αυτό τον δυσareστεί. Και όλα αυτά γιατί η ηθική αρετή σχετίζεται στην πραγματικότητα με την ευχαρίστηση και με τη δυσaréσκεια: η ευχαρίστηση μας εξωθεί να κάνουμε ευτελή πράγματα, η δυσaréσκεια μας κρατάει μακριά από τα όμορφα πράγματα. Γι' αυτό και είναι ανάγκη –όπως το λέει ο Πλάτωνας– να έχει πάρει κανείς ήδη από μικρός εκείνη την αγωγή που θα τον κάνει να ευχαριστείται και να δυσareστείται με αυτά που πρέπει αυτή είναι η σωστή παιδεία.

(μετάφραση Δ. Λυπουρλής)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Ο Αριστοτέλης, στο συγκεκριμένο απόσπασμα, διαχωρίζει τις ηδονές σε καλές και κακές. Αφού λάβετε υπόψη το Κείμενο Αναφοράς, προσπαθήστε να ορίσετε τις κακές και καλές ηδονές, όπως και τις καλές και τις κακές λύπες. Στο τέλος, να δοκιμάσετε να βρείτε δικά σας παραδείγματα για καθεμιά από τις παραπάνω περιπτώσεις.

2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ
Ἠθικά Μεγάλα,
A 7.2-4, 1186a12-27

Τα Ἠθικά Μεγάλα είναι μια ηθική πραγματεία την οποία η αρχαιότητα μας παρέδωσε ως έργο του Αριστοτέλη. Στο απόσπασμα γίνεται κυρίως λόγος για το πάθος της οργής και την ηθική στάση του ανθρώπου απέναντί του.

Πάθη, λοιπόν, είναι η οργή, ο φόβος, το μίσος, ο πόθος, ο ζήλος, η συμπόνοια και τα παρόμοιά τους, αυτά που συνήθως συνοδεύονται από δυσaréσκεια και ευχαρίστηση. *Δυνάμεις*: με αυτές έχουμε τη δυνατότητα να υφιστάμεθα τα πάθη, δηλαδή οι δυνάμεις μάς καθιστούν ικανούς να εκδηλώσουμε οργή ή στενοχώρια ή συμπόνοια ή τα παρόμοιά τους. *Εξεις*: με αυτές είμαστε τοποθετημένοι ως προς τα πάθη καλώς ή κακώς από ηθική άποψη: παράδειγμα: ως προς την οργή και την εκδήλωσή της· αν είμαστε οργίλοι σε υπερβολικό βαθμό, είμαστε κακώς τοποθετημένοι ως προς την οργή· αν, πάλι, δεν οργιζόμαστε καθόλου με αυτά που πρέπει να οργιζόμαστε, επίσης και σ' αυτή την περίπτωση είμαστε κακώς τοποθετημένοι ως προς την οργή. Συμπερασματικά, η μέση τοποθέτηση είναι η εξής: ούτε υπερβολικά να υφιστάμεθα το πάθος της οργής ούτε και να το μηδενίζουμε. Σε μια τέτοια, βέβαια, κατάσταση, είμαστε καλώς τοποθετημένοι [ως προς την οργή]. Το ίδιο και ως προς τα υπόλοιπα πάθη, με τα οποία συμβαίνουν τα ίδια. Με άλλα λόγια, η σωστή τοποθέτηση ως προς την οργή και η πραότητα, βρίσκεται στη μεσότητα ανάμεσα στην οργή και την απουσία του πάθους της οργής. Έτσι και στην περίπτωση της καυχησίας και της κρυψίνουας· διότι το να προσποιείται κανείς πως έχει περισσότερα από όσα έχει είναι ίδιον της καυχησίας, ενώ λιγότερα είναι ίδιον της κρυψίνουας· άρα η αλήθεια είναι η μεσότητα ανάμεσα σ' αυτά.

(μετάφραση Β. Μπετσάκος)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Να προσπαθήσετε να αντιστοιχίσετε όσα διδάσκει θεωρητικά ο Αριστοτέλης για την ηθική στο Κείμενο Αναφοράς με όσα παραδειγματικά αναφέρονται για την οργή στα Ἠθικά Μεγάλα. Να αποτυπώσετε τα συμπεράσματά σας σε ένα διάγραμμα ή έναν πίνακα. Βρίσκετε διαφορές ανάμεσα στις δύο ηθικές πραγματείες;

3. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Ἠθικὰ Νικομάχεια,

Κ 7.1-2·8-9, 8.13, 1177a12-19·
1177b26-1178a8· 1179a22-32

Ο Αριστοτέλης στο τέλος των Ἠθικῶν Νικομαχείων, αφού έχει αναλύσει τον πρακτικό ηθικό βίο του φρονίμου και έχει δείξει πώς συντελεί στην επίτευξη της εὐδαιμονίας, καταλήγει επαναφέροντας την ανωτερότητα του θεωρητικού βίου και πλέκοντας εγκώμιο στον βίο του σοφού, τον μόνο ελεύθερο, αυτάρκη και ηδονικό, τρόπον τινά θεϊκό βίο.

Αν λοιπόν η ευδαιμονία είναι ενέργεια που ακολουθεί την αρετή, είναι εύλογο να ακολουθεί την ύψιστη αρετή –και αυτή θα είναι η αρετή του άριστου μέρους μας. Είτε ο νους είναι αυτό είτε κάτι άλλο, αυτό που θεωρούμε ότι εκ φύσεως άρχει και ηγείται και έχει γνώση για τα καλά και τα δεικά, είτε γιατί είναι και το ίδιο θεϊκό είτε γιατί είναι το πιο θεϊκό πράγμα που έχουμε μέσα μας, η δική του ενέργεια, η σύμφωνη με την αρετή που του αντιστοιχεί, θα είναι η πλήρης ευδαιμονία. Ότι είναι στην ουσία της θεωρητική, έχει ήδη ειπωθεί. Η διαπίστωση αυτή έρχεται σε συμφωνία και με τους προηγούμενους φιλοσόφους και με την αλήθεια. [...]

Αυτός ο βίος θα είναι ανώτερος από τον βίο που αναλογεί στον άνθρωπο· γιατί θα ζήσει μ' αυτόν τον τρόπο όχι ως άνθρωπος, αλλά ως το θεϊκό στοιχείο που υπάρχει μέσα του. Και όσο διαφέρει αυτό το θεϊκό στοιχείο από τον σύνθετο ανθρώπινο οργανισμό, τόσο διαφέρει και η ενέργειά του από την υπόλοιπη ανθρώπινη αρετή. Αν λοιπόν ο νους είναι κάτι το θεϊκό σε σχέση με τον άνθρωπο, άλλο τόσο θεϊκός είναι και ο βίος του νου σε σχέση με τον ανθρώπινο βίο. Δεν πρέπει λοιπόν να ακολουθήσουμε όσους μας παρακινούν να «σκεφτόμαστε ανθρώπινα ως άνθρωποι και θνητά ως θνητοί», αλλά να τείνουμε κατά το δυνατόν προς την αθανασία και να κάνουμε τα πάντα ώστε να ζούμε σύμφωνα με το ανώτερο μέρος του εαυτού μας. Παρά το μικρό του μέγεθος, στην ισχύ και την αξία υπερέχει κατά πολύ όλων των άλλων. Σωστά λοιπόν πιστεύουμε ότι αυτό είναι τελικά ο καθένας μας, από τη στιγμή που είναι το κύριο και το καλύτερο. Θα ήταν λοιπόν παράλογο, αν ο άνθρωπος δεν επέλεγε τον δικό του βίο, αλλά τον βίο κάποιου άλλου. Πράγματι, αυτό που αντιστοιχεί στη φύση του καθενός, αυτό είναι και το ανώτερο και απολαυστικότερο γι' αυτόν. Στον άνθρωπο λοιπόν αντιστοιχεί ο σύμφωνος με τον νου βίος, εφόσον αυτό ακριβώς είναι τελικά ο άνθρωπος. Συνεπώς ο βίος αυτός θα είναι και ο πιο ευδαιμονικός. [...]

Όποιος ενεργεί σύμφωνα με τον νου και επιμελείται τον νου, φαίνεται ότι είναι και αυτός που φέρεται άριστα και είναι ο πιο θεοφιλής. Γιατί αν υπάρχει κάποια επιμέλεια των θεών για τα ανθρώπινα πράγματα –και όντως πιστεύουμε ότι υπάρχει–, είναι εύλογο οι θεοί να χαίρονται με ό,τι είναι άριστο και πιο συγγενές με αυτούς (και αυτό είναι ο νους), και να επιβραβεύουν όσους αγαπούν περισσότερο και τιμούν τον νου, σαν φίλοι που νοιάζονται γι' αυτούς και κάνουν το σωστό και το καλό. Ότι όλα αυτά αναφέρονται κυρίως στον σοφό, είναι φανερό. Ο σοφός είναι λοιπόν ο πιο θεοφιλής, και ευλόγως και ο πιο ευδαίμων.

(μετάφραση Β. Κάλφας)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Στον ορισμό της ηθικής αρετής ο Αριστοτέλης καταλήγει, ύστερα από εκτεταμένη αναφορά, στο *ἄλογον* μέρος της ανθρώπινης ψυχής, ειδικότερα σε εκείνο το μέρος του που *μετέχει λόγου*. Εντάσσει, όμως, στον ορισμό και μια διπλή αναφορά στις αρετές του *λόγου ἔχοντος* μέρους της ψυχής, τις διανοητικές αρετές. Να εντοπίσετε και να σχολιάσετε το σχετικό τμήμα του ορισμού.
Στη συνέχεια να συλλέξετε στο Παράλληλο Κείμενο όλα όσα λέγονται για τη διανοητική αρετή. Λαμβάνοντας υπόψη ότι ο φιλόσοφος απαριθμεί ως διανοητικές αρετές τη φρόνηση, τη σύνεση και τη σοφία, ποιος από αυτούς τους όρους νομίζετε ότι θα συμπεριλάμβανε όσα λέγονται για τη διανοητική αρετή στο Παράλληλο Κείμενο;
2. Παίρνοντας ως αξιωματικά δεδομένα ο Αριστοτέλης τη θεική καταγωγή του νου και της λογικής καταλήγει να συμπεράνει ότι η ευδαιμονία του σοφού είναι η ανώτερη μορφή ανθρώπινης ευδαιμονίας (υπονοείται η σύγκριση με την ευδαιμονία που παρέχει η πολιτική-ηθική αρετή, αυτήν που ορίζεται στο Κείμενο Αναφοράς). Μπορείτε να αποτυπώσετε τη συλλογιστική πορεία με την οποία καταλήγει στο συμπέρασμα αυτό;

3. ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ

Ασκητική

Η Ασκητική συμπυκνώνει με ποιητικό και προφητικό τόνο τη φιλοσοφία ζωής που πρόβαλε ο Καζαντζάκης σε όλα του τα έργα: το αστείρευτο πάθος για την αναζήτηση, την αλήθεια, τη ζωή, την αθανασία, τον άνθρωπο και τον Θεό.

Ο αγέρας άλλαξε, αναπνέμε μιαν άνοιξη βαριά, γιομάτη σπόρους. Φωνές σηκώνονται. Ποιος φωνάζει; Εμείς φωνάζουμε, οι άνθρωποι. Οι ζωντανοί, οι πεθαμένοι κι οι αγέννητοι. Μα κι ευτύς μάς πλακώνει ο φόβος και σωπαίνουμε. Ξεκινούμε από τεμπελιά, από συνήθεια, από αναντρία. Μα ξάφνου πάλι η Κραυγή ξεσκίζει σαν αίτος τα σωδικά μας. Γιατί δεν είναι απόξω, δεν έρχεται από αλάργα για να ξεφύγουμε. Μέσα στην καρδιά μας κάθεται η Κραυγή και φωνάζει.

– «Κάψε το σπίτι σου!» φωνάζει ο Θεός. «Έρχουμαι! Όποιος έχει σπίτι δεν μπορεί να με δεχτεί. Κάψε τις ιδέες σου σύντριψε τους συλλογισμούς σου! Όποιος έχει βρει τη λύση δεν μπορεί να με βρει. Αγαπώ τους πεινασμένους, τους ανήσυχους, τους αλήτες. Αυτοί αιώνια συλλογιούνται τη πείνα, την ανταρσία, το δρόμο τον ατέλειωτο. Εμένα! Έρχουμαι! Παράτα τη γυναίκα σου, τα παιδιά σου, τις ιδέες σου κι ακλούδα μου. Είμαι ο μέγας Αλήτης. Ακλούδα! Περπάτα απάνω από τη χαρά κι από τη θλίψη, από την ειρήνη, τη δικαιοσύνη, την αρετή! Εμπρός! Σύντριψε τα είδωλα τούτα, σύντριψέ τα, δε χωρώ! Συντρίψου και συ για να περάσω!»

Φωτιά! Να το μέγα χρέος μας σήμερα, μέσα σε τόσο ανήθικο κι ανέλπιδο χάος.

Πόλεμο στους άπιστους! Άπιστοι είναι οι ευχαριστημένοι, οι χορτασμένοι, οι στείροι. Το μίσος μας είναι χωρίς συβιβασμό, γιατί κατέχει πως καλύτερα, βαθύτερα από τις ξέπνοες φιλάνθρωπες αγάπες, δουλεύει τον έρωτα. Μισούμε, δε βουλευόμαστε, είμαστε άδικοι, σκληροί, γιομάτοι ανησυχία και πίστη, ζητούμε το αδύνατο, σαν τους ερωτευμένους.

Φωτιά, να καθαρίσει η γης! Ν' ανοικτεί άβυσσος φοβερώτερη ακόμα ανάμεσα καλού και κακού, να πληθύνει η αδικία, να κατεβεί η Πείνα και να θερίσει τα σωδικά μας, αλλιώς δε σωζόμαστε. Μια κρίσιμη βίαιη στιγμή είναι η ιστορική εποχή μας ετούτη, ένας κόσμος γκρεμίζεται, ένας άλλος δεν έχει ακόμα γεννηθεί. Η εποχή μας δεν είναι στιγμή ισορρόπησης, οπότεν η ευγένεια, ο συβιβασμός, η ειρήνη, η αγάπη θα 'τανε γόνιμες αρετές. Ζούμε τη φοβερή έφοδο, δρασκελίζουμε τους οχτρούς, δρασκελίζουμε τους φίλους που παραμονεύουν, κιντυνεύουμε μέσα στο χάος, πνιγόμαστε. Δε χωρούμε πια στις παλιές αρετές κι ελπίδες, στις παλιές θεωρίες και πράξεις.

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Ο Καζαντζάκης διακηρύσσει: «Δε χωρούμε πια στις παλιές αρετές κι ελπίδες, στις παλιές θεωρίες και πράξεις». Ποια σημεία του αποσπάσματος μοιάζουν να αντιμάχονται τόσο την αριστοτελική ταύτιση της αρετής με τη μεσότητα όσο και το ηθικό πρότυπο του λογικού και φρόνιμου πολίτη;

Να διευρύνετε τον προβληματισμό σας λαμβάνοντας υπόψη:

- α)** τη διευκρίνιση του Αριστοτέλη: *διὸ κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν καὶ τὸν λόγον τὸν τὸ τί ἦν εἶναι λέγοντα μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετή, κατὰ δὲ τὸ ἄριστον καὶ τὸ εὖ ἀκρότης* [: Από την άποψη λοιπόν της ουσίας της, και όσο μας ενδιαφέρει ο ορισμός της φύσης της, η αρετή είναι μεσότητα, από την άποψη όμως του σωστού και του άριστου είναι, ασφαλώς, κάτι που βρίσκεται στο ψηλότερο σκαλί] (*Ηθικά Νικομάχεια* 1107a6-8), και
- β)** την εγγραφή στο ημερολόγιο του Γιώργου Σεφέρη (*Μέρες* Γ', 21.8.1935): «Φαντάζομαι πως ο αληθινός ρυθμός της ζωής μου είναι κάτι που θα ονόμαζα *εναλλαγή των άκρων*. Έτσι έγινε όσες φορές έκανα κάτι. Αντίθετα, εκείνο που με χάλασε πάντα είναι κάποιες μέσες καταστάσεις, τέλματα που μ' αρρώστησαν ίσαμε και τη μνήμη ακόμη. Την υποχώρηση, τη συγκατάβαση, τη συνδιαλλαγή, αυτό το τρυφερό γύρισμα στον εαυτό μας, αυτή τη συμπονετική άδεια στον εαυτό μας –κάποτε άργησα πολύ να τ' αποκρούσω».

1. ΠΛΑΤΩΝ Γοργίας 527b-d

Ο Γοργίας έχει κεντρικό μοτίβο τη δικαιοσύνη και τον ρόλο της για την ανθρώπινη ευτυχία. Ο Σωκράτης υποστηρίζει στον διάλογο αυτό ότι οι πολιτικοί και η πολιτική πρέπει να προάγουν την αρετή και τη δικαιοσύνη. Στο παρακάτω απόσπασμα από το τέλος του διαλόγου απευθύνει προτροπές προς τον νέο φιλόδοξο πολιτικό Καλλικλή σχετικά με τον δίκαιο βίο.

Ἄλλ' ἐν τοσούτοις λόγοις τῶν ἄλλων ἐλεγχομένων μόνος οὗτος ἡρεμεῖ ὁ λόγος, ὥς εὐλαβητέον ἐστὶν τὸ ἀδικεῖν μᾶλλον ἢ τὸ ἀδικεῖσθαι, καὶ παντὸς μᾶλλον ἀνδρὶ μελετητέον οὐ τὸ δοκεῖν εἶναι ἀγαθὸν ἀλλὰ τὸ εἶναι, καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ· ἐὰν δέ τις κατὰ τι κακὸς γίγνηται, κολαστέος ἐστί, καὶ τοῦτο δεύτερον ἀγαθὸν μετὰ τὸ εἶναι δίκαιον, τὸ γίγνεσθαι καὶ κολαζόμενον διδόναι δίκην· καὶ πᾶσαν κολακείαν καὶ τὴν περὶ ἑαυτὸν καὶ τὴν περὶ τοὺς ἄλλους, καὶ περὶ ὀλίγους καὶ περὶ πολλοὺς, φευκτέον· καὶ τῇ ῥητορικῇ οὕτω χρηστέον ἐπὶ τὸ δίκαιον ἀεὶ, καὶ τῇ ἄλλῃ πάσῃ πράξει. Ἐμοὶ οὖν πειθόμενος ἀκολούθησον ἐνταῦθα, οἱ ἀφικόμενος εὐδαιμονήσεις καὶ ζῶν καὶ τελευτήσας, ὥς ὁ λόγος σημαίνει. Καὶ ἔασόν τινά σου καταφρονῆσαι ὥς ἀνοήτου καὶ προπηλακίσαι, ἐὰν βούληται, καὶ ναὶ μὰ Δία σύ γε θαρρῶν πατάξαι τὴν ἄτιμον ταύτην πληγὴν· οὐδὲν γὰρ δεινὸν πείσῃ, ἐὰν τῷ ὄντι ἦς καλὸς κάγαθός, ἀσκῶν ἀρετὴν.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Πώς πρέπει να αντιμετωπίζεται κατά τον Σωκράτη α) ένας ανήθικος άνθρωπος, β) η κολακεία και γ) η ρητορική; Με ποιους ρηματικούς τύπους εκφράζεται η δεοντολογική του σκέψη (δηλαδή το τι πρέπει να γίνεται σε κάθε περίπτωση);
2. Να απαντήσετε στις παρακάτω ερωτήσεις με λέξεις/φράσεις του αρχαίου κειμένου, επισημαίνοντας ταυτόχρονα το είδος του επιρρηματικού προσδιορισμού που χρησιμοποιείται:
 - α) Σε ποια περίπτωση πρέπει κάποιος να τιμωρείται;
 - β) Τι είδους κολακείες πρέπει να αποφεύγουμε;
 - γ) Για ποιο σκοπό πρέπει να χρησιμοποιούμε τη ρητορική;
 - δ) Σε τι καλεί τον Καλλικλή ο Σωκράτης να τον ακολουθήσει;

2. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ

Ἐπιτάφιος, 35-37

Το 338 π.Χ. οι Αθηναίοι ανέθεσαν στον Δημοσθένη να εκφωνήσει έναν επιτάφιο λόγο για τους νεκρούς της μάχης της Χαιρώνειας (όπου Αθηναίοι και Θηβαίοι ηττήθηκαν από τους Μακεδόνες). Στο συγκεκριμένο απόσπασμα ο ρήτορας προσπαθεί να παρηγορήσει τους συμπολίτες του.

Ἔστι μὲν οὖν ἴσως χαλεπὸν τὰς παρούσας συμφορὰς λόγῳ κουφίσαι· δεῖ δ' ὅμως πειραῖσθαι καὶ πρὸς τὰ παρηγοροῦντα τρέπειν τὴν ψυχὴν, ὥς τοὺς τοιούτους ἄνδρας γεγεννηκότας καὶ πεφυκότας αὐτοὺς ἐκ τοιούτων ἐτέρων καλὸν ἐστὶν τὰ δεῖν' εὐσχημονέστερον τῶν ἄλλων φέροντας ὁρᾶσθαι καὶ πάσῃ τύχῃ χρωμένους ὁμοίους εἶναι. Καὶ γὰρ ἐκείνοις ταῦτ' ἂν εἴη μάλιστ' ἐν κόσμῳ καὶ τιμῇ, καὶ πάσῃ τῇ πόλει καὶ τοῖς ζῶσιν ταῦτ' ἂν ἐνέγκοι πλείστην εὐδοξίαν. Χαλεπὸν πατρὶ καὶ μητρὶ παίδων στερηθῆναι καὶ ἐρήμοις εἶναι τῶν οἰκειοτάτων γηροτρόφων· σεμνὸν δέ γ' ἀγῆρως τιμὰς καὶ μνήμην ἀρετῆς δημοσίᾳ κτησαμένους ἐπιδεῖν, καὶ θυσίων καὶ ἀγώνων ἡξιωμένους ἀθανάτων. Λυπηρὸν παισὶν ὀρφανοῖς γεγενῆσθαι πατρός· καλὸν δέ γε κληρονομεῖν πατρῴας εὐδοξίας. Καὶ τοῦ μὲν λυπηροῦ τούτου τὸν δαίμον' αἴτιον εὐρήσομεν ὄντα, ὃ φύντας ἀνθρώπους εἴκειν ἀνάγκη, τοῦ δὲ τιμίου καὶ καλοῦ τὴν τῶν ἐθελησάντων καλῶς ἀποθνήσκειν αἵρεσιν. Ἐγὼ μὲν οὖν οὐχ ὅπως πολλὰ λέξω, τοῦτ' ἐσκεψάμην, ἀλλ' ὅπως τάληθῃ. Ὑμεῖς δ' ἀποδυσάμενοι καὶ τὰ προσήκονθ' ὥς χρή καὶ νόμιμα ποιήσαντες ἅπιτε.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ο ρήτορας επισημαίνει αφενός τη δύσκολη θέση των γονέων και των παιδιών των εκλιπόντων, αφετέρου το όφελος που μπορεί αυτοί να αποκομίσουν από τον θάνατο των συγγενών τους. Να παρουσιάσετε αναλυτικότερα αυτήν τη σκέψη του ρήτορα επισημαίνοντας ταυτόχρονα τους συνδέσμους που εκφράζουν τις αντιθέσεις.
2. *ὥς τοὺς τοιούτους ἄνδρας [...] ὁμοίους εἶναι*: Να μεταφέρετε το ρήμα της δευτερεύουσας αυτής πρότασης σε δυνητική ευκτική και να δοκιμάσετε να τη μεταφράσετε ξανά. Ποια διαφορά προκύπτει στο νόημα;
3. Να εντοπίσετε στο κείμενο διαφορετικούς τρόπους εκφοράς του τρόπου: α) με επίρρημα, β) με πλάγια πτώση και γ) με δευτερεύουσα πρόταση.
4. Να μεταφράσετε το απόσπασμα *Λυπηρὸν παισὶν ὀρφανοῖς [...] ποιήσαντες ἅπιτε*.

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΘΕΜΑΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Να περιγράψετε έναν ιδανικό ενάρετο χαρακτήρα, σύμφωνα με τη δική σας άποψη. Στη συνέχεια να εντοπίσετε σε ποια από τα στοιχεία της αρετής, όπως τα αναλύει ο Αριστοτέλης, ανταποκρίνεται και σε ποια όχι. Να αιτιολογήσετε τις επιλογές σας, ιδίως στα σημεία που αποκλίνουν από τον Αριστοτέλη.

Ο άνθρωπος μέσα στην πόλη -
η πολιτική αρετή

Γιάννης Δενδρινός, *Φορτίο*, χ.χ.

Εισαγωγή

Σύμφωνα με τη διδασκαλία του Αριστοτέλη, το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται και αξιολογείται η ηθική συμπεριφορά του ανθρώπου είναι η *πόλις* –το είδαμε στην προηγούμενη Θεματική Ενότητα. Ασφαλώς ο φιλόσοφος έχει υπόψη του κυρίως το πολιτειακό μοντέλο της αρχαιοελληνικής πόλης-κράτους. Η *πόλις* είναι μια συγκεκριμένη μορφή κοινωνίας, εξελικτική τελειοποίηση πρότερων και ατελών κοινωνικών μορφωμάτων, του *οἴκου* και της *κώμης*. Δεν αποβλέπει όμως, όπως αυτά, μόνο στην επιβίωση των μελών της αλλά και στη συλλογική και ατομική ευτυχία των *πολιτῶν*, δηλαδή των συμπολιτών (αυτή είναι η αρχαία σημασία της λέξης *πολίτης*). Η συλλογική *εὐδαιμονία* υπηρετείται από τη σχετική αυτάρκεια, αυτονομία και αυτοδιοίκηση (ελευθερία), που χαρακτηρίζουν την αρχαιοελληνική πόλη.

Καθώς οι πρότερες μορφές κοινωνικής οργάνωσης, ο *οἶκος* και η *κώμη*, συστήνονται με φυσικό τρόπο, η εξέλιξή τους και η τελειότερη μορφή κοινωνίας, η *πόλις*, είναι επίσης ένα φυσικό δημιούργημα. Εξάλλου, το κύτταρό της, ο πολίτης, είναι *πολιτικὸν ζῶον* εκ φύσεως: ζωντανό ον που η φύση του προϋποθέτει πολυποίκιλες σχέσεις ανταλλαγών και αλληλεπίδρασης μεταξύ των μελών αυτής της οργανωμένης κοινωνίας. Αυτό ακριβώς το πλέγμα σχέσεων είναι που συστήνει την *πόλιν*.

Δεν πρόκειται απλώς για σχέσεις αλληλεπίδρασης σαν αυτές που αναπτύσσουν τα ζώα μεταξύ τους και με το περιβάλλον· οι σχέσεις των πολιτών έχουν ἄλλογο χαρακτήρα: υποστηρίζονται από τον *λόγον*, τη λογική και τη γλώσσα. Η λογικότητα του ανθρώπου είναι η ἄλλη όψη της πολιτικής του φύσης. Αυτή, εξάλλου, είναι και μια παλιά σημασία της αρχαιοελληνικής λέξης *λόγος*: σχέση.

Μέσω του λόγου οι άνθρωποι σημασιοδοτούν, κατανοούν και σημαίνουν διακρίσεις που αποτελούν συστατικό πυρήνα της πολιτικής κοινωνίας: το ωφέλιμο και το βλαβερό, το δίκαιο και το άδικο. Η ηθική διάσταση των ανθρωπίνων σχέσεων μόνο μέσα στο λογικό περιβάλλον της κοινωνίας νοηματοδοτείται και αξιολογείται.

Η λογικότητα και ηθικότητα της κοινωνικής ζωής και των πολιτικών σχέσεων αντικατοπτρίζει για τους αρχαίους Έλληνες την κοσμική λογικότητα, δηλαδή την αρμονία, την ισορροπία και την ευταξία των κινήσεων στον *κόσμον*. Η σοφία της φύσης αλλά και οι νόμοι που διέπουν σταθερά τους λόγους-σχέσεις μεταξύ των ουρανίων σωμάτων, αυτοί που ρυθμίζουν και εξασφαλίζουν μian αταλάντευτη σταθερότητα στον χώρο και τον χρόνο, γίνονται για τους αρχαίους Έλληνες πρότυπο των ανθρωπίνων νόμων. Οι νόμοι αυτοί καλούνται να εξασφαλίσουν μian αντίστοιχη προς τον *κόσμον* κοινωνική αρμονία.

Αν, όμως, δημιουργός των κοσμικών νόμων είναι ο θεός ή η φύση, δημιουργός των νόμων της κοινωνίας είναι ο ίδιος ο άνθρωπος. Για τον Αριστοτέλη αυτό το δημιούργημα, η αυτοθέσμιση της πολιτικής κοινότητας, συμπυκνώνεται στο *πολίτευμα*. Το πολίτευμα είναι το σύνολο των νόμων και των θεσμών, αλλά και ο αντίστοιχος προς αυτούς τους νόμους και θεσμούς τρόπος ζωής μέσα στην πόλη-κράτος.

Πολιτεύματα υπάρχουν –επισημαίνει ο φιλόσοφος– πολλά και τρόποι κοινωνικής ζωής αντίστοιχα πολλοί. Καθοριστικοί παράγοντες συνδεδεμένοι με το πολίτευμα είναι η εξουσία και το συμφέρον. Έτσι, κριτήριο διάκρισης των πολιτευμάτων είναι το ποιος ασκεί την εξουσία: ο ένας, οι λίγοι ή οι πολλοί· και κριτήριο αξιολόγησής τους είναι το ποιου το συμφέρον υπηρετεί το καθένα: ενός, λίγων ή όλων. Κατεξοχήν, όμως, και άριστο πολίτευμα, αυτό και μόνο για το οποίο θα ταίριαζε απόλυτα η λέξη *πολιτεία*, είναι εκείνο που έχει ως κύτταρά του όντως πολίτες, ελεύθερους ανθρώπους που συμμετέχουν στα κοινά και παίρνουν αποφάσεις για τη ζωή τους, αποβλέποντας στη συλλογική ευτυχία.

Στην αριστοτελική *πολιτεία* την εξουσία την έχουν οι πολλοί και κυρίαρχη είναι η αρχή της πλειοψηφίας μεταξύ των πολιτών, των ελεύθερων ενήλικων ανδρών που έχουν κατοχυρωμένα πολιτικά δικαιώματα. Και ο Αριστοτέλης στοχάζεται την *πολιτεία* με βάση όσα ισχύουν για τους Αθηναίους πολίτες: στην αρχαία Αθήνα οι ανήλικοι, οι γυναίκες, οι δούλοι και οι μέτοικοι δεν αποτελούν πολίτες.

Σε μια ιδανική *πολιτεία* οι πολλοί ασκούν την εξουσία τους για το συμφέρον όλων, του συνόλου των πολιτών. Σε μια πραγματική πόλη, όπως την αρχαία Αθήνα, η εξουσία των πολλών και φτωχότερων πολιτών αποβλέπει στο δικό τους συμφέρον, στο *κράτος* του *δήμου*. Άρα η *δημοκρατία*, για τον Αριστοτέλη, δεν μπορεί να είναι ένα άριστο πολίτευμα, εφόσον τρόπον τινά μεροληπτεί υπέρ του *δήμου*, των πολλών και οπαδών της, έναντι των πλουσιότερων ή ευγενικής καταγωγής πολιτών (των λεγόμενων *ἀρίστων*). Σίγουρα, όμως, είναι το καλύτερο δυνατό πολίτευμα, αυτό που επιτρέπει να διεκδικούν πάντα οι πολίτες της το *εὖ ζῆν*.

Ο Αριστοτέλης δηλώνει με τον όρο τέλος τον λόγο μιας σειράς ενεργειών ή την ολοκληρωμένη μορφή προς την πραγμάτωση της οποίας τείνει ένα ον. Έτσι, το τέλος λειτουργεί ως πρωθύστερο αίτιο και αρχή· δεν είναι αποτελείωμα αλλά τελείωση, η ορθή ολοκλήρωση μιας συγκεκριμένης διαδικασίας. Γι' αυτό και το πραγματικό τέλος ενός όντος είναι να κατακτήσει το κορυφαίο για το ίδιο αγαθό και να ολοκληρώσει τη φύση του. Το πραγματικό τέλος μιας κοινωνίας είναι να εξασφαλίσει στα μέλη της την ευτυχία. Αυτό το πετυχαίνει η ανώτατη μορφή κοινωνίας, η πόλις.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Πολιτικά, Α 1.1-8, 1252a1-7· b27-32

Ἐπειδὴ πᾶσαν πόλιν ὀρῶμεν κοινωνίαν τινὰ οὖσαν καὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἕνεκεν συνεστηκυῖαν (τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες), δηλὸν ὡς πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται, μάλιστα δὲ καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων ἢ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας. Αὕτη δ' ἐστὶν ἡ καλουμένη πόλις καὶ ἡ κοινωνία ἡ πολιτική. [...]

Ἡ δ' ἐκ πλείονων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις, ἥδη πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκειᾶς ὡς ἔπος εἰπεῖν, γινομένη μὲν τοῦ ζῆν ἕνεκεν, οὖσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν. Διὸ πᾶσα πόλις φύσει ἔστιν, εἴπερ καὶ αἱ πρῶται κοινωναί. Τέλος γὰρ αὕτη ἐκείνων, ἡ δὲ φύσις τέλος ἐστίν.

Αφού βλέπουμε ότι κάθε πόλη είναι μια μορφή κοινωνίας και ότι κάθε κοινωνία έχει συσταθεί για την επίτευξη κάποιου αγαθού (ιδίotti όλοι οι άνθρωποι πράττουν τα πάντα γι' αυτό που τους φαίνεται αγαθό), είναι φανερό ότι όλες βέβαια οι κοινωνίες στοχεύουν σε κάποιο αγαθό, κατεξοχήν όμως στοχεύει στο κυριότερο από όλα τα αγαθά η κυριότερη όλων, αυτή που περικλείει μέσα της όλες τις άλλες. Αυτή είναι η ονομαζόμενη πόλη και κοινωνία πολιτική. [...]

Η κοινωνία που αποτελείται από περισσότερες κώμες είναι ολοκληρωμένη πόλη, αφού έχει ήδη κατακτήσει την απόλυτη αυτάρκεια –για να ορίσουμε την ολοκληρωμένη πόλη με ένα μόνο λόγο· δημιουργήθηκε για να διασφαλίσει τη ζωή, υπάρχει όμως πια για την καλή ζωή. Αυτός είναι και ο λόγος που όλες οι πόλεις είναι φυσικά δημιουργήματα, αφού ακριβώς και οι πρώτες κοινωνίες είναι φυσικά δημιουργήματα. Διότι η πόλη είναι η απώτατη ολοκλήρωση εκείνων, και η φύση είναι απώτατη ολοκλήρωση.

(μετάφραση Β. Μπετσάκος)

Επειδή βλέπουμε ότι κάθε πόλη αποτελεί μια μορφή κοινωνίας και ότι κάθε κοινωνία έχει συσταθεί αποσκοπώντας σε κάποιο αγαθό (ιδίotti όλοι οι άνθρωποι ό,τι κάνουν το κάνουν για να κατακτήσουν αυτό που τους φαίνεται αγαθό), είναι φανερό ότι όλες οι κοινωνίες αποσκοπούν βεβαίως σε κάποιο αγαθό, η κοινωνία όμως που είναι η πιο σημαντική απ' όλες και που εμπεριέχει όλες τις άλλες είναι αυτή που κατεξοχήν επιδιώκει το αγαθό, και μάλιστα το πιο σημαντικό. Και αυτή είναι η καλούμενη πόλη και πολιτική κοινωνία. [...]

Η πόλη δεν είναι λοιπόν τίποτε άλλο παρά η τέλεια κοινωνία που αποτελείται από περισσότερες κώμες και διαθέτει, μπορούμε να πούμε, τη μέγιστη δυνατή *αυτάρκεια*· συγκροτήθηκε βεβαίως για την εξασφάλιση των αναγκών για τη ζωή προϋποθέσεων, όμως υπάρχει χάριν της ευδαιμονίας. Γι' αυτό κάθε πόλη είναι μια φυσική πραγματικότητα, εφόσον αυτό ισχύει και για τις πρώτες μορφές κοινωνίας (ενν. την *οικία* και την *κώμη*). Διότι αυτή συνιστά γι' αυτές τον σκοπό τους και η φύση είναι σκοπός.

(μετάφραση Δ. Παπαδής)

πόλις: είναι η τελειότερη μορφή κοινωνικής συμβίωσης. Περιλαμβάνει ατελέστερα κοινωνικά μορφώματα, όπως η οικογένεια, η φυλετική συγγένεια και σχέση, το χωριό, μια συντεχνία κ.ά. Η πόλις δεν είναι απλώς μια ανταλλακτική κοινωνία που διασφαλίζει την επιβίωση των μελών της, αλλά εκείνη η οργανωμένη και αρθρωμένη κοινωνία που διασφαλίζει τις προϋποθέσεις για την πλήρη ανάπτυξη όλων των δυνατοτήτων του ανθρώπου. Ύψιστος σκοπός της ύπαρξής της είναι το κοινό αγαθό, η συλλογική και ατομική ευτυχία των μελών της.

ἀγαθόν: Το ἀγαθόν για τον Αριστοτέλη δεν είναι ένα και μοναδικό· είναι κατά περίπτωση διαφορετικό. Άλλες ανάγκες έχει ένας υγιής άνθρωπος και άλλες ένας ασθενής· μια τροφή μπορεί να είναι καλή για ένα ζώο και βλαβερή για ένα άλλο. Επίσης, η έννοια του ἀγαθοῦ είναι πολυσήμαντη· αγαθό μπορεί είναι κάτι σύμφωνο με την αρετή αλλά και κάτι ωφέλιμο ή ευχάριστο. Το ἀγαθόν, ακόμη, μπορεί να είναι όντως αγαθό ή απλώς να εκλαμβάνεται ως τέτοιο. Οπωσδήποτε, το αριστοτελικό ἀγαθόν δεν είναι μια καθολική και χωριστή από τον κόσμο ουσία, όπως φαίνεται να πίστευε ο Πλάτων.

Το ἀγαθόν, σε όλες τις εκδοχές του, αποτελεί για τον άνθρωπο και την κοινωνία άμεσο ή απώτερο στόχο. Το τονίζει ο φιλόσοφος στις πρώτες του φράσεις στα *Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1094a1-3: *Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος, ὁμοίως δὲ πρᾶξις τε καὶ προαίρεσις, ἀγαθοῦ τινὸς ἐφίεσθαι δοκεῖ· διὸ καλῶς ἀπεφήναντο τὰγαθόν, οὗ πάντ' ἐφίεται* [: Κάθε τεχνική δεξιότητα και κάθε γνωστική δραστηριότητα, παρόμοια και κάθε πράξη και κάθε διαδικασία επιλογής και προτίμησης έχει για στόχο της –κατά την παραδοχή όλων– κάποιο αγαθό. Σωστά, επομένως, είπαν για το αγαθό πως είναι αυτό που αποτελεί τον στόχο όλων των πραγμάτων].

κώμη: μια μικρή κοινότητα ανθρώπων, π.χ. ένα χωριό. Η οἰκία και η κώμη αποτελούν ατελείς μορφές ανθρωπίνης κοινωνίας, γιατί δεν μπορούν να εξασφαλίσουν στα μέλη τους την πληρότητα των σχέσεων και την ολοκλήρωση της κοινωνικής φύσης του ανθρώπου. Η οἰκία περιλαμβάνει, κατά τον Αριστοτέλη, μόνο τη συζυγική σχέση άνδρα-γυναίκας, τη σχέση πατέρα-τέκνων και τη σχέση δεσπότη-δούλου. Η κώμη διευρύνει αυτόν τον κύκλο ικανοποιώντας κάποιες περαιτέρω ανάγκες, πρωταρχικά οικονομικές. Έτσι, οἰκία και κώμη διασφαλίζουν τη ζωή (ζῆν), δεν μπορούν όμως να παράσχουν την καλή ζωή (εὖ ζῆν), την αυτάρκεια δηλαδή και την ευτυχία. Αυτό, όπως είδαμε, είναι έργο της πόλεως.

εὖ ζῆν: Απαραίτητες προϋποθέσεις της καλής κοινωνικής ζωής ο Αριστοτέλης (*Πολιτικά* 1325b13 κ.ε.) απαριθμεί τις εξής: α) επάρκεια τροφής, β) ποικιλία τεχνών και τεχνιτών, γ) επαρκής οπλισμός, δ) οικονομική ευπορία, ε) θρησκευτικοί θεσμοί, στ) θεσμοί δικαιοσύνης. Αυτό το τελευταίο χαρακτηριστικό της πόλης θεωρείται από τον φιλόσοφο και το πιο σημαντικό.

αὐτάρκεια: Η αυτάρκεια αποτελεί θεμελιώδες γνώρισμα της πόλεως και πρωταρχική επιδίωξή της. Με αυτήν δηλώνεται η επάρκεια των αγαθών που είναι απαραίτητα για την απόκτηση και διατήρηση της συλλογικής ευτυχίας (εὐδαιμονίας). Πρόκειται για αγαθὰ εξωτερικά (υλικά), σωματικά και ψυχικά. Η αυτάρκεια μιας πόλης εξαρτάται α) από τη γεωγραφική της θέση, ώστε να εξασφαλίζονται υλικά αγαθὰ, β) από το έμπυχο, ανθρώπινο δυναμικό που διασφαλίζει την άμυνα της πόλης-κράτους και γ) από το σύστημα χρηστής διοίκησης και απονομής δικαιοσύνης, που εγγυάται την εσωτερική συνοχή της πόλης.

πᾶσα πόλις φύσει ἔστιν: Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, τόσο η κοινωνικότητα του ανθρώπου όσο και η σύσταση της πόλεως ανάγονται στη φύση, είναι φυσικά φαινόμενα. Δεν αποκλείεται η συγκεκριμένη διδασκαλία του φιλοσόφου να αποτελεί απάντηση σε ορισμένους σοφιστές που υποστήριζαν ότι οι πολιτικοί θεσμοί και οι νόμοι αποτελούν προϊόντα ανθρώπινα, κοινωνικές συμβάσεις που έρχονται σε σύγκρουση με τις φυσικές διεργασίες.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Πού αποδίδει ο Αριστοτέλης την ύπαρξη κοινωνιών και πόλεων;
2. Ποιο είναι το αγαθό στο οποίο αποβλέπει η πόλη;
3. Είναι η πόλη ένα φυσικό δημιούργημα και γιατί;

B. As εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Ταυτίζονται, σύμφωνα με τη διδασκαλία του Αριστοτέλη, οι όροι *κοινωνία* και *πόλις*;
2. Ποια σχέση υπάρχει ανάμεσα στις πρώτες κοινωνίες (*οἶκος*, *κώμη*) και την πόλη;
3. Ο Αριστοτέλης διακρίνει τον λόγο δημιουργίας από τον λόγο ύπαρξης της πόλης. Ποιος είναι ο καθένας; Ποιο περιεχόμενο νομίζετε ότι αποδίδει ο φιλόσοφος στους όρους *ζῆν* και *εὖ ζῆν*;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Έχει υποστηριχτεί η άποψη ότι τα σωζόμενα αριστοτελικά κείμενα αποτελούν σημειώσεις που χρησιμοποιούσε ο φιλόσοφος κατά τη διδασκαλία του στην Ακαδημία ή το Λύκειο. Επαληθεύει το συγκεκριμένο κείμενο την εκτίμηση αυτή;
2. Οι λέξεις *τέλος* και *τέλειος* σχετίζονται ετυμολογικά. Θεωρείτε ότι στο συγκεκριμένο απόσπασμα από τα Πολιτικά σχετίζονται και νοηματικά;
3. *τέλειος*: Η μία μετάφραση φαίνεται να αποδίδει το επίθετο στο ουσιαστικό *πόλις*, ενώ η άλλη στο *κοινωνία*. Ποια πιστεύετε ότι είναι ακριβέστερη; Προκύπτουν ουσιαστικές νοηματικές αποκλίσεις από τη διαφοροποίηση αυτή;

1. ΗΡΟΔΟΤΟΣ Ιστορίαι, Α 32.4-9

Ο Ηρόδοτος μας παρουσιάζει τον διάλογο ανάμεσα στον πάμπλουτο Κροΐσο και τον Σόλωνα, έναν από τους επτά σοφούς. Στο ερώτημα του Κροΐσου για το ποιος είναι ο ευτυχέστερος άνθρωπος ο Σόλων τονίζει ότι για να χαρακτηρίσει με σιγουριά κάποιον ευτυχισμένο πρέπει, εκτός των άλλων προϋποθέσεων, να έχει δει και το τέλος της ζωής ενός ανθρώπου.

Με αυτούς τους όρους, Κροΐσε, ο άνθρωπος είναι έρμαιο της τύχης. Σ' εμένα βέβαια εσύ φανερώνεσαι να έχεις πολλά πλούτη και να είσαι βασιλιάς πολλών ανθρώπων. Όμως εκείνο που ρωτάς ακόμη δεν είμαι σε θέση να το πω, πριν μάθω πως είχες καλά τέλη. Γιατί δεν είναι ασφαλώς πιο ευτυχισμένος ο πολύ πλούσιος από εκείνον που έχει το καθημερινό του, εκτός κι αν του μείνει η τύχη πιστή και τελειώσει τη ζωή του μέσα σε όλα τα αγαθά του. Γιατί υπάρχουν ζάπλουτοι άνθρωποι, δυστυχισμένοι όμως, και άλλοι με μετρημένα αγαθά, αλλά ευτυχείς. Ο πολύ πλούσιος, δύστυχος όμως, σε δύο σημεία μόνον ξεπερνά τον ευτυχισμένο, ενώ αυτός τον πλούσιο και δυστυχισμένο σε πολλά. Ο πρώτος έχει πιο πολλά μέσα να ικανοποιήσει τις επιθυμίες του και για να σηκώσει μια συμφορά μεγάλη που τον βρήκε, περισσότερη δύναμη. Όμως ο άλλος τον ξεπερνά στα ακόλουθα σημεία: τη συμφορά και τις επιθυμίες του δεν έχει όμοια δύναμη να τις βαστάξει, από αυτά όμως τον προστατεύει η ευτυχία: ούτε σακάτης είναι ούτε άρρωστος ούτε συφοριασμένος, αλλά καλότεκνος, ωραίος. Και αν πλάι σ' αυτά τύχει να έχει και καλά τέλη στη ζωή του, αυτός είναι εκείνος που ζητάς, ο άξιος να ονομάζεται ευτυχισμένος. Πριν όμως πεθάνει κάποιος, πρέπει να διστάζει κανείς και να μη τον λέει ευτυχισμένο, αλλά πως του χαμογελά η τύχη. Γιατί όλα αυτά που είπαμε, να βρεθούν συγκεντρωμένα σε έναν άνθρωπο είναι αδύνατο, όπως καμιά χώρα δεν είναι αυτάρκης παράγοντας σε ό,τι της χρειάζεται, αλλά άλλα αγαθά τα έχει κι άλλα της λείπουν: εκείνη που θα τύχει να έχει τα πιο πολλά αγαθά, αυτή είναι και η καλύτερη. Έτσι και του ανθρώπου η ύπαρξη, μία προς μία, καμιά δεν είναι αυτάρκης. Γιατί το ένα το έχει, το άλλο της λείπει. Και όποιος τύχει, όσο ζει, να έχει τα πιο πολλά αγαθά, κι ύστερα να βρει και καλά τέλη στη ζωή του, αυτός για μένα, βασιλιά, αξίζει να φέρνει τον τίτλο αυτόν.

(μετάφραση Δ. Ν. Μαρωνίτης)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ο Σόλων θεωρεί ότι υπάρχει αναλογική ομοιότητα ανάμεσα στην ευτυχία του μεμονωμένου ανθρώπου και την ευδαιμονία της πόλης. Να μελετήσετε την αναλογία αυτή.
2. Να συγκρίνετε όσα λέει ο Σόλων για την αυτάρκεια μιας πόλης με την αναφορά του Αριστοτέλη στην αυτάρκεια και όσα μάθατε γι' αυτήν.

2. ΝΕΜΕΣΙΟΣ ΕΜΕΣΗΣ

Περὶ φύσεως ἀνθρώπου, 1 9.8-22

Ο Νεμέσιος υπήρξε επίσκοπος στην "Εμεσα (σημερινή Χομς της Συρίας) γύρω στο 400 μ.Χ. Η σημαντική θεολογική πραγματεία του Περὶ φύσεως ἀνθρώπου, που αντλεί πολλά στοιχεία από την αρχαία ελληνική φιλοσοφική γραμματεία, άσκησε μεγάλη

επίδραση σε πολλούς μεταγενέστερους συγγραφείς. Στο ακόλουθο απόσπασμα ανάγει τη δημιουργία των κοινωνιών στις ποικίλες ανάγκες του ανθρώπινου είδους.

Ο άνθρωπος λοιπόν έχει ανάγκη από τροφή και ποτό για τις κενώσεις και τις αφιδρώσεις, έχει ανάγκη από ντύσιμο, διότι δεν έχει από τη φύση καμία ισχυρή περιβολή, έχει ανάγκη από σπίτι εξαιτίας της κακής κράσης του αέρα που τον περιβάλλει και εξαιτίας των θηρίων· έχει ανάγκη θεραπείας εξαιτίας των μεταβολών που συμβαίνουν στις ποιότητες και της αίσθησης που έχει δοθεί στο σώμα. Διότι εάν δεν υπήρχε σε εμάς η αίσθηση ούτε θα πονούσαμε ούτε θα είχαμε ανάγκη από θεραπείες, καθώς δε θα αντιλαμβανόμασταν τον πόνο και θα μπορούσαμε να καταστραφούμε, καθώς δε θα γνωρίζαμε το κακό, ώστε να γιατρέψουμε το πάθος. Εξαιτίας των τεχνών και των επιστημών και εξαιτίας των αναγκών που προκύπτουν από αυτές χρειαζόμαστε ο ένας τον άλλον. Και επειδή χρειαζόμαστε ο ένας τον άλλον, γι' αυτό πολλοί μαζευτήκαμε και κοινωνούμε μεταξύ μας στις ανάγκες της ζωής κατά τις συμφωνίες μεταξύ των ανθρώπων, συγκέντρωση και συνοικισμός τον οποίο ονόμασαν πόλη, για να ωφελούμαστε ο ένας από τον άλλον όχι από μακριά αλλά από κοντά, καθώς ο άνθρωπος από τη φύση του ζει ομαδικά και είναι ζώο πολιτικό. Διότι ένας δεν είναι αυτάρκης σε όλα. Είναι λοιπόν φανερό ότι οι πόλεις δημιουργήθηκαν για τις συμφωνίες των ανθρώπων και για να μαθαίνει ο ένας από τον άλλον.

(μετάφραση Γ. Πλεξίδας)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ο Νεμέσιος Εμέσης υπήρξε εκλεκτικός στις φιλοσοφικές του διδασκαλίες: δανειζόταν από διάφορους προγενεστέρους απόψεις με τις οποίες συμφωνούσε. Τι νομίζετε ότι έχει δανειστεί από τον Πρωταγόρα και τι από τον Αριστοτέλη;
2. Όπως έχουμε δει η αριστοτελική φιλοσοφία είναι τελολογική: ανάγει κάθε φυσική λειτουργία σε ένα *τέλος*, έναν σκοπό η επίτευξη του οποίου από ένα ον σημαίνει και πραγμάτωση-τελειοποίησή του. Ισχύει κάτι τέτοιο και για τις θέσεις του Νεμέσιου στο Παράλληλο Κείμενο;

1. ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ Πανηγυρικός, 28-29

Στον Πανηγυρικόν, που εκφωνήθηκε το 380 π.Χ. με αφορμή τη σημαντικότερη πανήγυριν του αρχαιοελληνικού κόσμου, την Ολυμπιάδα, ο Ισοκράτης εγκωμιάζει την Αθήνα, την οποία θεωρεί δικαιωματικά ως ηγέτιδα δύναμη της Ελλάδας. Από το σημείο αυτό του λόγου αρχίζει να υπενθυμίζει στο ακροατήριο όσα προσέφερε η πόλη του στις άλλες ελληνικές πόλεις.

Πρῶτον μὲν τοίνυν, οὗ πρῶτον ἢ φύσις ἡμῶν ἐδεήθη, διὰ τῆς πόλεως τῆς ἡμετέρας ἐπορίσθη· καὶ γὰρ εἰ μυθώδης ὁ λόγος γέγονεν, ὅμως αὐτῷ καὶ νῦν ῥηθῆναι προσήκει. Δήμητρος γὰρ ἀφικομένης εἰς τὴν χώραν, ὅτ' ἐπλανήθη τῆς Κόρης ἀρπασθείσης, καὶ πρὸς τοὺς προγόνους ἡμῶν εὐμενῶς διατεθείσης ἐκ τῶν εὐεργεσιῶν, ἃς οὐχ οἷόν τ' ἄλλοις ἢ τοῖς μεμνημένοις ἀκούειν, καὶ δούσης δωρεὰς διττὰς, αἵπερ μέγισται τυγχάνουσιν οὔσαι, τοὺς τε καρποὺς, οἱ τοῦ μὴ θηριωδῶς ζῆν ἡμᾶς αἵτιοι γεγονάσιν, καὶ τὴν τελετὴν, ἣς οἱ μετασχόντες περὶ τε τῆς τοῦ βίου τελευτῆς καὶ τοῦ σύμπαντος αἰῶνος ἡδίους τὰς ἐλπίδας ἔχουσιν, οὕτως ἡ πόλις ἡμῶν οὐ μόνον θεοφιλῶς, ἀλλὰ καὶ φιλανθρώπως ἔσχεν, ὥστε κυρία γενομένη τοσοῦτων ἀγαθῶν οὐκ ἐφθόνησεν τοῖς ἄλλοις, ἀλλ' ὧν ἔλαβεν ἅπασιν μετέδωκεν. Καὶ τὰ μὲν ἔτι καὶ νῦν καθ' ἕκαστον τὸν ἐνιαυτὸν δείκνυμεν, τῶν δὲ συλλήβδην τὰς τε χρείας καὶ τὰς ἐργασίας καὶ τὰς ὠφελείας τὰς ἀπ' αὐτῶν γιγνομένας ἐδίδαξεν. Καὶ τούτοις ἀπιστεῖν μικρῶν ἔτι προστεθέντων οὐδεὶς ἂν ἀξιώσειεν.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Μια σειρά χρονικῶν μετοχῶν του κειμένου αφηγούνται το πῶς η θεά Δήμητρα βοήθησε τους Αθηναίους. Να δοκιμάσετε να ξαναγράψετε την «ιστορία» αυτή χρησιμοποιώντας μόνο κύριες και δευτερεύουσες προτάσεις και βάζοντας τα γεγονότα σε χρονολογική σειρά ξεκινώντας από το παλαιότερο. Ποια διαφορά παρατηρεῖτε στο ὕφος του κειμένου;
2. ὥστε κυρία γενομένη τοσοῦτων ἀγαθῶν οὐκ ἐφθόνησεν τοῖς ἄλλοις: Ποια διαφορά θα προέκυπτε στο νόημα, αν η δευτερεύουσα αυτή πρόταση εκφερόταν όχι με οριστική αλλά με απαρέμφατο;
3. Να εντοπίσετε στο κείμενο δύο διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους εκφέρεται μια υπόθεση και να προσδιορίσετε τι δηλώνει αυτή κάθε φορά.

2. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ

Ίστορία, Β 60.2-5

Μετά τη δεύτερη εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική οι Αθηναίοι έχουν χάσει το ηθικό τους και αρχίζουν να κατηγορούν τον Περικλή για τις συμφορές τους. Ο Περικλής συγκαλεί συνέλευση και προσπαθεί να απαντήσει στις κατηγορίες τους.

Ἐγὼ γὰρ ἡγοῦμαι πόλιν πλείω ξύμπασαν ὀρθουμένην ὠφελεῖν τοὺς ιδιώτας ἢ καθ' ἕκαστον τῶν πολιτῶν εὐπραγοῦσαν, ἀθρόαν δὲ σφαλλομένην. Καλῶς μὲν γὰρ φερόμενος ἀνὴρ τὸ καθ' ἑαυτὸν διαφθειρομένης τῆς πατρίδος οὐδὲν ἤσسون ξυναπόλλυται, κακοτυχῶν δὲ ἐν εὐτυχούσῃ πολλῷ μᾶλλον διασώζεται. Ὅποτε οὖν πόλις μὲν τὰς ἰδίας ξυμφορὰς οἷα τε φέρειν, εἷς δ' ἕκαστος τὰς ἐκείνης ἀδύνατος, πῶς οὐ χρή πάντας ἀμύνειν αὐτῇ, καὶ μὴ ὃ νῦν ὑμεῖς δρᾶτε· ταῖς κατ' οἶκον κακοπραγίαις ἐκπεπληγμένοι τοῦ κοινοῦ τῆς σωτηρίας ἀφίεσθε, καὶ ἐμέ τε τὸν παραινέσαντα πολεμεῖν καὶ ὑμᾶς αὐτοὺς οἳ ξυνέγνωτε δι' αἰτίας ἔχετε. Καίτοι ἐμοὶ τοιοῦτῳ ἀνδρὶ ὀργίζεσθε ὃς οὐδενὸς ἤσπων οἶομαι εἶναι γινῶναι τε τὰ δέοντα καὶ ἐρμηνεύσαι ταῦτα, φιλόπολις τε καὶ χρημάτων κρείσσω.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια είναι η βασική θέση του Περικλή στο παραπάνω απόσπασμα; Με ποιο σκεπτικό αιτιολογεί τη θέση του;
2. Να εντοπίσετε όλες τις χρονικές μετοχές του κειμένου, οι οποίες έχουν ταυτόχρονα και μια υποθετική χροιά και να προσδιορίσετε την ιδιαίτερη σημασία που προσδίδει αυτή η υποθετική χροιά (στηριζόμενοι στα είδη των υποθετικών λόγων και τη σημασία τους)
3. *ὅποτε οὖν πόλις μὲν τὰς ἰδίας ξυμφορὰς οἷα τε φέρειν, εἷς δ' ἕκαστος τὰς ἐκείνης ἀδύνατος:* Να συμπληρώσετε το ρήμα των δευτερευουσών αυτών προτάσεων και να δικαιολογήσετε την ἐγκλίση που επιλέξατε για αυτά.

Στο πλαίσιο της ανώτατης μορφής κοινωνίας, της πόλεως, ο άνθρωπος πραγματώνει τη φύση του: αναπτύσσει πολύμορφες σχέσεις με τους συμπολίτες του. Δεν πρόκειται, όμως, μόνο για τις σχέσεις που αναπτύσσει ένα ζώο με άλλα ζώα και με το περιβάλλον. Μπορεί και ο άνθρωπος να είναι ένα ζῶον (ένα ζωντανό ον), αλλά μόνο οι σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους είναι έλλογες σχέσεις: σημαίνονται με τη γλώσσα και αξιολογούνται λογικά. Αυτές οι έλλογες σχέσεις φανερώνουν την ανθρώπινη ουσία: είμαστε από τη φύση μας φτιαγμένοι έτσι που να ζούμε μαζί με άλλους ανθρώπους, μέσα σε κοινωνία.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α 1.10-11, 1253a7-18

Διότι δὲ πολιτικὸν ὁ ἄνθρωπος ζῶν πάσης μελίττης καὶ παντὸς ἀγελαίου ζῶου μᾶλλον, δηλον. Οὐθὲν γάρ, ὡς φαμέν, μάτην ἢ φύσις ποιεῖ· λόγον δὲ μόνον ἄνθρωπος ἔχει τῶν ζῶων· ἢ μὲν οὖν φωνὴ τοῦ λυπηροῦ καὶ ἡδέος ἐστὶ σημεῖον, διὸ καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει ζῷοις (μέχρι γὰρ τούτου ἢ φύσις αὐτῶν ἐλήλυθε, τοῦ ἔχειν αἴσθησιν λυπηροῦ καὶ ἡδέος καὶ ταῦτα σημαίνειν ἀλλήλοις), ὁ δὲ λόγος ἐπὶ τῷ δηλοῦν ἐστὶ τὸ συμφέρον καὶ τὸ βλαβερὸν, ὥστε καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀδίκον· τοῦτο γὰρ πρὸς τὰ ἄλλα ζῶα τοῖς ἀνθρώποις ἴδιον, τὸ μόνον ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ δικαίου καὶ ἀδίκου καὶ τῶν ἄλλων αἴσθησιν ἔχειν· ἢ δὲ τούτων κοινωνία ποιεῖ οἰκίαν καὶ πόλιν.

Εἶναι, νομίζω, φανερό γιατί ο άνθρωπος είναι *πολιτικὸν ζῶον* περισσότερο ἀπ' ὅ,τι οι μέλισσες ἢ τα ἄλλα ἀγελαία ζῶα: Ὅπως ἔχουμε ἤδη πει πολλές φορές, ἡ φύση δεν κάνει τίποτε δίχως λόγο και χωρίς αἰτία. Ἀς προσέξουμε ὑστερ' ἀπ' αὐτό ὅτι ο ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνο ζῶο που εἶναι ἐφοδιασμένο με τὴν ἰκανότητα τοῦ λόγου. Ἡ ἀπλή φωνή δεν ἐκφράζει, ὡς γνωστόν, παρὰ μόνο τὴ λύπη καὶ τὴν εὐχαρίστηση· γι' αὐτό και ὑπάρχει σε ὅλα τα ζῶα· ἡ φύση τοὺς ἔδωσε, πράγματι, ὅλη κι ὅλη αὐτή τὴν ἰκανότητα, να ἀντιλαμβάνονται τὸ δυσάρεστο και τὸ εὐχάριστο και αὐτὰ να τα κάνουν φανερά τὸ ἓνα στο ἄλλο· τοῦ λόγου ὁμως ὁ προορισμός εἶναι να κάνει φανερό τι εἶναι ωφέλιμο και τι βλαβερὸ και, ἄρα, τι εἶναι δίκαιο και τι ἀδικο· αὐτό εἶναι, πράγματι, που ξεχωρίζει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τα ἄλλα ζῶα: μονάχα αὐτός ἀντιλαμβάνεται τὸ καλὸ και τὸ κακό, τὸ δίκαιο και τὸ ἀδικο και ὅλα τα ἄλλα παρόμοια πράγματα –και, φυσικά, ἡ συμμετοχή σε ὅλα αὐτὰ εἶναι που κάνει τὴν οἰκογένεια και τὴν πόλη.

(μετάφραση Δ. Λυπουρλής)

Να ὁ λόγος για τὸν ὁποῖο εἶναι ὀλοφάνερο πως ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶο πολιτικὸ περισσότερο κι ἀπὸ τὴ μέλισσα κι ἀπὸ ὅλα τα ἄλλα που ζουν σε ἀγέλες. Γιατί, ὅπως εἶπαμε, ἡ φύση δεν κάνει τίποτε στὴν τύχη. Και μόνος ἀπ' ὅλα τα ζῶα ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἑναρθρο λόγο. Και οἱ μεν ἄναρθρες κραυγές ἐκφράζουν τὴ λύπη και τὴν εὐχαρίστηση, και γι' αὐτό ὑπάρχουν στα ἄλλα ζῶα. Ἡ φύση τοὺς δηλαδὴ τοὺς ἐπιτρέπει να αἰσθάνονται τὴ λύπη και τὴν εὐχαρίστηση και να γνωστοποιοῦν τα συναισθήματα αὐτὰ τὸ ἓνα στο ἄλλο. Ἀλλὰ ὁ ἑναρθρος λόγος δημιουργήθηκε για να ἐκφράζεται τὸ συμφέρον και τὸ βλαβερὸ, και φυσικά και τὸ δίκαιο και τὸ ἀδικο. Αὐτό, πραγματικά, εἶναι τὸ διακριτικὸ σημεῖο που κάμνει τὸν ἄνθρωπο να ξεχωρίζει ἀπ' ὅλα τα ἄλλα ζῶα: μονάχα αὐτός δηλ. ἀντιλαμβάνεται τὸ καλὸ και τὸ κακό, τὸ δίκαιο και τὸ ἀδικο και τὶς ἄλλες παρόμοιες ἀξίες. Ἡ κοινὴ γνώση αὐτῶν τῶν ἀξιών συντείνει στὴ δημιουργία τῆς οἰκογένειας και τῆς πόλης.

(μετάφραση Β. Μοσκόβης)

οὐθὲν μάτην ἢ φύσις ποιεῖ: Η φύση δεν κάνει τίποτε χωρίς σκοπό· όλες οι φυσικές διεργασίες κάπου αποβλέπουν. Πρόκειται για φράση που επαναλαμβάνει ο Αριστοτέλης σε πολλές πραγματείες του. Υποστηρίζει ότι στη φύση τίποτε δεν γίνεται μάταια, τα πάντα εξυπηρετούν ορισμένη σκοπιμότητα, από την οποία και νοηματοδοτούνται: ... εἰ μὴθὲν μάτην ποιεῖ ἢ φύσις. Ἐνεκά του γὰρ πάντα ὑπάρχει τὰ φύσει, ἢ συμπτώματα ἔσται τῶν ἔνεκά του [: αν είναι αλήθεια ότι η φύση τίποτε δεν κάνει στην τύχη. Όλα, αλήθεια, τα φυσικά όντα υπάρχουν για κάποιο σκοπό, ή είναι τυχαία παραστρατήματα εκείνων

που υπάρχουν για κάποιο σκοπό] (*Περὶ ψυχῆς* 434a31-32). Στην ανάπτυξή της η θεωρία αυτή ονομάστηκε αριστοτελική τελολογία. Προνομιακός χώρος της τελολογίας είναι η βιολογία. Σχεδόν όλα τα παραδείγματα που φέρνει ο φιλόσοφος αντλούνται από την έμβια φύση· γίνεται αναφορά στα σχήματα των δοντιών, που είναι όπως είναι για να εξυπηρετούν την πρόσληψη και επεξεργασία των τροφών, στις στοχευμένες ενέργειες μυρμηγκιών και μελισσών για την επιβίωση της κοινότητάς τους, στην ύπαρξη και λειτουργία των φύλλων χάριν των καρπών. Βασίζεται, λοιπόν, ο Αριστοτέλης στη βιολογία και επεκτείνει το τελολογικό ερμηνευτικό μοντέλο του και σε άλλα πεδία των φυσικών επιστημών.

λόγος: Η λέξη *λόγος* χρησιμοποιείται συχνά για να δηλωθούν αξεχώριστες μεταξύ τους η *λογική* (ως ιδιαίτερο γνώρισμα του ανθρώπου και ως διανοητική δραστηριότητα) και η *γλώσσα* (ως σύστημα σημείων και ως συγκεκριμένη έκφραση). Στο συγκεκριμένο χωρίο ο *λόγος* αντιδιαστέλλεται προς την *φωνήν*, και, συνεπώς, έχει ενισχυμένη τη σημασία της γλώσσας (χωρίς να χάνεται βέβαια η σημασία της ανθρώπινης λογικής).

φωνή: ο ήχος που παράγεται από τον λάρυγγα, τις φωνητικές χορδές και τη στοματική κοιλότητα είτε των ανθρώπων είτε των ζώων. Βλ. *Περὶ ψυχῆς* 420b5-7: ἡ δὲ φωνὴ ψόφος [: ἡχος] τίς ἐστὶν ἐμψύχου· τῶν γὰρ ἀψύχων οὐθὲν φωνεῖ, ἀλλὰ καθ' ὁμοιότητα λέγεται φωνεῖν, οἷον αὐλὸς καὶ λύρα. Η *φωνή* είναι άναρθρος ήχος, ενώ ο *λόγος* είναι έναρθρος (αρθρωμένος), απαρτισμένος δηλαδή από διακριτά στοιχεία, τα οποία μπορεί να έχουν το δικό τους νόημα. Ο έναρθρος *λόγος* παράγεται από σύνολα λέξεων (π.χ. προτάσεις), μεμονωμένες λέξεις (διακριτά στοιχεία του, με δικό τους νόημα), ενώ οι λέξεις από φθόγγους (διακριτούς ήχους χωρίς αυτόνομο νόημα).

ἀνθρώποις ἴδιον: Οι αριστοτελικοί ορισμοί αποτελούνται: α) από μία ή περισσότερες επάλληλες έννοιες γένους, εντάσσοντας έτσι την οριζόμενη έννοια σε μία ή περισσότερες ευρύτερες κατηγορίες, και β) από την ειδοποιό διαφορά, η οποία διακρίνει την οριζόμενη έννοια από άλλες ομοειδείς (αυτές που ανήκουν στο ίδιο γένος). Ο άνθρωπος είναι ζῷον (έννοια γένους) και έχει ως αποκλειστικά δικό του γνώρισμα (*ἴδιον*, ειδοποιός διαφορά) τον λόγον, δηλαδή τη λογική και γλώσσα.].

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

Α. Τι λέει το κείμενο;

1. Με ποια ζώα συγκρίνει ο Αριστοτέλης τον άνθρωπο; Ποιο είναι το κοινό πεδίο το οποίο επιτρέπει αυτή τη σύγκριση;
2. Άνθρωπος και ζώα, λόγος και φωνή: να αντιστοιχίσετε τα μέλη του πρώτου ζεύγους με αυτά του δεύτερου. Ποια μηνύματα μεταφέρει η απλή φωνή και ποια ο λόγος;

Β. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Να εντοπίσετε τις δύο αναφορές του Αριστοτέλη στη φύση. Πώς αντιμετωπίζει τη φύση ο φιλόσοφος;
2. Η έννοια *ζῶον* χρησιμοποιείται στο απόσπασμα ως έννοια γένους. Ποια είναι η ειδοποιός διαφορά που διακρίνει τον άνθρωπο από τα υπόλοιπα ζῶα;
3. Διερεύνηση: Γιατί ο Αριστοτέλης πιστεύει ότι η μετοχή του ανθρώπου στο αίσθημα του δικαίου και του αδίκου, του καλού και του κακού, και άλλων τέτοιων αντιστίξεων, οδηγεί στη σύσταση κοινωνιών;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Να μελετήσετε τη λέξη *κοινωνία*. Χρησιμοποιείται με την ίδια σημασία στην προηγούμενη Διδακτική Ενότητα και σε αυτήν;
2. Να προσπαθήσετε να βρείτε τι ακριβώς αιτιολογεί ο σύνδεσμος *γάρ* σε καθεμιά από τις τρεις φορές που χρησιμοποιείται.
3. Στη μετάφραση του Β. Μοσκόβη συναντώνται ορισμένες λέξεις που δεν φαίνεται να υπάρχουν στο κείμενο του Αριστοτέλη (έναρθρος, άναρθρος, συναισθήματα, αξίες). Είναι, κατά τη γνώμη σας, θεμιτή η συγκεκριμένη μεταφραστική επιλογή;

1. ΤΟΜΑΣ ΧΟΜΠΣ Περί του πολίτη, 5.5-6

Ο Χόμπς στο ακόλουθο απόσπασμα από το έργο του Περί του πολίτη ή Φιλοσοφικά στοιχεία για την κυβέρνηση και την πολιτική κοινωνία (1651), εμπνευσμένος από τη σχετική ανάλυση του Αριστοτέλη στα Πολιτικά, συγκρίνει τον άνθρωπο με άλλα ζώα που ζουν σε κοινότητες, όπως η μέλισσα και το μυρμήγκι.

Είναι αλήθεια ότι σε αυτά τα πλάσματα [μέλισσες και μυρμήγκια], που ζουν μαζί μόνο με τις αισθήσεις και τις επιθυμίες, η συναίνεση των διαθέσεων είναι τόσο ανθεκτική, ώστε δεν χρειάζεται τίποτα περισσότερο, για να εξασφαλίσουν και να διατηρήσουν την ειρήνη μεταξύ τους, πέρα από τη φυσική επιθυμία τους. Αλλά στους ανθρώπους τα πράγματα είναι διαφορετικά. Γιατί, πρώτον, μεταξύ τους υπάρχει διεκδίκηση τιμής και αξιώματος· στα κτήνη δεν υπάρχει καμία· όθεν μεταξύ των ανθρώπων υπάρχει μίσος και φθόνος, απ' όπου ανακύπτουν αναρχικές εκδηλώσεις και πόλεμος· στα κτήνη δεν υπάρχει κανένα τέτοιο θέμα. Στη συνέχεια, η φυσική επιθυμία των μελισσών και των ομοίων πλασμάτων είναι ευάγωγος, και επιθυμούν το κοινό καλό, το οποίο μεταξύ τους δεν διαφέρει από το ιδιωτικό· αλλά ο άνθρωπος σπάνια θεωρεί καλό κάτι που δεν διαθέτει κάποια υπεροχή στην απόλαυσή του περισσότερο από εκείνο το οποίο κατέχουν οι άλλοι. Τρίτον, αυτά τα πλάσματα, τα οποία δεν διαθέτουν λόγο, δεν βλέπουν κανένα ελάττωμα ή νομίζουν ότι δεν βλέπουν κανένα, στη διοίκηση των πολιτειών τους· αλλά σε ένα πλήθος ανθρώπων υπάρχουν πολλοί που θεωρώντας ότι είναι σοφότεροι από τους άλλους προσπαθούν να καινοτομούν και οι διάφοροι καινοτόμοι καινοτομούν με διάφορους τρόπους, πράγμα που συνιστά διάσπαση και εμφύλιο πόλεμο. Τέταρτον, αυτά τα ζώδια πλάσματα, ανεξάρτητα από τον τρόπο που μπορεί να χρησιμοποιούν τη φωνή τους, για να δηλώσουν τα συναισθήματά τους το ένα στο άλλο, εντούτοις στερούνται εκείνο το είδος λέξεων που απαιτείται για τη διέγερση των κινήσεων του νου, με τις οποίες το καλό φαίνεται στο νου ως καλύτερο και το κακό ως χειρότερο απ' ό,τι είναι στην πραγματικότητα· όμως η γλώσσα του ανθρώπου είναι μια σάλπιγγα πολέμου και επανάστασης· [...]. Πέμπτον, δεν μπορούν να διακρίνουν μεταξύ βλάβης και ζημίας· εκ τούτου συμβαίνει ότι, όσο καιρό τα πάνε καλά, δεν κατηγορούν τους συντρόφους τους. Αλλά οι άνθρωποι που τους επιτρέπεται να είναι νωθροί αποτελούν το μεγαλύτερο πρόβλημα για μια πολιτεία· γιατί δεν συνηθίζουν να μάχονται για δημόσιο αξίωμα, προτού νικήσουν την πείνα και το κρύο. Τέλος, η συναίνεση των εν λόγω πλασμάτων είναι φυσική, ενώ των ανθρώπων είναι αποτέλεσμα μόνο συνθήκης, δηλαδή τεχνητή· επομένως, δεν πρέπει να απορούμε που απαιτείται κάτι περισσότερο για τους ανθρώπους, προκειμένου να μπορέσουν να ζήσουν ειρηνικά. [...]. Επειδή λοιπόν η σύμπλευση πολλών βουλήσεων προς τον ίδιο σκοπό δεν αρκεί για τη διατήρηση της ειρήνης και τη σταθερή άμυνα, είναι απαραίτητο στα αναγκαία ζητήματα που αφορούν την ειρήνη και την αυτοάμυνα να υπάρχει μία μόνο βούληση όλων των ανθρώπων. Αυτό όμως δεν μπορεί να γίνει, αν κάθε άνθρωπος δεν υποτάξει τη βούλησή του σε κάποιον άλλο, είτε άνθρωπο είτε συμβούλιο.

(μετάφραση Η. Βαβούρας & Ε. Φιριπή)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να αποδώσετε με δικά σας λόγια τους πέντε λόγους για τους οποίους ο Χόμπς πιστεύει ότι τα συγκεκριμένα ζώα σχηματίζουν λειτουργικές κοινότητες καλύτερα από τον άνθρωπο.
2. Ο φιλόσοφος υποβάλλει σε κριτική τη διδασκαλία του Αριστοτέλη για τη δημιουργία της πολιτικής κοινωνίας. Αφού αποδώσετε συνοπτικά την ουσία των αντιρρήσεών του, να διατυπώσετε τη δική σας άποψη.
2. Ο Χόμπς προεκτείνει την κριτική του στον Αριστοτέλη αμφισβητώντας πλαγίως την άμεση δημοκρατία και προτείνοντας αντ' αυτής μια ισχυρή κεντρική εξουσία, ατομική ή συλλογική. Να εντοπίσετε τη σχετική επιχειρηματολογία.

2. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ

Λόγος περὶ εὐποιᾶς, 9.103-104

Ο Γρηγόριος (335-395 μ.Χ.), επίσκοπος Νύσσης της Καππαδοκίας και αδελφός του Μ. Βασιλείου, είχε αξιοσημείωτη γνώση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και θεωρήθηκε ότι ξεχωρίζει για το φιλοσοφικό βάθος του θεολογικού του στοχασμού. Στον λόγο του

Περὶ εὐποιᾶς δίνει συμβουλές για την έμπρακτη εφαρμογή της εντολής του Χριστού «Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους», ώστε να λειτουργήσει ορθότερα το σώμα της κοινωνίας.

Όσοι λοιπόν χριστήκατε λογικοί κι έχετε τον νου εξηγητὴ των θείων και παιδαγωγό, μη δελεαστείτε από τα πρόσκαιρα· αποκτήστε αυτά που δεν εγκαταλείπουν ποτέ όποιον τ' απόκτησε. Ορίσετε μέτρα για να τα χρησιμοποιείτε στη ζωή σας. Να μην είναι όλα δικά μας· ένα μέρος ας είναι και των φτωχών που αγαπά ο Θεός. Όλα είναι του Θεού, του κοινού Πατέρα μας κι εμείς είμαστε αδέρφια, αφού προερχόμαστε από τον ίδιο Πατέρα. Το άριστο και πιο δίκαιο είναι ν' απολαμβάνουν οι αδελφοί ίση μερίδα κλήρου. Το δεύτερο, αν ο ένας ή ο άλλος ιδιοποιηθεί το περισσότερο, οι υπόλοιποι ας μοιραστούν το μέρος. Κι αν κάποιος θέλει να γίνει κύριος όλων γενικά αποκλείοντας τους αδελφούς ακόμη κι από αυτό το τρίτο ή το πέμπτο, αυτός είναι τύραννος ωμός, βάρβαρος ανήμερος, θηρίο που το ευχαριστεί μόνο το φαγητό, ή καλύτερα είναι κι από τα θηρία πιο άγριος. Αν ο λύκος δέχεται τον λύκο στο τραπέζι του και πολλά σκυλιά μαζί σπαράζουν ένα θύμα τους, ο άπληστος ωστόσο δεν παίρνει συμμετοχο στον πλούτο του κανένα συνάνθρωπό του. Σου φτάνει το μετρημένο τραπέζι, μην ανοιχείς στο πέλαγος του ακόλαστου φαγοποτιού. Το ναυάγιο που αυτό προκαλεί είναι βαρύ, γιατί δε μας τσακίζει σε ύφαλους, αλλά μας εξωθεί στο βαθύτατο σκοτάδι, από όπου όποιος έπεσε δε θα βγει ποτέ.

(μετάφραση Ι. Σακαλής)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ο Αριστοτέλης, όπως είδαμε αναλυτικά στη 14η και 15η Διδακτική Ενότητα, ταύτισε την ηθική αρετή με τη μεσότητα, την τήρηση δηλαδή του μέτρου σε όλες τις πτυχές των ανθρωπίνων σχέσεων. Εντοπίζετε σε σημεία του Παράλληλου Κειμένου ηθικές προτροπές του Γρηγορίου Νύσσης που σχετίζονται με την αξία του μέτρου στη ζωή των ανθρώπων;
2. Ο Γρηγόριος Νύσσης φαίνεται να γνωρίζει τη συνήθη στην αρχαία ελληνική γραμματεία παρομοίωση του ανήθικου και άδικου ανθρώπου με θηρίο. Αφού μελετήσετε τις σχετικές αναφορές του αποσπάσματος, να τις συσχετίσετε με όσα διδάσκει ο Αριστοτέλης στο Κείμενο Αναφοράς.

1. ΠΛΑΤΩΝ Πολιτικός 271e-272b

Το βασικό θέμα που διερευνάται στον πλατωνικό διάλογο Πολιτικός είναι η φύση του πολιτικού άνδρα. Στο πρώτο μέρος του διαλόγου παρουσιάζεται μία μορφή πολιτικού: ο βασιλιάς ως ποιμένας της ανθρώπινης αγέλης. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται αναφορά στον μύθο για τις κοσμικές βασιλείες. Ο ανώνυμος ξένος φιλόσοφος, που αφηγείται τον μύθο, περιγράφει τον ανθρώπινο βίο κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Κρόνου.

Τὸ δ' οὖν τῶν ἀνθρώπων λεχθὲν αὐτομάτου πέρι βίου διὰ τὸ τοιόνδε εἴρηται. Θεὸς ἔνεμεν αὐτοὺς αὐτὸς ἐπιστατῶν, καθάπερ νῦν ἄνθρωποι, ζῶον ὃν ἕτερον θειότερον, ἄλλα γένη φαυλότερα αὐτῶν νομεύουσι· νέμοντος δὲ ἐκείνου πολιτεῖαί τε οὐκ ἦσαν οὐδὲ κτήσεις γυναικῶν καὶ παίδων· ἐκ γῆς γὰρ ἀνεβιώσκοντο πάντες, οὐδὲν μεμνημένοι τῶν πρόσθεν· ἀλλὰ τὰ μὲν τοιαῦτα ἀπῆν πάντα, καρποὺς δὲ ἀφθόνους εἶχον ἀπὸ τε δένδρων καὶ πολλῆς ὕλης ἄλλης, οὐχ ὑπὸ γεωργίας φυομένους, ἀλλ' αὐτομάτης ἀναδιδούσης τῆς γῆς. Γυμνοὶ δὲ καὶ ἄστρωτοι θυραυλοῦντες τὰ πολλὰ ἐνέμοντο· τὸ γὰρ τῶν ὥρων αὐτοῖς ἄλυπον ἐκέκρατο, μαλακὰς δὲ εὐνάς εἶχον ἀναφυομένης ἐκ γῆς πόας ἀφθόνου. Τὸν δὲ βίον, ὃ Σώκρατες, ἀκούεις μὲν τὸν τῶν ἐπὶ Κρόνου.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να περιγράψετε σε ένα σύντομο κείμενό σας τα χαρακτηριστικά αυτής της μυθικής εποχής (της εποχής του Κρόνου) που περιγράφεται στο παραπάνω απόσπασμα, εστιάζοντας στα εξής σημεία: α) την πολιτική συγκρότηση, β) την προέλευση των ανθρώπων, γ) την εξασφάλιση της τροφής τους και δ) την εξωτερική τους εμφάνιση.
2. *νέμοντος*: Ποια χρονική σχέση εκφράζει η μετοχή σε σχέση με την κύρια πρόταση; Μπορείτε να την αντικαταστήσετε με ισοδύναμη δευτερεύουσα πρόταση;
3. Να εντοπίσετε στο κείμενο διαφορετικούς τρόπους εκφοράς του τρόπου.

2. ΠΛΑΤΩΝ

Γοργίας 456a-d

Ο Σωκράτης με τον Γοργία συζητούν για τη δύναμη της τέχνης του λόγου. Ο σοφιστής έχει ήδη υποστηρίξει τη δυνατότητα της ρητορικής να οδηγήσει στη γνώση του καλού και του κακού.

Εἰ πάντα γε εἰδείης, ὦ Σώκρατες, ὅτι ὡς ἔπος εἰπεῖν ἀπάσας τὰς δυνάμεις συλλαβοῦσα ὑφ' αὐτῇ ἔχει. Μέγα δέ σοι τεκμήριον ἔρῳ· πολλάκις γὰρ ἤδη ἔγωγε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ μετὰ τῶν ἄλλων ἰατρῶν εἰσελθὼν παρὰ τινα τῶν καμνόντων οὐχὶ ἐθέλοντα ἢ φάρμακον πιεῖν ἢ τεμεῖν ἢ καῦσαι παρασχεῖν τῷ ἰατρῷ, οὐ δυναμένου τοῦ ἰατροῦ πείσαι, ἐγὼ ἔπεισα, οὐκ ἄλλη τέχνη ἢ τῇ ρητορικῇ. Φημί δὲ καὶ εἰς πόλιν ὅπῃ βούλει ἐλθόντα ρητορικὸν ἄνδρα καὶ ἰατρόν, εἰ δέοι λόγῳ διαγωνίζεσθαι ἐν ἐκκλησίᾳ ἢ ἐν ἄλλῃ τινὶ συλλόγῳ ὁπότερον δεῖ αἰρεθῆναι ἰατρόν, οὐδαμοῦ ἂν φανῆναι τὸν ἰατρόν, ἀλλ' αἰρεθῆναι ἂν τὸν εἰπεῖν δυνατόν, εἰ βούλοιτο. Καὶ εἰ πρὸς ἄλλον γε δημιουργὸν ὄντιναοῦν ἀγωνίζοιτο, πείσειεν ἂν αὐτὸν ἐλέσθαι ὁ ρητορικὸς μᾶλλον ἢ ἄλλος ὅστισοῦν· οὐ γὰρ ἔστιν περὶ οὗτου οὐκ ἂν πιθανώτερον εἴποι ὁ ρητορικὸς ἢ ἄλλος ὅστισοῦν τῶν δημιουργῶν ἐν πλήθει. Ἡ μὲν οὖν δύναμις τοσαύτη ἐστὶν καὶ τοιαύτη τῆς τέχνης.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια εἶναι ἡ αποδεικτικὴ θέση τοῦ Γοργία; Με ποιο αποδεικτικὸ στοιχεῖο ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του ζωὴ τὴν υποστηρίζει; Ποια φράση ἀνακεφαλαιώνει τὴν θέση του;
2. Να ἐντοπίσετε τοὺς υποθετικοὺς λόγους τοῦ κειμένου καὶ νὰ γράψετε χωριστὰ τὶς υποθέσεις καὶ τὶς ἀποδόσεις. Μπορεῖτε νὰ αἰτιολογήσετε τὴν ἐπιλογή αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἀπὸ τὸν συγγραφέα;
3. *πολλάκις γὰρ ἤδη ἔγωγε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ μετὰ τῶν ἄλλων ἰατρῶν εἰσελθὼν*: Ἀν ἀφαιρεθεῖ τὸ ἐπίρρημα *πολλάκις*, με ποιο τρόπο θὰ μπορούσε νὰ ἐπαναδιατυπωθεῖ ἡ φράση ὡς δευτερεύουσα πρόταση, ὥστε νὰ δηλώνεται καὶ πάλι ὅτι ἡ πράξη ἐπαναλαμβάναντο πολλές φορές στο παρελθόν;

Οι σχέσεις μεταξύ των συμπολιτών στο πλαίσιο της πόλεως διαμορφώνονται, σύμφωνα με τη διδασκαλία του Αριστοτέλη, από παράγοντες όπως η εξουσία και το συμφέρον. Οι σχέσεις εξουσίας και τα πολύμορφα συμφέροντα αποτυπώνονται στο εκάστοτε πολίτευμα, ένα σύνολο θεσμών και νόμων που ρυθμίζει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο τη ζωή μέσα στην πόλη. Έτσι, στην ιστορία συναντώνται διάφορα πολιτεύματα. Ο Αριστοτέλης τα μελέτησε –δίνοντας έμφαση κυρίως σε όσα εμφανίστηκαν στην ιστορία της Αθήνας– και προσπάθησε να προβεί σε κατηγοριοποιήσεις και αξιολογήσεις των πολιτευμάτων ανάλογα με το ποιος είχε κάθε φορά την εξουσία και σε ποιων τα συμφέροντα απέβλεπε.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Πολιτικά, Γ 6.3-4, 1281a39-b10

Περὶ μὲν οὖν τῶν ἄλλων ἔστω τις ἕτερος λόγος· ὅτι δὲ δεῖ κύριον εἶναι μᾶλλον τὸ πλῆθος ἢ τοὺς ἀρίστους μὲν ὀλίγους δέ, δόξειεν ἂν λέγεσθαι καὶ τιν' ἔχειν ἀπορίαν τάχα δὲ κἂν ἀλήθειαν. Τοὺς γὰρ πολλοὺς, ὧν ἕκαστός ἐστιν οὐ σπουδαῖος ἀνὴρ, ὅμως ἐνδέχεται συνελθόντας εἶναι βελτίους ἐκείνων, οὐχ ὡς ἕκαστον ἀλλ' ὡς σύμπαντας, οἷον τὰ συμφορητὰ δεῖπνα τῶν ἐκ μιᾶς δαπάνης χορηγηθέντων· πολλῶν γὰρ ὄντων ἕκαστον μόνιον ἔχειν ἀρετῆς καὶ φρονήσεως, καὶ γίνεσθαι συνελθόντων, ὥσπερ ἓνα ἄνθρωπον τὸ πλῆθος, πολὺποδα καὶ πολὺχείρα καὶ πολλὰς ἔχοντ' αἰσθήσεις, οὕτω καὶ περὶ τὰ ἥθη καὶ τὴν διάνοιαν. Διὸ καὶ κρίνουσιν ἄμεινον οἱ πολλοὶ καὶ τὰ τῆς μουσικῆς ἔργα καὶ τὰ τῶν ποιητῶν· ἄλλοι γὰρ ἄλλο τι μόνιον, πάντα δὲ πάντες.

Για τα υπόλοιπα θα υπάρξει χωριστή ανάπτυξη. Η άποψη ότι την εξουσία στην πόλη πρέπει μάλλον να την ασκεί το πλῆθος παρά οι «άριστοι» που είναι λίγοι, νομίζω ότι μπορεί να συζητηθεί –με το νόημα ότι είναι μια άποψη που παρουσιάζει, βέβαια, κάποιες δυσκολίες, που περιέχει όμως ίσως και κάποια αλήθεια. Για το πλῆθος μπορεί κανείς να πει τούτο: το κάθε επιμέρους άτομο μπορεί να μην είναι τίποτε το αξιόλογο, ενωμένοι όμως όλοι μαζί είναι ενδεχόμενο να είναι, όχι σαν άτομα αλλά σαν σύνολο, καλύτεροι από εκείνους –όπως ακριβώς τα δείπνα που γίνονται με τη συνεισφορά πολλών είναι καλύτερα από εκείνα που γίνονται με έξοδα ενός μόνο ανθρώπου. Πολλοί καθώς είναι, ο καθένας διαθέτει ένα μόνιο αρετής και φρόνησης, και έτσι, ενωμένοι οι πολλοί γίνονται, κατά κάποιο τρόπο, ένας άνθρωπος με πολλά πόδια, με πολλά χέρια και με πολλές αισθήσεις –και με ανάλογη, βέβαια,

Για τα άλλα ζητήματα θα γίνει λόγος αλλού. Η άποψη ότι το πλῆθος πρέπει να έχει κυρίαρχη εξουσία παρά οι άριστοι και λίγοι, θα φαινόταν αποδεκτή με αρκετή δόση αλήθειας ίσως αλλά και με κάποιες ενστάσεις. Γιατί οι πολλοί, αν και ξεχωριστά ο καθένας τους δεν είναι σπουδαίος άντρας, ενδέχεται, όταν συγκεντρωθούν, να είναι καλύτεροι από τον άριστο, όχι βέβαια ο καθένας χωριστά αλλά ως σύνολο, όπως ακριβώς συμβαίνει να είναι ανώτερα τα δείπνα που γίνονται με τη συνεισφορά όλων όσοι συμμετέχουν, από εκείνα που γίνονται με έξοδα ενός μόνο ανθρώπου. Καθώς είναι πολλοί, ο καθένας διαθέτει κάποια λίγη αρετή και φρόνηση, και έτσι ενωμένοι οι πολλοί παρουσιάζονται σαν ένας άνθρωπος με πολλά πόδια, με πολλά χέρια και με πολλές αισθήσεις και επομένως με ανάλογο ήθος και διάνοια. Γι' αυτό και συνάγουν ασφαλέστερα συμπεράσματα οι πολλοί για τα μουσικά και ποιητικά έργα. Γιατί οι άνθρωποι στη διαφορετικότη-

αρετή και εξυπνάδα. Γι' αυτό και οι πολλοί είναι σε θέση να κρίνουν καλύτερα τα έργα της μουσικής και των ποιητών: ο ένας κρίνει ένα μέρος, ο άλλος ένα άλλο, και όλοι μαζί το σύνολο.

(μετάφραση Δ. Λυπουρλής)

τά τους κρίνουν διαφορετικό μέρος του έργου, στο σύνολό τους όμως κρίνουν το σύνολο του έργου.

(μετάφραση Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου)

πλήθος/ἄριστοι: Στην πολιτική ορολογία της αρχαίας Αθήνας ο όρος *πλήθος* δηλώνει τον *δήμον*, τη μεγάλη πλειονότητα του λαού, το σύνολο των πολλών και φτωχότερων πολιτών. Ο *δήμος* συγκρούεται πολιτικά με τους *ὀλίγους* ή *ἄρίστους*, δηλαδή τους πλουσιότερους πολίτες που κατά κανόνα έχουν και ευγενική καταγωγή.

Όταν η εξουσία ανήκει στο *πλήθος*, το πολίτευμα χαρακτηρίζεται δημοκρατία: *δημοκρατία δ' ἐστὶν ὅταν ᾗ κύριον τὸ πλήθος* (Πολιτικά 1279b21-22). Βλ. και την πλατωνική διατύπωση: *Τρίτον δὲ σχῆμα πολιτείας οὐχ ἡ τοῦ πλήθους ἀρχή, δημοκρατία τοῦνομα κληθεῖσα;* (Πολιτικός 291d). Όταν η εξουσία ανήκει στους λεγόμενους *ἄρίστους*, το πολίτευμα χαρακτηρίζεται αριστοκρατία: *ἡ ἀριστοκρατία βούλεται τὴν ὑπεροχὴν ἀπονέμειν τοῖς ἀρίστοις τῶν πολιτῶν* (Πολιτικά 1293b40-41). Τη δομική σύνδεση της πλειονότητας των πολιτών με το δημοκρατικό πολίτευμα την ονομάζουμε σήμερα «αρχή της πλειοψηφίας». Αυτή ήταν η θεμελιώδης αρχή της άμεσης αθηναϊκής δημοκρατίας.

κύριον τὸ πλήθος: *κύριος* είναι όποιος έχει εξουσία ή κυριότητα. Στην πολιτική ζωή το ποιος είναι κύριος, το ποιος δηλαδή έχει και ασκεί την εξουσία, καθορίζει τη μορφή του πολιτεύματος. Ο Αριστοτέλης υπερασπίζεται ως αποτελεσματικότερη την άσκηση της εξουσίας από τους πολλούς. Θεωρεί ότι η λαϊκή κυριαρχία μπορεί να εξασφαλίσει καλύτερα τους στόχους της συλλογικής ευτυχίας συγκριτικά με τις περιπτώσεις που την εξουσία έχει ένας μονάρχης ή βασιλιάς ή οι ολίγοι ευγενείς ή πλούσιοι.

συμφορητὰ δείπνα: συνεστίαση πολιτών, κατά την οποία ο καθένας φέρνει στο τραπέζι τη συνεισφορά του σε τρόφιμα και ποτά. Καθώς η λέξη δεν συναντάται σε άλλο συγγραφέα πριν από τον Αριστοτέλη, φαίνεται να είναι δικό του δημιούργημα. Στην προϋπάρχουσα λέξη *φορητός* (*φέρω* + *-τός*, ρηματικό επίθετο) ο φιλόσοφος πρόσθεσε την πρόθεση *σύν*, για να δηλώσει κάτι που γίνεται με τη συνεισφορά πολλών. Εξίσου πιθανό είναι να παρήγαγε ο Αριστοτέλης το ρηματικό επίθετο *συμφορητός* από το ρήμα *συμφορᾶ/οὔμαι*: συνάγω, συναθροίζω.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Ποια είναι η βασική θέση την οποία υποστηρίζει ο φιλόσοφος;
2. Περιγράψτε τον φανταστικό “υπεράνθρωπο” στον οποίο αναφέρεται το κείμενο.
3. Ποιοι και γιατί είναι καλύτεροι κριτές μουσικών και ποιητικών έργων;

B. As εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Ο Αριστοτέλης τεκμηριώνει τη βασική του θέση αφενός με ένα παράδειγμα (*οἶον...*), αφετέρου με μια αναλογία (*πολλῶν γὰρ [...] διάνοιαν*). Μπορείτε να τα αποδώσετε με δικά σας λόγια, έτσι ώστε να τονίζεται η βασική φιλοσοφική-πολιτική ιδέα; Να εντοπίσετε τις δύο λέξεις που εισάγουν τα αντιστοιχιζόμενα μέλη της αναλογίας.
2. Αφού στη συγκεκριμένη παράγραφο ο Σταγειρίτης διατύπωσε με μία θεματική πρόταση την κεντρική του ιδέα, και αφού αμέσως μετά την τεκμηρίωσε, προβαίνει στο τέλος της παραγράφου σε ένα συμπέρασμα (*διό ...*). Νομίζετε ότι η συγκεκριμένη περίοδος λειτουργεί ως πρόταση-κατακλείδα;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Με ποια έγκλιση διατυπώνει ο Αριστοτέλης τη βασική του θέση; Γιατί επέλεξε τη συγκεκριμένη έγκλιση;
2. *χορηγηθέντων*: Θεωρείτε ότι το ρήμα έχει την κύρια σημερινή του σημασία (*χορηγώ*: προμηθεύω, παρέχω) ή την αρχαιοελληνική, αυτή που προέρχεται από τον *χορηγόν* (*χορηγῶ*: καλύπτω τη δαπάνη για τον σχηματισμό χορού σε μία παράσταση δράματος· μεταφορικά: παρέχω τα μέσα, εφοδιάζω); Πώς αποδίδουν τη λέξη οι δύο μεταφραστές;
3. Ο φιλόσοφος προβαίνει σε μία αξιολογική σύγκριση μεταξύ *πλήθους* και *ἀρίστων*. Να εντοπίσετε όλες τις συγκριτικές διατυπώσεις.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ο Πλάτων και ο Ξενοφών υπήρξαν μαθητές του Σωκράτη. Στα ακόλουθα δύο αποσπάσματα διαφαίνεται η δυσπιστία την οποία είχε ο Σωκράτης για τη γνώμη των πολλών και αμόρφωτων (έναντι των ειδικών).

1. ΠΛΑΤΩΝ, Κρίτων 44c-d

Κρίτων: Δε θα πεισθούν οι πολλοί ότι εσύ ο ίδιος δε θέλησες να αποδράσεις από εδώ, ενώ εμείς είμασταν πρόθυμοι να σε βοηθήσουμε.

Σωκράτης: Αλλά γιατί, ευλογημένε Κρίτωνα, σε νοιάζει τόσο πολύ η γνώμη των πολλών; Οι πιο συνετοί, που περισσότερο αξίζει να προσέχουμε τη γνώμη τους, θα καταλάβουν ότι αυτά έγιναν έτσι όπως πραγματικά έγιναν.

Κρ.: Βλέπεις όμως, Σωκράτη, ότι είναι ανάγκη να ενδιαφέρεται κανείς και για τη γνώμη των πολλών. Η κατάσταση στην οποία βρισκόμαστε τώρα δείχνει ότι οι πολλοί είναι ικανοί να προξενήσουν όχι τα πιο μικρά δεινά, αλλά σχεδόν τα μεγαλύτερα, αν κανέναν τον συκοφαντήσουν σε αυτούς.

Σωκρ.: Μακάρι, Κρίτωνα, να ήταν ικανοί οι πολλοί να προξενήσουν τα μεγαλύτερα δεινά –θα ήταν τότε σε θέση να προξενήσουν και τα μεγαλύτερα αγαθά, και τα πράγματα θα ήταν καλά. Τώρα όμως δεν είναι ικανοί για τίποτε από τα δύο· γιατί ούτε σώφρονα έχουν τη δύναμη να κάνουν κανένα ούτε άφρονα, αλλά κάνουν ό,τι τους έρθει στο μυαλό.

(μετάφραση Θ. Σαμαράς)

2. ΞΕΝΟΦΩΝ, Απομνημονεύματα, Γ 6.17-18

Σωκράτης: Να έχεις υπόψη σου και κείνους που ξέρουν και τι λένε και τι κάνουν. Και, καθώς εγώ νομίζω, θα βρεις ότι εκείνοι που έχουν υπόληψη και θαυμάζονται είναι οι κατεξοχήν επισημόνες, ενώ εκείνοι που έχουνε κακή υπόληψη και τους περιφρονάνε είναι οι πιο αμαθείς. Αν λοιπόν επιθυμείς και να έχεις υπόληψη και να σε θαυμάζουνε στην πόλη, προσπάθησε να καταφέρεις να ξέρεις όσο το δυνατό περισσότερο εκείνα που θες να κάνεις. Γιατί αν στο σημείο τούτο είσαι ανώτερος απ' τους άλλους, δεν δ' απορήσω αν πολύ εύκολα πετύχεις όσα επιθυμείς.

(μετάφραση Κ. Βάρναλης)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να συλλέξετε στα δύο Παράλληλα Κείμενα διατυπώσεις του Σωκράτη που δείχνουν ότι δεν υπολόγιζε τη γνώμη των πολλών. Να μελετήσετε και όσα λέγονται για την παιδεία του λαού. Θεωρείτε ότι μπορεί η περιφρονητική στάση του Σωκράτη να στάθηκε καθοριστική για την καταδίκη του από την πλειοψηφία των Αθηναίων δικαστών;
2. Να συγκρίνετε τη στάση του Σωκράτη απέναντι στους πολλούς με όσα λέει ο Αριστοτέλης για το *πλήθος*. Είναι ίδιο ή διαφορετικό στα τρία κείμενα το πεδίο στο οποίο δραστηριοποιούνται και εκφράζονται οι πολλοί;

3. ΝΙΚΟΛΟ ΜΑΚΙΑΒΕΛΙ Ο Ηγεμόνας, 18

Ο Μακιαβέλι έγραψε τον Ηγεμόνα το 1513. Στο παρακάτω απόσπασμα από το συμβουλευτικό αυτό κείμενο, που απευθύνεται ουσιαστικά σε όποιον ασκεί εξουσία, ανεξαρτήτως τόπου, χρόνου και τρόπου, εξετάζεται ένα σημαντικό ζήτημα πρακτικής πολιτικής: με ποιον τρόπο πρέπει οι ηγεμόνες να τηρούν τις υποσχέσεις τους.

Ένας ηγεμόνας, όντας αναγκασμένος να γνωρίζει καλά να συμπεριφέρεται σαν θηρίο, πρέπει από αυτά να προτιμήσει την αλεπού και το λιοντάρι· γιατί το μεν λιοντάρι δεν γλυτώνει από τις παγίδες, η δε αλεπού από τους λύκους. Οφείλει, συνεπώς, να είναι αλεπού για να ξεχωρίζει τις παγίδες και λιοντάρι για να τρομάζει τους λύκους. Όσοι περιορίζονται μόνο στο λιοντάρι δεν καταλαβαίνουν από πολιτική. Επομένως, ένας συνετός ηγεμόνας δεν μπορεί ούτε πρέπει να τηρεί τον λόγο του, όταν κάτι τέτοιο στρέφεται εις βάρος του κι όταν οι αιτίες που τον έκαναν να δώσει την υπόσχεση έχουν εκλείψει. Κι αν όλοι οι άνθρωποι ήσαν καλοί, το δίδαγμα αυτό δεν θα ήταν καλό· αλλά επειδή είναι μοχθηροί και οι ίδιοι δεν θα κρατούσαν τον λόγο τους απέναντί σου, εσύ ακόμη περισσότερο δεν χρειάζεται να τον κρατήσεις προς αυτούς. [...]

Ο ηγεμόνας να φαίνεται πονετικός, έντιμος, καταδεκτικός, ειλικρινής, ευσεβής· και να είναι. Αλλά να είναι προδιατεθειμένος, όταν χρειάζεται να μην είναι, να μπορεί και να ξέρει ν' αλλάξει στο αντίθετο. Πρέπει να είναι ψυχικά προετοιμασμένος να στρέφεται κατά κει που τον προστάζουν οι άνεμοι της τύχης και οι μεταβολές των πραγμάτων. [...] Οι άνθρωποι, εν γένει, κρίνουν περισσότερο με βάση τα μάτια τους παρά με βάση τα έργα· γιατί όλοι μπορούν να δουν, λίγοι όμως καταλαβαίνουν. Ο καθένας βλέπει αυτό που φαίνεται, λίγοι όμως καταλαβαίνουν αυτό που πραγματικά είσαι.

(μετάφραση Ζ. Ζωγραφίδου)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ο Μακιαβέλι θεωρήθηκε κυνικός στις πολιτικές του συμβουλές προς τον ηγεμόνα. Επαληθεύεται αυτή η άποψη στο συγκεκριμένο απόσπασμα;
2. Στο απόσπασμα προβάλλεται έντονα η εικόνα που έχει ο Μακιαβέλι για τον λαό. Να την μελετήσετε συγκριτικά με όσα λέει για το *πλήθος* ο Αριστοτέλης στο Κείμενο Αναφοράς.

1. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ

Ιστορίαί, Γ 62

Οι Πλαταιείς μετά την οικειοθελή παράδοση της πόλης τους στους Σπαρτιάτες απολογούνται σε αυτούς για τη μέχρι τώρα εναντίον τους στάση αποδίδοντας την ευθύνη κυρίως στους Θηβαίους. Οι Θηβαίοι αναγκάζονται να απαντήσουν ενώπιον των Λακεδαιμονίων απεσταλμένων στις Πλαταιείς στους ισχυρισμούς των Πλαταιέων.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ βάρβαρος ἦλθεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, φασὶ μόνοι Βοιωτῶν οὐ μὴδίσαι, καὶ τούτῳ μάλιστα αὐτοὶ τε ἀγάλλονται καὶ ἡμᾶς λοιδοροῦσιν. Ἡμεῖς δὲ μὴδίσαι μὲν αὐτοὺς οὐ φαμεν διότι οὐδ' Ἀθηναίους, τῇ μέντοι αὐτῇ ιδέα ὕστερον ἰόντων Ἀθηναίων ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας μόνους αὖ Βοιωτῶν ἀττικίσαι. Καίτοι σκέψασθε ἐν οἴῳ εἶδει ἑκάτεροι ἡμῶν τοῦτο ἔπραξαν. Ἡμῖν μὲν γὰρ ἡ πόλις τότε ἐτύγχανεν οὔτε κατ' ὀλιγαρχίαν ἰσόνομον πολιτεύουσα οὔτε κατὰ δημοκρατίαν· ὅπερ δὲ ἐστὶ νόμοις μὲν καὶ τῷ σωφρονεστάτῳ ἐναντιώτατον, ἐγγυτάτῳ δὲ τυράννου, δυναστεία ὀλίγων ἀνδρῶν εἶχε τὰ πράγματα. Καὶ οὗτοι ἰδίας δυνάμεις ἐλπίσαντες ἔτι μᾶλλον σχήσειν εἰ τὰ τοῦ Μήδου κρατήσῃ, κατέχοντες ἰσχύϊ τὸ πλῆθος ἐπηγάγοντο αὐτόν· καὶ ἡ ξύμπασα πόλις οὐκ αὐτοκράτωρ οὔσα ἑαυτῆς τοῦτ' ἔπραξεν, οὐδ' ἄξιον αὐτῇ ὀνειδίσαι ὣν μὴ μετὰ νόμων ἤμαρτεν. Ἐπειδὴ γοῦν ὁ τε Μῆδος ἀπῆλθε καὶ τοὺς νόμους ἔλαβε, σκέψασθαι χρή, Ἀθηναίων ὕστερον ἐπιόντων τὴν τε ἄλλην Ἑλλάδα καὶ τὴν ἡμετέραν χώραν πειρωμένων ὑφ' αὐτοῖς ποιεῖσθαι καὶ κατὰ στάσιν ἤδη ἐχόντων αὐτῆς τὰ πολλά, εἰ μαχώμενοι ἐν Κορωνείᾳ καὶ νικήσαντες αὐτοὺς ἠλευθερώσαμεν τὴν Βοιωτίαν καὶ τοὺς ἄλλους νῦν προθύμως ξυνελευθεροῦμεν, ἵππους τε παρέχοντες καὶ παρασκευὴν ὅσῃν οὐκ ἄλλοι τῶν ξυμμάχων.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Τι ισχυρίζονται οι Πλαταιείς για τους Θηβαίους και τι οι Θηβαίοι για τους Πλαταιείς; Να εντοπίσετε τα απαρέμφατα του πлагίου λόγου που εκφράζουν τους ισχυρισμούς αυτούς.
2. *Καὶ οὗτοι ἰδίας δυνάμεις ἐλπίσαντες ἔτι μᾶλλον σχήσειν εἰ τὰ τοῦ Μήδου κρατήσῃ*: Μπορείτε να διατυπώσετε την ελπίδα, έτσι όπως ειπώθηκε από αυτούς που την εξέφρασαν; (Για να απαντήσετε, θα χρειαστεί πρώτα να σκεφτείτε το είδος του υποθετικού λόγου, εστιάζοντας την προσοχή σας στην απόδοσή του.)
3. *Ἐπειδὴ γοῦν ὁ τε Μῆδος ἀπῆλθε καὶ τοὺς νόμους ἔλαβε, σκέψασθαι χρή*: Να επαναδιατυπώσετε τη φράση, ώστε η πράξη της δευτερεύουσας πρότασης να μην παρουσιάζεται ως πράξη που δεν έχει γίνει, αλλά αναμένεται να συμβεί.

2. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ

Ίστορία, Β 65.6-9

Το πρόσωπο, για το οποίο γίνεται λόγος στην πρώτη φράση του αποσπάσματος, είναι ο Περικλής. Ο Θουκυδίδης εξετάζει την πολιτική και στρατιωτική κατάσταση στην οποία βρέθηκε η Αθήνα μετά τον θάνατο του σπουδαίου αυτού πολιτικού.

Καὶ ἐπειδὴ ἀπέθανεν, ἐπὶ πλέον ἔτι ἐγνώσθη ἡ πρόνοια αὐτοῦ ἢ ἐς τὸν πόλεμον. Ὁ μὲν γὰρ ἡσυχάζοντάς τε καὶ τὸ ναυτικὸν θεραπεύοντας καὶ ἀρχὴν μὴ ἐπικτωμένους ἐν τῷ πολέμῳ μηδὲ τῇ πόλει κινδυνεύοντας ἔφη περιέσεσθαι· οἱ δὲ ταῦτά τε πάντα ἐς τοῦναντίον ἔπραξαν καὶ ἄλλα ἔξω τοῦ πολέμου δοκοῦντα εἶναι κατὰ τὰς ἰδίας φιλοτιμίας καὶ ἴδια κέρδη κακῶς ἔς τε σφᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς συμμάχους ἐπολίτευσαν, ἃ κατορθούμενα μὲν τοῖς ἰδιώταις τιμὴ καὶ ὠφελία μᾶλλον ἦν, σφαλέντα δὲ τῇ πόλει ἐς τὸν πόλεμον βλάβη καθίστατο. Αἴτιον δ' ἦν ὅτι ἐκεῖνος μὲν δυνατὸς ὦν τῷ τε ἀξιώματι καὶ τῇ γνώμῃ χρημάτων τε διαφανῶς ἀδωρότατος γενόμενος κατεῖχε τὸ πλῆθος ἐλευθέρως, καὶ οὐκ ἤγετο μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ ἢ αὐτὸς ἦγε, διὰ τὸ μὴ κτώμενος ἐξ οὗ προσηκόντων τὴν δύναμιν πρὸς ἡδονὴν τι λέγειν, ἀλλ' ἔχων ἐπ' ἀξιώσει καὶ πρὸς ὀργὴν τι ἀντειπεῖν. Ὅποτε γοῦν αἰσθοῖτό τι αὐτοὺς παρὰ καιρὸν ὕβρει θαρσοῦντας, λέγων κατέπλησεν ἐπὶ τὸ φοβεῖσθαι, καὶ δεδιότας αὐτὸν ἀλόγως ἀντικαθίστη πάλιν ἐπὶ τὸ θαρσεῖν. Ἐγίγνετό τε λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Κάτω από ποιες προϋποθέσεις πίστευε ο Περικλής ότι θα μπορούσε να επικρατήσει η πόλη του στον πόλεμο; Να εντοπίσετε τους ρηματικούς τύπους που εκφράζουν αυτές τις προϋποθέσεις.
2. Να σημειώσετε αν οι παρακάτω προτάσεις είναι σωστές ή λανθασμένες με βάση το περιεχόμενο του κειμένου, αιτιολογώντας κάθε φορά την απάντησή σας με λέξεις/φράσεις του κειμένου:
 - α) Οι διάδοχοι του Περικλή ακολούθησαν την ίδια πολιτική με αυτόν.
 - β) Ένα από τα κίνητρα της πολιτικής συμπεριφοράς των διαδόχων του Περικλή ήταν το προσωπικό τους συμφέρον.
 - γ) Ο Περικλής είχε την ικανότητα να καθοδηγεί το πλήθος και όχι να καθοδηγείται από αυτό.
 - δ) Το πολίτευμα της Αθήνας στα χρόνια της διακυβέρνησης του Περικλή στηριζόταν περισσότερο στην ηγετική του προσωπικότητα.
3. Να εντοπίσετε στο κείμενο όλες τις δευτερεύουσες χρονικές προτάσεις και να προσδιορίσετε τη χρονική βαθμίδα που αυτές εκφράζουν σε σχέση με την πράξη της κύριας πρότασης. Να προσέξετε και να δικαιολογήσετε την έγκλιση και τον χρόνο που χρησιμοποιούνται κάθε φορά.

Σε μια ιδανική περίπτωση πολιτεύματος, διδάσκει ο Αριστοτέλης, την εξουσία ασκεί η πλειονότητα των πολιτών αποβλέποντας στο συμφέρον όλων και τη συλλογική ευτυχία. Αυτό είναι το κατεξοχήν πολίτευμα, αφού στον πυρήνα της λειτουργίας του βρίσκονται όντως οι πολίτες ως δρώντα πολιτικά υποκείμενα. Το πολίτευμα αυτό ο φιλόσοφος το ονομάζει πολιτεία. Μια ατελής μορφή του είναι η δημοκρατία (σε ποικίλες εκδοχές και ποιότητες), το πολίτευμα στο οποίο το κράτος (: η ισχύς, η εξουσία) ανήκει στον δήμον (: τη μεγάλη πλειονότητα του λαού, σε αντιδιαστολή προς τους λίγους, όσους έχουν ευγενική καταγωγή και μεγάλη περιουσία).

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Πολιτικά, Δ 4.2-3, 1291b30-39

Δημοκρατία μὲν οὖν ἐστὶ πρώτη μὲν ἢ λεγομένη μάλιστα κατὰ τὸ ἴσον. Ἴσον γάρ φησιν ὁ νόμος ὁ τῆς τοιαύτης δημοκρατίας τὸ μὴδὲν μᾶλλον ὑπερέχειν τοὺς ἀπόρους ἢ τοὺς εὐπόρους, μὴδὲ κυρίους εἶναι ὅποτερουσούν, ἀλλ' ὁμοίους ἀμφοτέρους. Εἴπερ γὰρ ἐλευθερία μάλιστ' ἔστιν ἐν δημοκρατίᾳ, καθάπερ ὑπολαμβάνουσί τινες, καὶ ἰσότης, οὕτως ἂν εἴη μάλιστα, κοινωνούντων ἀπάντων μάλιστα τῆς πολιτείας ὁμοίως. Ἐπεὶ δὲ πλείων ὁ δῆμος, κύριον δὲ τὸ δόξαν τοῖς πλείοσιν, ἀνάγκη δημοκρατίαν εἶναι ταύτην. Ἐν μὲν οὖν εἶδος δημοκρατίας τοῦτο.

Πρώτο εἶδος δημοκρατίας είναι αυτή που παίρνει το όνομά της από την όσο γίνεται πιο πιστή εφαρμογή της αρχής της ισότητας. Η ισότητα, σύμφωνα με τον νόμο της δημοκρατίας, συνίσταται στο ότι οι φτωχοί δεν έχουν περισσότερα δικαιώματα και προνόμια από τους πλούσιους· σε καμιά περίπτωση οι δύο αυτές ομάδες δεν είναι κυρίαρχες η μια της άλλης· και οι δύο είναι ὁμοιες. Γιατί αν είναι αλήθεια αυτό που υποστηρίζουν μερικοί, πως η ελευθερία και η ισότητα υπάρχουν κατὰ κύριο λόγο στη δημοκρατία, αυτό θα ήταν έτσι στον μέγιστο δυνατό βαθμό εκεί όπου οι πολίτες –δίχως καμιά εξαίρεση– συμμετέχουν με τον ίδιο τρόπο στη διακυβέρνηση. Από τη στιγμή που ο λαός (ο δῆμος) είναι η πλειοψηφία και οι αποφάσεις της πλειοψηφίας είναι αυτό που τελικά επικρατεί, το πολίτευμα αυτό δεν μπορεί παρά να είναι δημοκρατία. Αυτό λοιπόν είναι το πρώτο εἶδος δημοκρατίας.

(μετάφραση Δ. Λυπουρλής)

Το πρώτο, λοιπόν, εἶδος δημοκρατίας είναι εκείνο που ονομάζεται έτσι κυρίως με βάση το κριτήριο της ισότητας. Γιατί ο νόμος αυτού του εἶδους της δημοκρατίας επιβάλλει ως ισότητα εκείνο το καθεστώς όπου δεν γίνεται καμιά διάκριση ανάμεσα στους άπορους και στους εύπορους πολίτες και καμιά τάξη από τις δύο δεν είναι κυρίαρχη αλλά και οι δύο είναι ὁμοιες. Εάν βέβαια η ελευθερία κυριαρχεί στη δημοκρατία, κατὰ τη γνώμη μερικών, και η ισότητα επίσης, τότε το πολίτευμα αυτό θα πραγματωνόταν στο μεγαλύτερο βαθμό, εφόσον ὅλοι γενικά οι πολίτες μετέχουν στο πολίτευμα χωρίς καμιά διάκριση. Επειδή ο δῆμος αποτελεί την πλειονότητα και υπερισχύει η άποψη της πλειονότητας, υποχρεωτικά αυτό το πολίτευμα είναι δημοκρατία. Άρα ένα εἶδος δημοκρατίας είναι αυτό.

(μετάφραση Π. Λεκατσάς)

δημοκρατία: Το πολίτευμα στο οποίο η ισχύς και η κυριαρχία (*κράτος*) ανήκει στον πολύ λαό (*δήμον*), δηλαδή στην πλειονότητα των φτωχότερων τμημάτων του πληθυσμού σε διάκριση προς τους *ολίγους*, τους πλουσιότερους πολίτες. Σταδιακά η λέξη *δήμος* έφτασε να σημαίνει και το σύνολο των ελευθέρων πολιτών μιας πόλης που είχε δημοκρατία.

Ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει τη δημοκρατία *παρέκβασιν* (ατελή και υποδεέστερη μορφή) του ορθού πολιτεύματος που ο ίδιος ονομάζει πολιτεία (*Πολιτικά* 1279a28-31): *ὅταν μὲν ὁ εἷς ἢ οἱ ὀλίγοι ἢ οἱ πολλοὶ πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον ἄρχωσι, ταύτας μὲν ὀρθὰς ἀναγκαῖον εἶναι τὰς πολιτείας, τὰς δὲ πρὸς τὸ ἴδιον ἢ τοῦ ἐνὸς ἢ τῶν ὀλίγων ἢ τοῦ πλῆθους παρεκβάσεις* [: όταν ασκούν την εξουσία ο ένας ή οι ολίγοι ή οι πολλοί αποβλέποντας στο κοινό συμφέρον, τότε τα πολιτεύματα αυτά υποχρεωτικά είναι ορθά. Αντίθετα είναι “παρεκβατικά”, όταν η άσκηση της εξουσίας αποβλέπει στο ατομικό συμφέρον του ενός ή των λίγων ή των πολλών –μετάφραση Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου]. Τόσο η *πολιτεία* όσο και η *δημοκρατία* κυβερνώνται με βάση την αρχή της πλειοψηφίας· η διαφορά τους έγκειται στο ότι η *πολιτεία* μεριμνά για το συμφέρον του συνόλου των πολιτών, ενώ η *δημοκρατία* για το *πλήθος*, την πλειονότητά τους.

τὸ ἴσον: η *ισότης*, ιδιαίτερα η πολιτική ισότητα. Ο Σταγειρίτης θεωρεί την ισότητα αρχή που διασφαλίζει τη σωτηρία της πόλης (*Πολιτικά* 1261a30-31), την ταυτίζει με τη δικαιοσύνη (1280a11) και την ανάγει σε διαρκές και υπέρτατο ζητούμενο μιας δημοκρατικής πολιτείας (1284a19).

ἐν μὲν οὖν εἶδος δημοκρατίας τοῦτο: Εκδοχές και ποιότητες δημοκρατίας υπάρχουν πολλές, ανάλογα με τον τρόπο λήψης των αποφάσεων, την ισχύ των νόμων κ.λπ. Στο Κείμενο Αναφοράς περιγράφεται η ανώτερη και πιο σημαντική από αυτές, αυτή που έχει ως κύριες (αλλά όχι μοναδικές) αξίες την ελευθερία και την ισότητα, τη διασφαλισμένη από τον νόμο.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

Α. Τι λέει το κείμενο;

1. Ποια χαρακτηριστικά γνωρίσματα της δημοκρατίας αναφέρει ο Αριστοτέλης;
2. Σε ποια πολιτική αντιπαλότητα μεταξύ αντίπαλων ομάδων αναφέρεται το κείμενο;
3. Να εντοπίσετε δύο σημεία του κειμένου στα οποία ο φιλόσοφος αναφέρεται ρητά σε τρέχουσες αντιλήψεις της εποχής του.

Β. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Ως ρεαλιστής φιλόσοφος ο Αριστοτέλης λαμβάνει πάντα υπόψη, κατά τις θεωρητικές του περιγραφές, ορισμένα πραγματικά δεδομένα. Ισχύει κάτι τέτοιο και για το συγκεκριμένο Κείμενο Αναφοράς;
2. Με βάση τα γνωρίσματα της δημοκρατίας τα οποία συγκεντρώσατε στην ερώτηση κατανόησης του κειμένου, θεωρείτε ότι η αρχαιοελληνική λέξη δημοκρατία δηλώνει ό,τι και η σημερινή;
3. Είναι η δημοκρατία, όπως την περιγράφει ο Αριστοτέλης, ένα ιδανικό, άριστο και απαρασάλευτο, πολίτευμα ή η ποιότητά της εξαρτάται από την ιστορική εφαρμογή της;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Να αξιολογήσετε την επανάληψη (με παραπλήσιες μορφές) ορισμένων λέξεων στο κείμενο. Γιατί ο φιλόσοφος επιμένει σε αυτές;
2. Ο ένας μεταφραστής χρησιμοποίησε τη λέξη πλειοψηφία και ο άλλος τη λέξη πλειονότητα. Νομίζετε ότι προκύπτει ουσιαστική διαφορά στο νόημα; Ποια λέξη θα προτιμούσατε εσείς;
3. *άπάντων*: Ποιους συμπεριλαμβάνει η αντωνυμία αυτή; Θεωρείτε σωστή τη χρήση της;

1. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ Ιστορία, Ζ 38.5-39.2

Ο Συρακούσιος ηγέτης των δημοκρατικών Αθηναγόρας εκφωνεί λίγο πριν από τη σύγκρουση με τους Αθηναίους μια βαρυσήμαντη δημηγορία προς τους συμπολίτες του, απευθυνόμενος ειδικότερα στους νεότερους από αυτούς. Στο ακόλουθο απόσπασμα γίνεται αναφορά στο δημοκρατικό πολίτευμα.

Πολλές φορές, αλήθεια, αναρωτήθηκα, τι θέλετε εσείς οι νεότεροι; Να πάρετε από τώρα την εξουσία στα χέρια σας; Αλλά δεν το επιτρέπει ο νόμος· κι ο νόμος θεσπίστηκε, πιο πολύ, επειδή δεν έχετε ακόμη τις αναγκαίες ικανότητες να ασκήσετε την εξουσία, παρά για να σας τη στερήσει, ενώ τις έχετε. Μήπως λοιπόν δε θέλετε να είστε, μαζί με το μεγάλο πλήθος, ίσοι μπροστά στο νόμο; Αλλά πώς μπορεί να θεωρηθεί δίκαιο πολίτες της ίδιας πόλης να μην έχουν τα ίδια δικαιώματα;

Μερικοί θα πουν πως η δημοκρατία ούτε συνετό ούτε δίκαιο πολίτευμα είναι κι ότι αυτοί που έχουν τις περιουσίες είναι οι πιο άξιοι να κυβερνούν. Εγώ όμως ισχυρίζομαι πρώτα πρώτα πως η λέξη δημοκρατία περικλείνει όλον το λαό, ενώ η λέξη ολιγαρχία μονάχα ένα μέρος του, κι έπειτα ότι οι πλούσιοι είναι βέβαια οι καλύτεροι διαχειριστές του χρήματος, αλλά οι συνετοί είναι οι καλύτεροι σύμβουλοι κι ο πολύς λαός ο καλύτερος κριτής, όταν διαφωτιστεί. Οι τρεις αυτές τάξεις, καθεμιά χωριστά κι όλες μαζί, έχουν τα ίδια δικαιώματα στο δημοκρατικό πολίτευμα. Στο ολιγαρχικό πολίτευμα, ενώ οι κίνδυνοι μοιράζονται σ' όλους τους πολίτες, τα ωφελήματα όχι μόνο τα καρπώνονται, το πιο πολύ, οι λίγοι, αλλά και τα αρπάζουν απ' το λαό όλα και τα κρατούν για τον εαυτό τους. Αυτά επιδιώκουν με ζήλο οι ανάμεσά μας δυνατοί κι οι νέοι, αλλά, φυσικά, δεν είναι δυνατό να τα πετύχουν σε μια μεγάλη πόλη.

(μετάφραση Α. Γεωργοπαπαδάκος)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ως ηγέτης του δημοκρατικού κόμματος ο Αθηναγόρας υπερασπίζεται από τη μία πλευρά τη δημοκρατία, βάλλει, από την άλλη πλευρά, κατά της ολιγαρχίας. Να επισημάνετε τα αντίστοιχα επιχειρήματα.
2. Ποια χαρακτηριστικά στοιχεία του δημοκρατικού πολιτεύματος εντοπίζετε τόσο στο Κείμενο Αναφοράς όσο και στο Παράλληλο Κείμενο; Υπάρχουν σε κάποιο από τα δύο κείμενα και ορισμένα επιπλέον γνωρίσματα;

2. ΜΟΝΤΕΣΚΙΕ

Το πνεύμα των νόμων, 3.3

Ο Charles Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu (1689-1755) υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους πολιτικούς στοχαστές του Διαφωτισμού. Το ογκώδες έργο του Το πνεύμα των νόμων (1749) αναλύει τις θεμελιώδεις αρχές και τη λογική ποικίλων πολιτικών θεσμών και προτείνει νέες μεθόδους διακυβέρνησης και αντιλήψεις για το κράτος. Στο ακόλουθο απόσπασμα ο φιλόσοφος αναφέρεται στο δημοκρατικό πολίτευμα.

Δεν χρειάζεται και πολλή χρηστότητα για να διατηρηθεί ή να σταθεί ένα μοναρχικό ή ένα δεσποτικό πολίτευμα. Η δύναμη των νόμων στο πρώτο και ο πάντα υψωμένος βραχίονας του ηγεμόνα στο δεύτερο ρυθμίζουν ή συγκρατούν τα πάντα. Αλλά σε ένα λαϊκό κράτος χρειάζεται ένα παραπάνω ελατήριο, κι αυτό είναι η ΑΡΕΤΗ. Γιατί είναι σαφές ότι σε μια μοναρχία, όπου ο υπεύθυνος για την εκτέλεση των νόμων θεωρεί τον εαυτό του υπεράνω των νόμων, έχουμε ανάγκη λιγότερη αρετή απ' ό,τι σε ένα λαϊκό πολίτευμα, όπου ο υπεύθυνος για την εκτέλεση των νόμων νιώθει κι ο ίδιος υποταγμένος στην ισχύ τους και θα επωμιστεί το βάρος τους. [...]

Όταν σε ένα λαϊκό πολίτευμα οι νόμοι παύουν να εκτελούνται, εφόσον αυτό δεν μπορεί να προέλθει παρά μόνο από τη διαφθορά της δημοκρατίας, το κράτος έχει ήδη καταστραφεί. [...] Όταν ο Σύλλας θέλησε να αποδώσει στη Ρώμη την ελευθερία, αυτή δεν μπορούσε πια να τη δεχτεί· δεν είχε πλέον παρά ισχνά κατάλοιπα αρετής [...]. Οι [αρχαίοι] Έλληνες πολιτικοί που ζούσαν μέσα σε λαϊκό πολίτευμα ως μόνη δύναμη ικανή να τους στηρίξει αναγνώριζαν την αρετή. Οι σημερινοί μάς μιλούν μόνο για βιοτεχνίες, εμπόριο, δημοσιονομικά θέματα, πλούτη και πολυτέλεια.

Όταν αυτή η αρετή χάνεται, η φιλοδοξία τρυπώνει σε όποιες καρδιές μπορούν να τη δεχτούν, ενώ η πλεονεξία εισδύει σε όλες. Οι επιθυμίες αλλάζουν αντικείμενο: ό,τι αγαπούσαμε, δεν το αγαπούμε πιά· πρώτα είμαστε ελεύθεροι με τους νόμους, τώρα θέλουμε να είμαστε ελεύθεροι ενάντια στους νόμους· κάθε πολίτης μοιάζει με δούλο που το έσκασε από το σπίτι του αφέντη του· ό,τι ήταν ηθικό παράγγελμα, τώρα το ονομάζουν αυστηρότητα· ό,τι ήταν κανόνας, τώρα το ονομάζουν καταναγκασμό· ό,τι ήταν προσοχή, τώρα το ονομάζουν φόβο. Φιλαργυρία θεωρείται πια όχι η επιθυμία της κατοχής, αλλά η ολιγάρκεια. Άλλοτε η ευπορία των ιδιωτών αποτελούσε τον δημόσιο θησαυρό· τώρα όμως ο δημόσιος θησαυρός γίνεται ιδιοκτησία των ιδιωτών. Η δημοκρατία είναι λεία και η δύναμή της είναι πλέον η ισχύς μερικών πολιτών και η αχαλινωσία όλων.

(μετάφραση Κ. Παπαγιώργης & Π. Κονδύλης)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ο Μοντεσκιέ αναφέρεται σε δομές εξουσίας της εποχής του οι οποίες απείχαν πολύ από το αρχαιοελληνικό μοντέλο της άμεσης δημοκρατίας· γι' αυτό και δεν εμπιστεύεται ιδιαίτερα την πολιτική ικανότητα των πολλών. Ποια είναι τα επιχειρήματα (αντλημένα πιθανόν από τις πολιτικές συνθήκες της εποχής του) που τον οδηγούν στο τέλος του αποσπάσματος να πει: «Η δημοκρατία είναι λεία και η δύναμή της είναι πλέον η ισχύς μερικών πολιτών και η αχαλινωσία όλων»;
2. Ποια είναι η απαραίτητη, για τον Μοντεσκιέ, προϋπόθεση για την ορθή λειτουργία ενός κράτους στο οποίο είναι κυρίαρχος ο λαός; Μολονότι στο συγκεκριμένο απόσπασμα των *Πολιτικῶν* δεν γίνεται κάποια σχετική αναφορά, εκτιμάτε ότι για τον Αριστοτέλη είναι παντελώς απροϋπόθετη η σωστή λειτουργία της δημοκρατίας;

1. ΠΛΑΤΩΝ Μενέξενος 238d-239b

Στον Μενέξενον ο Σωκράτης επαναλαμβάνει στον ομώνυμο νέο τον επικήδειο λόγο που μια μέρα νωρίτερα η Ασπασία (η περίφημη εταίρα με την οποία είχε σχέση ο Περικλής) είχε δήθεν εκφωνήσει στη μνήμη των πεσόντων του Κορινθιακού Πολέμου. Όπως και σε άλλους επιταφίους λόγους της αρχαιότητας, ο έπαινος των νεκρών γίνεται ως ένα σημείο και έπαινος της πόλης και του πολιτεύματός της.

Βασιλῆς μὲν γὰρ αἰεὶ ἡμῖν εἰσιν· οὗτοι δὲ τοτὲ μὲν ἐκ γένους, τοτὲ δὲ αἵρετοί· ἐγκρατὲς δὲ τῆς πόλεως τὰ πολλὰ τὸ πλῆθος, τὰς δὲ ἀρχὰς δίδωσι καὶ κράτος τοῖς αἰεὶ δόξασιν ἀρίστοις εἶναι, καὶ οὔτε ἀσθενεία οὔτε πενία οὔτ' ἀγνωσία πατέρων ἀπελήλαται οὐδείς οὐδὲ τοῖς ἐναντίοις τετίμηται, ὥσπερ ἐν ἄλλαις πόλεσιν, ἀλλὰ εἷς ὅρος, ὁ δόξας σοφὸς ἢ ἀγαθὸς εἶναι κρατεῖ καὶ ἄρχει. Αἰτία δὲ ἡμῖν τῆς πολιτείας ταύτης ἡ ἐξ ἴσου γένεσις. Αἱ μὲν γὰρ ἄλλαι πόλεις ἐκ παντοδαπῶν κατεσκευασμέναι ἀνθρώπων εἰσὶ καὶ ἀνωμάτων, ὥστε αὐτῶν ἀνώμαλοι καὶ αἱ πολιτεῖαι, τυραννίδες τε καὶ ὀλιγαρχίαι· οἰκοῦσιν οὖν ἔνιοι μὲν δούλους, οἱ δὲ δεσπότας ἀλλήλους νομίζοντες· ἡμεῖς δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι, μιᾶς μητρὸς πάντες ἀδελφοὶ φύντες, οὐκ ἀξιοῦμεν δούλοι οὐδὲ δεσπόται ἀλλήλων εἶναι, ἀλλ' ἡ ἰσογονία ἡμᾶς ἡ κατὰ φύσιν ἰσονομίαν ἀναγκάζει ζητεῖν κατὰ νόμον, καὶ μηδενὶ ἄλλῳ ὑπέικειν ἀλλήλοις ἢ ἀρετῆς δόξῃ καὶ φρονήσεως. Ὅθεν δὴ ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ τεθραμμένοι οἱ τῶνδ' γε πατέρες καὶ οἱ ἡμέτεροι καὶ αὐτοὶ οὗτοι, καὶ καλῶς φύντες, πολλὰ δὴ καὶ καλὰ ἔργα ἀπεφάναντο εἰς πάντας ἀνθρώπους καὶ ἰδία καὶ δημοσία, οἰόμενοι δεῖν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ Ἑλλήσιν ὑπὲρ Ἑλλήνων μάχεσθαι καὶ βαρβάρους ὑπὲρ ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Με βάση ποιο κριτήριο μπορεί να αναλάβει κάποιος αξιώματα στην Αθήνα σύμφωνα με το κείμενο; Ποιες αδυναμίες δεν στέκονται εμπόδιο σε κάτι τέτοιο;
2. Στο κείμενο παρουσιάζεται μια βασική διαφορά, όσον αφορά το πολίτευμα της Αθήνας από τη μια και των άλλων πόλεων από την άλλη. Αφού εντοπίσετε τους συνδέσμους με τους οποίους εκφράζεται η αντίθεση αυτή, να τη διατυπώσετε με δικά σας λόγια.
3. ὥσπερ ἐν ἄλλαις πόλεσιν: Ποιος ρηματικός τύπος εννοείται στην πρόταση; Ποια μορφή θα είχε αυτός, αν ο συγγραφέας ήθελε να παρουσιάσει την πράξη της όχι ως κάτι που έχει συμβεί, αλλά ως κάτι που θα μπορούσε να συμβεί στο μέλλον;

2. Αθηναίων πολιτεία, 1.6-8

Η Αθηναίων πολιτεία παρουσιάζει το πολίτευμα και τους θεσμούς της αθηναϊκής δημοκρατίας μέσα από την οπτική ενός ολιγαρχικού επικριτή της. Στο χωρίο που ακολουθεί, ο συγγραφέας αναφέρεται σε οφέλη που έχει εξασφαλίσει ο δήμος για τον εαυτό του.

Εἴποι δ' ἂν τις ὡς ἐχρῆν αὐτοὺς μὴ ἑᾶν λέγειν πάντας ἐξῆς μηδὲ βουλευεῖν, ἀλλὰ τοὺς δεξιωτάτους καὶ ἄνδρας ἀρίστους. Οἱ δὲ καὶ ἐν τούτῳ ἄριστα βουλευόνται ἑῶντες καὶ τοὺς πονηροὺς λέγειν. Εἰ μὲν γὰρ οἱ χρηστοὶ ἔλεγον καὶ ἐβουλευόντο, τοῖς ὁμοίοις σφίσιν αὐτοῖς ἦν ἀγαθὰ, τοῖς δὲ δημοτικοῖς οὐκ ἀγαθὰ· νῦν δὲ λέγων ὁ βουλόμενος ἀναστάς, ἄνθρωπος πονηρός, ἐξευρίσκει τὸ ἀγαθὸν αὐτῷ τε καὶ τοῖς ὁμοίοις αὐτῷ. Εἴποι τις ἂν, Τί ἂν οὖν γνοίῃ ἀγαθὸν αὐτῷ ἢ τῷ δήμῳ τοιοῦτος ἄνθρωπος; Οἱ δὲ γινώσκουσιν ὅτι ἡ τούτου ἀμαθία καὶ πονηρία καὶ εὐνοία μᾶλλον λυσιτελεῖ ἢ ἡ τοῦ χρηστοῦ ἀρετὴ καὶ σοφία καὶ κακόννοια. Εἴη μὲν οὖν ἂν πόλις οὐκ ἀπὸ τοιούτων διαιτημάτων ἢ βελτίστη, ἀλλ' ἡ δημοκρατία μάλιστ' ἂν σφῶιτο οὕτως. Ὁ γὰρ δῆμος βούλεται οὐκ εὐνομουμένης τῆς πόλεως αὐτὸς δουλεύειν, ἀλλ' ἐλεύθερος εἶναι καὶ ἄρχειν, τῆς δὲ κακονομίας αὐτῷ ὀλίγον μέλει· ὃ γὰρ σὺ νομίζεις οὐκ εὐνομεῖσθαι, αὐτὸς ἀπὸ τούτου ἰσχύει ὁ δῆμος καὶ ἐλεύθερός ἐστιν.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Σε ποιους δίνουν το δικαίωμα να εκφέρουν την άποψή τους στις συνελεύσεις του δήμου οι αρχαίοι Αθηναίοι και με ποιο σκεπτικό;
2. Στο κείμενο εκφράζονται συχνά δυνητικοί συλλογισμοί (κάτι που θα μπορούσε να συμβεί). Μπορείτε να εντοπίσετε ρηματικούς τύπους που εκφράζουν τέτοιους συλλογισμούς; Με ποια έγκλιση εκφέρονται αυτοί;
3. *ἀναστάς*: ποια ή ποιες επιρρηματικές έννοιες εκφράζει η μετοχή; Για να καταλάβετε καλύτερα το νόημά της, να δοκιμάσετε να την αναλύσετε σε δευτερεύουσα πρόταση.

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΘΕΜΑΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Να προσπαθήσετε να περιγράψετε
έναν ενάρετο πολίτη της εποχής μας,
σύμφωνα με τα κριτήρια που προτείνουν
τα κείμενα των δύο τελευταίων Θεματικών Ενοτήτων.

Ο άνθρωπος πολίτης του κόσμου -
Η νέα οικουμένη και η επιμέλεια του εαυτού

Γιώργος Ζογγολόπουλος, *Αλέξανδρος ο πλανόδιος*, 1968

Εισαγωγή

Η φιλοσοφία κατά τη μακρά διάρκεια των ελληνιστικών και των ελληνορωμαϊκών χρόνων υφίσταται πολλαπλούς μετασχηματισμούς. Η κρίση της Αθηναϊκής Δημοκρατίας, η μακεδονική κυριαρχία, ο θάνατος του Μ. Αλεξάνδρου και το άνοιγμα στις απέραντες επικράτειες των ελληνιστικών βασιλείων και, μετά, της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας φέρνουν αλλαγές που επηρεάζουν σταδιακά τις συνθήκες παραγωγής της φιλοσοφίας, ως πεδίου στοχασμού και εκπαιδευτικών θεσμών και πρακτικής. Η φιλοσοφία ακολουθεί αυτό το γεωγραφικό άνοιγμα σε ολόκληρη τη Μεσόγειο: η Αθήνα παραμένει κέντρο της φιλοσοφίας, όμως αναπτύσσονται νέα ισχυρά κέντρα, με πρώτη την Αλεξάνδρεια, η οποία συγκεντρώνει μεγάλο μέρος της αμιγώς επιστημονικής έρευνας, και αργότερα τη Ρώμη, που ως πρωτεύουσα προσελκύει την πνευματική ελίτ της εποχής.

Στο εσωτερικό της φιλοσοφίας, οι συζητήσεις μοιάζει να γίνονται σε ένα διαρκές παρόν, σαν όλοι οι φιλόσοφοι να βρίσκονται μαζί στην ίδια πλατεία ή στο ίδιο συμπόσιο. Όμως η φιλοσοφία αποκτά πλέον ιστορία: οι διάφοροι φιλόσοφοι διεκδικούν για τον εαυτό τους ή και τις ιδέες τους όχι πρωτοτυπία αλλά παλαιότητα. Όλοι σχεδόν επικαλούνται κάποια διαδοχή ή καταγωγή από ξακουστούς ιδρυτές Σχολών· τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, αργότερα τον Επίκουρο ή τον Ζήνωνα και, συχνότατα και για πολλούς λόγους, τον Σωκράτη. Τα ίδια τα φιλοσοφικά ερωτήματα έχουν ιστορία και όποιος τα ξαναθέτει οφείλει να λάβει υπόψη του τις πρώτες τους διατυπώσεις και τις μετέπειτα απαντήσεις.

Ως δραστηριότητα η φιλοσοφία αποκτά πολύ πιο έντονο σχολικό προσανατολισμό: το μεγαλύτερο μέρος της γίνεται μέσα στις ειδικές φιλοσοφικές σχολές που ιδρύονται σε πολλές πόλεις, άρα είναι κάτι που κυρίως διδάσκεται με μεθοδικό τρόπο. Αυτό δίνει στη φιλοσοφία βιβλιοκεντρικό χαρακτήρα: δάσκαλος και μαθητές διαβάζουν μαζί και εξηγούν τα κείμενα των μεγάλων φιλοσόφων της δικής τους Σχολής, και αρχίζουν να γράφουν υπομνήματα στα πιο σημαντικά έργα.

Υπάρχει, όμως, στα ελληνιστικά χρόνια και μια ουσιαστική αλλαγή προσανατολισμού που επηρεάζει τη φιλοσοφία. Όσο η αρχαία πόλις (στο πλαίσιο της οποίας ανέπτυξαν τον στοχασμό τους ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης) χάνει τη σημασία της ως πηγή και μέτρο των αξιών και επιβάλλεται η ισχύς των μεγάλων κρατών (των βασιλείων), ο πολίτης νιώθει ότι τα κοινά αποφασίζονται χωρίς τη συμμετοχή του, ότι η εξουσία έχει εκχωρηθεί στον μονάρχη, ότι η γνώση έχει σπάσει σε κομμάτια απρόσιτα σε όλους. Τι μένει στο άτομο; Πού θα βρει κάπου να στηριχθεί, για να μπορέσει να ζήσει μια αξιοπρεπή ζωή και να καταφέρει να ευτυχήσει, όσο αυτή κρατά;

Σε τέτοιες αγωνίες προσπαθούν να απαντήσουν οι καινούργιες φιλοσοφικές σχολές που ιδρύονται, με πιο σημαντικές τον επικούρειο Κήπο και τη Στοά. Θέλουν να προχωρήσουν πέρα από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, που τους εγκαλούν ότι κατασκεύασαν θεωρητικά σχήματα για να ερμηνεύσουν την πραγματικότητα αλλά κατέληξαν να τα θεωρούν πιο αληθινά από αυτήν. Έτσι, ενώ οι σχολές αυτές συνεχίζουν να καλλιεργούν τη φυσική ή τη λογική (οι Στωικοί), η στόχευσή τους είναι κυρίως πρακτική: η θεμελίωση της ηθικής και η κατάκτηση της *εὐδαιμονίας*, του τελικού σκοπού της ανθρώπινης ζωής. Παρά τις διαφορές Επικουρείων και Στωικών, είναι φανερός και κοινός ο πρακτικο-ηθικός προσανατολισμός της φιλοσοφίας. Η εναλλακτική πρόταση ζωής που προβάλλουν οι ελληνιστικές σχολές γνωρίζει μεγάλη επιτυχία, καθώς ανταποκρίνεται στις ανάγκες του ανθρώπου.

Μόνος εγγυητής, λοιπόν, για τον άνθρωπο μένει ο ίδιος του ο εαυτός. Γιατί, τι άλλο είναι δικό του; Η ιδιοκτησία; Οι συγγενείς και οι φίλοι; Οι γνωριμίες και η φήμη; Τίποτε από όλα αυτά, γιατί τίποτε από αυτά δεν εξαρτάται από εμάς. Επομένως, καλύτερα να δείχνουμε αδιαφορία προς τα εξωτερικά αγαθά, που δεν μπορούμε να τα εξασφαλίσουμε εύκολα και να μην φανταζόμαστε ιδανικές πολιτείες, ούτε να αναλύουμε ποιο είναι το καλύτερο πολίτευμα, όπως έπραξαν ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης. Η αλλαγή που χρειάζεται ξεκινά από το ίδιο το άτομο –αυτό είναι, εξάλλου, το σωκρατικό δίδαγμα.

Ό,τι χρειάζεται το άτομο, ψάχνει και το βρίσκει στον εαυτό του. Σ' αυτόν μπορεί να στηρίξει τη ζωή του, αυτόν επιμελείται, σ' αυτόν λογοδοτεί. Τα ιδεώδη που προβλήθηκαν από τη φιλοσοφία δείχνουν τον ατομοκεντρικό χαρακτήρα των σκοπών της: αυτάρκεια, αταραξία, απονία, αδιαφορία. Ο ατομικισμός θα συμβαδίσει με έναν νεοεμφανιζόμενο κοσμοπολιτισμό. Ο τόπος, η κατοικία του ανθρώπου δεν είναι ο γενέθλιος τόπος του: ακόμη κι αν έχασε την πατρίδα του, ακόμη κι αν εξορίστηκε, παρηγορείται μ' έναν καινούργιο τρόπο: το να μην έχει πατρίδα είναι το ίδιο με το να έχει πατρίδα όλο τον κόσμο. «Πατρίδα μου δεν είναι κάποιος πύργος ή κάποια στέγη. / Ολόκληρη η γη είναι πολιτεία και οικία / έτοιμη να στεγάσει τη ζωή μας», γράφει ο Κράτης (365-285 π.Χ.). Αυτή η αναγωγή σε μια παγκόσμια πολιτεία ή στο σύμπαν μερικές φορές καθυστερεί και παρέχει το αναγκαίο αίσθημα ασφάλειας, νοσηματοδοτεί μια ζωή που κυριαρχείται από το αίσθημα της αγωνίας, της προσωρινότητας, της ανεσιτότητας.

Μέχρι το τέλος της αρχαιότητας η φιλοσοφία είναι παρούσα, αλλά είναι πια πολύ διαφορετική από την πρώτη της εμφάνιση τον 6ο αι. π.Χ. Έχει διαλεχθεί, έχει συμβιώσει και έχει επηρεάσει τους χριστιανούς στοχαστές, που έμμεσα την καθιστούν σημαντικό παράγοντα κατά τη διαμόρφωση του θρησκευτικού δόγματος. Με τον νεοπλατωνισμό η φιλοσοφία σχεδόν γεφυρώνει το χάσμα της με τη θρησκεία, καθώς αναβαθμίζει τον ρόλο του μυστικιστικού στοιχείου, ενώ δεν αρκείται στην κατανόηση του σύμπαντος, αλλά επιθυμεί να συμβάλει στην ένωση της ανθρώπινης ψυχής με το Εν και στη σωτηρία της. Με έναν πιο πνευματικό τρόπο η φιλοσοφία παραμένει τρόπος ζωής.

Η αρχαία φιλοσοφία αυτής της μακράς περιόδου δεν μορφώνει απλώς γνωσιακά, μεταμορφώνει υπαρξιακά. Δεν προσφέρει κατ' ανάγκην καινούργιες γνώσεις αλλά κυρίως κατανόηση –των πραγμάτων αλλά και των ορίων του ανθρώπινου λόγου (ως διάνοιας και γλώσσας). Ακόμη και όταν προσπαθεί να υπερβεί την αισθητή πραγματικότητα, και να κατασκευάσει νοητούς κόσμους, δεν μπορεί παρά να ξεκινά από αυτήν. Αν η φυσική και η μελέτη του κόσμου ξεπερνιέται από τη μεταφυσική και τη θεωρία του θεού, τελική απόβλεψη είναι η ανίχνευση του αιώνιου Ενός· είναι η ανάδειξη του θεϊκού στοιχείου μέσα στον άνθρωπο (όπως θα έλεγε ο Πλωτίνος), η ενδοκοσμική ομοίωσή του με τον θεό (όπως θα έλεγε ακόμη και ο Επίκουρος). Η φιλοσοφία στην αρχαιότητα δεν πραγματώνεται μόνο στα μεγάλα φιλοσοφικά συστήματα του Πλάτωνα ή του Αριστοτέλη και στις εξειδικευμένες τεχνικές πραγματείες περί λογικής ή γνώσης, αλλά προχωρεί και χάρη στον έμπρακτο και κατορθωμένο φιλοσοφικό βίο –ενίοτε σχεδόν ταυτίζεται μαζί του. Είναι μία *αίρεσις βίου*.

Η φιλοσοφία, από την ελληνιστική εποχή, έβλεπε ότι ο άνθρωπος δεν είναι πλέον πολίτης μιας συγκεκριμένης πόλης αλλά υπήκοος ενός μεγάλου βασιλείου ή, αργότερα, της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Αν οι βεβαιότητες του ανθρώπου αρχίζουν να κλονίζονται μέσα σε αυτό το καινούργιο και ανοίκειο περιβάλλον, αν νιώθει ότι οι δεσμοί του με τη γενέθλια πόλη διαρρηγνύονται, είναι πιθανό να στραφεί στον εαυτό του και να νιώσει ότι δεν έχει πατρίδα ή ότι όλος ο κόσμος είναι η πατρίδα του. Αλλά ποιος είναι ο ίδιος και ποια είναι η θέση του μέσα σ' αυτόν τον κόσμο; Στωικοί φιλόσοφοι, όπως ο Επίκτητος (περ. 50-125/30 μ.Χ.) και ο ρωμαίος αυτοκράτορας Μάρκος Αυρήλιος (121-180 μ.Χ.), φαίνεται να δίνουν μια απάντηση που ταιριάζει στους ανθρώπους της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας.

ΚΕΙΜΕΝΑ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

1. ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ, Διατριβαί, Β 10.1-4

Σκέψαι τίς εἶ. Τὸ πρῶτον ἄνθρωπος, τοῦτο δ' ἔστιν οὐδὲν ἔχων κυριώτερον προαιρέσεως, ἀλλὰ ταύτη τὰ ἄλλα ὑποτεταγμένα, αὐτὴν δ' ἀδούλευτον καὶ ἀνυπότακτον. Σκόπει οὖν, τίνων κεχώρισαι κατὰ λόγον. Κεχώρισαι θηρίων, κεχώρισαι προβάτων. Ἐπὶ τούτοις πολίτης εἶ τοῦ κόσμου καὶ μέρος αὐτοῦ, οὐχ ἓν τῶν ὑπηρετικῶν, ἀλλὰ τῶν προηγουμένων· παρακολουθητικός γὰρ εἶ τῇ θεῇ διοικήσει καὶ τοῦ ἑξῆς ἐπιλογιστικός. Τίς οὖν ἐπαγγελία πολίτου; Μηδὲν ἔχειν ἰδίᾳ συμφέρον, περὶ μηδενὸς βουλευέσθαι ὡς ἀπόλυτον, ἀλλ' ὥσπερ ἄν, εἰ ἡ χεὶρ ἢ ὁ πούς λογισμὸν εἶχον καὶ παρηκολούθουν τῇ φυσικῇ κατασκευῇ, οὐδέ ποτ' ἄν ἄλλως ὥρμησαν ἢ ὠρέχθησαν ἢ ἐπανενεγκόντες ἐπὶ τὸ ὅλον.

Σκέψου ποιος είσαι. Πάνω ἀπὶ ὅλα είσαι ἄνθρωπος, δηλαδή κάποιος που τίποτε πιο σημαντικό δεν έχει ἀπὸ την προαίρεση· σ' αὐτὴν υποτάσσει ὅλα τ' ἄλλα, ἐνῶ την ἴδια την κρατᾶ ἀδούλωτη καὶ ἀνυπότακτη. Αναλογίσου, λοιπόν, ἀπὸ ποια πράγματα ξεχωρίζεις με κριτήριο τον λόγο. Ξεχωρίζεις ἀπὸ τα θηρία, ξεχωρίζεις ἀπὸ τα πρόβατα. Επιπλέον, είσαι **πολίτης τοῦ κόσμου** καὶ ἀποτελεῖς μέρος του· ὄχι, ὅμως, μέρος υπηρετικό ἀλλὰ ηγετικό. Γιατί είσαι ικανός να κατανοεῖς τὴ θεϊκὴ διακυβέρνηση του κόσμου καὶ να ἀξιολογεῖς τις συνέπειές της. Ποια είναι, ἄραγε, ἡ ἀποστολὴ του πολίτη; Να μην ἐξετάζει τίποτε με βάση το προσωπικό του συμφέρον, να μην ἀποφασίζει για τίποτε σαν να ἦταν μεμονωμένο άτομο, ἀλλὰ να ἐνεργεῖ ὅπως ἀκριβῶς θα ἐνεργοῦσε τὸ χεὶρ ἢ τὸ πόδι, αν εἶχαν λογικὴ καὶ μπορούσαν να καταλάβουν τὴ διάταξη τῆς φύσης· δεν θα ἐπέλεγαν ποτέ ἢ δεν θα ἐπιθυμοῦσαν ποτέ κάτι παρὰ μόνο ἀνάγοντάς το στο σύνολο.

(μετάφραση Γ. Ζωγραφίδης)

Αν οι άνθρωποι είναι όλοι «πολίτες του κόσμου», πού οφείλουν αυτήν την κοινή τους ιδιότητα; Για να είναι μια ιδιότητα μόνιμη και καθολική, πρέπει να είναι κάτι που ανήκει στην ανθρώπινη φύση. Έτσι, οι Στωικοί αναζητούν το κοινό και θεμελιώδες στοιχείο που διαθέτουν όλοι οι άνθρωποι και ως άνθρωποι και ως μέρη του σύμπαντος· και αυτό θεωρούν ότι είναι ο λόγος.

2. ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΛΙΟΣ, Τὰ εἰς ἑαυτόν, 4.4

Εἰ τὸ νοερὸν ἡμῖν κοινόν, καὶ ὁ λόγος, καθ' ὃν λογικοὶ ἔσμεν, κοινός· εἰ τοῦτο, καὶ ὁ προστακτικὸς τῶν ποιητέων ἢ μὴ λόγος κοινός· εἰ τοῦτο, καὶ ὁ νόμος κοινός· εἰ τοῦτο, πολίται ἔσμεν· εἰ τοῦτο, πολιτεύματός τινος μετέχομεν· εἰ τοῦτο, ὁ κόσμος ὡσανεὶ πόλις ἐστί· τίνας γὰρ ἄλλου φήσει τις τὸ τῶν ἀνθρώπων πᾶν γένος κοινού πολιτεύματος μετέχειν; Ἐκεῖθεν δέ, ἐκ τῆς κοινῆς ταύτης πόλεως, καὶ αὐτὸ τὸ νοερὸν καὶ λογικὸν καὶ νομικὸν ἡμῖν ἢ πόθεν;

Αν η ικανότητα της νόησης είναι κοινή σ' εμάς τους ανθρώπους, τότε κοινός είναι και ο ορθός λόγος που μας κάνει ἔλλογα ὄντα. Αν είναι ἔτσι, τότε κοινός είναι και ο Λόγος που ορίζει τι να κάνουμε και τι ὄχι· αν ισχύει αυτό, τότε και ο νόμος είναι κοινός· αν είναι ἔτσι, τότε εἴμαστε συμπολίτες· επομένως συμμετέχουμε ὅλοι σε μια κοινή πολιτεία, και η οικουμένη είναι μια μεγάλη πόλη. Ποιο ἄλλο κοινό πολίτευμα μπορούμε να πούμε ὅτι μοιράζεται το ἀνθρώπινο γένος; Από εκεί λοιπόν, ἀπὸ αὐτὴ τὴν "κοινὴ πολιτεία", ἀποκτούμε τὴν ικανότητα νὰ σκεφτόμαστε, νὰ εἴμαστε λογικοί, νὰ ζοῦμε με νόμους· ἀπὸ ποῦ αλλοῦ;

(μετάφραση Γ. Αβραμίδης)

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

προαίρεσις: Είναι ένας σημαντικός ὅρος τῆς ἀρχαίας ἠθικῆς φιλοσοφίας, κεντρικὸς στὸν Ἀριστοτέλη (βλ. 15ῃ Διδακτικὴ Ενότητα) και σε Στωικούς ὅπως ὁ Εἰκτικός. Εκτὸς ἀπὸ τὴ γενικὴ σημασία τῆς προτίμησης, στὸν Εἰκτικὸ σημαίνει τὴν ἐλεύθερη βούληση, τὴν ἐλεύθερη στοχαστικὴ ἐπιλογὴ ἐνεργειῶν που συγκροτεῖ τὸν ἠθικὸ χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου. Είναι κυρίως μία κρίση, ἡ ἔλλογη ικανότητα νὰ ἐπιλέγουμε και νὰ ἀποβλέπουμε στα ἀποτελέσματα τῶν πράξεών μας. Προϋπόθεση γιὰ τὴν προαίρεσιν εἶναι ἡ διαίρεσις τῶν πραγμάτων σε αὐτὰ που ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἐμᾶς (τα ἐφ' ἡμῖν) και σε αὐτὰ που βρίσκονται πέρα ἀπὸ τὴς δυνάμεις μας (τα ἀπροαίρετα, τα οὐκ ἐφ' ἡμῖν) και εἶναι ἀδιάφορα γιὰ ἐμᾶς και τὴν ἐπίτευξη τῆς ευδαιμονίας.

λόγος: Στὸ κείμενο αὐτὸ ὁ λόγος σημαίνει τὴ βασικὴ ιδιότητα που διακρίνει τὸν ἀνθρώπο ἀπὸ τα ἄλλα ὄντα, τὴν ομιλία και τὴν ικανότητα λογικῆς σκέψης (βλ. και σχόλιο στὸ Κείμενο 2 γιὰ τὸν λόγον).

πολίτης τοῦ κόσμου: Ασφαλῶς δὲν υπήρχε κάποιο παγκόσμιο κράτος, ὥστε ἡ ἐννοία τοῦ πολίτη νὰ ἔχει κυριολεκτικὴ σημασία· και ὁ κόσμος ἐννοεῖται με στωικὴ σημασία, ὡς ἓνα ἐνιαῖο σύνολο που διέπεται ἀπὸ τὸν φυσικὸ νόμο και τὴ λογικότητα. Γιὰ τὴν ἐννοία τοῦ κοσμοπολίτη, βλ. παρακάτω, τα Παράλληλα Κείμενα. Ἡ ἐννοία θα ξαναχρησιμοποιεῖ ἰδιαίτερα ἀπὸ τα μέσα τοῦ 19οῦ αἰ. σε ἓνα ολόένα περισσότερο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον.

θεία διοικήσει: Αυτό που κινεί τον κόσμο είναι η πρόνοια, η *είμαρμένη* –είναι η απαραίτητη τάξη του κόσμου, μια λογική και συνεκτική δύναμη, ο ίδιος ο λόγος. Όλα γίνονται σύμφωνα με αυτήν, που κάνει όλα τα πράγματα να είναι ενωμένα σε μια παγκόσμια συμπάθεια. Οι Στωικοί την ονομάζουν θεό ή και Δία: η διακυβέρνηση του κόσμου είναι η έκφραση ενός θείου, έλλογου νόμου.

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

λόγος: Η έννοια του λόγου είναι πολυσήμαντη: ομιλία, προφορική έκφραση, διήγηση, λογική ιδιότητα, σκέψη, ορισμός, επιχείρημα, αναλογία. Οι Στωικοί εκκινούν από τη θεωρία του προσωκρατικού Ηράκλειτου για τον Λόγο ως ρυθμιστική αρχή που διέπει την πραγματικότητα και συνδέει με σχέσεις αναλογίας όλα τα όντα. Ο λόγος εδώ είναι θεϊκός, μια αιώνια ενεργητική δύναμη του σύμπαντος, υλική και παραγωγική όπως ένα σπέρμα, είναι ταυτόσημη με το *πῦρ* και τη φύση (βλ. και το σχόλιο στο Κείμενο 1 για την *είμαρμένη*). Ως μέρος αυτής της φύσης ο άνθρωπος μοιράζεται τον λόγο· και οφείλει να ζει «ακολουθώντας τον λόγο και τη φύση».

νόμος: Έθιμο, σύμβαση, θεσμισμένη νομική διάταξη· από την κλασική εποχή, στη συζήτηση για το τι είναι δίκαιο, αντιπαρά τέθηκε στην *φύσιν* (διάκριση *φύσει–νόμῳ*). Με τους Στωικούς ο νόμος θεμελιώνεται φιλοσοφικά στη φύση, είναι ο ορθός λόγος, αιώνιος και διαχέεται σε καθετί· κατά τον Χρύσιππο είναι «βασιλιάς των πάντων, θεϊκών και ανθρώπινων πραγμάτων, προστάτης και οδηγός, το κριτήριο του δίκαιου και του άδικου, που προστάζει τα όντα που έχουν πολιτική φύση τι να κάνουν και τα απαγορεύει να κάνουν ό,τι δεν πρέπει να κάνουν» (*Περὶ νόμου*).

πόλις: Η πολιτεία έχει, αφενός, πολιτικο-κοινωνική διάσταση: είναι ένα συγκεκριμένο κράτος, με πολίτευμα και θεσμούς, μια τοπικά περιορισμένη, οργανωμένη συγκατοίκηση ανθρώπων, με γεωγραφικά όρια. Αφετέρου, στους Στωικούς, έχει και κοσμική διάσταση: το σύμπαν το ίδιο είναι μία «πόλη», η κατοικία θεών και ανθρώπων, με κοινό συνδετικό στοιχείο τη λογικότητα που διέπει το σύνολο και τα μέρη του. Η «κοσμική πόλη» έχει ως νόμο της τον φυσικό ηθικό νόμο, τον «ορθό λόγο».

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Πώς ορίζει τη φύση του ανθρώπου ο Επίκτητος; Να αποδώσετε τον ορισμό με δικά σας λόγια σε συνεχές κείμενο.

B. As εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Ο Επίκτητος στον ορισμό της φύσης του ανθρώπου χρησιμοποιεί όρους που εκ πρώτης όψεως φαίνονται αντιφατικοί: *αὐτὴν δ' ἀδούλευτον καὶ ἀνυπότακτον* (δηλ. την προαίρεση) και παρακάτω *περὶ μηδενὸς βουλευέσθαι ὡς ἀπόλυτον*. Ορίζει τον άνθρωπο ως φύσει αντιφατικό ον; Να δικαιολογήσετε την απάντησή σας.
2. *... ἐπὶ τούτοις πολίτης εἶ τοῦ κόσμου καὶ μέρος αὐτοῦ, οὐχ ἓν τῶν ὑπηρετικῶν, ἀλλὰ τῶν προηγουμένων· παρακολουθητικός γὰρ εἶ τῇ θεῷ διοικήσει καὶ τοῦ ἐξῆς ἐπιλογιστικός...*: Ποια είναι, ιεραρχικά, η θέση του ατόμου στον κόσμο με βάση το απόσπασμα;
3. Ο Επίκτητος, στην παρομοίωσή του, σε ποια αντίληψη των Στωικών παραπέμπει για τη θέση του ατόμου στον κόσμο;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Σε τι χρησιμεύει η αξιοποίηση των ρητορικών ερωτήσεων στο συγκεκριμένο κείμενο;
2. Να προσέξετε τις δύο διαφορετικές χρήσεις του *ἢ* στην τελευταία περίοδο λόγου του κειμένου.
3. Να δείτε τη σημασιολογική εξέλιξη της λέξης «επαγγελία».

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Ποιο είναι το επιχείρημα που αναπτύσσεται στο κείμενο; Να το αξιολογήσετε ως προς την αποδεικτική του αξία.

B. As εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. Να συνδέσετε το νοηματικό περιεχόμενο του αποσπάσματος με τις απόψεις των Στωικών περί ηθικής.
2. *εἰ τοῦτο, καὶ ὁ προστακτικὸς τῶν ποιητέων ἢ μὴ λόγος κοινός*: Να σχολιάσετε τον παραπάνω συλλογισμό ως προς τις πολιτικές του διαστάσεις.

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Ποιο είδος υποθετικού λόγου χρησιμοποιεί ο Μάρκος Αυρήλιος; Για ποιον λόγο;
2. Να μετατρέψετε τον υποθετικό λόγο, ώστε να εκφράζεται η υποκειμενική άποψη.

1. ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

Διατριβαί, Γ 24.64-67

Η φιλοσοφία, ως τέχνη του βίου, διατύπωνε θεωρίες για το πώς πρέπει να ζει ο άνθρωπος, προκειμένου να ευτυχήσει, αλλά παράλληλα πρόβαλλε παραδείγματα φιλοσοφημένου βίου, π.χ. τη ζωή του Σωκράτη. Με τον τρόπο αυτό αποδείκνυε ότι, στο πεδίο της ηθικής και της πολιτικής, μια φιλοσοφική θεωρία αξίζει, όταν μπορεί να γίνει πράξη και ότι είναι πράγματι εφικτή. Ο Επίκτητος αποδέχεται ακόμη και τον κυνικό Διογένη (412/403-324/321 π.Χ.), τον πρώτο φιλόσοφο που δήλωνε ότι είναι «κοσμοπολίτης», ἄπολις, ἄοικος, πατρίδος ἔστερημένος.

Πες μου, ο Διογένης δεν αγαπούσε κανέναν, αυτός που ήταν τόσο πράος και φιλόανθρωπος, ώστε να υπομένει με ευχαρίστηση τόσους κόπους και ταλαιπωρίες του σώματος, για χάρη της κοινής ευημερίας των ανθρώπων; Αλλά πώς αγαπούσε; Όπως ἄρμοζε σ' έναν υπηρέτη του Δία, δηλαδή φροντίζοντας για τους ανθρώπους όντας, συγχρόνως, υποταγμένος στον θεό. Γι' αυτό, για εκείνον μόνον, *πᾶσα γῆ πατρίς*, και όχι κάποιος ιδιαίτερος τόπος. Και όταν τον συνέλαβαν, δεν επιθυμούσε την Αθήνα, ούτε τους γνωστούς και φίλους που είχε εκεί, αλλά έγινε φίλος με τους ίδιους τους πειρατές και προσπαθούσε να τους φέρει στον ίδιο δρόμο. Και όταν αργότερα πουλήθηκε στην Κόρινθο, ζούσε με τον ίδιο τρόπο που ζούσε πρωτύτερα στην Αθήνα, και, αν ακόμη πήγαινε στους Περραιβούς, πάλι τα ίδια θα έκανε. Έτσι κατορθώνεται η ελευθερία.

(μετάφραση Ι. Χριστοδούλου)

2. ΦΙΛΩΝ

Ἐν Γενέσει ζητήματα
(ἀπόσπασμα 11)

Ο Ιουδαίος φιλόσοφος Φίλων (20/15 π.Χ.-45/50 μ.Χ.), ερμηνεύοντας το βιβλίο της Γενέσεως για τη θεϊκή δημιουργία του κόσμου, εισάγει την έννοια του «κοσμοπολίτη»: είναι ο άνθρωπος που υπακούει στον νόμο, ευθυγραμμίζοντας τις πράξεις του προς τον σκοπό και το θέλημα της φύσης, σύμφωνα με το οποίο διοικείται ο κόσμος. Έτσι απολαμβάνει το πολίτευμα του σύμπαντος (τον ορθό λόγο της φύσης).

Αυτοί που ενεργούν μόνον προς όφελος του εαυτού τους διαπράττουν το μέγιστο κακό, τη φιλαυτία, που έχει ως αποτέλεσμα το άμικτο, το ακοινωνήτο, το άφιλο, το άδικο, το ασεβές. Η φύση δεν δημιούργησε τον άνθρωπο σαν τα μοναχικά ζώα αλλά κατεξοχήν κοινωνικό, σαν τα νομαδικά ζώα που βόσκουν μαζί: με τρόπο ώστε να ζει όχι μόνο για τον εαυτό του, αλλά και για τον πατέρα και τη μητέρα του και τα αδέρφια του και τη σύζυγο και τα παιδιά του και τους άλλους συγγενείς και φίλους και για τους συμπολίτες και την πατρίδα και τους ομόφυλους του και για όλους τους ανθρώπους: κι ακόμη για τα μέρη του σύμπαντος και όλον τον κόσμο, και πολύ πιο πριν για τον πατέρα και δημιουργό.

(μετάφραση Γ. Ζωγραφίδης)

3. ΒΟΛΤΑΙΡΟΣ

«Πατρίδα»

Ο François-Marie Arouet (1694-1778), γνωστός ως Voltaire, ήταν κεντρική μορφή του Γαλλικού Διαφωτισμού. Το προκλητικό Εύχρηστο φιλοσοφικό λεξικό του (1764) δεν είναι εγκυκλοπαιδικό αλλά προπαγανδιστικό: περιέχει λήμματα που προωθούν τις ιδέες του Βολταίρου για την ελευθερία

της σκέψης, τον φιλελευθερισμό και τα ανθρώπινα δικαιώματα, με απλό και εκλαϊκευτικό τρόπο, αλλά και σαρκασμό και πολεμική διάθεση.

Είναι λυπηρό που συχνά, για να είναι κανείς καλός πατριώτης, πρέπει να είναι εκθρόνος των υπόλοιπων ανθρώπων. Ο αρχαίος Κάτων, αυτός ο καλός πολίτης, πάντοτε έλεγε εκφράζοντας τη γνώμη του στη Γερουσία: «Αυτή είναι η γνώμη μου, ας ρημάξουμε την Καρχηδόνα». Το να είσαι καλός πολίτης σημαίνει να εύχεσαι να πλουτίσει η πόλη σου από το εμπόριο και να είναι ισχυρή από τη χρήση των όπλων. Είναι σαφές ότι μια χώρα δεν μπορεί να κερδίζει χωρίς να χάνει κάποια άλλη, και δεν μπορεί να νικά χωρίς να χάνει κάποια άλλη, και δεν μπορεί να νικά χωρίς να κάνει κάποιους δυστυχείς.

Τέτοια είναι, λοιπόν, η ανθρώπινη μοίρα: όταν εύχεσαι το μεγαλείο του τόπου σου, σημαίνει να εύχεσαι το κακό των γειτόνων σου. Εκείνος που θα ήθελε η πατρίδα του να μην είναι ποτέ ούτε μεγαλύτερη ούτε μικρότερη, ούτε πλουσιότερη ούτε φτωχότερη, αυτός θα ήταν πολίτης του κόσμου.

(μετάφραση Φ. Ταμβίσκου & Ξ. Τσελέντη)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Ποιες διαφορές παρατηρείτε ανάμεσα στις απόψεις του Φίλωνα ή του Βολταίρου και τις απόψεις του Επίκτου ή του Μάρκου Αυρηλίου;

ΚΕΙΜΕΝΑ ΑΥΤΕΝΕΡΓΕΙΑΣ

1. ΛΥΣΙΑΣ

Κατὰ Παγκλέωνος
ὅτι οὐκ ἦν Πλαταιεύς, 1-4

Στον λόγο αυτό του ρήτορα Λυσία (περ.459-περ.380 π.Χ.), ο Παγκλέων κατηγορείται ότι εξαπατά ισχυριζόμενος ότι έχει καταγωγή από τις Πλαταιές και είναι κάτοικος της Δεκέλειας, άρα έχει δικαιώματα Αθηναίου πολίτη.

Πολλὰ μὲν λέγειν, ὧ ἄνδρες δικασταί, περὶ τουτουὶ τοῦ πράγματος οὗτ' ἂν δυναίμην οὔτε μοι δοκεῖ δεῖν· ὥς δὲ ὀρθῶς τὴν δίκην ἔλαχον τουτῶι Παγκλέωνι οὐκ ὄντι Πλαταιεῖ, τοῦτο ὑμῖν πειράσομαι ἀποδείξαι.

Ὡς γὰρ ἀδικῶν με πολὺν χρόνον οὐκ ἐπαύετο, ἐλθὼν ἐπὶ τὸ γναφεῖον, ἐν ᾧ εἰργάζετο, προσκαλεσάμην αὐτὸν πρὸς τὸν πολέμαρχον, νομίζων μέτοικον εἶναι. Εἰπόντος δὲ τούτου ὅτι Πλαταιεὺς εἶη, ἡρόμην ὁπόθεν δημοτεύοιτο, παραινέσαντός τινος τῶν παρόντων προσκαλέσασθαι καὶ πρὸς τὴν φυλὴν, ἥστινος εἶναι σκήπτοιτο. Ἐπειδὴ δὲ ἀπεκρίνατο ὅτι Δεκελειόθεν, προσκαλεσάμενος αὐτὸν καὶ πρὸς τοὺς τῇ Ἴπποθωντίδι δικάζοντας, ἐλθὼν ἐπὶ τὸ κουρεῖον τὸ παρὰ τοὺς Ἑρμᾶς, οἱ Δεκελειεῖς προσφοιτῶσιν, ἡρώτων, οὓς τε ἐξευρίσκοιμι Δεκελειέων ἐπυνθανόμην εἶ τινα γινώσκειεν Δεκελειόθεν δημοτευόμενον Παγκλέωνα. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεὶς ἔφασκεν γινώσκειν αὐτόν, πυθόμενος ὅτι καὶ ἑτέρας δίκας τὰς μὲν φεύγοι τὰς δ' ὠφλήκοι παρὰ τῷ πολέμαρχῳ ἔλαχον καὶ ἐγώ.

Πρῶτον μὲν οὖν ὑμῖν Δεκελειέων οὓς ἡρόμην μάρτυρας παρέξομαι, ἔπειτα δὲ καὶ τῶν ἄλλων τῶν λαχόντων τε δίκας αὐτῷ πρὸς τὸν πολέμαρχον καὶ καταδικασαμένων, ὅσοι τυγχάνουσι παρόντες. Καί μοι ἐπίλαβε τὸ ὕδωρ.

Πολέμαρχος: Ένας από τους εννέα άρχοντες που ήταν υπεύθυνος για αγωγές μετοίκων.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια είναι η κατηγορία που αποδίδει στον Παγκλέωνα ο κατήγορος;
2. Να αξιοποιήσετε τις λέξεις/φράσεις με πλάγια, για να συνθέσετε έναν διάλογο, στα αρχαία ελληνικά, σε ευθύ λόγο μεταξύ κατηγορού, Παγκλέωνος και Δεκελειέων (μετατροπή πλαγίου λόγου σε ευθύ).
3. Να μεταφράσετε το απόσπασμα: ἐλθὼν ἐπὶ τὸ κουρεῖον [...] ἐπίλαβε τὸ ὕδωρ.

2. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ Ιστορία, Δ 98

Βρισκόμαστε προς το τέλος της α' φάσης του Πελοποννησιακού Πολέμου, λίγο πριν από τη μάχη στο Δήλιο. Οι Αθηναίοι έχουν καταλάβει το Δήλιο και προσπαθούν με διάφορες πολεμικές επιχειρήσεις να ελέγξουν τη Βοιωτία. Ωστόσο, η έκβαση της όλης επιχείρησης δεν είναι καλή γι' αυτούς και θα οδηγήσει σε συντριπτική ήττα (424 π.Χ.). Στο συγκεκριμένο απόσπασμα οι Αθηναίοι είναι οχυρωμένοι στο Δήλιο και μόλις έχουν ακούσει τον κήρυκα των Βοιωτών που τους προέτρεπε να αποχωρήσουν από εκεί, γιατί παραβίαζαν τη συμφωνία περί σεβασμού των ιερών.

Τοσαῦτα τοῦ κήρυκος εἰπόντος οἱ Ἀθηναῖοι πέμπσαντες παρὰ τοὺς Βοιωτοὺς ἑαυτῶν κήρυκα τοῦ μὲν ἱεροῦ οὔτε ἀδικῆσαι ἔφασαν οὐδὲν οὔτε τοῦ λοιποῦ ἐκόντες βλάψειν· οὐδὲ γὰρ τὴν ἀρχὴν ἐσελθεῖν ἐπὶ τούτῳ, ἀλλ' ἵνα ἐξ αὐτοῦ τοὺς ἀδικοῦντας μᾶλλον σφᾶς ἀμύνωνται. Τὸν δὲ νόμον τοῖς Ἑλλήσιν εἶναι, ὧν ἂν ᾗ τὸ κράτος τῆς γῆς ἐκάστης ᾗν τε πλέονος ᾗν τε βραχυτέρας, τούτων καὶ τὰ ἱερὰ αἰεὶ γίγνεσθαι, τρόποις θεραπευόμενα οἷς ἂν πρὸς τοῖς εἰωθόσι καὶ δύνωνται. Καὶ γὰρ Βοιωτοὺς καὶ τοὺς πολλοὺς τῶν ἄλλων, ὅσοι ἐξαναστήσαντές τινα βία νέμονται γῆν, ἀλλοτρίοις ἱεροῖς τὸ πρῶτον ἐπελθόντας οἰκεῖα νῦν κεκτῆσθαι. Καὶ αὐτοί, εἰ μὲν ἐπὶ πλεόν δυνηθῆναι τῆς ἐκείνων κρατῆσαι, τοῦτ' ἂν ἔχειν· νῦν δὲ ἐν ᾧ μέρει εἰσὶν, ἐκόντες εἶναι ὡς ἐκ σφετέρου οὐκ ἀπιέναι. Ὑδωρ τε ἐν τῇ ἀνάγκῃ κινήσαι, ἣν οὐκ αὐτοὶ ὕβρει προσθέσθαι, ἀλλ' ἐκείνους προτέρους ἐπὶ τὴν σφετέραν ἐλθόντας ἀμυνόμενοι βιάζεσθαι χρῆσθαι. Πᾶν δ' εἰκὸς εἶναι τὸ πολέμῳ καὶ δεινῷ τινὶ κατειργόμενον ξύγγνωμόν τι γίγνεσθαι καὶ πρὸς τοῦ θεοῦ. Καὶ γὰρ τῶν ἀκουσίων ἀμαρτημάτων καταφυγὴν εἶναι τοὺς βωμούς, παρανομίαν τε ἐπὶ τοῖς μὴ ἀνάγκῃ κακοῖς ὀνομασθῆναι καὶ οὐκ ἐπὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ξυμφορῶν τι τολμήσασιν. Τοὺς τε νεκροὺς πολὺ μειζόνως ἐκείνους ἀντὶ ἱερῶν ἀξιοῦντας ἀποδιδόναι ἀσεβεῖν ἢ τοὺς μὴ ἐθέλοντας ἱεροῖς τὰ πρέποντα κομίζεσθαι. Σαφῶς τε ἐκέλευον σφίσιν εἰπεῖν μὴ ἀπιοῦσιν ἐκ τῆς Βοιωτῶν γῆς (οὐ γὰρ ἐν τῇ ἐκείνων ἔτι εἶναι, ἐν ᾗ δὲ δορὶ ἐκτῆσαντο), ἀλλὰ κατὰ τὰ πάτρια τοὺς νεκροὺς σπένδουσιν ἀναιρεῖσθαι.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Στην απαίτηση των Βοιωτών να εγκαταλείψουν το Δήλιο, γιατί κατέχουν ιερό χώρο και μολύνουν το νερό που προορίζεται για καθαρμούς, ποια είναι η απάντηση των Αθηναίων;
2. Να μεταφέρετε σε ευθύ λόγο την απάντηση των Αθηναίων στα αρχαία ελληνικά.
3. Να μεταφράσετε το απόσπασμα: Πᾶν δ' εἰκὸς εἶναι τὸ πολέμῳ [...] σπένδουσιν ἀναιρεῖσθαι.

Αν η φιλοσοφία αναρωτιέται για τον σκοπό κάθε πράξης, και προσπαθεί να βρει το νόημά της για τον άνθρωπο, το ίδιο ερώτημα θέτει και στα καινούργια δεδομένα της ελληνορωμαϊκής εποχής: αυτός ο νέος μεγάλος κόσμος που δημιουργήθηκε είναι τυχαίο συμβάν ή αποτέλεσμα συνειδητών ανθρώπινων ενεργειών; Και επειδή οι φιλόσοφοι κάποιες φορές αποπειράθηκαν να σχεδιάσουν έναν ιδανικό κόσμο, ποια σχέση έχει με εκείνον η νέα οικουμένη μέσα στην οποία αναζητά ο άνθρωπος την ευδαιμονία του; Η συσχέτιση που κάνει ο πολύ μεταγενέστερος Πλούταρχος (περ.45-περ.125 μ.Χ.) της ιδανικής πολιτείας του Στωικού Ζήνωνα (333-περ.264 π.Χ.) με την τακτική και το όραμα του Μ. Αλεξάνδρου δεν έχει ιστορική βάση, αλλά είναι σημαντική: πέρα από την τάση εξιδανίκευσης του μεγάλου ηγέτη, δείχνει την ανάγκη να υπάρχει (ή να βρεθεί εκ των υστέρων) μία θεωρητική βάση, μία φιλοσοφική ιδέα και αξία, που να στηρίζει κάθε ανθρώπινη πράξη, πολύ περισσότερο ένα οικουμενικό ιστορικό γεγονός.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Περὶ Ἀλεξάνδρου τύχης καὶ ἀρετῆς*, 6 329A-D

Καὶ μὴν ἡ πολὺ θαυματούμενη πολιτεία τοῦ τῆν Στωικῶν αἵρεσιν καταβαλομένου Ζήνωνος εἰς ἓν τοῦτο συντείνει κεφάλαιον, ἵνα μὴ κατὰ πόλεις μηδὲ δήμους οἰκῶμεν ἰδίους ἕκαστοι διωρισμένοι δικαίους, ἀλλὰ πάντας ἀνθρώπους ἡγώμεθα δημότας καὶ πολίτας, εἰς δὲ βίος ἦ καὶ κόσμος, ὥσπερ ἀγέλης συννόμου νόμῳ κοινῶ συντρεφόμενης. Τοῦτο Ζήνων μὲν ἔγραψεν ὥσπερ ὄναρ ἢ εἰδῶλον εὐνομίας φιλοσόφου καὶ πολιτείας ἀνατυπωσάμενος, Ἀλέξανδρος δὲ τῷ λόγῳ τὸ ἔργον παρέσχεν. Οὐ γάρ, ὡς Ἀριστοτέλης συνεβούλευεν αὐτῷ, τοῖς μὲν Ἕλλησιν ἡγεμονικῶς τοῖς δὲ βαρβάροις δεσποτικῶς χρώμενος, καὶ τῶν μὲν ὡς φίλων καὶ οἰκείων ἐπιμελόμενος τοῖς δ' ὡς ζῷοις ἢ φυτοῖς προσφερόμενος, πολέμων πολλῶν καὶ φυγῶν ἐνέπλησε καὶ στάσεων ὑπούλων τὴν ἡγεμονίαν, ἀλλὰ κοινὸς ἦκεν θεόθεν ἀρμοστής καὶ διαλλακτὴς τῶν ὅλων νομίζων, οὓς τῷ λόγῳ μὴ συνῆγε τοῖς ὅπλοις βιαζόμενος καὶ εἰς ταῦτο συνενεγκὼν τὰ πανταχόθεν, ὥσπερ ἐν κρατῇ-ρι φιλοτησίῳ μίξας τοὺς βίους καὶ τὰ ἥθη

Εκείνη η πολυθαύμαστη Πολιτεία του Ζήνωνα, που ίδρυσε τη Σχολή των Στωικών, αποβλέπει σε έναν κύριο σκοπό: να μην κατοικούμε χωρισμένοι σε πόλεις ούτε σε δήμους, που έχουν ιδιαίτερους κανόνες δικαίου, αλλά να θεωρούμε όλους τους ανθρώπους συνδημότες και συμπολίτες, και να υπάρχει ένας κοινός τρόπος ζωής και μία τάξη, όπως σε μια αγέλη που βόσκει και τρέφεται μαζί υπό έναν κοινό "νόμο". Αυτά έγραψε ο Ζήνων, αναπλάθοντάς τα σαν ένα όνειρο ή μια εικόνα του φιλοσόφου για την εύνομη πολιτεία. Αλλά εκείνος που έκανε πράξη τη θεωρία ήταν ο Αλέξανδρος. Γιατί δεν φόρτωσε τη διακυβέρνησή του με πολλούς πολέμους και εξορίες και συνωμοτικές εξεγέρσεις, αντιμετωπίζοντας τους Έλληνες ως ηγέτης και τους βαρβάρους ως δεσπότης, όπως τον είχε συμβουλεύσει ο Αριστοτέλης, και φροντίζοντας τους πρώτους ως φίλους και συγγενείς και τους δεύτερους ως ζῶα ή φυτά. Αλλά, πιστεύοντας ότι είχε αποσταλεί από τον θεό ως κοινός ρυθμιστής και συμφιλιωτής όλων, εξαναγκάζοντας με τα όπλα όσους δεν έπειθε με τον λόγο και συνενώνοντας σε ενιαίο σύνολο τα πάντα, αναμειγνύοντας τους τρόπους ζωής και τα ήθη και τους γάμους και τις συνήθειες, όπως σε μια κού-

καὶ τοὺς γάμους καὶ τὰς διαίτας, πατρίδα μὲν τὴν οἰκουμένην προσέταξεν ἡγεῖσθαι πάντας, ἀκρόπολιν δὲ καὶ φρουρὰν τὸ στρατόπεδον, συγγενεῖς δὲ τοὺς ἀγαθοὺς, ἄλλοφύλους δὲ τοὺς πονηροὺς· τὸ δ' Ἑλληνικὸν καὶ βαρβαρικὸν μὴ χλαμῦδι μηδὲ πέλτῃ μηδ' ἀκινᾶκη μηδὲ κἀνδύι διορίζειν, ἀλλὰ τὸ μὲν Ἑλληνικὸν ἀρετῇ τὸ δὲ βαρβαρικὸν κακίᾳ τεκμαίρεσθαι, κοινὰς δ' ἐσθῆτας ἡγεῖσθαι καὶ τραπέζας καὶ γάμους καὶ διαίτας, δι' αἵματος καὶ τέκνων ἀνακεραννυμένους.

πα φιλίας, πρόσταξε πως πρέπει ὅλοι να θεωροῦν πατρίδα τους την οἰκουμένη, ἀκρόπολη καὶ φρουρά τους το στρατόπεδο, συγγενεῖς τοὺς ἀγαθοὺς καὶ ξένους τοὺς φαῦλους. Καὶ τον Ἕλληνα ἢ τον βάρβαρο να μην τον καθορίζει ἡ χλαμῦδα ἢ ἡ ἀσπίδα, οὔτε το περσικὸ ξίφος ἢ ὁ μανδύας, ἀλλὰ να συμπεραίνουν ὅτι κάποιος εἶναι Ἕλληνας ἀπὸ την ἀρετὴ του καὶ βάρβαρος ἀπὸ την κακία του· καὶ να θεωροῦν κοινὰ τα ἐνδύματα καὶ τα φαγητά καὶ τοὺς γάμους καὶ τις συνήθειες, καθὼς θα ἔχουν ἀναμειχθεῖ με δεσμούς αἵματος καὶ με κοινὰ παιδιὰ.

(μετάφραση Γ. Ζωγραφίδης)

πολιτεία: Ο Ζήνων εἶχε γράψει ἓνα ἔργο με τὸν τίτλο *Πολιτεία* που δεν σώθηκε. Ὅπως ὁ Πλάτων στη δική του *Πολιτεία*, με τὴν ὁποία ἀναπόφευκτα θα συγκρινόταν ὁποιαδήποτε ἄλλη, ὁ Στωϊκὸς κάνει τὴ δική του, ἐναλλακτική, πολιτικὴ πρόταση γιὰ τὴν ἰδανικὴ πολιτεία, στο πλαίσιο ὅμως μίας ἐποχῆς που ἀλλάζει. Πρόκειται, ἴσως, γιὰ μίαν κοινότητα σοφῶν καὶ ἐνάρετων ἀνθρώπων, ὅπου ἡ ιδιότητα τοῦ πολίτη εἶναι μίαν μόνο πτυχή τῆς ἠθικῆς προσωπικότητος. Ο Πλούταρχος γιὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ δικοῦ του ἔργου συνδέει στοιχεῖα τῆς

ουτοπικῆς στωικῆς πόλης με τὴν πολιτικὴν τοῦ Μ. Αλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος ἔχει χαρακτηριστικὰ φιλοσόφου· καὶ κάνει ἓναν ἀναχρονισμό: ἡ δράση τοῦ Ζήνωνος ξεκίνησε γύρω στο 300 π.Χ., 23 χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Αλεξάνδρου.

εὐνομία: Ἡ εὐνομία ἀποτελοῦσε μόνιμο αἶτημα στη θεωρία καὶ τὴν πρακτικὴ τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἐνας ἀπὸ τοὺς υποστηρικτὲς τῆς δημοκρατίας, ὁ λεγόμενος “Ἀνώνυμος τοῦ Ἰαμβλίου” συνοψίζει τὰ πλεονεκτήματά της, ἀξιολογώντας τὴν ὡς «ὅ,τι καλύτερο γιὰ τὸ σύνολο καὶ γιὰ τὸ ἄτομο». Στους Στωϊκοὺς, ὁ νόμος εἶναι οὐσιαστικὸ στοιχεῖο τῆς πόλης, που ὀρίζεται ὡς ἓνα «πλήθος ἀνθρώπων που διοικούνται ἀπὸ τὸν νόμο» (Κλήμης Αλεξανδρεὺς, *Στρωματεῖς*, 4.26), τὸν φυσικὸ νόμο που ἰσχύει γιὰ ὅλα τὰ πράγματα. Ὁ ἡγέτης αὐτῆς τῆς κοσμοπόλης πρέπει νὰ γνωρίζει τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακά, νὰ κατέχει τὸ κύριο πολιτικὸ ἀγαθὸ, τὴν ἀρετὴ, καὶ νὰ ἀναλαμβάνει πολλαπλοὺς ρόλους (κυβερνήτης, δικαστικὸς, παιδαγωγὸς κ.ά.), ὥστε νὰ διασφαλιστεῖ ἡ εὐνομία.

πατρίς: Ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα συνεχίζει νὰ θεωρεῖται βασικὸ καθήκον, ὡστόσο ἤδη οἱ Κυνικοὶ ἐπαναπροσδιορίζουν τὴ σημασία τοῦ ὅρου. Καθὼς τὸ ἄτομο δεν προσδένεται οὔτε περιορίζεται στὴν πόλη καὶ τὸν τόπο του, ὁ ὅρος διευρύνεται, γιὰ νὰ συμπεριλάβει ὁλόκληρο τὸν κόσμον. Ἡ ἀντίληψη ὅτι ὑπάρχει οὐσιαστικὴ καὶ φυσικὴ σύνδεση τοῦ καθενὸς με τὴν ἀνθρωπότητα, ἡ προτεραιότητα τῆς ἀνθρώπινης ιδιότητος, εἶναι ἡ βάση τοῦ στωικοῦ κοσμοπολιτισμοῦ.

οἰκουμένη: Ὁ Αλέξανδρος παρουσιάζεται ἐδῶ ὡς ἔχει σχεδιάσει καὶ νὰ ἐφαρμόζει ἓνα πρόγραμμα πολιτισμικῆς ὁμογενοποίησης. Πάντως, ὁ νέος ἐλληνιστικὸς κόσμος που προέκυψε ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Αλεξάνδρου ἀνέδειξε καινούργιες ἀξίες, που ὑπονόμευσαν τὶς ἀξίες τῶν πόλεων-κρατῶν· καὶ στο ἠθικοπολιτικὸ ἐπίπεδο, ἡ ἠθικὴ τοῦ δασκάλου τοῦ Αλεξάνδρου, τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀντιστοιχοῦσε στὴ μικρὴ κλίμακα μίας πόλης καὶ ὄχι στὴν ἀναδυόμενη οἰκουμένη.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

A. Τι λέει το κείμενο;

1. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της πολιτείας του Ζήνωνα κατά το κείμενο;
2. Με ποιον τρόπο θεωρεί ο Πλούταρχος ότι ο Μ. Αλέξανδρος έκανε πραγματικότητα το όραμα του Ζήνωνα;

B. As εμβαθύνουμε στο νόημα του κειμένου

1. *ἀλλὰ τὸ μὲν Ἑλληνικὸν ἀρετῇ τὸ δὲ βαρβαρικὸν κακίᾳ τεκμαίρεσθαι*: Ποιο νοηματικό περιεχόμενο αποδίδεται στους όρους *Ἑλληνικὸν* και *βαρβαρικὸν* από τον Πλούταρχο;
2. Πόσο συνεπή είναι όσα εμφανίζεται ότι έπραξε ο Μ. Αλέξανδρος ως προς τη θεωρία του Ζήνωνα;

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Αφού εντοπίσετε τα δύο κύρια σχήματα λόγου που υπάρχουν στο κείμενο (αντιθέσεις και παρομοιώσεις), να διερευνήσετε τον επικοινωνιακό στόχο που επιτελεί το καθένα από αυτά.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΑΝΤΙΦΩΝ απόσπασμα 44B

Ο Σοφιστής Αντιφών (5ος αι. π.Χ.) υποστήριξε την προτεραιότητα της φύσεως ως προς τον νόμον, τις αυθαίρετες κοινωνικο-πολιτικές συμβάσεις. Πάνω στο φυσικό δίκαιο θεμελιώνεται η ισότητα των ανθρώπων και η απουσία διακρίσεων.

Όσους προέρχονται από αρχοντικούς γονείς τους υπολογίζουμε και τους σεβόμαστε, ενώ όσους είναι από άσημα σπίτια ούτε τους υπολογίζουμε ούτε τους σεβόμαστε. Ως προς αυτό, όμως, συμπεριφερόμαστε σαν βάρβαροι, αφού από τη φύση είμαστε πλασμένοι όλοι, Έλληνες και βάρβαροι, όμοιοι σε όλα. Θα το διαπιστώσουμε αν εξετάσουμε όσα πράγματα είναι από τη φύση αναγκαία σε όλους τους ανθρώπους: τη δυνατότητα να τα εξασφαλίσουν την έχουν εξίσου όλοι, και σε σχέση με αυτά δεν υφίσταται ανάμεσά μας καμιά διάκριση σε βαρβάρους και Έλληνες' γιατί όλοι αναπνέουμε με το στόμα και τη μύτη, και τρώμε με τα χέρια...

(μετάφραση Ν. Μ. Σκουτερόπουλος)

2. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

Περὶ φυγῆς, 3 600E-601B

Ο Πλούταρχος, στο έργο του Περὶ φυγῆς, απευθύνεται στον Μενέμαχο από τις Σάρδεις και προσπαθεί να τον παρηγορήσει για το γεγονός ότι είναι εξόριστος από τη γενέτειρά του. Στον παρηγορητικό του λόγο αξιοποιεί αντιλήψεις στωικών φιλοσόφων για τη θέση του ατόμου στον κόσμο, που ξεφεύγει από τα στενά τοπικά όρια της πατρίδας.

Από τη φύση δεν υπάρχει πατρίδα, όπως ούτε σπίτι ούτε αγρός ούτε εργαστήριο χαλκουργού, όπως έλεγε ο Αρίστων, ούτε ιατρείο, αλλά γίνεται, ή καλύτερα ονομάζεται και αποκαλείται, το καθένα τους σε σχέση με αυτόν που το κατοικεί και το χρησιμοποιεί. Ο άνθρωπος, όπως λέει ο Πλάτων, «δεν είναι φυτό της γης», ούτε ακίνητο, «αλλά ουράνιο», όπου σαν άλλη ρίζα η κεφαλή κρατάει το σώμα όρθιο, στραμμένο προς τον ουρανό. Επομένως, εύστοχα είπε ο Ηρακλής:

*Αργεῖος ἢ Θηβαῖος, αὐοὺ δὲν καυχίεμαι ὅτι ἀνήκω σὲ μίᾳ πόλῃ
κάθε κάστρο Ἑλληνικὸ εἶναι πατρίδα γιὰ μένα.*

Ο Σωκράτης το είπε ακόμη πιο εύστοχα, λέγοντας πως δεν είναι Αθηναῖος ούτε Ἑλληνας πολίτης, αλλά πολίτης του κόσμου, όπως θα έλεγε κανείς πολίτης της Ρόδου ή της Κορίνθου, επειδή δεν δέλησε να κλειστεί μέσα στα όρια του Σουνίου, του Ταινάρου και των Ακροκεραυνείων.

*Βλέπεις ἐκεῖ ψηλά τὸν ἀπειρὸ αἰθέρα
που κρατᾷ τὴ γῆ στὴν ἀπαλὴ ἀγκαλιὰ τους;*

Τούτα είναι τα όρια της πατρίδας μας και κανείς εντός τους δεν είναι εξόριστος, ξένος ή αλλοδαπός, όπου υπάρχει η ίδια φωτιά, το ίδιο νερό, ο ίδιος αέρας, όπου ίδιοι είναι οι άρχοντες, οι διοικητές, οι πρυτάνεις, ο ήλιος, η σελήνη, η Αφροδίτη. Οι ίδιοι νόμοι για όλους, ένα το πρόσταγμα και μία η εξουσία: το χειμερινό ηλιοστάσιο, το θερινό ηλιοστάσιο, η ισημερία, οι Πλειάδες, ο Αρκτούρος, οι εποχές της σποράς και του φυτέματος. Ένας ο βασιλιάς και άρχων, «ο Θεός, που είναι η αρχή, το μέσον και το τέλος του σύμπαντος, που το διατρέχει από τη φύση του απ' άκρου εις άκρον σε όλη του την έκταση. Τον ακολουθεί από πίσω η Δίκη, η τιμωρός όσων παραβαίνουν τον θείο νόμο», την οποία εφαρμόζουμε όλοι εμείς οι άνθρωποι από τη φύση μας προς όλους τους ανθρώπους, σαν να ήταν συμπολίτες μας.

Οι πηγές των παραθεμάτων: Πλάτων, *Τίμαιος* 90α' άγνωστος τραγικός ποιητής, απόσπασμα 392 (έκδοση Nauck); Ευριπίδης, απόσπασμα 941' Πλάτων, *Νόμοι* 715e.

(μετάφραση Φιλολογική Ομάδα Κάκτου)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια είναι η θέση του Πλούταρχου για την έννοια της πατρίδας;
2. Πώς στηρίζει ο Πλούταρχος αυτή τη θέση του στις δύο πρώτες παραγράφους του αποσπάσματος;

3. ΦΕΡΝΑΝΤΟ ΠΕΣΣΟΑ Ο φύλακας των κοπαδιών, XXXII

Ο Πορτογάλος συγγραφέας Fernando Pessoa (1888-1935) με το όνομα του Αλμπέρτο Καέιρο, ένα από τα πολλά που χρησιμοποιούσε, υπέγραψε την ποιητική ενότητα Φύλακας των κοπαδιών (1915). Είναι, όπως γράφει ο ίδιος, «ο Αργοναύτης των αληθινών αισθήσεων» και μαζί του «ζούμε, χωρίς να στοχαζόμαστε, την αντικειμενική πραγματικότητα του Σύμπαντος».

Χτες κατά τ' απόγεμα ένας άνθρωπος της πόλης
μιλούσε στην πόρτα του μαγέρικου.
Μ' εμένα μιλούσε επίσης.
Μιλούσε για τη δικαιοσύνη και για τον αγώνα ώστε να 'χουμε δικαιοσύνη
και για τους εργάτες που υποφέρουν
και για τη συνεχή εργασία και για 'κείνους που πεινούν
και για τους πλουσίους που γι' αυτό έχουν πλάτες μονάχα.
Και προσέχοντάς με είδε δάκρυα στα μάτια μου
και χαμογέλασε μ' ευγνωμοσύνη, κρίνοντας πως ένιωθα
το μίσος που ο ίδιος ένιωθε και τη συμπάθεια
που εκείνος έλεγε πως ένιωθε.
(Όμως εγώ ίσα-ίσα που τον άκουγα.
Τι με νοιάζουν εμένα οι άνθρωποι
κι ό,τι υποφέρουν ή υποδέτουν πως υποφέρουν;
Ας είσαστε σαν εμένα δεν θα υποφέρατε.
Όλο το κακό του κόσμου προέρχεται από την έγνοια που έχουμε οι μεν για τους δε,
πότε για να κάνουμε καλό, πότε για να κάνουμε κακό.
Η ψυχή μας κι ο ουρανός κι η γη μάς φτάνουν.
Το να θέλουμε περισσότερα σημαίνει απώλειά τους και τη δυστυχία μας).
Εκείνο που σκεφτόμουν
ενόσω ο φίλος μας μιλούσε
(ηράγμα που με συγκίνησε μέχρι δακρύων),
ήταν πως το μούρμουρο τ' απόμακρο από τα κουδουνάκια
μέσα σ' αυτό το δειλινό,
δεν έμοιαζε με τις καμπάνες σ' ένα ξωκλήσι τόσο δα
όπου πήγαν να λειτουργηθούν τα λουλούδια κι οι νεροσυρμές
κι οι απλές ψυχές σαν τη δική μου.
Ευλογημένος να 'ναι ο Θεός γιατί καλός δεν είμαι
κι έχω τον εγωισμό τον φυσικό των λουλουδιών
και των ποταμιών που το δρόμο του ακολουθούν
μ' έγνοια και δίχως γνώση,
με το άνθισμα μόνο και με τη συνέχιση της ροής.
Αυτή 'ναι η μόνη αποστολή στον Κόσμο,
αυτή: να υπάρχεις ξεκάθαρα
και να ξέρεις να το κάνεις δίχως να το σκέφτεσαι).
Κι ο άνθρωπος σώπασε θωρώντας κατά τη δύση,
αλλά τι νοιάζει η δύση εκείνον που μισεί κι αγαπάει;

(μετάφραση Φ. Δ. Δρακονταειδής)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Αφού μελετήσετε τα παραπάνω κείμενα, να εντοπίσετε τα σημεία στα οποία συγκλίνουν ή αποκλίνουν οι συγγραφείς ως προς τις βασικές αρχές των Στωικών (βλ. εισαγωγή 6ης Θεματικής Ενότητας).

4. ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΥΛΟΣ

Επιστολές

Ο Παύλος απευθυνόμενος σε διαφορετικής φυλετικής σύνθεσης χριστιανικές κοινότητες κρατά μια στάση συμπερίληψης των διαφορετικών εθίμων τους, αποδοχής των υπαρκτών διαφορών («ας κάνει καθένας ό,τι νομίζει σωστό»), και παράλληλα προβάλλει μια νέα οικουμενικότητα που δεν θεμελιώνεται σε κάποια εθνική ιδιομορφία αλλά στην ισότιμη σχέση και αναφορά όλων σε έναν Θεό.

Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δούλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θήλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. (Πρὸς Γαλάτας, 3.28)

Δεν υπάρχει πια Ιουδαίος και ειδωλολάτρης, δεν υπάρχει δούλος και ελεύθερος, δεν υπάρχει άντρας και γυναίκα· όλοι σας είστε ένας, χάρη στον Ιησού Χριστό.

Θλίψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακόν, Ἰουδαίου τε πρῶτον καὶ Ἕλληνας· δόξα δὲ καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι· οὐ γὰρ ἔστι προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ. (Πρὸς Ρωμαίους, 2.10-11)

Θλίψη και στενοχώρια περιμένουν κάθε άνθρωπο που υπηρετεί το κακό, πρώτα τον Ιουδαίο· αλλά και τον εθνικό. Αντίθετα, δόξα, τιμή, και ειρήνη προσμένουν όποιον κάνει το καλό, πρώτα τον Ιουδαίο αλλά και τον εθνικό· γιατί ο Θεός δεν κάνει διακρίσεις.

(μετάφραση Γ. Γαλίτης, Ι. Καραβιδόπουλος, Ι. Παλάνης & Π. Βασιλειάδης)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Πού φαίνεται η θεϊκή βούληση στο απόσπασμα του Απ. Παύλου; Να εντοπίσετε το αντίστοιχο χωρίο στο κείμενο του Πλούταρχου.
2. Ποιο πρέπει να είναι το βασικό χαρακτηριστικό των ανθρώπων, ώστε να αντιμετωπιστούν ισότιμα από τον Θεό;

1. ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

Διατριβαί, Γ 1.1-4-6-9

Κάποτε πλησίασε τον φιλόσοφο Επίκτητο ένας νέος με υπερβολικά προσεγμένη περιβολή και κώμη. Ο φιλόσοφος αναλαμβάνει να τον νουθετήσει, ώστε να μην ασχολείται τόσο με την εμφάνισή του όσο με την αρετή του.

Εισιόντος τινός πρὸς αὐτὸν νεανίσκου ῥητορικοῦ περιεργότερον ἡρμοσμένου τὴν κόμην καὶ τὴν ἄλλην περιβολὴν κατακοσμοῦντος «Εἰπέ μοι», ἔφη, «εἰ οὐ δοκοῦσίν σοι κύνες τ' εἶναι καλοὶ τινες καὶ ἵπποι καὶ οὕτως τῶν ἄλλων ζῶων ἕκαστον;»

«Δοκοῦσιν», ἔφη.

«Οὐκοῦν καὶ ἄνθρωποι οἱ μὲν καλοὶ, οἱ δ' αἰσχροί; Πῶς γὰρ οὐ; Πότερον οὖν κατὰ τὸ αὐτὸ ἕκαστα τούτων ἐν τῷ αὐτῷ γένει καλὰ προσαγορεύομεν ἢ ἰδίως ἕκαστον; οὕτως δ' ὄψει αὐτό. Ἐπειδὴ πρὸς ἄλλο μὲν ὀρώμεν κύνα πεφυκότα, πρὸς ἄλλο δ' ἵππον, πρὸς ἄλλο δ' εἰ οὕτως τύχοι ἀηδόνα, καθόλου μὲν οὐκ ἀτόπως ἀποφῆναιτ' ἂν τις ἕκαστον τηνικαῦτα καλὸν εἶναι, ὁπότε κατὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν κράτιστ' ἔχοι· ἐπεὶ δ' ἡ φύσις ἐκάστου διάφορός ἐστιν, διαφόρως εἶναί μοι δοκεῖ ἕκαστον αὐτῶν καλόν· ἢ γὰρ οὐ;» [...]

«Τί οὖν ποιεῖ κύνα καλόν; Ἡ ἀρετὴ ἢ κυνὸς παροῦσα. Τί ἵππον; Ἡ ἀρετὴ ἢ ἵππου παροῦσα. Τί οὖν ἄνθρωπον; Μὴ που ἡ ἀρετὴ ἢ ἀνθρώπου παροῦσα; Καὶ σὺ οὖν εἰ θέλεις καλὸς εἶναι, νεανίσκε, τοῦτο ἐκπόνει, τὴν ἀρετὴν τὴν ἀνθρωπικὴν. Τίς δ' ἐστὶν αὕτη; Ὅρα, τίνας αὐτὸς ἐπαινεῖς, ὅταν δίχα πάθους τίνας ἐπαινῇς· πότερα τοὺς δικαίους ἢ τοὺς ἀδίκους;

–Τοὺς δικαίους.

–Πότερον τοὺς σώφρονας ἢ τοὺς ἀκολάστους;

–Τοὺς σώφρονας.

–Τοὺς ἐγκρατεῖς δ' ἢ τοὺς ἀκρατεῖς;

–Τοὺς ἐγκρατεῖς.

–Οὐκοῦν τοιοῦτόν τινα ποιῶν σαυτὸν ἴσθι ὅτι καλὸν ποιήσεις· μέχρις δ' ἂν τούτων ἀμελῇς, αἰσχρόν σ' εἶναι ἀνάγκη, κἂν πάντα μηχανᾷ ὑπὲρ τοῦ φαίνεσθαι σε καλόν».

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Τι στάθηκε ως αφορμή για να αναφερθεί ο Επίκτητος στην *ἀνθρωπικὴν ἀρετὴν*;
2. Ποια εἶναι τα χαρακτηριστικά της αρετῆς του ἀνθρώπου κατὰ τον Επίκτητο; Να αναζητήσετε στα λεξικά τους σχετικούς ὅρους.
3. Να μετασχηματίσετε τὴ σύνταξη των παρακάτω αποσπασμάτων ως εξής:
 - α) *Εἰσιόντος τινός πρὸς αὐτὸν νεανίσκου ῥητορικοῦ περιεργότερον ἡρμοσμένου τὴν κόμην καὶ τὴν ἄλλην περιβολὴν κατακοσμοῦντος ἔφη*: Οι μετοχές να αναλυθοῦν σε προτάσεις.
 - β) *εἰ οὐ δοκοῦσίν σοι κύνες τ' εἶναι καλοὶ τινες καὶ ἵπποι. (Ἡρώτα εἰ...)*
Τί οὖν ποιεῖ κύνα καλόν; (Ἡρώτα εἰ...)
καὶ σὺ οὖν εἰ θέλεις καλὸς εἶναι, νεανίσκε, τοῦτο ἐκπόνει, τὴν ἀρετὴν τὴν ἀνθρωπικὴν. (Ἐκέλευεν...)
Να μεταφέρετε το περιεχόμενο των παραπάνω αποσπασμάτων στον πλάγιο λόγο χρησιμοποιώντας τα ἐντὸς παρενθέσεων ῥήματα ως ῥήματα ἐξάρτησης.
4. *Οὐκοῦν [...] φαίνεσθαι σε καλόν*: Αφού βρείτε τις υποθέσεις που λανθάνουν στο παραπάνω χωρίο, να το μεταφράσετε.

Η φιλοσοφία προσπαθούσε να καθοδηγήσει τον άνθρωπο στην απέραντη ελληνονορμαϊκή οικουμένη, να αποτελέσει έναν «οδηγό ζωής» σε μια εποχή που οι περιστάσεις ήταν ευμετάβλητες και τίποτε δεν μπορούσε να θεωρηθεί δεδομένο (ούτε καν η ίδια η ζωή). Το άτομο έμοιαζε ανέστιο, ανασφαλές, ανελεύθερο· και πολλές φορές δεν το ικανοποιούσε η ένταξή του σε ένα τεράστιο σύνολο, σε μια αυτοκρατορία ή στο σύμπαν. Ακόμη κι αν ήταν «πολίτης του κόσμου», αυτόν τον κόσμο δεν τον ένιωθε πάντα δικό του. Όμως, τότε, πώς θα ζούσε και θα διασφάλιζε την ευδαιμονία του;

ΚΕΙΜΕΝΑ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

Αν οι εξωτερικές συνθήκες είναι δύσκολες και σχεδόν αμετάβλητες, όπως συχνά συμβαίνει στη ζωή του ανθρώπου, πού θα βρει καταφύγιο, ένα σταθερό σημείο αναφοράς; Μία απάντηση των Στωικών είναι να κατανοούμε τον ρυθμό, την αναγκαιότητα, της εξωτερικής πραγματικότητας, αλλά κυρίως να βρούμε τον χώρο της ελευθερίας μας. Είναι ο εσωτερικός μας εαυτός, η προσωπική ακρόπολη του καθενός, το οικείο μέρος για την απαραίτητη, αν και για τους περισσότερους προσωρινή, απόσυρση από τις τρέχουσες υποθέσεις της ζωής.

1. ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΛΙΟΣ, *Τὰ εἰς ἑαυτόν*, 4.3

Ἀναχωρήσεις αὐτοῖς ζητοῦσιν ἀγροικίας καὶ αἰγιαλοὺς καὶ ὄρη, εἴωθας δὲ καὶ σὺ τὰ τοιαῦτα μάλιστα ποθεῖν. Ὅλον δὲ τοῦτο ἰδιωτικώτατόν ἐστιν, ἐξόν, ἥς ἂν ὥρας ἐθελήσης, εἰς ἑαυτὸν ἀναχωρεῖν. Οὐδαμοῦ γὰρ οὔτε ἡσυχιώτερον οὔτε ἀπραγμονέστερον ἄνθρωπος ἀναχωρεῖ ἢ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, μάλισθ' ὅστις ἔχει ἑνδον τοιαῦτα, εἰς ἃ ἐγκύψας ἐν πάσῃ εὐμαρείᾳ εὐθύς γίνεταί· τὴν δὲ εὐμάρειαν οὐδὲν ἄλλο λέγω ἢ εὐκοσμίαν. Συνεχῶς οὖν δίδου σεαυτῷ ταύτην τὴν ἀναχώρησιν καὶ ἀνανέου σεαυτόν· βραχέα δὲ ἔστω καὶ στοιχειώδη ἃ εὐθύς ἀπαντήσαντα ἀρκέσει εἰς τὸ πᾶσαν λύπην ἀποκλύσαι καὶ ἀποπέμψαι σε μὴ δυσχεραίνοντα ἐκείνοις ἐφ' ἃ ἐπανέρχῃ.

Ο κόσμος κοιτά πώς να καταφύγει σε εξοχικά σπιτία και στις παραλίες και στα βουνά· και συ ο ίδιος έχεις συνηθίσει να τα αποζητάς αυτά, και με το παραπάνω. Κι όμως, αυτό δείχνει αφέλεια, αφού μπορείς ό,τι ώρα θες να καταφύγεις στον εαυτό σου. Πράγματι, περισσότερο από οπουδήποτε αλλού, ο άνθρωπος μπορεί να καταφεύγει στον εσωτερικό του κόσμο, με ηρεμία και δίχως τρεχάματα –ιδίως όποιος έχει μέσα του στοιχεία τέτοια που αν σκύψει πάνω τους, ευθύς βρίσκεται στο κέντρο της γαλήνης· και λέγοντας γαλήνη δεν εννοώ άλλο από την αρμονία. Να προσφέρεις συνεχώς στον εαυτό σου τούτη την καταφυγή και να τον ανανεώνεις. Ας είναι μικρά και στοιχειώδη εκείνα που θα σου έρδουν στο νου, μα που θα αρκέσουν, ώστε να ξεπλύνουν τη στεναχώρια και να σε ξαναστείλουν ευδιάθετο εκεί όπου είσαι υποχρεωμένος να επιστρέψεις.

(μετάφραση Γ. Αβραμίδης)

Πώς πρέπει να αντιμετωπίζει ο άνθρωπος την καθημερινότητα, όταν τελικός σκοπός του είναι η επίτευξη της ευδαιμονίας; Αξίζει να εμπλέκεται συναισθηματικά ή να κρατά απόσταση από τους άλλους ανθρώπους και τις καταστάσεις; Πόσο στ' αλήθεια δικά μας είναι όλα αυτά και πόσο ελεύθεροι είμαστε να επιλέξουμε; Ο Στωικός Επικτήτος απαντά με δύο μεταφορές για τη ζωή: ως θέατρο και ως συμπόσιο. Ο άνθρωπος αναλαμβάνει ρόλους και συμμετέχει σε μία παράσταση που κάποιοι άλλοι σκηνοθετεί (ο θεός) και είναι καλεσμένος σε ένα συμπόσιο, όπου μπορεί να επιλέξει τη στάση του απέναντι σ' αυτά που του προσφέρονται. Αν, χάρη στη φιλοσοφία, συνειδητοποιήσει τα όριά του, τότε ο εαυτός του θα είναι ελεύθερος.

2. ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ, Έγχειρίδιον, 15

Μέμνησο, ὅτι ὡς ἐν συμποσίῳ σε δεῖ ἀναστρέφεσθαι. Περιφερόμενον γέγονέ τι κατὰ σέ· ἐκτείνας τὴν χεῖρα κοσμίως μετάλαβε. Παρέρχεται· μὴ κάτεχε. Οὐπω ἤκει· μὴ ἐπίβαλλε πόρρω τὴν ὄρεξιν, ἀλλὰ περίμενε μέχρις ἂν γένηται κατὰ σέ. Οὕτω πρὸς τέκνα, οὕτω πρὸς γυναῖκα, οὕτω πρὸς ἀρχάς, οὕτω πρὸς πλοῦτον· καὶ ἔση ποτὲ ἄξιος τῶν θεῶν συμπότης. Ἄν δὲ καὶ παρατεθέντων σοι μὴ λάβῃς, ἀλλ' ὑπερίδῃς, τότε οὐ μόνον συμπότης τῶν θεῶν ἔση, ἀλλὰ καὶ συνάρχων. Οὕτω γὰρ ποιῶν Διογένης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ ὅμοιοι ἀξίως θεῶν τε ἦσαν καὶ ἐλέγοντο.

Μην ξεχνάς ότι στη ζωή πρέπει να συμπεριφέρεσαι όπως σε μια συνεστίαση. Φθάνει μπροστά σου ο δίσκος που περιφέρεται; Απλώσε το χέρι σου και πάρε κάτι με ευπρέπεια. Απομακρύνεται; Μην τον κρατάς. Δεν έχει φθάσει ακόμη; Συγκράτησε την ὄρεξή σου και περίμενε ὥσπου να ἔλθει κατὰ σένα. Τέτοια στάση να κρατάς ως προς τα παιδιά, τέτοια ως προς τη γυναῖκα, τα αξιώματα, τον πλούτο –και ὅτι ἀξιῶθεις κάποτε να καθῆσαι στο ἴδιο τραπέζι με τους θεούς. Αν μάλιστα δεν απλώσεις το χέρι να πάρεις κάτι, μὴ ὅλο που σου προσφέρθηκαν, ἀλλὰ τα περιφρονήσεις, τότε δεν θα καθῆσαι απλῶς στο ἴδιο τραπέζι με τους θεούς, ἀλλὰ θα ᾖσαι και συ ἕνας ἀπὸ αὐτούς. Αὐτό ἔκανε ο Διογένης και ο Ηράκλειτος και οἱ ὅμοιοί τους, γι' αὐτό και ἦσαν και ἀποκαλοῦνταν «θεῖκοι».

(μετάφραση Ν. Μ. Σκουτερόπουλος)

Θυμήσου ὅτι πρέπει να συμπεριφέρεσαι σαν να συμμετείχες σε κάποιο συμπόσιο. Ο δίσκος καθώς περιφέρεται φτάνει και μπροστά σου; Απλώσε το χέρι και σερβιρίσου διακριτικά. Περνά και φεύγει; Μην τον κρατάς. Δεν ἔφτασε ακόμη; Μην απλώνεις ως εκεί πέρα την επιθυμία σου, ἀλλὰ περίμενε μέχρι να φτάσει σε σένα. Το ἴδιο να συμπεριφέρεσαι προς τα παιδιά σου, προς τη σύζυγό σου, προς τα αξιώματα, προς τον πλούτο· και κάποια μέρα θα ἀξιῶθεις να παρευρεθῇς στο ἴδιο συμπόσιο με τους θεούς. Αν δε, παρότι σου προσφερθῶν διάφορα, δεν τα πάρεις, ἀλλὰ τα καταφρονήσεις, τότε ὅχι μόνο θα παρευρεθῇς στο ἴδιο συμπόσιο με τους θεούς, ἀλλὰ θα ἐξουσιάζεις μαζί τους. Αὐτό ἔκαναν ο Διογένης, ο Ηράκλειτος και οἱ ὅμοιοί τους, και ἐπάξια ἦταν και ἀποκαλοῦνταν θεῖοι ἄνδρες.

(μετάφραση Γ. Ζωγραφίδης)

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

ἀναχωρεῖ (ἀναχώρησις): Η απόσυρση του ατόμου από τον κοινωνικό του περίγυρο είναι διπλή και επιφέρει αλλαγή του τρόπου ζωής: μπορεί να πάρει τη μορφή απομάκρυνσης από την κοινωνία και τον κόσμο και τη μορφή μιας άσκησης, το *ἀναχωρεῖν εἰς ἑαυτόν*. Αυτή η ενδοσκόπηση είναι ένας απαραίτητος αυτοέλεγχος για την ευδαιμονία και δεν μπορεί να επιτευχθεί, αν το άτομο δεν απομακρυνθεί από το πλήθος. Η αναχώρηση αυτή δεν είναι μόνο τοπική, δεν σημαίνει απλώς να εκδράμει μακριά από τους άλλους: δεν πρέπει να αποφεύγει ούτε τον εαυτό του, όπως κάνει ο καθένας μέσα στο τρέξιμο των καθημερινών ασχολιών του, λένε οι Στωικοί. Η συγκέντρωση στον εαυτό μας γίνεται, γιατί μέσα μας βρίσκεται, κατά τον Μάρκο Αυρήλιο, η πηγή του καλού. Γι' αυτό, προτρέπει ο Επίκτητος (*Εγχειρίδιον*, 10): «Για οτιδήποτε σου τυχαίνει θυμήσου να γυρνάς στον εαυτό σου και να ψάχνεις ποια δύναμη έχεις για να το αντιμετωπίσεις».

ἐαυτός: Το άτομο στον στωικισμό είναι μέρος του συνόλου και υπάρχει μία ουσία κοινή για όλα τα όντα, πάνω στην οποία θα συγκροτηθεί η ανθρώπινη προσωπικότητα. Αυτό αποτελεί καθήκον του ίδιου μας του εαυτού, ο οποίος έχει μια ουσιαστική διαφορά από τα άλλα ζώα: είναι *προαίρεσις*, είναι *νοῦς*. Άρα, ο εαυτός μας είναι αυτά τα λίγα που μπορούμε να ελέγχουμε και εξαρτώνται από την έλλογη επιλογή μας: η έφεσή μας προς κάτι, η επιθυμία για κάτι, η αποστροφή από κάτι –τίποτε το εξωτερικό, όπως η φήμη, η περιουσία, τα αξιώματα, οι δικοί μας άνθρωποι, το σώμα μας. Αυτήν την προαίρεση πρέπει να επιμεληθούμε με τη φρόνηση, ώστε ο εαυτός μας να είναι ελεύθερος και ευδαίμων.

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

μέμνησο (μιμνήσκω): Η προστακτική αυτή συναντιέται πολλές φορές στα κείμενα του Επίκτητου. Είναι παραίνεση που δείχνει τον πρακτικό χαρακτήρα της φιλοσοφίας του, και γενικότερα της φιλοσοφίας της εποχής του, και την πεποίθηση ότι η απομνημόνευση (στον νου και στην καρδιά) βασικών αρχών και τεχνικών είναι αναγκαία άσκηση για την επίτευξη της ευδαιμονίας.

συμπόσιον: Η εικόνα του συμποσίου είναι μία από τις μεταφορές για τη ζωή που χρησιμοποιεί ο Επίκτητος στο *Εγχειρίδιον*. Σε ένα συμπόσιο φαίνεται ότι είμαστε υποχρεωμένοι να ακολουθούμε κάποιους κανόνες καλής συμπεριφοράς, να τιμούμε τους συνδαιτυμόνες μας και να μην προσπαθούμε να αλλάξουμε το πρόγραμμα που έχει ορίσει ο οικοδεσπότης. Άρα, το ερώτημα είναι ποια στάση πρέπει να τηρούμε προς τις επιθυμίες και τις προσδοκίες μας· και αυτό εξαρτάται από το αν γνωρίζουμε καλά τι εξαρτάται από εμάς και τι όχι.

ὄρεξις: Επιθυμία που κατευθύνεται μόνο προς την αρετή, ένα είδος έλλογης ώθησης, δηλ. κίνησης της ψυχής προς κάτι. Οφείλουμε να την ασκούμε σύμφωνα με τη φύση.

θεός: Ο θεός των Στωικών είναι ύλη και πνεύμα, σαν είδος πύρινης πνοής που αναμειγνύεται με την αδιαφοροποίητη ύλη, για να δημιουργήσει τις μορφές που συναντούμε στον κόσμο. Είναι έλλογος και δημιουργεί τον καλύτερο δυνατό κόσμο. Στον Επίκτητο ο θεός είναι παντογνώστης, πατέρας και δημιουργός όλων ώστε να είναι *εὐδαίμονες*. Μεριμνά για τους ανθρώπους (θεία πρόνοια), είναι αγαθοεργός και μπορούμε να τον επικαλεστούμε, είναι φίλος και δεν ευθύνεται για τις δικές μας ατυχίες ή δυσκολίες. Γι' αυτό επιθυμούμε να τον ακολουθούμε και να αποδεχόμαστε τη μοίρα, κατανοώντας ότι ο καθένας μας είναι μέρος ή *ἀπόσπασμα* του θεού.

A. Τι λένε τα κείμενα;

1. Και στα δύο κείμενα προτάσσεται η εσωτερική ψυχική δράση έναντι της εξωτερικής. Ποια στοιχεία του κειμένου υποστηρίζουν την παραπάνω άποψη;
2. Πώς ζούσε ο Διογένης και ο Ηράκλειτος;

B. Ας εμβαθύνουμε στο νόημα των κειμένων

1. Με βάση και τα δύο κείμενα, να αναπλάσετε μια ιστορία με έναν άνθρωπο που ακολουθεί τα κελεύσματα του Μάρκου Αυρηλίου και είναι καλεσμένος σε ένα συμπόσιο και έχει να αντιμετωπίσει αυτά που περιγράφει ο Επίκτητος ή και άλλα περιστατικά. Να σκεφτείτε πώς θα πρέπει να τα αντιμετωπίσει και για ποιον λόγο.
2. Ποια είναι η ευνοϊκή προϋπόθεση, σύμφωνα με τον Μάρκο Αυρήλιο, για να ασχοληθεί κάποιος με τον εαυτό του; Υπάρχουν άλλες προϋποθέσεις κατά τη γνώμη σας; Να αναφερθείτε σε αυτές.

Γ. Για τη γλώσσα του κειμένου

1. Στο επιχείρημα του Κειμένου 1, με ποια συντακτική δομή διατυπώνεται το παράδοξο;
2. α) Με ποιες γραμματικές επιλογές αποδίδεται η αυτοπάθεια στο Κείμενο 1;
β) Για ποιον λόγο σε μία περίπτωση χρησιμοποιεί το γ' πρόσωπο της αυτοπαθητικής αντωνυμίας *εἰς ἑαυτὸν*;
3. Να βρείτε τους υποθετικούς λόγους και το είδος τους στο Κείμενο 2 και να το συσχετίσετε με τον επικοινωνιακό στόχο τους.

1. ΠΛΑΤΩΝ

Άπολογία Σωκράτους 37e-38a

Ο Πλάτων στην Άπολογία προσπαθεί να δείξει την αθωότητα του δασκάλου του, τονίζοντας την ηθική ακεραιότητά του. Ο Σωκράτης παρουσιάζεται να διεκδικεί για τον εαυτό του την (πολιτική και ηθική) ελευθερία να ορίζει ο ίδιος τι είναι ηθικά σωστό και όχι η κοινότητα/πόλη με τις παραδοσιακές της αξίες· μόνο με την αναφορά σε ένα «προσωπικό δαιμόνιο» και την ορθολογική αυτοεξέταση μπορεί ζήσει μια αξιοβίωτη ζωή.

Ίσως βέβαια να έλεγε κανείς: «Σου είναι αδύνατο, Σωκράτη, αφού φύγεις από την πόλη μας, να ζήσεις ήσυχα και χωρίς να μιλάς»; Αυτό ακριβώς είναι το πιο δύσκολο να πείσω ορισμένους από σας. Αν σας πω ότι αυτό σημαίνει ανυπακοή στο θεό, και για αυτό το λόγο είναι αδύνατο να ζήσω ήσυχα, δε θα πεισθείτε και θα θεωρήσετε ότι σας κοροϊδεύω. Αν πάλι σας πω ότι αυτό είναι το μεγαλύτερο αγαθό που υπάρχει για τον άνθρωπο, δηλαδή κάθε μέρα να μιλάει για την αρετή και για τα άλλα για τα οποία εσείς με ακούτε να συζητάω και να εξετάζω και τον εαυτό μου και τους άλλους, ενώ τη ζωή χωρίς ηθική εξέταση δεν αξίζει να τη ζει, ακόμη λιγότερο θα σας πείσω.

(μετάφραση Θ. Σαμαράς)

2. ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ

Πείνα και Δίψα

Το απόσπασμα που ακολουθεί προέρχεται από μια σειρά κειμένων που «αντιπροσωπεύουν ένα οδοιπορικό της προσωπικής πείνας και δίψας» ενός νέου για ελευθερία, αλήθεια και ζωή, μακριά από ολοκληρωτικά σχήματα.

Ποιος είναι ο άνθρωπος ο αληθινός; Νομίζω πως είναι εκείνος που βαδίζει αδιάκοπα. Που δεν κουράστηκε σε μια οδοιπορία χωρίς σταθμό, σε μια δίχως τέλος αναζήτηση. Ο άνθρωπος ο αληθινός είναι και μένει τέτοιος μόνο όσο αδιάκοπα αναζητάει, όσο ατέλειωτα ψάχνει.

Το σχήμα, η παγίωση, η οποιαδήποτε δηλαδή μονιμοποιημένη μορφή ζωής, είναι θάνατος του ανθρώπου του αληθινού. Το σχήμα παραμονεύει σε κάθε φάση ζωής του κόσμου τούτου. Η ζωή των ανθρώπων κινείται, το πιο πολύ, μέσα στα σχήματα που επιβάλλει η ανάγκη για εξασφάλιση και σιγουριά. Αυτή η ανάγκη κάνει πανίσχυρα. Η ζωή ακινητοποιείται σε πάγιες φόρμες, σε καθιερωμένες μορφές. Γι' αυτό είναι ελάχιστοι εκείνοι που επιζούν σαν αληθινοί άνθρωποι κάτω από την τυραννική καταδυνάστευση των σχημάτων. Κάθε άρνηση υποταγής στην καθολική κυριαρχία των σχημάτων είναι μια επανάσταση. Η λέξη ηχεί όμορφα κι ενθουσιαστικά, μα είναι πολύ δύσκολο να είσαι αδιάκοπα ένας επαναστάτης. Γιατί είναι δύσκολο; Για τι πρέπει να σηκώνεις την ευθύνη της πορείας σου μόνος.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Ποια πορεία ζωής προτείνει ο Χρήστος Γιανναράς;
2. Σε ποια σημεία το κείμενο συναντά τη σκέψη των Στωικών φιλοσόφων;

3. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

Εἰς τὸ “πρόσεχε σεαυτῷ”,
2, 3, 5, 6

Ο Μ. Βασίλειος (329/30-379) στην ομιλία του αυτή σχολιάζει ένα χωρίο της Παλαιάς Διαθήκης (Δευτερονόμιον 15.9) και αναπτύσσει, με επιδράσεις από τον Πλάτωνα, μια ανανεωμένη, χριστιανική πλέον, εκδοχή του σωκρατικού γινῶθι σεαυτόν.

«Πρόσεχε τον εαυτό σου». Το να προσέχει κανείς σημαίνει δύο πράγματα: αφενός να προσηλω- νεται με τα σωματικά μάτια στα ορατά πράγματα, αφετέρου η ψυχή με τη νοητική της δύναμη να συγκεντρώνεται στη θέαση των ασώματων πραγμάτων. Να παρατηρείς προσεκτικά τον εαυτό σου από κάθε άποψη. [...]

Να προσέχεις όχι τα δικά σου ούτε τα γύρω σου, αλλά τον εαυτό σου μόνο. Γιατί άλλο πράγμα είμαστε εμείς οι ίδιοι και άλλο τα δικά μας και άλλα τα γύρω μας. Εμείς είμαστε η ψυχή και ο νους, καθότι πλασμένοι κατ' εικόνα του δημιουργού· δικό μας είναι το σώμα και οι σωματικές αισθήσεις· και γύρω μας είναι τα χρήματα, τα επαγγέλματα και όλη ηπραμάτεια του βίου. [...] Εξέτασε τον εαυτό σου: ποιος είσαι; Μάθε τη φύση σου, ότι το σώμα σου είναι θνητό αλλά η ψυχή σου αθάνατη, και ότι η ζωή μας είναι διπλή. Η μια ταιριάζει στη σάρκα και γρήγορα περνά, η άλλη συγγενεύει με την ψυχή και δεν έχει όρια. [...]

Να είσαι νηφάλιος, στοχαστικός, να διαφυλάσσεις τα παρόντα και να προνοείς για τα μέλλοντα. Μην αφήνεις να σου ξεφεύγει το παρόν από τεμπελιά, ούτε να θεωρείς δεδομένη την απόλαυση όσων δεν υπάρχουν κι ίσως δεν θα υπάρξουν, σαν δήθεν να τα έχεις στα χέρια σου. [...]

Και όταν οι περιστάσεις είναι δύσκολες και σε πιέζουν, ας επαναλαμβάνεις αυτόν τον λόγο στην καρδιά σου, ώστε μήτε από έπαρση να ανυψωθείς σε υπερβολική αλαζονεία μήτε από απελπισία να καταρρεύσεις σε φτηνή μελαγχολία. [...]

Έχεις ταπεινή καταγωγή και είσαι άσημος, φτωχός από φτωχούς, χωρίς σπίτι, χωρίς πατρίδα, αδύναμος, στερείσαι και τα καθημερινά, τρέμεις την εξουσία, ντρέπεσαι για το χαμηλό επίπεδο της ζωής σου; Μην απελπίζεσαι, μην αφήσεις κάθε ελπίδα επειδή δεν έχεις τίποτε αξιοζήλευτο τώρα· αλλά ανύψωσε την ψυχή σου προς τα αγαθά που ήδη έχει δημιουργήσει ο Θεός για σένα και προς εκείνα που σε περιμένουν, σαν υπόσχεση, στο μέλλον. Πρώτα απ' όλα είσαι άνθρωπος, το μόνο θεόπλαστο ζώο.

(μετάφραση Γ. Ζωγραφίδης)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Τρεις πνευματικοί άνθρωποι, ο Σωκράτης, ο Μ. Αυρήλιος και ο Μ. Βασίλειος, απέχοντας χρονικά μεταξύ τους πολλούς αιώνες, προτρέπουν τον άνθρωπο σε ενδοσκόπηση, σε στροφή προς τον εσώτερο εαυτό του. Παροιμιώδης έγινε, μάλιστα, η σχετική προτροπή του Μ. Αυρηλίου: *Ἐνδον σκάπτε, ἔνδον ἡ πηγὴ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ αἰεὶ ἀναβλύειν δυναμένη, ἐὰν αἰεὶ σκάπτῃς* (Τὰ εἰς ἑαυτόν, 7.59.1). Αφού εντοπίσετε τις σχετικές διατυπώσεις στο Κείμενο Αναφοράς και στα δύο Παράλληλα Κείμενα και μελετήσετε τον τρόπο με τον οποίο διατυπώνεται η παραίνεση σε ενδοσκόπηση, να προβληματιστείτε για το πλαίσιο και την προοπτική στην οποία εντάσσεται.

4. ΠΛΑΤΩΝ Ἀλκιβιάδης μείζων 132e-133c

Έως το τέλος της αρχαίας φιλοσοφίας, η μακρά παράδοση του πλατωνισμού θα τονίζει ότι ο πραγματικός εαυτός είναι το αιώνιο στοιχείο του ανθρώπου, η ψυχή του. Η ψυχή, που είναι χαμένη στα πράγματα αυτού του κόσμου και έχει ξεχάσει την καταγωγή της, βρίσκει ξανά την αληθινή της θέση χάρη στην έφεση και τον έρωτα προς το απόλυτο (το Εν), τη θέασή του, την επιστροφή και την ένωση μαζί του. Δίπλα, και όχι κατ' ανάγκην αντίθετη στην παράδοση της «επιμέλειας του εαυτού» (που έχει εμφανή πρακτικό χαρακτήρα), βρίσκεται η παράδοση της «γνώσης του εαυτού» –και οι δυο μπορούν να αναχθούν στον Σωκράτη. Κομβικό έργο για το ζήτημα αυτό είναι ο Ἀλκιβιάδης μείζων, με τον οποίο ξεκινούσε στην αρχαιότητα η ανάγνωση των πλατωνικών διαλόγων. Γνωρίζουμε, λοιπόν, τον εαυτό μας όχι μόνο με ενδοσκόπηση αλλά και μέσα από τους άλλους.

Σωκράτης: Έχεις προσέξει ότι το πρόσωπον εκείνου που παρατηρεί ακριβώς μέσα σ' ένα μάτι απεικονίζεται μέσα εις το μάτι του αντικρυνού του, ακριβώς σαν σε καθρέπτην, στο μέρος που ονομάζουμε και κόρην, διότι το είδωλο αυτού που κοιτάζει μας παρουσιάζεται μέσα σ' αυτό;

Αλκιβιάδης: Εὖν' ἀλήθεια.

Σωκρ.: Ωστε, αν ένας οφθαλμός βλέπει άλλον οφθαλμόν και κοιτάζει ακριβώς μέσα σ' εκείνο το σημείον, που είναι το καλύτερον που έχει και με το οποίον συντελείται η όρασις, θα ημπορούσε, με τον τρόπον αυτόν, να ιδεί και τον εαυτόν του;

Αλκ.: Φαίνεται πως θα ημπορούσε.

Σωκρ.: Αν όμως τυχόν κοιτάζει προς κανένα από τα άλλα μέλη του ανθρώπου, ή εις κάποιο άλλο αντικείμενον, εκτός μόνον από εκείνο το οποίον τυχαίνει να ομοιάζει με την κόρην, τότε βέβαια δεν θα τον ιδεί τον εαυτό του.

Αλκ.: Αυτό εὖν' ἀλήθεια.

Σωκρ.: Αν συνεπώς ένας οφθαλμός πρόκειται να ιδεί τον εαυτόν του, πρέπει να κοιτάξει μέσα εις άλλον οφθαλμόν, και ακριβώς εις το σημείον εκείνο του ματιού, όπου τυχαίνει να υπάρχει η ικανότης του οφθαλμού· αυτό δε το σημείον, μου φαίνεται, είναι το κέντρον της οράσεως;

Αλκ.: Ακριβώς.

Σωκρ.: Άραγε λοιπόν, αγαπητέ μου Αλκιβιάδη, και η ψυχή, εάν πρόκειται να γνωρίσει τον εαυτόν της, πρέπει να κοιτάξει μέσα εις άλλην ψυχήν, και ιδιαιτέρως εις το μέρος εκείνο αυτής, εις το οποίον ενυπάρχει η αρετή της ψυχής, δηλαδή η σοφία, και εις άλλο κανένα μέρος προς το οποίον αυτό τυχαίνει να είναι όμοιον;

Αλκ.: Την ίδια γνώμη έχω κ' εγώ, Σωκράτη.

Σωκρ.: Ημπορούμε λοιπόν να ειπούμε ποίον μέρος της ψυχής είναι νοερότερον απ' αυτό, κοντά στο οποίον υπάρχουν η γνώσις και η φρόνησις;

Αλκ.: Όχι, δεν ημπορούμε.

Σωκρ.: Αυτό λοιπόν το μέρος της ψυχής ομοιάζει προς την θεότητα, και κάποιος, κοιτάζοντας μέσα σ' αυτό, και γνωρίζοντας την όλην θεότητα, δηλαδή τον θεόν και την φρόνησιν, θα ημπορούσε έτσι να γνωρίσει όσον το δυνατόν καλύτερα και τον εαυτόν του.

(μετάφραση Ε. Λιακάκος)

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Να συγκρίνετε το μοτίβο του καθρέφτη και της γνώσης στον Πλάτωνα και στο παρακάτω χωρίο του Κλήμη Αλεξανδρέα (*Στρωματεῖς*, 1.19, 94.4-5): «Τώρα βλέπουμε τα πράγματα θαμπά, σαν μέσα από μεταλλικό καθρέφτη, γνωρίζοντας τους εαυτούς μας καθώς αντανακλώνται στον Θεό (σαν καθρέφτη) και θεωρώντας μαζί κατά δύναμη την Ποιητική Αιτία, από το θεϊκό στοιχείο εντός μας. Διότι, όπως λέει (ο Παύλος), “είδες τον αδελφό σου, είδες τον Θεό σου”».
2. Ο Γιώργος Σεφέρης ξεκινά το ποίημα «Αργοναύτες» (*Μυθιστόρημα*, Δ', στ. 1-5) ενσωματώνοντας μια φράση από το παραπάνω πλατωνικό κείμενο:

*Καὶ ψυχὴ
εἰ μέλλει γνῶσεσθαι αὐτήν
εἰς ψυχὴν
αὐτῇ βλέπτεον:
τον ξένο και τον εχθρό τον είδαμε στον καθρέφτη.*

Πώς αντιλαμβάνεστε τον ρόλο του τελευταίου στίχου σε σχέση με την πλατωνική φράση; Θεωρείτε ότι η σημασία του βρίσκεται σε συμφωνία με όλο το πλατωνικό κείμενο;

5. ΤΟΜΑΣ ΜΟΡ Ουτοπία

Ο Μορ περιγράφει μια ιδανική κοινωνία ισότητας και κοινοκτημοσύνης, όπου δεν θα υπάρχει χρήμα και εκμετάλλευση, χωρίς να είναι σίγουρο εάν αυτό αποτελεί μια σοβαρή πολιτική πρότασή του για το μέλλον ή μια έμμεση σάτιρα της αγγλικής και ευρωπαϊκής κοινωνίας της εποχής του. Μία σημαντική διάκριση που προβάλλει στο χωρίο είναι ανάμεσα στο ιδιωτικό και το δημόσιο.

Στην Ουτοπία, λοιπόν, όπου τίποτα δεν είναι ιδιωτικό, υπάρχει μόνον έγνοια για το δημόσιο συμφέρον. Σε άλλες χώρες ποιος γνωρίζει, άραγε, πως δεν θα πεθάνει από την πείνα αν δεν κοιτάξει τον εαυτό του, ακόμα κι αν η χώρα του ευημερεί; Η αδήριτη ανάγκη είναι που τον κάνει να φροντίζει για τον εαυτό του και όχι για το κοινό καλό, δηλαδή για το λαό. Αντιθέτως, εκεί όπου τα πάντα είναι δημόσια, δεν υπάρχει αμφιβολία πως ο καθένας θα έχει ό,τι θέλει και για τον εαυτό του, μια που οι δημόσιες αποθήκες, τα σπίτια και οι σιταποθήκες είναι επαρκώς γεμάτες. Όλοι έχουν ίσο μερίδιο και, ως εκ τούτου, δεν υπάρχουν φτωχοί ή επαίτες. Και παρόλο που κανείς δεν έχει τίποτα, είναι όλοι πλούσιοι. Γιατί δεν υπάρχει καλύτερος πλούτος από το να ζεις χαρούμενος, ευτυχής, δίχως θλίψη και σκοτούρες, να μην νοιάζεσαι για το πώς θα τα βγάλεις πέρα.

(μετάφραση Γ. Κονδύλης)

Ενδεικτική Δραστηριότητα

Με βάση τα κείμενα της Διδακτικής Ενότητας, ποια είναι τα εμπόδια ενάντια στη φιλοσοφική προτροπή του *ἔνδον σκάπτε*;

1. ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

Σύγκρισις βασιλικῆς δυναστείας πρὸς Μοναχόν, 2

Ο Ιωάννης Χρυσόστομος (περ.347-407 μ.Χ.) στο έργο του Σύγκρισις βασιλικῆς δυναστείας καὶ πλούτου καὶ ὑπεροχῆς, πρὸς Μοναχόν συζῶντα τῇ ἀληθεστάτῃ καὶ κατὰ Χριστόν φιλοσοφίᾳ (368-372) επιχειρεῖ σύγκριση μεταξύ μιας πολιτικῆς καὶ μιας πνευματικῆς μορφῆς, του βασιλιά καὶ του μοναχοῦ,

ο οποίος παρουσιάζεται ως ένας φιλόσοφος που έχει στοιχεῖα ἀπὸ τον πλατωνικὸ φιλόσοφο-βασιλιά.

Βασιλεὺς γὰρ ὡς ἀληθῶς ὁ θυμοῦ καὶ φθόνου καὶ ἡδονῆς κρατῶν, καὶ πάντα ὑπὸ τοὺς νόμους ἄγων τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν νοῦν ἐλεύθερον τηρῶν, καὶ οὐκ ἔῶν ἐνδυναστεῦσαι τῇ ψυχῇ τὴν δεσποτείαν τῶν ἡδονῶν. Τὸν τοιοῦτον ἡδέως ἂν εἶδον καὶ δῆμων καὶ γῆς καὶ θαλάσσης ἄρχοντα, καὶ πόλεων καὶ δῆμων καὶ στρατοπέδων. Ὁ γὰρ τοῖς πάθεσι τῆς ψυχῆς τὸν λογισμὸν ἐπιστήσας, ῥαδίως ἂν ἐπισταίῃ καὶ ἀνθρώποις μετὰ τῶν θείων νόμων, ὥστε αὐτὸν ἐν πατρὸς τάξει τοῖς ἀρχομένοις εἶναι, μετὰ πάσης ἡμερότητος ὁμιλοῦντα ταῖς πόλεσιν. Ὁ δὲ ἀνθρώπων μὲν ἄρχειν δοκῶν, θυμῷ δὲ καὶ φιλαρχίᾳ καὶ ἡδοναῖς δουλεύων, πρῶτον μὲν καταγέλαστος εἶναι δόξειεν ἂν τοῖς ἀρχομένοις, ὅτι στέφανον μὲν φορεῖ λιθοκόλλητον καὶ χρυσοῦν, σωφροσύνη δὲ οὐκ ἔστεφάνωται, καὶ ἀλουργίδι μὲν ὅλον τὸ σῶμα λάμπεται, τὴν δὲ ψυχὴν ἀκόσμητον ἔχει. Ἐπειτα δὲ οὐδὲ ὅπως μεταχειρίσαιο τὴν ἀρχὴν ἐπιστήσεται· ὁ γὰρ ἑαυτοῦ μὴ δυνηθεὶς ἄρχειν, πῶς ἂν ἐτέρους δυνηθεῖ κατευθύνειν τοῖς νόμοις;

Ενδεικτικὲς Δραστηριότητες

1. Ποιος εἶναι πραγματικὸς βασιλιάς καὶ ποιος καταγέλαστος, κατὰ τὸν Ιωάννη τὸν Χρυσόστομο;
2. Να ἐντοπίσετε τοὺς ονοματικούς τύπους σε δοτικὴ πτώση καὶ νὰ ἀναγνωρίσετε τὸν συντακτικὸν τοὺς ρόλο.
3. *Τὸν τοιοῦτον ἡδέως ἂν εἶδον καὶ δῆμων καὶ γῆς καὶ θαλάσσης ἄρχοντα, καὶ πόλεων καὶ δῆμων καὶ στρατοπέδων:* Ποιος υποθετικὸς λόγος λανθάνει; Αφού τὸν ἀναγνωρίσετε, νὰ τὸν μετατρέψετε σε πλάγιον υποθετικὸν λόγον (Ὁ Ιωάννης ἔλεγεν ...).
4. Νὰ συσχετίσετε τὶς ἐπιλογές τοῦ Ιωάννη τοῦ Χρυσόστομου ὡς πρὸς τὰ εἶδη τοῦ υποθετικοῦ λόγου σε σχέση με τὸν ἐπικοινωνιακὸν στόχον ποὺ διακρίνετε.
5. Νὰ μεταφράσετε τὸ ἀπόσπασμα: *Ὁ δὲ ἀνθρώπων μὲν ἄρχειν [...] δυνηθεῖ κατευθύνειν τοῖς νόμοις;*

2. ΛΥΣΙΑΣ

[Δήμου καταλύσεως] ἀπολογία, 15-17

Το απόσπασμα αποτελεί μέρος της απολογίας Αθηναίου πολίτη που κατηγορείται ότι συμμετείχε στις εγκληματικές ενέργειες των Τριάκοντα τυράννων. Εκείνος αρνείται την κατηγορία. Έχει ενδιαφέρον το επιχείρημα που επινοεί για να υπερασπιστεί τον εαυτό του.

Ἦτι τοίνυν, ὦ ἄνδρες δικασταί, καὶ ἐκ τῶν ἄλλων τῶν ἐμοὶ πεπραγμένων ἄξιον σκέψασθαι. ἐγὼ γὰρ τοιοῦτον ἐμαυτὸν ἐν ταῖς τῆς πόλεως συμφοραῖς παρέσχον ὥστε, εἰ πάντες τὴν αὐτὴν γνώμην ἔσχον ἐμοί, μηδένα ἂν ὑμῶν μηδεμιᾶ χρήσασθαι συμφορᾷ. Ὑπ' ἐμοῦ γὰρ ἐν τῇ ὀλιγαρχίᾳ οὔτε ἀπαχθεὶς οὐδεὶς φανήσεται, οὔτε τῶν ἐχθρῶν οὐδεὶς τετιμωρημένος, οὔτε τῶν φίλων εὖ πεπονθὼς (καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἄξιον θαυμάζειν· εὖ μὲν γὰρ ποιεῖν ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ χαλεπὸν ἦν, ἐξαμαρτάνειν δὲ τῷ βουλομένῳ ῥᾶδιον). Οὐ τοίνυν οὐδ' εἰς τὸν κατάλογον Ἀθηναίων καταλέξας οὐδένα φανήσομαι, οὐδὲ δίκαιαν καταδικαιησάμενος οὐδενός, οὐδὲ πλουσιώτερος ἐκ τῶν ὑμετέρων γεγωνὼς συμφορῶν. καίτοι εἰ τοῖς τῶν γεγενημένων κακῶν αἰτίοις ὀργίζεσθε, εἰκὸς καὶ τοὺς μηδὲν ἡμαρτηκότας βελτίους ὑφ' ὑμῶν νομίζεσθαι. Καὶ μὲν δὴ, ὦ ἄνδρες δικασταί, μεγίστην ἡγοῦμαι περὶ ἐμαυτοῦ τῇ δημοκρατίᾳ πίστιν δεδωκέναι. ὅστις γὰρ τότε οὐδὲν ἐξήμαρτον οὕτω πολλῆς δεδομένης ἐξουσίας, ἥ που νῦν σφόδρα προθυμηθήσομαι χρηστὸς εἶναι, εὖ εἰδὼς ὅτι, ἐὰν ἀδικῶ, παραχρῆμα δώσω δίκην. ἀλλὰ γὰρ τοιαύτην διὰ τέλους γνώμην ἔχω, ὥστε ἐν ὀλιγαρχίᾳ μὲν μὴ ἐπιθυμῶ τῶν ἄλλοτρίων, ἐν δημοκρατίᾳ δὲ τὰ ὄντα προθύμως εἰς ὑμᾶς ἀναλίσκειν.

Ενδεικτικές Δραστηριότητες

1. Αφού μελετήσετε το κείμενο, να παρουσιάσετε με δικά σας λόγια το επιχείρημα του απολογουμένου.
2. καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἄξιον θαυμάζειν: Τι δεν αποτελεί αντικείμενο θαυμασμού; Εξηγήστε τον ισχυρισμό του απολογουμένου.
3. Τις μετοχές που συντάσσονται με τα ρήματα φανήσεται, φανήσομαι να τις μετατρέψετε σε κύριες προτάσεις ευθέως λόγου.
4. Καὶ μὲν δὴ, ὦ ἄνδρες δικασταί ... ἀναλίσκειν: Να μεταφράσετε το παραπάνω απόσπασμα.

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΘΕΜΑΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

*Με βάση τα κείμενα της Θεματικής Ενότητας
να προσπαθήσετε να περιγράψετε χαρακτήρες της εποχής μας,
που τηρούν στάσεις ζωής παρόμοιες με αυτές
που περιγράφονται στα κείμενα αναφοράς.*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Για τα πρωτότυπα κείμενα χρησιμοποιήθηκαν οι στερεότυπες εκδόσεις της Οξφόρδης (Clarendon Press/Oxford Classical Texts) και της Λειψίας (Teubner/Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana), εκτός εάν αναφέρεται διαφορετικά.

Οι εκδόσεις των μεταφράσεων που καταγράφονται περιλαμβάνουν (με ελάχιστες εξαιρέσεις) εισαγωγή και σχόλια του μεταφραστή. Όσες μεταφράσεις δεν καταγράφονται εδώ έγιναν ειδικά για το βιβλίο. Σε ορισμένες παλαιότερες μεταφράσεις έγινε ορθογραφική απλοποίηση.

1η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

- Αριστοτέλης, *Μετὰ τὰ φυσικά*, μτφ. Β. Κάλφας. Αθήνα: Πόλις, 2009.
- Πλάτων, *Συμπόσιον*, μτφ. Ι. Συκουτρής. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1995 (1η έκδοση 1934).
- Ρ. Ντεκάρτ, *Οι αρχές της φιλοσοφίας I & II*, μτφ. Β. Γρηγοροπούλου. Αθήνα: Εκκρεμές, 2012, σ. 66.
- Πλάτων, *Θεαίτητος*, στο: Πλάτων, *Μύθοι*, μτφ. Η. Σπυρόπουλος. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2003, σ. 243.

2η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

- Αριστοτέλης, *Προτρεπτικός πρὸς Θεμίσωνα*, στο: *Ιάμβλιχος, Προτρεπτικός επί φιλοσοφίαν*, 37.2-22: (α) μτφ. Λ. Μπενάκης. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 2012· (β) μτφ. Α. Πέτρου. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2002.
- Πλάτων, *Θεαίτητος*, μτφ. Β. Τατάκης. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, χ.χ. (1η έκδοση 1954).
- Αριστοτέλης, *Πολιτικά, βιβλία Α', Β'*, μτφ. Δ. Παπαδής. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2006.
- Κ. Παλαμάς, *Ίαμβοι και Ανάπαιστοι*, στο: *Άπαντα*, τόμ. 1. Αθήνα: Μπίρης-Γκοβόστης, 1962.

3η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

- Επίκουρος, *Επιστολή στον Μενοικέα*: (α) Επίκουρος, *Ηθική*, μτφ. Γ. Ζωγραφίδης. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2009· (β) Επίκουρος, *Επιστολή προς Μενοικέα*, μτφ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος. Αθήνα: Στιγμή, 2006.
- Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, μτφ. Δ. Λυπουρή. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2006.

Επίκουρος, απόσπασμα 221: Επίκουρος, *Ηθική*, σ. 385.

Διογένης Οινωανδεύς, *Οι πολύτιμες πέτρες της φιλοσοφίας*, μτφ. Γ. Αβραμίδης. Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 1998.

Σενέκας, *Επιστολή 90*, μτφ. Τ. Νικολαΐδης. Αθήνα: Στιγμή 2002.

Κ. Π. Καβάφης, «Από την σχολήν του περιωνύμου φιλοσόφου», *Ποιήματα Β' (1919-1933)*. Αθήνα: Ίκαρος, 2000 (1963).

4η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

- Πλάτων, *Πρωταγόρας*: (α) μτφ. Β. Τατάκης. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, χ.χ. (1η έκδοση 1957)· (β) μτφ. Η. Σπυρόπουλος. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2009.
- Πλάτων, *Τίμαιος*, μτφ. Β. Κάλφας. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2013.
- Ησίοδος, *Θεογονία*: μτφ. Σ. Γκιργκένης. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2001.
- Εμπεδοκλής, απ. 17.14-30: Η. Diels & W. Kranz, *Οι Προσωκρατικοί: Οι μαρτυρίες και τα αποσπάσματα*, μτφ. Β. Κύρκος. Αθήνα: Παπαδήμας, 2005, τόμ. Α', σ. 617.

5η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

- Πλάτων, *Πρωταγόρας*: βλ. 4η ΔΕ.
- Σοφοκλής, *Άντιγόνη*, μτφ. Κ. Χ. Μύρης. Αθήνα: Κάκτος, 1994.
- Φ. Νίτσε, *Η γέννηση της τραγωδίας*, μτφ. Ζ. Σαρίκας. Θεσσαλονίκη: Νησίδες, 2001, σ. 81-82.
- Κ. Μαρξ, *Διαφορά της δημοκρατίας και επικούρειας φυσικής φιλοσοφίας*, μτφ. Π. Κονδύλης. Αθήνα: Γνώση, 1983, σ. 61.

6η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Πλάτων, *Πρωταγόρας*: βλ. 4η ΔΕ.

Πλάτων, *Τίμαιος*: βλ. 4η ΔΕ.

Αριστοτέλης, *Ἠθικά Εὐδήμια*, μτφ. Β. Μπετσάκος. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2018.

Μοσχίων, απ. 6: Θ. Κ. Στεφανόπουλος κ.ά. (μτφ.), *Ανθολογία αρχαίας ελληνικής γραμματείας*. Αθήνα: ΥΠΕΘ/ΙΕΠ χ.χ. (1η έκδοση 2001), τόμ. 3, σ. 13, 15.

Τ. Χομπς, *Λεβιάθαν*, μτφ. Γ. Πασχαλίδης & Α. Μεταξόπουλος. Αθήνα: Γνώση, 1989, τόμ. Α', σ. 194.

Μ. Σπινόζα, *Πολιτική Πραγματεία*, μτφ. Ά. Στυλιανού. Αθήνα: Πατάκης, 1996, σ. 95, 97.

7η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Αριστοτέλης, *Πολιτικά*: (α) *Πολιτικά Α'-Δ'*, μτφ. Β. Μοσκόβης. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1989· (β) *Πολιτικά Ι-ΙΙΙ*, μτφ. Π. Λεκατσάς. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, χ.χ. (1η έκδοση 1939).

Αριστοτέλης, *Ἠθικά Μεγάλα*, μτφ. Β. Μπετσάκος. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2010.

Ν. Μακιαβέλι, *Ο Ηγεμόνας*, μτφ. Ζ. Ζωγραφίδου. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1999, σ. 98-99.

Τ. Χομπς, *Περί του πολίτη*, μτφ. Η. Βαβούρας & Ε. Φιριπή. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2015, σ. 118.

Τ. Λοκ, *Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως*, μτφ. Π. Κιτρομηλίδης. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2018, σ. 164.

8η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Πλάτων, *Πολιτεία*: (α) μτφ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος. Αθήνα: Πόλις, 2002· (β) μτφ. Ι. Γρυπάρης. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, χ.χ. (1η έκδοση 1954).

Όμηρος, *Οδύσσεια*: μτφ. Δ.Ν. Μαρωνίτης. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 2006.

Φ. Βάκων, *Novum Organum*, βιβλίο 1, αφορισμοί 38, 42-43, στο: *The Works of Francis Bacon*, τόμ. 1, επιμ. J. Spedding κ.ά. Βοστώνη: Houghton, Liffelin & Co., 1900, σ. 250-252.

Ρ. Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, μτφ. Ε. Βανταράκης. Αθήνα: Εκκρεμές, 2003, σ. 167, 177.

9η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Πλάτων, *Πολιτεία*: βλ. 8η ΔΕ.

Ζ.-Ζ. Ρουσό, *Αιμίλιος ή Περί αγωγής (βιβλία Ι-ΙΙΙ)*, μτφ. Π. Γκέκα. Αθήνα: Πλέθρον, 2010, σ. 80-81.

10η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Πλάτων, *Πολιτεία*: βλ. 8η ΔΕ.

Τ. Μορ, *Ουτοπία: Τρία κείμενα για την ουτοπία: Thomas More, Ουτοπία – Francis Bacon, Νέα Ατλαντίς – Henry Neville, Η Νήσος των Πάιν*, μτφ. Γ. Κονδύλης. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2007, σ. 62.

Ι. Καντ, *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών*, μτφ. Κ. Ανδρουλιδάκης. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2018, σ. 35-36.

11η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Αριστοτέλης, *Πολιτικά*: βλ. 7η ΔΕ.

Αριστοτέλης, *Ἠθικά Νικομάχεια*: βλ. 3η ΔΕ.

Πλάτων, *Νόμοι*, βιβλίο Α', μτφ. Χ. Τερέζης & Λ. Πετρίδου. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2017.

Ζ.-Ζ. Ρουσό, *Αιμίλιος* (βλ. 9η ΔΕ), σ. 44-45.

12η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Αριστοτέλης, *Ἠθικά Νικομάχεια*: βλ. 3η ΔΕ.

Πλούταρχος, *Περί παιδων αγωγής*, μτφ. Γ.Α. Ράπτης. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2002.

Βικέντιος Δαμοδός, *Σύνοψις ήθικης φιλοσοφίας*. Αθήνα: Ι.Μ. Θεσσαλιώτιδος, 1940, σ. 40.

13η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Αριστοτέλης, *Ἠθικά Νικομάχεια*: βλ. 3η ΔΕ.

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Βαρλαάμ και Ἰωάσαφ*, μτφ. Ν. Καλομπάτσος. Τρίκαλα: Πρότυπες Θεσσαλικές Εκδόσεις, 2008.

Ε. Παπανούτσος, *Πρακτική Φιλοσοφία*. Αθήνα: Δωδώνη, 1980, σ. 197.

14η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Αριστοτέλης, *Ἠθικά Νικομάχεια*: βλ. 3η ΔΕ.

Πυθαγορικά ἔπη, στο: *Ιάμβλιχος, Περί τοῦ πυθαγορικοῦ βίου*, μτφ. Α. Πέτρου. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2001, σ. 393.

Ιωάννης Κασσιανός, *Πρός Λεόντιον ἡγούμενον*, στο: *Φιλοκαλία*, τόμ. Α΄, μτφ. Α. Γαλίτης. Θεσσαλονίκη: Περιβόλι της Παναγίας, 2004.

15η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Αριστοτέλης, *Ἠθικά Νικομάχεια*: (α) μτφ. Δ. Λυπουρλής (βλ. 3η ΔΕ)· (β) μτφ. Α. Δαλέζιος. Αθήνα: Πάπυρος, 1949.

Αριστοτέλης, *Προτρεπτικός*, στο: *Ιάμβλιχος, Προτρεπτικός επί φιλοσοφίαν*, 39.16-20 (βλ. 2η ΔΕ).

Αριστοτέλης, *Ἠθικά Νικομάχεια*, βιβλίο Β΄: βλ. 3η ΔΕ

Αριστοτέλης, *Ἠθικά Μεγάλα*: βλ. 7η ΔΕ.

Αριστοτέλης, *Ἠθικά Νικομάχεια*, βιβλίο Κ: μτφ. Β. Κάλφας, στο: *Η φιλοσοφία του Αριστοτέλη*. Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, 2015, σ. 217-8, 219.

Ν. Καζαντζάκης, *Ασκητική*. Αθήνα: Ελ. Καζαντζάκη, 1945, σ. 25.

Γ. Σεφέρης, εγγραφή 21.8.1935, στο: *Μέρες Γ΄*. Αθήνα: Ίκαρος, 1984, σ. 22.

16η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Αριστοτέλης, *Πολιτικά*: (α) Β. Μπετσάκος (μτφ.), *Τέλος ἄριστον: 33 Εμβληματικά κείμενα του Αριστοτέλη*. Αθήνα: Αρμός, 2013, σ. 239, 245· (β) μτφ. Δ. Παπαδής (βλ. 2η ΔΕ).

Ηρόδοτος, *Ἱστορίαι*: *Κλειώ*, μτφ. Δ.Ν. Μαρωνίτης. Αθήνα: Γκοβόστης, 1964.

Νεμέσιος Εμέσης, *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου*, μτφ. Γ. Πλεξίδης. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2006.

17η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Αριστοτέλης, *Πολιτικά*: (α) μτφ. Δ. Λυπουρλής, «Ανθολόγιο αριστοτελικών κειμένων σε μετάφραση», περιοδικό *Φιλολόγος* 100 (2000), σ. 194-226, 207· (β) μτφ. Β. Μοσκόβης (βλ. 7η ΔΕ).

Τ. Χομπς, *Περὶ του πολίτη* (βλ. 7η ΔΕ), σ. 182-183.

Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος περὶ εὐποΐας*, στο: *Ἄπαντα τα έργα*, τόμ. 10, μτφ. Ι. Σακαλής. Θεσσαλονίκη: Πατερικά Εκδόσεις "Γρηγόριος ο Παλαμάς", 1990.

18η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Αριστοτέλης, *Πολιτικά*: (α) μτφ. Δ. Λυπουρλής (βλ. 17η ΔΕ), σ. 210· (β) *Πολιτικά, βιβλία Γ΄ & Δ΄*, μτφ. Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2007.

Πλάτων, *Κρίτων*: μτφ. Θ. Σαμαράς. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2003.

Ξενοφών, *Ἀπομνημονεύματα*: μτφ. Κ. Βάρναλης. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, χ.χ. (1η έκδοση 1939). Ν. Μακιαβέλι, *Ο Ηγεμόνας* (βλ. 7η ΔΕ), σ. 108-111.

19η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Αριστοτέλης, *Πολιτικά*: (α) Δ. Λυπουρλής (βλ. 17η ΔΕ), σ. 211· (β) μτφ. Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου (βλ. 18η ΔΕ).

Θουκυδίδης, *Ἱστορίαι*, μτφ. Α. Γεωργοπαπαδάκος. Θεσσαλονίκη: Μαλλιάρης, 1985.

Μοντεσκιέ, *Το πνεῦμα των νόμων*, μτφ. Κ. Παπαγιώργης & Π. Κονδύλης. Αθήνα: Γνώση, 1994, τόμ. Α΄, σ. 130-131.

20ή ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Μάρκος Αυρήλιος, *Τὰ εἰς ἑαυτόν*, μτφ. Γ. Αβραμίδης. Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 2008.

Επίκτητος, *Διατριβαί*, μτφ. Ι. Χριστοδούλου. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2003.

Φίλων, *Ἐν Γενέσει ζητήματα* (αταύτιστα ελληνικά αποσπάσματα, αρ. 11), στο: *Philo, Questions and Answers on Exodus*, επιμέλεια R. Marcus. Λονδίνο: Heinemann, 1953, σ. 236.

Βολταίρος, *Φιλοσοφικό Λεξικό*, μτφ. Φ. Ταμβίσκου & Ξ. Τσελέντη. Αθήνα: Στάχυ, 2001, σ. 369.

21η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Αντιφών: Ν.Μ. Σκουτερόπουλος (μτφ.), *Η αρχαία σοφιστική: τα σωζόμενα αποσπάσματα*. Αθήνα: Γνώση, 1991.

Πλούταρχος, *Περὶ φυγῆς*, μτφ. Φιλολογική Ομάδα. Αθήνα: Κάκτος, 1995.

Φ. Πεσόα, *Ο φύλακας των κοπαδιών*, στο: *Ποιήματα του Αλμπέρτο Καέιρο*, μτφ. Φ. Δ. Δρακονταειδής. Αθήνα: Γνώση, 1982, σ. 63-64.

Απόστολος Παύλος, *Πρός Γαλάτες, Πρός Ρωμαίους: Καινή Διαθήκη*, μτφ. Γ. Γαλίτης, Ι. Κα-

ραβιδόπουλος, Ι. Γαλάνης & Π. Βασιλειάδης.
Αθήνα: Βιβλική Εταιρεία, 1989.

22η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Μάρκος Αυρήλιος, *Τὰ εἰς ἑαυτόν*: βλ. 20ή ΔΕ.

Επίκτητος, *Ἐγχειρίδιον*, μτφ. Ν.Μ. Σκουτερόπου-
λος. Αθήνα: Στιγμή, 1993.

Πλάτων, *Ἀπολογία Σωκράτους*, μτφ. Θ. Σαμαράς.
Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2003.

Χ. Γιανναράς, *Πείνα και Δίψα*, 4η εκδ. Αθήνα:
Γρηγόρης, 1981, σ. 70-71.

Μ. Βασίλειος, *Εἰς τὸ "πρόσεχε σεαυτῷ"*, στο: *Pa-
tologia graeca*, τόμ. 31. Παρίσι: J.-P. Migne,
1885, στήλες 201C, 204A-B, 208B· 209C, 212A-B.

Πλάτων, *Ἀλκιβιάδης μείζων*, μτφ. Ε. Λιακάκος.
Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, χ.χ. (1η έκδοση 1940).

Κλήμης Αλεξανδρεύς, *Στρωματεῖς: Stromata Buch
I-VI*, επιμέλεια Ο. Stählin. Λειψία: Hinrich,
1906, σ. 60, στίχοι 22-25.

Γ. Σεφέρης, «Αργοναύτες», στο: *Ποιήματα*. Αθή-
να: Ίκαρος, 2014.

Τ. Μορ, *Ουτοπία* (βλ. 10η ΔΕ), σ. 154.

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Σύγκρισις βασιλικῆς δυ-
ναστείας καὶ πλούτου καὶ ὑπεροχῆς, πρὸς Μο-
ναχὸν συζῶντα τῇ ἀληθεστάτῃ καὶ κατὰ Χρι-
στὸν φιλοσοφίᾳ*, στο: *Patologia graeca*, τόμ.
47. Παρίσι: J.-P. Migne, 1863, στήλες 388-389.

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

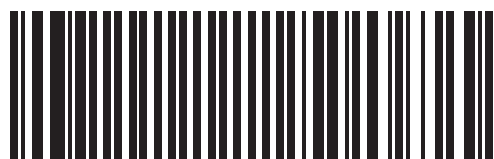
Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Κωδικός Βιβλίου: 0-22-0255
ISBN 978-960-06-5995-5

ITYE
"ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ"

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ & ΕΚΔΟΣΕΩΝ

(01) 000000 0 22 0255 6